

การศึกษาวิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า
AN ANALYTICAL STUDY OF *DHAMMA-OSATHA*
OF THE BUDDHA

นางเสาวภาคย์ เออร์วิน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา พระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐



การศึกษาวิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า

นางเสาวภาคย์ เออร์วิน

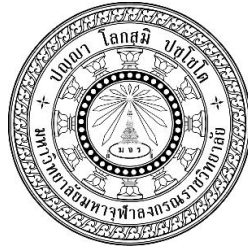
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา พระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)



An Analytical Study of *Dhamma-osatha* of the Buddha

Mrs. Sawapark Irwin

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)



บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์
เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสถของพระพุทธเจ้า” ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบรูณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระครูโกศลศาสนบัณฑิต, ผศ.ดร.)

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน)

กรรมการ

(พระมหาสมบรูณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาดนัยพัชร คมกัธปญโญ, ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสมบรูณ์ วุฑฒิกโร, ดร.

ประธานกรรมการ

พระมหาดนัยพัชร คมกัธปญโญ, ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นางสาวภาคย์ เออร์วิน)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาวิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า
ผู้วิจัย	: นางสาวภาควัย เออร์วิน
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: พระมหาสมบูรณ วฑฒิกโร, ดร., ป.ธ.๗, พธ.บ. (ภาษาอังกฤษ), ศศ.ม. (พุทธศาสนศึกษา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) : พระมหาดนัยพัชร คมกริปปณโณ, ดร., ป.ธ.๖, พธ.บ. (ปรัชญา), พธ.ม. (ปรัชญา), Ph.D. (Philosophy)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องการศึกษาการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาบุคคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้า (๒) เพื่อศึกษาการอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้า (๓) เพื่อวิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้า โดยเป็นการศึกษาเชิงเอกสาร

จากการศึกษาพบว่า บุคคลาธิษฐานเป็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงยกบุคคล สัตว์ขึ้นอธิบายธรรมะ ทรงใช้ตัวอย่าง การเล่าเรื่อง การใช้นิทาน อุปมาอุปไมย หรืออุปลักษณขึ้นเพื่อ ประกอบการสื่อสารธรรมให้เหมาะสมกับผู้ฟัง ส่วนธรรมาธิษฐานเป็นการอธิบายธรรมของ พระพุทธเจ้าโดยมุ่งแสดงสภาวะธรรมแห่งชีวิตตามความเป็นจริง โดยไม่มีการยกตัวอย่างประกอบ หรือ หากมี จะเป็นการอธิบายประกอบองค์ธรรมเพียงเล็กน้อย

การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิษฐาน หมายถึง วิธีการสื่อธรรมของพระพุทธเจ้า อัน เป็นหลักคำสอนเพื่อเยียวยาความทุกข์ของมนุษย์ทั่วไป โดยที่ผู้ฟังส่วนใหญ่ยังมีความเข้าใจในหลักคำ สอนน้อย จึงทรงต้องอาศัยการอธิบายเพิ่มเติมด้วยการยกตัวอย่าง การเล่าเรื่อง เพื่อทำเรื่องที่เป็น นามธรรมให้เป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเชื่อมโยงและความเข้าใจต่อผู้ฟัง ในขณะที่การอธิบายธรรม โอสธแบบธรรมาธิษฐาน เป็นวิธีการสื่อธรรมโดยทรงตรัสถึงหลักธรรมอันเป็นนามธรรมสำคัญ ๆ เช่น ชันธ ๕ อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ ปฏิจจนสมุปบาท สติปัฏฐาน สัจจะ ๑๐ เป็นต้น อันเป็นการแสดงธรรม แก่พระอริยสาวกเป็นสำคัญ ดังเช่น พระโมคคัลลานะ พระคิริมานนท ผู้บรรลุโสดาบันและหมดแล้วซึ่ง อาสวะทางจิต เป็นต้น

การอธิบายธรรมโอสถทั้งแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้ามีจุดหมายเดียวกัน คือ การสื่อสารธรรมะเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจเรื่องความทุกข์ และการดับทุกข์ อันเป็นหลักธรรมที่ให้กำลังใจแก่ผู้ฟังเข้าใจในธรรมชาติของชีวิตและสรรพสิ่งว่าต้องมีการเปลี่ยนแปลง ไม่สามารถคงสภาพเดิมได้ ชีวิตจึงเป็นอนัตตาเพราะหาความเป็นตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ และการละความยึดติดจะเป็นหนทางของการดับทุกข์ หลักธรรมสำคัญที่ปรากฏในงานวิจัยนี้ ได้แก่ อริยสัจ ๔ หลักไตรลักษณ์ และปฏิจจสมุปบาท

Thesis Title : An Analytical Study of *Dhamma-osatha* of the Buddha
Researcher : Mrs. Sawapark Irwin
Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)
Thesis Supervisory Committee
: Phramaha Somboon Vuddhikaro, Ph.D., Pali VII, B.A. (English), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)
: Phramaha Danaiphat Gampirapañño, Ph.D., Pali VI, B.A. (Philosophy), M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)
Date of Graduation : May 15, 2018

Abstract

This thesis entitled “An Analytical Study of *Dhamma-osatha* of the Buddha” has 3 objectives: 1) to study two modes of the Buddha’s expounding the *dhamma*; *puggalādhīṭṭhāna-desanā* and *dharmādhīṭṭhāna-desanā* 2) to study the modes of the Buddha’s expounding the *dhamma-osatha* or *dhamma* medicine, and 3) to analyze the modes of the Buddha’s expounding the *dhamma-osatha*. This is a documentary research.

In this research, it was found that the *puggalādhīṭṭhāna* is the exposition of the teaching in terms of person or personification. In explaining his discourse to suit diverse listeners, the Buddha used figurative language by referring not only to people and individuals but also to imagery, stories, narrative figuration, metaphorical tales and similes to communicate and to connect to the listeners. It was the method the Buddha had used the most to propagate his teachings to all people.

Dharmādhīṭṭhāna, on the other hand, is the Buddha’s discourse on concepts of the Buddhist doctrine which denotes the absolute truth. This mode of expounding refers to high principles of the Buddha’s teaching for example, The Four Noble Truths, 7 Enlightenment Factors, 10 perceptions and Three Characteristics. As a result, it’s suitable for listeners who have deep spiritual insight into the Buddha’s teachings without the need of medium of narrative figuration, metaphorical tales and similes. This method of expounding was mainly applied to monks and noble monks who attained the fruit of *sotāpanna*, as a result, were absent from mental intoxication and had spiritual insight, e.g., Moggallāna Bhikkhu and Kiriāmanon Bhikkhu.

Dhamma-osatha or *dhamma* medicine in this study basically means the Buddha’s teachings on human being’s sufferings, both physically and psychologically, and the path of cessation of sufferings. As a result, the Buddha is often compared to a doctor and his teaching is like a medicine. The Buddha used these

two modes of expounding, *puggalādhīṭṭhāna* and *dhammādhīṭṭhāna*, as the tools of *dhamma* communication to suit the level of spiritual abilities of the listeners.

Both of the Buddha's *puggalādhīṭṭhāna* and *dhammādhīṭṭhāna* have the same goal in presenting the principles of impermanence, short-lived and constantly changing of all things conditioned leads directly to sufferings. As a result, there is no true self and non-attachment is an important state of mind that will lead to cessation of sufferings. The focal Buddhist doctrines in this research are Three Characteristics, Co-Dependent and The Four Noble Truths which structures all of the Buddha's teachings.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงด้วยดี ด้วยความกรุณา ความช่วยเหลือจากบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ กราบขอบพระคุณที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ทั้งสองท่าน พระมหาสมบรูณ์ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระมหาดนัยพัชร คมภิรปญโย, ดร. รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่คอยให้คำปรึกษาอันเป็นประโยชน์ต่อการค้นคว้า วิจัย และให้คำแนะนำในการปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์จนสำเร็จลงด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหารณวุฒิ โชติธมโม ตลอดถึงคณาจารย์และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์และความสะดวกในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำวิทยานิพนธ์นี้เป็นอย่างดี

ขอโน้มถวายเป็นผลสำเร็จแห่งการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นเครื่องบูชาสักการะพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คุณประโยชน์ที่เกิดจากการวิจัยนี้ จงเกิดแก่บิดาผู้ล่วงลับผู้เป็นตัวอย่างของความเมตตาความถ่อมตนและความอ่อนน้อม แก่มารดาผู้เปี่ยมด้วยความรักความเข้มแข็ง และความอดทน แก่ณาสาวผู้ล่วงลับผู้เป็นคู่สนทนารธรรมอย่างมีอรรถรส และแก่ครูบาอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ทุกท่าน

เสาวภาคย์ เออร์วิน

๓๐ ธันวาคม ๒๕๖๐

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายและอักษรย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของประเด็นที่ศึกษา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๕ คำจำกัดความที่ใช้เฉพาะในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๒
๑.๘ ประโยชน์ที่ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๓
บทที่ ๒ การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า	๑๔
๒.๑ “บุคคลาธิฐาน” และ “ธรรมาธิฐาน” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๑๕
๒.๑.๑ เนตติปกรณ์	๑๖
๒.๑.๒ คัมภีร์อรรถกถา	๒๕
(๑) คัมภีร์ปัญจสุทนี	๒๕
(๒) คัมภีร์สัทธัมมปกาสิณี หรือ สัทธัมมปัปกาสิณี	๒๘
๒.๒ การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐาน	๓๓
๒.๒.๑ บุคคลาธิฐาน	๓๓
(๑) ความหมายของการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐาน	๓๕
(๒) ลักษณะสำคัญ	๓๕
(๓) บุคคลาธิฐานและการอุปมาอุปไมย	๓๖
(๔) การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานเชิงอุปมาอุปไมยในพระสูตร	๓๘
๒.๒.๒ ธรรมาธิฐาน	๔๑

(๑) ความหมายของการอธิบายธรรมแบบธรรมาธิษฐาน	๔๔
(๒) ลักษณะสำคัญ	๔๖
(๓) การอธิบายธรรมแบบธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้าในพระสูตร	๕๗
๒.๓ สรุป : การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้า	๕๑
บทที่ ๓ การอธิบายธรรมโอสถแบบบุคคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้า	๕๓
๓.๑ “ชีวิต” หรือ “ขันธ ๕” ในพระพุทธศาสนา	๕๕
(๑) องค์ประกอบของขันธ ๕	๕๗
๑. รูปธรรม	๕๗
๒. นามธรรม หรือ อรูปธรรม หรือ นามขันธ	๖๑
(๒) สรุป: ลักษณะสำคัญของขันธ ๕	๖๗
๓.๒ โรคของชีวิต	๖๘
๑) โรคทางกาย	๗๐
๒) โรคทางใจ	๗๕
๓.๓ ธรรมโอสถ	๘๐
๑) ความหมาย	๘๐
๒) ธรรมโอสถ : หลักคำสอนที่เป็นเครื่องเยี่ยวยาความทุกข์ของชีวิต	๘๑
(๑) อริยสัจ ๔	๘๒
(๒) ไตรลักษณ์	๙๒
(๓) หลักปฏิบัติสมุปปาท	๙๔
(๔) โพชฌงค์ ๗	๙๗
(๕) สติปัฏฐาน ๔	๙๘
(๖) สัญญา ๑๐	๑๐๓
๓.๔ สรุป: ธรรมโอสถ	๑๐๓
๓.๕ พระสูตรที่เป็นการอธิบายธรรมโอสถแบบบุคคลาธิษฐานของพระพุทธเจ้า	๑๐๕
๑) พระสูตรว่าด้วยเรื่อง โรค ความเจ็บป่วย แผล หัวฝี คนตาบอด และความไม่มีโรค	๑๐๖
(๑) ความเจ็บป่วย โรคภัยไข้เจ็บเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต	๑๐๗
(๒) ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของบุคคลกับ โรค/ความเจ็บป่วย	๑๑๐
(๓) การกล่าวถึงโรค ความเจ็บป่วย เป็นตัวอย่างอธิบาย หรือเล่าเรื่อง	๑๑๖
(๔) ความมีโรคเบาบาง หรือโรคน้อย และความไม่มีโรค	๑๑๙
(๕) การอุปมาอุปไมยและการอุปลักษณะเปรียบเทียบ	๑๒๔

๕.๑ การอุปมาอุปไมยของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับโรค ความเจ็บป่วย แผล หัวฝี บุคคลต้องศรั และคนตาบอด	๑๒๔
๑) พระพุทธเจ้าทรงอุปมาด้วยบุคคลผู้ต้องศรั	๑๒๔
๒) พระพุทธเจ้าทรงอุปมาด้วยโรคเรื้อน	๑๒๗
๓) พระพุทธเจ้าทรงอุปมาด้วยคนตาบอด	๑๒๘
๔) พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบด้วยคนที่มีแผลเต็มตัวกับพระภิกษุ	๑๒๙
๕) พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบคุณสมบัติของพระภิกษุด้วยคุณสมบัติของคนเลี้ยงโค	๑๓๐
๕.๒ การอุปลักษณะของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับโรค แผล และ หัวฝี	๑๓๑
๑) ทรงเปรียบเทียบ นิเวศน์ ๕ ที่ยังละไม่ได้เหมือนโรค	๑๓๑
๒) องค์ธรรม๑๐ ประการที่เป็นทั้ง ความเกิดแห่งทุกข์และเป็นที่ตั้งของโรค และเป็นความดับ ความหายจากโรค	๑๓๒
๓) ทรงเปรียบเทียบสภาวะทางจิตใจ สภาพความรู้สึกเป็นโรค หัวฝี	๑๓๓
๔) โรคเป็นชื่อของกาม โรคคือกิเลส กิเลสเป็นเหตุแห่งโรค	๑๓๖
๕) โรคของภิกษุ	๑๓๗
๖) ทรงเปรียบเทียบร่างกายดุจแผลใหญ่ ฝีเป็นชื่อของกาย	๑๓๗
๗) สัญญาเป็นดุจโรค เป็นดุจหัวฝี	๑๓๘
(๖) ธาตุ ๔ และขันธ ๕	๑๓๙
๒) พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่อง หมอ แพทย์ ศัลยแพทย์	๑๔๐
๓) พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่อง คนไข้ ผู้ป่วย ผู้เป็นโรค	๑๔๒
๔) พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่อง การรักษาโรคและโอสถ (ยา)	๑๔๖
๓.๖ พระสูตรที่เป็นการอธิบายธรรมโอสถแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า	๑๔๘
ก. หลักธรรมสำคัญที่ปรากฏในการอธิบายธรรมโอสถแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้าในพระสูตร	๑๔๘
๑) ขันธ ๕ และหลักไตรลักษณ์	๑๔๘
๒) อายตนะภายใน ๖ และหลักไตรลักษณ์	๑๕๐
๓) อริยสัจ ๔	๑๕๐
๔) สติปัฏฐาน ๔	๑๕๑
๕) โพชฌงค์ ๗	๑๕๑

๖) สัญญา ๑๐	๑๕๒
ข. อานิสงส์ของการฟังธรรม	๑๕๓
๓.๗ สรุป: การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า	๑๕๔
บทที่ ๔ วิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า	๑๕๖
๔.๑ วิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า	๑๕๘
ก. ลักษณะสำคัญของการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า	๑๕๘
๑. การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้า	๑๕๘
๒. การอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า	๑๙๐
ข. เหตุผลของการอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า	๑๙๗
ค. จุดมุ่งหมายของการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า	๒๐๕
ง. สรุปองค์ธรรมสำคัญที่ปรากฏในการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า	๒๑๑
๔.๒ สรุป : การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า	๒๑๖
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๒๑๙
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๒๑๙
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๒๒๕
บรรณานุกรม	๒๒๖
ประวัติผู้วิจัย	๒๔๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์และการระบุหมายเลขย่อภาษาไทยในวิทยานิพนธ์นี้ อ้างอิงจากคัมภีร์ (ก) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ข) อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย และ (ค) อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย

(ก) รูปแบบการอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อของคัมภีร์ ตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่างเช่น อง.ติก (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๓. หมายถึง พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาตร ภาษาไทย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ ข้อที่ ๔๐ หน้า ๒๐๓ อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีดังนี้

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อักษรย่อพระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑	วิ.มหา.	(ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
๕	วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)

อักษรย่อพระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๙	ที.สี.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.มู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๕	ส. ส.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
๑๖	ส. นิ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๗	ส. ข.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส. สฬา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	ส. ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)

๒๐	อง.เอกก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ติก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ฉกก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตุกก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.นวก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
๒๘	ขุ.ชา.ม.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
๒๙	ขุ.ม.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

อักษรย่อพระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๔	อภิ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
๓๕	อภิ.ธ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา	(ภาษาไทย)

(ข) รูปแบบการอ้างอิงบรรณานุกรมภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย - ระบุชื่อคัมภีร์/ชื่อ/หน้า เช่น ม.ม.อ. (ไทย) ๕๗/๒๑๖ หมายถึง มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปณณาสกวรรค (ภาษาไทย) ข้อที่ ๕๗ หน้า ๒๑๖ อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีดังนี้

อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย
อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ม.มุ.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย สัทธรรมปกาสิณี ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

(ค) รูปแบบการอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย การอ้างอิงใช้การระบุชื่อย่อคัมภีร์ และระบุเล่มที่/เล่ม/ภาค/ตอน/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/-/๖๓๐/๒๐๐. หมายถึง อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒๕ สารัตถปกาสิณี สคาถวรรคอรรถกถา เล่ม ๑ ภาค ๒ (ไม่มีตอน) ข้อ ๖๓๐ หน้า ๒๐๐

อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา	ภาษา
๒๕	๑	๒	-	ส.ส.อ.	(ไทย) สารัตถปกาสิณี สคาถวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
๒๖	๒	-	-	ส.นิ.อ.	(ไทย) สารัตถปกาสิณี นิทานวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
๒๗	๓	๑	-	ส.ข.อ.	(ไทย) สารัตถปกาสิณี ขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
๒๘	๔	๑	-	ส.สพ.อ.	(ไทย) สารัตถปกาสิณี สฬายตนวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
๓๒	๑	๑	-	อง.เอกก.อ.	(ไทย) มโนรปุรณเฑาะฐนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
๓๔	๑	๓	-	อง.ติก.อ.	(ไทย) มโนรปุรณเฑาะฐนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
๓๗	๔	-	-	อง.สตตก.อ.	(ไทย) มโนรปุรณเฑาะฐนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
๔๐	๑	๒	๑	ขุ.ขุ.อ.	(ไทย) ปรมัตถโชติกา คาถาธรรมบท	(ภาษาไทย)
๔๒	๑	๒	๓	ขุ.ขุ.อ.	(ไทย) ปรมัตถโชติกา คาถาธรรมบท	(ภาษาไทย)
๔๕	๑	๔	-	ขุ.อิติ.อ.	(ไทย) ปรมัตถโชติกา อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
๔๗	๑	๖	-	ขุ.สุ.อ.	(ไทย) ปรมัตถโชติกา สุตตนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา	ภาษา
๘๐	๔	๑	-	อภิ.ก.อ.	(ไทย) กถาวัตถุ ปัญจปรณอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แนวคิดเรื่อง “ชีวิต” ในพระพุทธศาสนาที่ประกอบด้วย “รูปธรรม” (ร่างกาย) และ “นามธรรม” (จิตใจ) หรือ “ขันธ ๕”^๑ ที่อยู่ภายใต้ของสังขารของอริยสัจ ๔ และมีสามัญลักษณ์ ๓ อย่างภายใต้ไตรลักษณ์ ได้แก่ ๑. อนิจจตา- ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อม และสลายไป ๒. ทุกขตา- ความเป็นทุกข์^๒ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กัดตั่น ผื่นและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะความเปลี่ยนแปลงทำให้คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมปรารถนาเนื่องด้วยการยึดติดในต้นเหตุอุปาทาน ๓. อนัตตา – ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริง^๓ ด้วยลักษณะร่วมดังกล่าวนี้ การดูแลรักษาร่างกายและจิตใจ หรือ ขันธ ๕ ให้เป็นปกติสุข จึงเป็นเรื่องที่ท้าทายที่ต้องอาศัยความเข้าใจ รวมถึงการมีสติในการดำรงตนท่ามกลางความทุกข์และวิฤตินานับประการที่ถาโถมเข้ามาในชีวิต ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ขันธ ๕ คือภาระ บุคคลคือผู้แบกภาระ การถือภาระเป็นทุกข์ในโลก การวางภาระเป็นสุขในโลก...”^๔

ความทุกข์เป็นเรื่องธรรมดาของชีวิตที่มีมากมาย ไม่ว่าจะเป็นทุกข์เรื่องโรคภัยไข้เจ็บ^๕ ทุกข์เรื่องการเรียนรู้ ทุกข์เรื่องการทำงาน ทุกข์เรื่องการเงิน เป็นต้น ต่างกันที่ความเข้มข้นหรืออาการของความทุกข์ที่สัมพันธ์กับ “ความสุข” ชีวิตจะมีความสุขได้เมื่อปราศจากความทุกข์ หรือ ความทุกข์นั้น

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓-๑๔.

^๒ ราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของคำว่า “ทุกข์” ว่า - ความยากลำบาก, ความไม่สบายกายไม่สบายใจ, (**พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/dictionary/> [๑๙ กันยายน ๒๕๕๘].

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๖๓.

^๔ ส.ช. (ไทย) ๑๓/๒๓/๓๕.

^๕ ราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของคำว่า “โรค” ว่าเป็น ภาวะที่ร่างกายทำงานได้ไม่เป็นปกติเนื่องจากเชื้อโรค เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/dictionary/index.php> กันยายน ๒๕๕๗).

ได้รับการบรรเทา ผู้ที่มีความสุขจึงบ่งบอกถึงความสามารถในการจัดการกับความทุกข์ รู้จักวิธีการรับมือกับความทุกข์ที่เหมาะสมในแต่ละสถานการณ์ได้ดี รวมไปถึงการยอมรับที่จะอยู่กับความทุกข์อย่างเข้าใจ อันสะท้อนถึงการเกิดปัญญา คือการรู้จักมองหาสาเหตุของความทุกข์ รวมทั้งหาหนทางที่จะนำพาชีวิตให้เกิดประโยชน์สุขเท่าที่จะพึงมีได้ ซึ่งเป็นประเด็นหลักของพระพุทธศาสนาที่มุ่งหวังให้พุทธศาสนิกชนเกิดปัญญาโดยการรู้จัก เข้าใจ และหาทางดับทุกข์ตามหลักอริยสัจ ๔ เพื่อความสุขความสมดุลทั้งทางกายและทางใจ

ความสัมพันธ์ระหว่าง “รูป” และ “นาม” มีอย่างแนบแน่น ดุลยภาพของร่างกายและจิตใจจึงทำให้ชีวิตดำรงอยู่อย่างปกติสุข เช่นเดียวกับการเจ็บป่วยอันเป็นกระบวนการทางธรรมชาติที่หลีกเลี่ยงได้ยาก การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องที่ทุกชีวิตต้องประสบและต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพร่างกายและจิตใจ โรคภัยไข้เจ็บจึงเกิดขึ้นกับทุกชีวิตได้ ร่างกายที่ประกอบด้วยชั้น ๕ จึงเป็นบ่อเกิดและที่ตั้งของ “ทุกข์” ดังพุทธภาษิตที่ว่า “...สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างยิ่ง...”^๖ ความทุกข์จากความเจ็บป่วย หรือ “โรค” ในทางพระพุทธศาสนาจึงมี ๒ ความหมาย คือ ๑. โรคทางกาย และ ๒. โรคทางใจ อันเป็นโรคภายในจิตใจที่มีกิเลส ตัณหา ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความเครียด ความวิตกกังวล ความอิจฉาริษยา ความเบียดเบียน หรือแม้แต่ความรัก ความลุ่มหลง จึงทำให้เกิดความยึดติด ความอยาก กลายเป็นทุกข์อยู่ในจิตใจอยู่ตลอดเวลา ความสัมพันธ์ของร่างกายและจิตใจส่งผลให้ความทุกข์ทั้ง ๒ แบบมีการโยกย้ายถ่ายเทกันไปมา ผู้ป่วยที่ร่างกายอ่อนแอ มีความลำบากในการดำรงชีวิต จะส่งผลต่ออาการทางจิต เช่น ความเครียดจากความเจ็บป่วย ทำให้จิตใจหดหู่ ไร้พลัง ในขณะที่บุคคลที่มีร่างกายแข็งแรงสุขภาพดี สภาวะทางจิตใจสดใส จึงสามารถป้องกันและลดความเครียดของชีวิตได้ เป็นต้น

โรคทางกายสามารถรักษาให้หายได้โดยการไปพบแพทย์และกินยา ซึ่งเป็นการรักษาที่เป็นรูปธรรมที่มีกระบวนการที่แน่นอน คือ เป็นประสบการณ์จริงที่เห็นได้และจับต้องได้ แต่โรคทางใจเป็นเรื่องที่วาดด้วยอกุศลภายในจิตใจ มองเห็นได้ยาก การรักษาจึงต่างจากการรักษาโรคทั่วไป เพราะเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่วาดด้วยต้นตอของเหตุแห่งทุกข์ที่อยู่ภายในจิตใจ ที่สามารถรักษาได้ด้วยธรรมะของพระพุทธเจ้าที่เปรียบได้กับยารักษาใจ ในการสั่งสอนให้มนุษย์ได้เข้าใจถึงทุกข์ และการดับทุกข์ พระองค์ได้ทรงอธิบายธรรมที่ใกล้ตัวมนุษย์มากที่สุด คือ เรื่อง “ทุกข์” หรือ “โรค” เพราะเป็นลักษณะธรรมดาที่ผู้คนต้องประสบ พระองค์ได้ทรงใช้ภาษาตามกระบวนการรักษาทางการแพทย์ อันประกอบด้วย (๑) โรคภัยไข้เจ็บ (๒) แพทย์ (๓) ผู้ป่วย และ (๔) การรักษาและโอสถ (ยา) ซึ่งเป็นภาษาที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันและรักษาโรคภัยไข้เจ็บที่เป็น “ธรรมโอสถ” เพราะช่วยเยียวยาความทุกข์ อันมีคุณวิเศษในการสร้างความเข้มแข็งทางจิต มีสติ รู้ทุกข์ วิธีดับทุกข์ และเข้าใจถึงสัจธรรมที่

^๖ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๓/๙๕.

ปรากฏ ความป่วยกายป่วยใจทำให้ผู้คนต้องหาหมอและหายามารักษาโรค พระพุทธเจ้าจึงทรงเป็นดั่ง “นายแพทย์” หรือ “ศัลยแพทย์” ผู้ช่วยรักษาอาการและโรคร้ายทางใจของมนุษย์ผ่านพระธรรม และทรงนำพาไปสู่ชีวิตที่ปราศโรคภัยไข้เจ็บ เป็นสุขทั้งทางกายและใจ

การอธิบายธรรมหรือรูปแบบการสื่อสารธรรมของพระพุทธเจ้ามีสองลักษณะใหญ่ คือ (๑) การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐาน หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่มีกลวิธีประกอบการสอน โดยมีการยกตัวอย่างประกอบ การอ้างถึงบุคคล การอุปมาอุปไมยเพื่อให้เห็นภาพเปรียบเทียบ ดังที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก และพระวินัยปิฎก การอธิบายธรรมส่วนใหญ่ของพระพุทธเจ้าต่อผู้ฟังส่วนใหญ่จะมีลักษณะเช่นนี้ (๒) การอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐาน หมายถึง คำสั่งสอนที่มีธรรมเป็นที่ตั้ง หรืออ้างถึงสภาวะธรรมล้วน เป็นการอธิบายธรรมที่ไม่มีกลวิธีประกอบการสอน เป็นการสอนให้รู้ถึงสภาวะธรรมที่เกิดในกายและใจ เช่น พระอภิธรรม หลักธรรมชั้นสูง เช่น อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท สติปัฏฐาน ๔ โพชฌงค์ ๗ เป็นต้น

ในการการสื่อสารถึงสาระธรรมแห่งชีวิตที่ว่าด้วยทุกข์และการดับทุกข์ของชีวิต พระพุทธเจ้าทรงใช้รูปแบบการสื่อสารหรือการอธิบายทั้งแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐาน เมื่อพระองค์ทรงตรัสอธิบายธรรมอันเป็นนามธรรมและยากแก่การเข้าใจ พระองค์จึงทรงใช้กลวิธีและอุปมาประกอบการสอนที่เหมาะสม เช่น การยกตัวอย่าง การเล่าเรื่อง และการอุปมาอุปไมยที่เกี่ยวกับสุขภาพ การรักษาเยียวยาโรคภัยไข้เจ็บ ความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ เพื่อให้ผู้ฟังเห็นภาพเปรียบเทียบและเข้าใจในพระธรรมที่พระองค์ต้องการจะสื่อสาร ซึ่งแสดงถึงความเป็นเลิศและพระอัจฉริยภาพในการเลือกวิธีการสอนพระธรรมให้เหมาะกับผู้ฟังโดยผ่านภาษาชาวโลกที่เข้าใจได้เข้าใจได้ง่ายขึ้น อีกทั้งเนื้อหาของการแสดงธรรมจะเกี่ยวเนื่องกับชีวิตทั้งทุกข์และสุขจึงสามารถเข้าถึงผู้ฟังได้ดี แต่หากเป็นกรณีของการอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิฐาน พระองค์จะทรงตรัสถึงหลักธรรมโดยตรงโดยไม่มีการยกตัวอย่างเปรียบเทียบ ผู้ฟังจะเป็นผู้ที่เข้าใจธรรมะดี เช่น พระภิกษุ และพระอริยสงฆ์ เป็นต้น

ด้วยพระปรีชาสามารถทางการอธิบายธรรมของพระองค์ พระพุทธองค์จึงได้รับยกย่องว่าเป็น “พระบรมครู” ทรงเป็นครูชั้นเลิศในการสอนและถ่ายทอด จึงมีงานวิชาการและงานวิจัยหลายชิ้นที่เกี่ยวกับพุทธวิธีในการสอนของพระองค์ เพื่อวิเคราะห์และอธิบายถึงปัจจัยที่ส่งผลสัมฤทธิ์ในการสอนของพระองค์อย่างละเอียด เช่น วิธีการสื่อสารเผยแผ่พระธรรม คำสอน ที่ทรงใช้ในการสอนตัวอย่างที่ทรงเลือกใช้ประกอบการสอน และการอุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎก เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตามยังไม่มีงานวิจัยที่ศึกษาและวิเคราะห์ถึงรูปแบบการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้าผ่าน “ธรรมโอสธ” การศึกษาในหัวข้อนี้จะทำให้เข้าใจถึงวิธีการ หรือกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงเลือกใช้ในการสื่อสารธรรมโอสธกับผู้ฟัง และเข้าใจถึงความสำคัญของการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานในฐานะที่เป็นรูปแบบ

หนึ่งในพุทธวิธีการเผยแผ่พระธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ที่ช่วยอธิบายหลักพุทธธรรมอันเป็นนามธรรมที่ลึกซึ้งและยากแก่การเข้าใจกับผู้ฟังทั่วไป และยังสะท้อนถึงรูปแบบการปฏิสัมพันธ์แบบหนึ่งของพระองค์กับชาวโลก เป็นสะพานเชื่อมโยงคำสอนของพระองค์ไปยังผู้ฟังที่มีภูมิหลังและวรรณะต่างกัน สามารถสร้างรอยต่อ (connection) ของความคิดของผู้ฟัง เปรียบเหมือนเครื่องจูงใจให้ผู้ฟังน้อมใจเข้าหาธรรมะเพื่อความสว่างไสวในดวงจิตและก่อให้เกิดปัญญาตามมา การวิจัยนี้ยังทำให้เข้าใจถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่มีส่วนสร้างผลสัมฤทธิ์ในการอธิบายธรรมของพระพุทธองค์

นอกจากนี้ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา ยังทำให้เห็นคุณค่าของ “ธรรมโอสธ” ว่าสามารถช่วยแบ่งบรรเทาความทุกข์ของผู้ป่วยทั้งทางกายและทางใจได้อย่างไร ทำให้ผู้ฟังพระธรรมของพระพุทธองค์เกิดปัญญาสามารถเข้าใจถึงทุกข์ และสามารถอยู่ร่วมกับทุกข์ หาทางออกให้กับปัญหาได้อย่างมีสติ อันจะนำไปสู่ความสุขของชีวิตและมีสุขภาพใจที่ดีได้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นศึกษาการอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับกระบวนการรักษาทางการแพทย์ ได้แก่ (๑) โรคภัยไข้เจ็บ (๒) แพทย์ (๓) ผู้ป่วย และ (๔) การรักษาและโอสธ (ยา) ในพระสูตรต้นตปิฎกเล่มที่ ๙- ๒๘

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้ามีลักษณะอย่างไร

๑.๔.๒ การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้ามีลักษณะอย่างไร

๑.๔.๓ วัตถุประสงค์/เป้าหมายของการอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า

๑.๔.๔ หลักธรรมที่ปรากฏในการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า

๑.๔.๕ คุณค่าของหลักธรรมจากการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานธรรมโอสธของพระพุทธเจ้าต่อผู้ฟังและบุคคลทั่วไป

๑.๕ คำจำกัดความที่ใช้เฉพาะในการวิจัย

๑.๕.๑ การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐาน หมายถึง การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าต่อปุณฺณทั้งพระภิกษุสงฆ์และฆราวาสที่มีกลวิธีประกอบการสอน โดยการยกบุคคล ตัวอย่างประกอบ การอุปมาอุปไมยการอุปลักขณ์เปรียบเทียบ และการเล่าเรื่องเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจถึงความทุกข์ที่เป็นรูปธรรม เช่น โรคภัยไข้เจ็บทั้งทางกายและทางใจ เพื่อเข้าใจ ยอมรับทุกข์ และวิธีการดับทุกข์

๑.๕.๒ การอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐาน หมายถึง การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าต่อพระภิกษุอาพาธและพระอริยสงฆ์อาพาธเป็นสำคัญ โดยมุ่งแสดงสาระธรรมแห่งชีวิตที่ว่าด้วยทุกข์และการดับทุกข์ผ่านองค์ธรรมสำคัญที่มุ่งเน้นถึงการหลุดพ้นและพระนิพพาน โดยไม่มีกลวิธีประกอบการสอน ไม่มีการยกตัวอย่างหรือการอุปมาอุปไมยเพื่อเปรียบเทียบ แต่ในบางครั้งอาจมีการอธิบายประกอบเล็กน้อยพอเป็นสังเขป

๑.๕.๓ ธรรมโอสธ หรือ หลักคำสอนที่เป็นเครื่องเยียวยาความทุกข์ของชีวิต พระพุทธเจ้าทรงอธิบายให้มนุษย์เข้าใจถึง “ขันธ ๕” ขอบกพร่องทางร่างกายและทางใจ (โรค) และยอมรับความเป็นจริงของชีวิตว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน เพื่อบรรเทาทุกข์ทางกาย และจิตใจ หลักคำสอนสำคัญในงานวิจัยนี้ได้แก่ ขันธ ๕ อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท สติปัฏฐาน ๔ โพชฌงค์ ๗ และ สัจจนา ๑๐

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นนายแพทย์ชั้นเยี่ยมที่ทรงรักษาได้ทั้งโรคทางร่างกายและโรคทางวิญญาณ นอกจากพระองค์ทรงรอบรู้เรื่องยาที่เหมาะสมแก่โรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ พระองค์ยังทรงรู้จักยาที่สามารถรักษาโรคทางวิญญาณ อันเป็นต้นเหตุของโรคทางกาย เป็นโรคที่มาจากกิเลสตัณหา อวิชชาที่ก่อให้เกิดความลุ่มหลงและอุปาทานจนเกิดเป็นทุกข์ทั้งทางกายและใจ พระองค์เป็นจอมแพทย์ที่ให้ธรรมโอสธที่เป็นยาที่แท้จริง ที่นอกเหนือจากยาธรรมดา อันได้แก่ ยาที่ต้องอาศัยธรรมปฏิบัติ คือ กำลังจิต เช่น การสวดโพชฌงค์ให้หายโรค และยาสูงสุดที่ต้องประพฤติปฏิบัติได้แก่ สัมมัตตะสปีที่สามารถถ่ายกิเลส อวิชชาออกจากร่างกายได้ ทำให้พ้นความเกิด แก่ เจ็บ ตาย^๗

^๗ พุทธทาสภิกขุ, พระ-ครู-แพทย์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๙).

โรคทางวิญญาณ ก่อให้เกิดโรคโง่ โรคอวิชา โรคยึดมั่นถือตัวตนเป็นของตน การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าจึงเป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงหายจากโรคดังกล่าว และได้ทรงเผยแผ่ประกาศวิธีการรักษาโรคนี้แก่สัตว์ทั่วไป ยาประเสริฐที่สามารถรักษาโรคนี้ได้แก่ (๑) เปลือกไม่รู้ไม่ชี้ (๒) แก่นช่างหวั่น (๓) รากอย่างนั้นเอง (๔) ใบไม่มีตัวกู-ของกู (๕) ดอกไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น (๖) ลูกตายก่อนตาย และ (๗) เมล็ดดับไม่มีเหลือ^๘

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า การใช้อุปมาอุปไมยเป็นหนึ่งในพุทธวิธีการสอนธรรมะของพระพุทธเจ้า ซึ่งก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์หลายประการ เป็นการทำให้เรื่องยากสามารถเข้าใจได้ง่ายขึ้น เพราะหลักธรรมอันเป็นนามธรรม เป็นเรื่องที่ลึกซึ้งและยากต่อการเข้าใจ การยกตัวอย่างเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยรูปธรรม นับเป็นกลวิธีและอุบายประกอบการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้มากที่สุด^๙

พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ดร.ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้อธิบายถึง ธรรมเทศนาแบบธรรมาธิฐานและบุคลาธิฐานไว้ว่า การเทศนาระดับสูงเป็นแบบธรรมาธิฐาน เป็นระดับปรมาตม สอนธรรมะล้วน ๆ ไม่มีตัวอย่าง ไม่มีภาพประกอบ ซึ่งเหมาะกับระดับครูบาอาจารย์ ดังที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๑๒ เล่ม ส่วนการเทศนาระดับชาวบ้าน เป็นแบบบุคลาธิฐาน อันเป็นการสอนด้วยตัวอย่าง ดังที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม และ พระวินัยปิฎกอีก ๘ เล่ม การสอนแบบนี้สามารถเข้าถึงคนฟังส่วนใหญ่ได้ เพราะเข้าใจและฟังรู้เรื่อง เนื่องจากมีตัวอย่าง มีนิทาน^{๑๐} ทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น

เสฐียรพงษ์ วรรณปก^{๑๑} ได้อธิบายถึงการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าว่า สามารถสรุปเป็น ๒ วิธี คือ (๑) บุคลาธิฐาน หมายถึงการแสดงธรรมโดยยกบุคคลขึ้นอ้าง เป็นการอธิบายธรรมะโดยยกตัวอย่างให้เห็นเป็นรูปธรรม เป็นตัวเป็นตน อาจใช้สัญลักษณ์หรือการอุปมาอุปไมย เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย และ (๒) ธรรมาธิฐาน แปลว่า “มีธรรมะเป็นที่ตั้ง” อันเป็นการอธิบายธรรมะล้วน ๆ เป็นเรื่องนามธรรมและเข้าใจยาก เมื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดเรื่อง ภาษาคน ภาษาธรรมของท่านพุทธทาส ภาษาคน ก็คือ บุคลาธิฐาน และ ภาษาธรรม ก็คือ ธรรมาธิฐาน

พระสมัคร มุลทากุล ได้ศึกษาวิจัยถึงวิธีการอุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า โดยได้สรุปสาระสำคัญการสอนของพระพุทธเจ้าไว้ว่า พระพุทธเจ้าจึงทรงเลือกวิธีการใช้อุปมาในการสอนให้

^๘ พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมโอสธ**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ และ ธรรมสภา, ๒๕๔๙).

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหมิตรพริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๕๒-๕๓.

^{๑๐} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **หลักการและวิธีการเทศน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา, ๒๕๕๕).

^{๑๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **สวนทางนิพพาน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๗).

เหมาะสมกับบุคคลแต่ละคนซึ่งมีพื้นฐานด้านจิตและระดับภูมิปัญญาแตกต่างกัน เพื่อช่วยอธิบายให้สิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น เพราะธรรมะเป็นสิ่งที่ลึกซึ้งยากต่อการเข้าใจของผู้ที่ไม่ได้ศึกษาธรรมะมาก่อน การใช้อุปมาจากสิ่งที่มีประสบการณ์เพื่อให้เขาเข้าใจถึงสิ่งที่ยังไม่เข้าใจ การใช้อุปมายังโยงถึงเป้าหมาย ๓ ระดับ คือ เป้าหมายเบื้องต้น เป้าหมายในท่ามกลาง และเป้าหมายในที่สุด กล่าวคือครอบคลุมถึงการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ลักษณะของการใช้อุปมาเป็นศิลปะการใช้ภาษาเปรียบเทียบกับสรรพสิ่งทั้งรูปธรรมและนามธรรม ๓ วิธี คือ การสร้างบุคคลสมมุติขึ้นมา การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่ง และการใช้เสียงคำสร้างภาพหรือความหมายพิเศษ โดยมีวิธีการเลือกคำที่จะใช้สื่อความคิด เรียบเรียง จัดวาง และใช้ถ้อยคำเพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น ผลสัมฤทธิ์ในการใช้อุปมาของพระพุทธเจ้า แบ่งได้เป็น ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะคือความสุขเบื้องต้น เข้าถึงความสงบเย็นอันเป็นอุปนิสัยในการตรัสรู้เบื้องต้น และระดับโลกุตระ คือความสุขเหนือโลก ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์บุคคล เข้าถึงประโยชน์สูงสุด^{๑๒}

อรรถธรรณ ปิณฑนโรวาท อธิบายถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าว่ามีหลายแบบ เพื่อให้เหมาะสมกับผู้ฟังที่มีสติปัญญาแตกต่างกันสามารถเข้าใจคำสอนของพระองค์ได้ง่ายที่สุด และจดจำได้ง่ายที่สุด ง่ายต่อการท่องจำ และง่ายต่อการบอกเล่าต่อ ๆ กัน ดังเช่น ทรงใช้พระธรรมเทศนาที่มีความยาวต่างกัน คือ ขนาดยาว ขนาดกลาง ขนาดสั้น, ทรงถ่ายทอดสารด้วยวิธียกนิทานมีคติสอนใจ (parable) และชาดก (jataka), ทรงใช้วิธีการสนทนา (dialogue) เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น, ทรงใช้การยกตัวอย่างเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย (metaphor) ในพระธรรมเทศนา และการสนทนาโต้ตอบ, ทรงชี้ให้เห็นถึงปัจจัย ๔ อย่างที่ทรงคำนึงเมื่อจะมีพระพุทธดำรัส ปัจจัยทั้ง ๔ อย่าง คือ ความจริง ความได้ประโยชน์ ความพึงพอใจของผู้ฟัง กาละ และทรงสอนไม่ให้เชื่ออย่างงมงายไร้เหตุผล โดยเหตุที่ความเชื่อเป็นรากฐานให้เกิดการพูด การแสดงความคิดเห็น ดังที่ปรากฏในกาลามสูตร^{๑๓}

พระมหาสมพร อภาภโร (เหลาฉลาด) ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับอุปมาอุปไมยในคำสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภัทโท) โดยได้สรุปสาระสำคัญว่า การสอนโดยวิธีการอุปมาอุปไมยเป็นรูปแบบที่ง่ายต่อความเข้าใจคำสอนในพระพุทธศาสนาและเป็นวิธีการที่จะอธิบายสิ่งที่ยากให้เข้าใจได้ง่าย ผู้วิจัยได้เน้นในเรื่องของเนื้อหาในการอุปมาอุปไมย ความสัมพันธ์ในวิธีการใช้อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกและในคำสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภัทโท) การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภัทโท) เป็นวิธีที่โดดเด่นกว่าครูบาอาจารย์ร่วมสมัย ที่เน้นถึงการเข้าถึงหลักธรรม

^{๑๒} พระสมัคร มุลทากุล, “วิธีการอุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๕). บทคัดย่อ.

^{๑๓} อรรถธรรณ ปิณฑนโรวาท, **หลักและปรัชญาของวาทวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓๘-๒๔๙. บทคัดย่อ.

โดยอาศัยองค์ประกอบที่จะนำสู่จุดหมายที่สำคัญคือ บุคคล สถานที่ กาลเวลา หลักธรรม ซึ่งเป็นการอธิบายธรรมให้ผู้ฟังเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งและสามารถจัดความสงสัยได้อย่างชัดเจน^{๑๔}

กรรมิการ์ ขาวเงิน ได้ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอายตนะของพุทธทาสภิกขุ โดยมีสาระสำคัญเกี่ยวกับ พุทธวิธีอุปมาอุปไมยเกี่ยวกับอายตนะที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุสาสนา พระพุทธเจ้าทรงมีหลักการสอนที่ทำให้ผู้ฟังได้เห็นถึง ความเป็นจริงของหลักธรรมที่ทรงสอน โดยวิธีการยกเป็นข้อเปรียบเทียบให้เห็นความคล้ายคลึง เพื่อทำให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น มักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม หรือ แม้เปรียบเทียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เข้าใจความได้ชัดเจนมากขึ้นเช่นกัน ตัวอย่างการอุปมาอุปไมยของพระพุทธเจ้า เช่น อุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิด อุปมาด้วยเต่า อุปมาด้วยไฟ อุปมาด้วยมือและเท้า เป็นต้น^{๑๕}

พระมหาจรรยา สุทธิธำณ อธิบายถึงพระพุทธานุสาสนาและการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม โดยศึกษาจากประวัติการดูแลสุขภาพของพระพุทธเจ้า การดูแลสุขภาพของพระสาวก และบทบาทของพระพุทธเจ้าและพระสาวกกับการดูแลสุขภาพผู้ป่วย ตลอดจนหลักพุทธธรรมเพื่อการดูแลสุขภาพจิต ด้วยยาที่ใช้รักษาทางกาย^{๑๖}

พระมหาภาณุวิชญ์ ปณฺณปาโชโต (บุญคอย) ได้ศึกษาวิจัยถึงพุทธวิธีบำบัดรักษาโรคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุสาสนา และหลักพุทธธรรมที่ใช้บำบัดรักษาโรคทางใจ ผลการศึกษาพบว่ามีการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค ซึ่งปรากฏในพระวินัยปิฎก หมวดเภสัชขันธกะ มีการใช้พลาญภาพอันเป็นวิธีการรักษาโดยอาศัยพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้า ในการรักษาผู้ป่วยให้หายจากโรคต่าง ๆ และมีการใช้ธรรมโอสธ เพื่อรักษาโรคโดยใช้หลักธรรม หลักการปฏิบัติเพื่อให้ผู้ป่วยรู้สึกสดชื่น เบิกบานใจ และมีกำลังใจในการต่อสู้กับโรคร้าย หลักธรรมที่นำมาใช้ในการรักษาโรค เป็นหลักธรรมที่ใช้เพื่อใช้คลายความยึดมั่นถือมั่นและนำไปสู่ มรรค ผล นิพพาน โดยเฉพาะโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ไตรลักษณ์ สัณญญา ๑๐ พระรัตนตรัย เป็นต้น^{๑๗}

^{๑๔} พระมหาสมพร อากาศโร (เหลาฉลาด), “การศึกษาอุปมาอุปไมยในคำสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภัทโท)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘). บทคัดย่อ.

^{๑๕} กรรมิการ์ ขาวเงิน, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอายตนะของพุทธทาสภิกขุ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔). บทคัดย่อ.

^{๑๖} พระมหาจรรยา สุทธิธำณ, *พระพุทธานุสาสนากับการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔). หน้า ๕.

^{๑๗} พระมหาภาณุวิชญ์ ปณฺณปาโชโต (บุญคอย), *พุทธวิธีการบำบัดรักษาโรคทางใจ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ก.

ร้อยตำราจอกเอกหญิงอุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข ได้ศึกษาวิจัยถึงแนวทางการแก้ปัญหาความเจ็บป่วย ตามวิธีของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีอยู่ ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะ เป็นพุทธวิธีที่ทรงมีเป้าหมายเพื่อการบรรเทาทุกข์ยามเจ็บป่วย และระดับโลกุตตระ เป็นพุทธวิธีที่ทรงมีเป้าหมายเพื่อการดับทุกข์ คือ บรรลुพระนิพพาน โดยทั้ง ๒ วิธีนี้สามารถนำไปเลือกใช้ได้ตามความเหมาะสมและจำเป็นกับความต้องการของแต่ละบุคคลได้อย่างดี จากการศึกษาวิจัยพบว่า พระพุทธเจ้าทรงมีแนวทางในการแก้ปัญหาสุขภาพและความเจ็บป่วยถึง ๒ แนวทางใหญ่ๆ คือ การป้องกัน และการรักษาโรค ๑. การป้องกัน -วิธีในการป้องกันสุขภาพที่พระพุทธเจ้าทรงใช้พบว่า ทรงมีหลักปฏิบัติต่างๆ ในการดูแลรักษาสุขภาพอนามัยอย่างครบถ้วนทั้งทางด้านกายภาพและจิตภาพ ที่มุ่งเน้นการปฏิบัติควบคู่กันไปอย่างสม่ำเสมอ เป็นประจำทุกวัน ๒. การรักษาโรค- วิธีในการรักษาโรคที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาใช้พบว่ามีอยู่ ๒ วิธี คือ การรักษาด้วยกรรมวิธีตามแบบทั่วไป และการรักษาด้วยพระธรรมโอสธ จากพุทธวิธีการแก้ปัญหาคความเจ็บป่วยทั้ง ๒ แนวทาง ที่พระพุทธองค์ทรงเคยใช้อย่างได้ผลดีมาแล้วเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีนั้น ปัจจุบันพบว่าพุทธวิธีดังกล่าวนี้ยังสามารถนำมาใช้ในการแก้ปัญหสุขภาพและบำบัดรักษาโรคอย่างได้ผลดีเช่นเดียวกัน^{๑๘}

พระมหาปองปริดา ปริญโญ (จำปาศรี) ได้ศึกษาวิจัยถึงการป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา” ได้ศึกษาถึงธรรมชาติและสาเหตุของโรค รวมทั้งการรักษาและการป้องกันโรคทั้งสองที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา พระพุทธศาสนาได้แบ่งโรคเป็น ๒ ประเภท คือ โรคทางกายและโรคทางใจ โรคทางกายเป็นโรคที่เกิดขึ้นกับร่างกายและมีสาเหตุการเกิดหลายประการ อาทิ ความไม่สมดุลของธาตุ ๔ (ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และ ธาตุไฟ) ความแปรปรวนของฤดูกาล กรรมวิบากในอดีตชาติและปัจจุบันชาติ เป็นต้น การรักษาโรคทางกายทำได้ทั้งวิธีการทางแพทย์ เช่น การใช้ยาสมุนไพร การผ่าตัด, การปฏิบัติตามหลักธรรม เช่น การทำสมาธิ การเดินจงกรม การฟังธรรม เป็นต้น, การรักษาด้วยพลังจิต เช่น การใช้พุทธานุภาพ การกล่าวสัจจวาจา และการทำปริตร ส่วนโรคทางใจ หมายถึงโรคที่เกิดจากจิตใจถูกครอบงำด้วยอนุสัยหรืออาสวะอันเป็นกิเลสละเอียด ทำให้จิตเศร้าหมองและแสดงออกเป็นกิเลสอย่างหยาบ เช่น การกระทำชั่วทางกายและวาจา โรคทางใจสามารถบำบัดได้ด้วยการเจริญวิปัสสนา อันหมายถึงการใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นแจ้งตามความเป็นจริง นอกจากนี้ยังมี โรคทางจิต คือ มีความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความเสียใจ ความสิ้นหวัง เป็นต้น ซึ่งมีสาเหตุจากนิเวศกิเลส และการหมกมุ่นในสิ่งที่น่าเศร้า ความโกรธ ความหลง เป็นต้น การรักษาโรคจิตตามหลักพระพุทธศาสนา ได้แก่ การใช้โยนิโสมนสิการ (การพิจารณาหาเหตุผล

^{๑๘} ร้อยตำราจอกเอกหญิงอุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีบรรเทาทุกข์ยามเจ็บป่วย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), บทคัดย่อ.

คุณค่าและประโยชน์และโทษของเรื่องนั้น การรู้จักแก้ไขปัญหาและการดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง) การใช้สมาธิบำบัด และการคบหากัลยาณมิตร^{๑๙}

เกตุมณี พรหมเถื่อน ได้ศึกษาวิจัยถึงกระบวนการสร้างความเข้าใจเรื่องความเจ็บป่วยตามแนวพุทธศาสนาเถรวาท โดยได้สรุปสาระสำคัญว่า พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงกระบวนการเรื่องความเจ็บป่วยว่าเป็นกระบวนการทางธรรมชาติซึ่งทุกคนและสรรพสัตว์ต่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ได้แก่ (๑) แนวคิด เรื่อง ความหมายของความเจ็บป่วยตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒ ความหมาย คือ โรคทางกาย (กายิกโรโค) และ โรคทางใจ (เจตสิกโรโค) และยังบอกความหมายของความเจ็บป่วย รวมถึงวิธีการรักษาความเจ็บป่วย หลักธรรมทางพุทธศาสนาใช้ในการรักษาบรรเทาอาการได้ (๒) แนวคิด เรื่อง ความเจ็บป่วยตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น สอนให้ทำความเข้าใจ เรียนรู้ ถึงกระบวนการของความเจ็บป่วยด้วยการดูแลรักษา วิธีการต่าง ๆ ในการรักษาความเจ็บป่วย (๓) แนวคิด เรื่องความเจ็บป่วยตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีแนวคิดเพื่อการประยุกต์ใช้กระบวนการในการสร้างความเข้าใจเรื่องความเจ็บป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน และสรุปว่าพระพุทธศาสนามีวิธีการในการแก้ปัญหาด้วยการเจริญสติปัญญา โดยใช้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาใช้ในการรู้เท่าทันความเจ็บป่วย การแก้ปัญหาเมื่อเกิดอาการ หรือการบรรเทาทุกข์จากอาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นด้วยการแก้ไขปัญหาด้วยสติและสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการเรื่องความเจ็บป่วยกับสังคมไทยในปัจจุบันได้^{๒๐}

หนังสือและงานวิจัยข้างต้นมีความสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม พระองค์ทรงใช้พุทธวิธี กลวิธีประกอบการสอนหลายรูปแบบให้เหมาะสมกับผู้ฟังและสถานการณ์เป็นสำคัญ เพราะปัญญาและความเข้าใจของบุคคลแต่ละประเภทในการเข้าถึงธรรมนั้นไม่เท่ากัน ส่วนใหญ่พระองค์จะใช้อธิบายธรรมด้วยตัวอย่าง และการอุปมาอุปไมย เพราะสามารถทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องที่เข้าใจง่าย หากเป็นการอธิบายธรรมต่อผู้มีความเข้าใจธรรมะดี คือระดับครูบาอาจารย์ ภิกษุ พระอริยะ พระองค์จะทรงตรัสถึงองค์ธรรมโดยตรง ไม่มีการยกตัวอย่างงานวิจัยข้างต้นยังทำให้เข้าใจถึงลักษณะของ “การอุปมาอุปไมย” เกี่ยวกับวิธีการใช้และคุณค่าของการนำไปใช้ นอกจากนี้ยังได้ให้แนวทางการพิจารณาในชีวิตในพุทธทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับ “ชั้น ๕” ว่า

^{๑๙} พระมหาปองปรีดา ปริบุญโญ (จำปาศรี), “การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), บทคัดย่อ.

^{๒๐} เกตุมณี พรหมเถื่อน, “กระบวนการสร้างความเข้าใจเรื่องความเจ็บป่วยตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

ชีวิตประกอบด้วย รูป และนาม ดังนั้น “โรค” ของมนุษย์จึงมีทั้ง โรคทางกาย และโรคทางใจ ซึ่งเป็นสามัญลักษณ์ของผู้คนทั้งปวง โรคทางกายอาจรักษาหายได้ด้วยยาของแพทย์ แต่ไม่ได้บ่งบอกถึงการมีสุขภาพที่ดีแบบองค์รวมในทัศนะของพระพุทธศาสนา เพราะต้องพิจารณาถึงโรคทางใจที่อยู่ในกาย และพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าถือเป็น “ธรรมโอสถ” เป็นยาชั้นเลิศที่ช่วยรักษาเยียวยาโรคทางใจได้ดีเยี่ยม การมีสติเกิดปัญญาเข้าใจสภาพของทุกข์ทำให้รู้จักการหาทางแก้ไขอย่างเหมาะสม จะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตอย่างมีประโยชน์สูงสุด คือมีทั้งความสุขทางกายสบายใจ เป็นคุณภาพของชีวิตในสารวัฏที่อยู่ภายใต้ของกฎไตรลักษณ์

ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นเป็นการปูพื้นฐานความรู้ของผู้วิจัย และนำไปสู่ความสนใจเรื่องรูปแบบการอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้า ประกอบกับยังไม่มีงานวิจัยใดศึกษาการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิษฐานและแบบธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้า จึงเป็นเหตุให้ผู้วิจัยต้องการค้นคว้าประเด็นนี้เพื่อเป็นการต่อยอดสร้างองค์ความรู้ใหม่ โดยการศึกษาถึงหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกที่เกี่ยวกับสุขภาพของมนุษย์ โรคภัยไข้เจ็บ และกระบวนการรักษาโรคทางการแพทย์ที่มีองค์ประกอบ คือ (๑) โรค (๒) แพทย์ (๓) ผู้ป่วย และ (๔) การรักษาและโอสถ (ยา) ว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสแสดงไว้ในพระสูตรต่าง ๆ ในลักษณะแบบบุคคลาธิษฐานหรือแบบธรรมาธิษฐาน อย่างไรบ้าง อันเป็นการแสดงถึงพุทธปัญญาของพระพุทธเจ้าในการสั่งสอนให้มนุษย์ได้รู้จักถึงชีวิตตามความเป็นจริง และเข้าใจอย่างถ่องแท้ว่า ชีวิตมีทุกข์ ไม่เที่ยง และไม่มีตัวตน ดังนั้นการเผชิญโรคภัยทั้งทางกายและใจเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงมีวิธีการแสดงธรรมให้เหมาะสมกับผู้ฟังที่หลากหลาย ได้รู้สึกผ่อนคลายและเปิดรับแก่นสารของหลักธรรมได้

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการรายงานผลการวิจัยโดยใช้วิธีนำเสนอแบบพรรณนาโวหาร (Descriptive Method) ซึ่งมีขั้นตอน ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาจากพระคัมภีร์ หนังสือ เอกสาร และ งานวิจัย

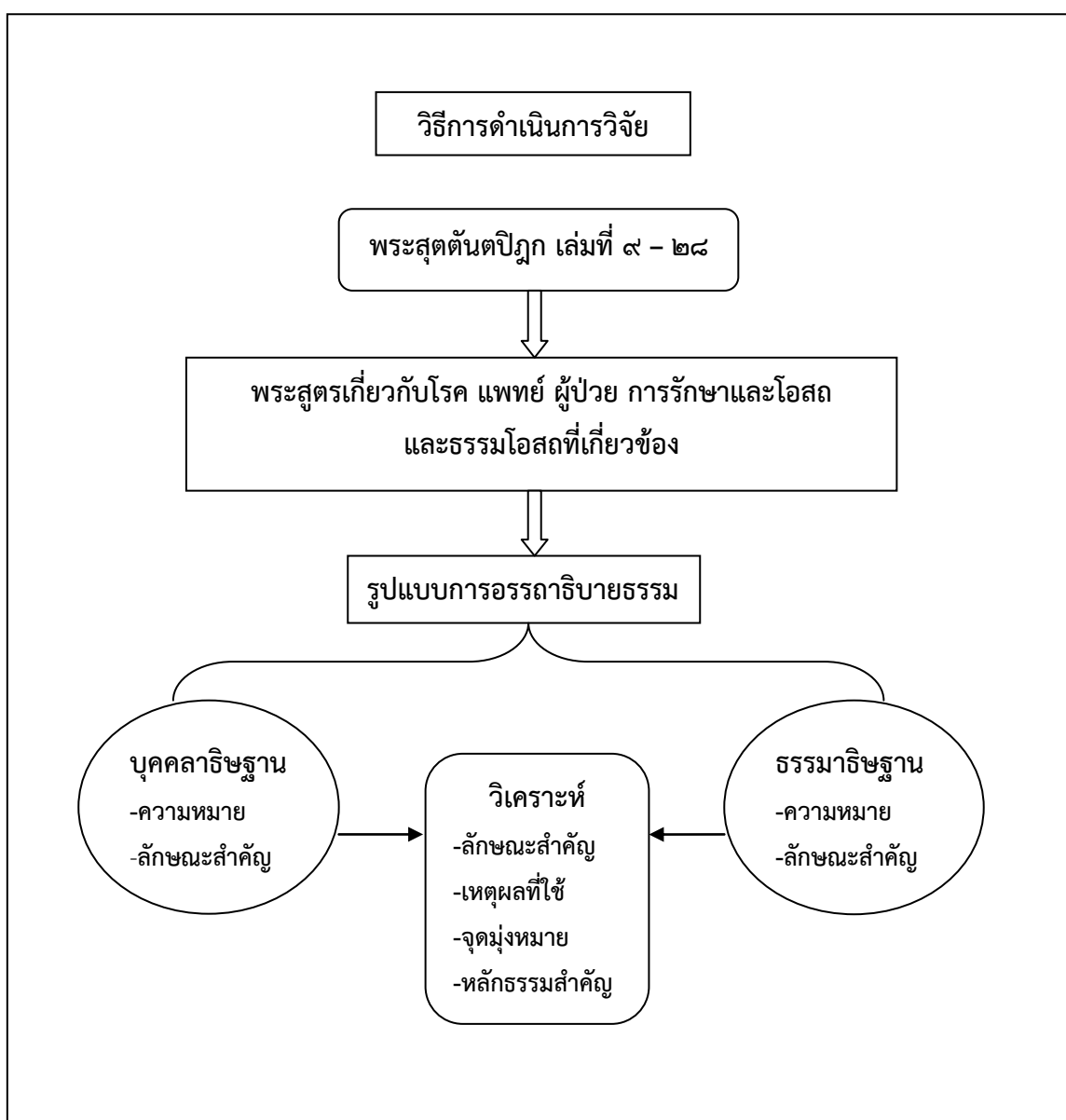
๑) ชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก

๒) ชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ คัมภีร์พระอรรถกถา เช่น เนตติปกรณ์ คัมภีร์ปัญจสุทธานิ คัมภีร์สัทธัมมปกาสนี เป็นต้น

๓) ชั้นตติยภูมิ ได้แก่ หนังสือของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) รวมทั้งหนังสือ งานวิจัย และเอกสารของนักวิชาการอื่น ๆ เกี่ยวกับพระไตรปิฎก การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้า ธรรมโอสถ การอุปมาอุปไมยของพระพุทธเจ้า

๑.๗.๒ ประมวลผล เรียบเรียง – นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาขั้นตอนแรกมาทำการประมวล เรียบเรียง

๑.๗.๓ สรุป วิเคราะห์และนำเสนอผลวิจัย – สรุปและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากข้อ ๑.๗.๒ และนำเสนอผลงานวิจัยว่าเป็นไปตามวัตถุประสงค์หรือไม่ อย่างไร รวมถึงเสนอให้เห็นถึงคุณค่าของหลักฐานสำคัญที่ปรากฏจากงานวิจัย



๑.๘ ประโยชน์ที่ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้เข้าใจการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า

๑.๘.๒ ทำให้เข้าใจการอธิบายธรรมโอสถแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า

๑.๘.๒ ทำให้เห็นคุณค่าของการอธิบายหลักธรรมเพื่อการเยียวยาความทุกข์ของผู้ป่วยทั้งทางกายและจิตใจ

๑.๘.๓ ทำให้ได้แนวทางการประยุกต์ใช้การอธิบายธรรมโอสถในชีวิตประจำวัน

บทที่ ๒

การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า

การอธิบายธรรม หรือการเทศนา (เทศน์)^๑ แต่ละครั้งของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงมีพุทธวิธีการสอน กลวิธีและอุปมาประกอบการสอนที่ต่างกันไป เพราะพระองค์ทรงทราบอัธยาศัยของสัตว์โลก^๒ แนวทางการอธิบายคำสอนจึงขึ้นอยู่กับอุปนิสัยและจริตของผู้ฟังเป็นประการสำคัญไม่ว่าจะเป็นการยกอุทาหรณ์ การเล่านิทานประกอบ การเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นภาพ เพื่อช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยากปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น เช่น การอธิบายสิ่งที่เป็นามธรรมโดยการเปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็รูปธรรม หรือเปรียบเทียบที่เป็รูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม เพื่อช่วยให้เนื้อความหนักแน่นเข้า และที่สำคัญพระองค์ทรงเป็นตัวอย่างที่ดีทรงเป็นผู้นำที่ดีด้วยพระจริยวัตรอันดีงาม^๓ พระธรรมคำสอนของพระองค์จึงสามารถเข้าไปอยู่ในจิตใจของผู้ฟังที่มีภูมิหลังต่างกันได้อย่างถ่องแท้ อันสะท้อนถึงพระปรีชาสามารถในการเลือกใช้ภาษา กลวิธีประกอบการสอน และเครื่องมือในการสื่อสารเผยแผ่ธรรมะของพระองค์ที่สามารถโน้มน้าวจิตใจสร้างศรัทธาของผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา หันมาเลื่อมใสในคำสอนของพระองค์ และรักษาศรัทธาเดิมของผู้ที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาให้มั่นคงยิ่งขึ้นไป

การอธิบายธรรม หรือการเทศนา คือการแสดงธรรมสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นการชี้แจงแสดงความรู้จักดีรู้จักชั่ว เป็นคำสอนที่มีลักษณะ ๒ อย่าง คือ^๔ (๑) บุคคลาธิฐานเทศนา (*Puggalādhittihāna-desanā*) และ (๒) ธรรมาธิฐานเทศนา (*Dhammādhittihāna-desanā*)

^๑ เทศนา (เทศน์) คือ การแสดงธรรมสั่งสอนในทางศาสนา เช่น พระเทศน์ (จาก สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/dictionary/> [๙ มี.ค. ๒๕๕๖]. เทศนา - เป็นการชี้แจงแสดงความรู้ จาก พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗.

^๒ พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ดร.ประยูร ธมฺมจิตฺโต), หลักการและวิธีการเทศนา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.watprayoon.com/files/book/learntalkdhamma.pdf> [๙ มี.ค. ๒๕๕๖].

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๕๙-๖๓.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ขำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๐. และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, หน้า ๑๗.

๒.๑ “บุคคลาธิษฐาน” และ “ธรรมาธิษฐาน” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์สำคัญที่บรรจุพระพุทธพจน์และเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา^๕ หลักธรรมคำสอนและการอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้ามากมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ได้มีพระมหาสาวกและพระอรรถกถาจารย์ (พระอาจารย์ผู้แต่งอรรถกถา) ทำการศึกษาพระพุทธพจน์ต่าง ๆ เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ดังที่ปรากฏในงานคัมภีร์การตีความพระไตรปิฎก เช่น เนติปิฎกและเปฏโปกเทศ เป็นต้น และคัมภีร์อรรถกถาอื่น ๆ ที่ช่วยและอธิบายพุทธพจน์และหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกให้กระจ่างชัดขึ้น ดังเช่น คัมภีร์อรรถกถาอันเป็นผลงานรจนาของพระพุทธโฆสาจารย์ที่ปรากฏใน คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์สมังคลวิลาสินี (อรรถกถาอธิบายความหมวดที่ฌนิกาย พระสุตตันตปิฎก) คัมภีร์ปัญจสุทนี (อรรถกถาอธิบายความหมวดมัชฌิมนิกาย พระสุตตันตปิฎก) คัมภีร์สารัตถปกาสินี (อรรถกถาอธิบายและชี้แจงเนื้อความหมวดสังยุตตนิกาย พระสุตตันตปิฎก) คัมภีร์มโนรธปุรณี (อรรถกถาอธิบายความหมวดอังคุตตรนิกาย พระสุตตันตปิฎก) คัมภีร์ปรมัตถโชติกา (อรรถกถาอธิบายความในขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ พระสุตตันตปิฎก) เป็นต้น

คำว่า “บุคคลาธิษฐาน - *Puggalādhīṭṭhāna*” และ “ธรรมาธิษฐาน - *Dhammādhīṭṭhāna*” เป็นคำที่พบในคัมภีร์อรรถกถาเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นการอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับรูปแบบการอธิบายธรรม (การเทศนาธรรม) ของพระพุทธเจ้า และไม่ปรากฏคำทั้งสองในพระไตรปิฎก แต่ปรากฏในคัมภีร์ ๓ เล่ม คือ ๑) เนติปิฎก - คัมภีร์การตีความพระไตรปิฎกรจนาโดย “พระมหากัจจายนะ” หรือ “พระมหากัจจายนะ” ผู้เป็นพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า และเป็นเอตทัคคะ^๖

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๑๑๐. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับพระไตรปิฎกใน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑, ๒ และ ๓*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑). และ สุชีพ ปุญญานุภาพ, *พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐) และ วศิน อินทสระ, *เรียบเรียง, พระไตรปิฎก ฉบับที่ทำได้แล้ว*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๔).

^๖ เอตทัคคะ คือ พระสาวกที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นเลิศในด้านนั้น ๆ เป็นตำแหน่งที่พระพุทธเจ้าได้ประทานแต่งตั้งให้พระสาวกของพระองค์ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีความรู้ความสามารถเด่นกว่าท่านอื่น ๆ ในด้านนั้น ๆ และแต่ละตำแหน่ง พระพุทธองค์ประทานแต่งตั้งเพียง รูปเดียว ท่านเดียวเท่านั้น (พระสาวกผู้เป็นเลิศ) - จากพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิณม, ๒๕๕๕). หน้า ๓๖๗-๓๖๘. ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๘๘-๑๘๗/๒๕-๒๖, ข.อป. (ไทย) ๓๒/๓๑-๘๓/๑๕๔-๑๖๐, ๓๒/๑-๒๔/๑๖๗-๑๗๐, ๓๒/๕๔-๖๘/๑๗๔-๑๗๖, ๓๒/๘๓/๕๙๐, ๓๒/๔๑๔/๖๓๘, ข.จริยา. (ไทย) ๓๓/๒๔/๒๔๐, ๓๓/๑๐๓/๒๕๑, ๓๓/๑๔๖/๒๕๗, ๓๓/๑๗๔/๒๖๑, ๓๓/๒๒๘/๒๖๘, ๓๓/๒๔๖/๒๗๑, ๓๓/๒๕๘/๒๗๓, ๓๓/๒๘๒/๒๗๘, ๓๓/๓๐๓/๒๗๙, ๓๓/๕๗/๒๘๗...

อีกทั้งยังได้ชื่อว่าเป็นผู้อธิบายความหมายแห่งธรรมที่กล่าวไว้โดยย่อได้พิสดาร^๗ ๒) คัมภีร์อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก ๒ เล่ม คือ (๑) คัมภีร์ปปัญจสูทนี – คัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายความพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก เล่มที่ ๑ พระพุทธโฆสะ (โฆชะ) พระภิกษุชาวอินเดียเป็นผู้รจนา โดยใช้อรรถกถาภาษาสิงหฬ (สิงหล) ที่สืบมาแต่เดิมเป็นหลัก เมื่อราวพ.ศ. ๑,๐๐๐^๘ และแปลเป็นภาษาบาลี (๒) คัมภีร์สัทธัมมปกาสินี หรือสัทธัมมัมปกาสินี – เป็นคัมภีร์อรรถกถาอธิบายความพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค (ปฏิสัมภิตามัคค์) – พระมหานามะเถระรจนาขึ้นเป็นภาษาบาลีโดยถือตามแนวอรรถกถาเก่าภาษาสิงหลที่รักษาสืบทอดมาในลังกาทวีป^๙

๒.๑.๑ เนติติปกรณ

(๑) ความสำคัญและโครงสร้าง

เนติติปกรณเป็นคัมภีร์หรือตำราทางพุทธศาสนาที่ใช้ในการตีความพระไตรปิฎก คำว่า “เนติติ” มีความหมายว่าเป็น แบบแผนที่เป็นคู่มือแนะนำ (guide)^{๑๐} และ “นำไป” เพราะเป็นแนวทางนำไปสู่ความเข้าใจพระพุทธรูป^{๑๑} ส่วนคำว่า “ปรณ” หมายถึง คัมภีร์ ตำรา^{๑๒} ดังนั้น เนติติปกรณ จึงเป็นตำราที่ช่วยอธิบายพระพุทธรูปให้เข้าใจได้ดีขึ้นโดยมีวิธีการที่เป็นระบบที่ทำให้เข้าใจพยัญชนะและอรรถของพระพุทธรูปได้อย่างแจ่มแจ้ง^{๑๓} เนติติปกรณถือเป็นคัมภีร์ต้นแบบหรือคู่มือการตีความพระไตรปิฎกที่ซับซ้อนและใช้เทคนิคสูง^{๑๔} สำหรับผู้แต่งเนติติปกรณยังมีข้อถกเถียงในหมู่นักวิชาการพระพุทธศาสนา ฝ่ายแรกเป็นฝ่ายที่มีความเชื่อที่สืบต่อกันมาช้านานว่า เนติติปกรณรจนา

^๗ อ.เอก. (ไทย) ๒๗/๑๙๗/๒๖.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๒๐๐.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๔๒๗.

^{๑๐} Oskar Von Hinuber, *A Handbook of Pali Literature*, 3rd edition, (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 2008), p.77.

^{๑๑} พระมหากัจจายนะ, *เนติติปกรณ*, พระคันธสาราภิวังค์ แปลอธิบาย, พระธรรมมานันตมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจชำระ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทางหุ่นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า [๙].

^{๑๒} สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/dictionary/> [๓ มีนาคม ๒๕๕๘].

^{๑๓} มูลนิธิอิทธิธรรมมูลนิธิ, “แนะนำคัมภีร์เนติติปกรณครับ”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://webboard.abhidhammaonline.org/old/thaimisc.pukpik.com/freewebboard/php/vreply.php?user=dokgaew&topic=5738> [๓ มีนาคม ๒๕๕๘].

^{๑๔} พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ผู้แปล, “หลักการตีความในเนติติปกรณและเปฏโกปเทส”, แปลจาก George D. Bond, “The Gradual Path as a Hermeneutical Approach of the Dhamma,” in Donald S. Lopez, Jr., ed., *Buddhist Hermeneutics*, (Honolulu: University of Hawaii Press, 1988 [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=455&articlegroup_id=102 [๖ กันยายน ๒๕๕๘].

โดยพระมหากัจจายนะ- ผู้เป็นพระสาวกสำคัญของพระพุทธเจ้า^{๑๕} ผู้เป็นเอตทัคคะที่มีความรู้ในพระไตรปิฎกอย่างลึกซึ้ง และได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นมหาบัณฑิต มีปัญญามาก^{๑๖} ผู้เป็นเลิศในการอธิบายความย่อให้พิสดาร และได้ร่วมการทำสังคายนาพร้อมกับพระไตรปิฎกในปฐมสังคายนา^{๑๗} ราวพุทธศตวรรษที่ ๔๘๓ ในขณะที่นักวิชาพระพุทธศาสนาตะวันตกไม่เห็นด้วยกับความเชื่อนี้ โดยสันนิษฐานว่าพระมหากัจจายนะไม่น่าจะเป็นคนเดียวกับพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า แต่มีชื่อพ้องกันมากกว่า อีกทั้งยังมี “กัจจายนะ” อีกท่านหนึ่ง คือ พระกัจจายนะผู้แต่งคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ที่เรียกว่า คัมภีร์กัจจายนะ ซึ่งเชื่อว่าเกิดหลังสมัยของพระพุทธโฆसाจารย์ และคาดว่าเนติปกรณ์น่าจะถูกแต่งขึ้นภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๕^{๑๘}

คัมภีร์เนติปกรณ์มีลีลาการประพันธ์คล้ายกับคัมภีร์ไวยากรณ์ คือมีกฎเกณฑ์ในการอธิบายธรรมที่เรียกว่า สูตร และอุทาหรณ์ที่นำมาแสดงเป็นตัวอย่างของเรื่องนั้น ๆ จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นแนวทางในการอธิบายอรรถ (เนื้อความ, ใจความ, ความหมาย, ผล, ประโยชน์)^{๑๙} พระไตรปิฎกที่ละเอียดลึกซึ้ง^{๒๐} เปรียบเหมือนกุญแจไขพระไตรปิฎกที่สร้างบรรทัดฐานการอธิบายพระพุทธพจน์ให้ไปในทิศทางเดียวกัน

คัมภีร์เนติปกรณ์จึงเป็นคัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายขยายความพระไตรปิฎกรุ่นแรกที่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล อันเป็นต้นแบบของคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาในภายหลัง^{๒๑} และมีลักษณะโดดเด่นคือไม่มีการยกนิทานมาอธิบายประกอบเหมือนกับอรรถกถาอื่น ๆ แต่จะยกพุทธพจน์มาเป็นตัวอย่างอธิบายประกอบการศึกษา เนติปกรณ์มีหลักการอันเป็นแบบแผนการอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าที่มีลักษณะสำคัญดังนี้^{๒๒}

ก. ลำดับส่วนประกอบคัมภีร์ – ลีลาการแต่งคัมภีร์ออกเป็น ๔ ส่วนตามลำดับดังนี้

๑. สังคหواره คือปริเฉทย่อความ เป็นคำอธิบายสั้นๆสรุปเรื่องในหนังสือทั้งหมด มีลักษณะแบบสารบัญ ประกอบด้วยคาถา ๕ บท

^{๑๕} Kaccana Thera, **The Guide**, translated by Bhikkhu Nanamoli, (London: The Pali Text Society, 1977), pp. xii-xiii.

^{๑๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๕/๓๔๒.

^{๑๗} พระมหากัจจายนะ, **เนติปกรณ์**, หน้า [๑๙].

^{๑๘} Kaccana Thera, **The Guide**, pp. xii-xiii.

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๕๐๕.

^{๒๐} พระมหากัจจายนะ, **เนติปกรณ์**, หน้า [๑๙], [๒๑-๒๒].

^{๒๑} พระครูธรรมธรรสมุนต์ นนฺทิโก, **เนติปกรณ์** แปล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.trisarana.org/board_topic.php?id=119, [๙ สิงหาคม ๒๕๕๗].

^{๒๒} พระมหากัจจายนะ, **เนติปกรณ์**, หน้า [๒๓-๒๔] และ มุลินธิอภิธรรม, “แนะนำคัมภีร์เนติปกรณ์ครับ”, [ออนไลน์].

๒.อุทเทสวาระ คือปริเฉทแสดงอุเทศ กล่าวถึงหัวข้อใหญ่และหัวข้อย่อยของเรื่องต่าง ๆ โดยมีใจความสำคัญละเอียดขึ้นคล้ายกับบทคัดย่อ มีคาถา ๘ บทสลับกับร้อยแก้ว

๓. นิเทศวาระ คือปริเฉทแสดงนิเทศ เป็นตอนที่นำเสนอคำจำกัดความของชื่อในแต่ละหัวข้อ เพื่อให้สามารถเข้าใจเนื้อหาชัดเจนขึ้น มีคาถา ๒๖ บท

๔. ปฏินิเทศวาระ คือปริเฉทแสดงปฏินิเทศ กล่าวอธิบายความทั้งหมดของนิเทศในตอนที่แล้วโดยละเอียด (วิกังควาระ) โดยนำเอาพระพุทฺธพจน์จากพระไตรปิฎกมาเป็นตัวอย่างประกอบในเรื่องนั้น ๆ นอกจากนั้นยังแสดงการประมวลหาระทั้ง ๑๖ อย่างลงในพระสูตรสูตรเดียวและแสดงเหตุเกิดของนัยพร้อมด้วยแสดงสูตรคำสอน (สาสนปฏฐาน) ในตอนท้ายของคัมภีร์

ข. เนื้อเรื่อง แบ่งออกเป็น ๓ ตอน คือ

๑. หาระ ๑๖ (แนวทาง) – กล่าวถึงแนวทางอธิบายรูปศัพท์ในพระพุทฺธพจน์ คำอธิบายนี้สามารถใช้อธิบายเนื้อความของรูปศัพท์ด้วย ทั้งนี้เพราะเนื้อความปรากฏอยู่ในรูปศัพท์ มี ๑๖ ประเภท คือ เทสนาหาระ (แนวทางในการแสดงอัสสาทะโทษ นิสสรณะ จุดมุ่งหมาย อุบาย และการชักชวน) เป็นต้น

๒. นัยยะ ๕ (วิธี) - หลักวิธีในการอธิบายสภาวะธรรมที่เป็นเนื้อความสำคัญในพระพุทฺธพจน์ อันมีวิชาเป็นต้นที่เป็นมูลบท โดยจำแนกตามหลักอริยสัจ ๔ มี ๕ ประเภท

๓. สาสนปฏฐาน (การแสดงคำสอน) เป็นตอนแสดงธรรมตามอัยยาคัยของเวไนยชน จำแนกเป็น (๑) ๑๖ ประเภท เรียกว่า พระสูตร ๑๖ คือ สังกิเลสภาคียสูตร (สูตรฝ่ายความเศร้าหมอง) เป็นต้น และ (๒) ๒๘ ประเภท เรียกว่า สาสนปฏฐาน ๒๘

(๒) การอธิบายธรรมแบบบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานที่ปรากฏในสาสนปฏฐาน ๒๘

สาสนปฏฐาน หรือ สูตรแสดงคำสอน – เป็นการอธิบายธรรมของพระพุทฺธเจ้าให้เหมาะสมกับอัยยาคัยของเหล่าเวไนยสัตว์^{๒๓} โดยให้แนวทางในการศึกษาพุทฺธพจน์อย่างถูกต้องและตรงกับวัตถุประสงค์ในการนำเสนอของพระพุทฺธเจ้า สาสนปฏฐานเป็นคำสอนอันหลากหลายหลายที่พระพุทฺธเจ้าทรงแสดงไว้ในหลายที่ ในการแสดงธรรมแต่ละครั้งพระองค์ทรงคำนึงถึงจริตและอุปนิสัยของผู้ฟังเป็นสำคัญเพื่อทรงแสดงสูตรคำสอนให้เหมาะสมกับอัยยาคัย

ในสาสนปฏฐาน ๒๘ (สูตรแสดงคำสอน ๒๘)^{๒๔} ได้แจกแจงอธิบายถึงลักษณะสูตรคำสอนหรือการแสดงธรรมของพระพุทฺธเจ้าไว้ ๒๘ แบบได้แก่ (๑) โลกียะ – ข้อความที่เกี่ยวกับโลกเป็นหลัก เช่น การกล่าวถึงเรื่องกรรม เป็นต้น (๒)โลกุตตระ (๓) โลกียะและโลกุตตระ (๔) สัตตาธิษฐาน - มี

^{๒๓} สุขญา ศิริธัญญกร, “วิจารณ์สดุดีคัมภีร์เนติปกรณ”, วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ พ.ศ.๒๕๕๗ [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.ojs.mcu.ac.th/index.php/ojsacademic/article/viewFile/539/437> [๒๐ กันยายน ๒๕๕๙].

^{๒๔} พระมหาภักจายนนะ, เนติปกรณ, หน้า ๕๔๖-๕๔๗.

บุคคลเป็นที่ตั้ง (๕) ธรรมาธิฐาน – มีสภาวะธรรมเป็นที่ตั้ง (๖) สัตตาธิฐานและธรรมาธิฐาน (๗) ญาณ – ความรู้ (๘) ญะยยะ – ธรรมที่ควรรู้ (๙) ญาณและญะยยะ (๑๐) ทัสสนะ – โสดาปัตติมรรค ญาณ (๑๑) ภาวนา – ญาณในมรรคเบื้องบน ๓ (๑๒) ทัสสนะและภาวนา (๑๓) สกวจนะ – พระพุทธรูป (๑๔) ปรวจนะ – คำของผู้อื่นนอกจากพระพุทธเจ้า (๑๕) สกวจนะและปรวจนะ (๑๖) วิสัชชนียะ – เรื่องที่พึงวิสัชชา (๑๗) อวิสัชชนียะ – เรื่องที่ไม่พึงวิสัชชา (๑๘) วิสัชชนียะและอวิสัชชนียะ (๑๙) กรรม (๒๐) วิบาก (๒๑) กรรมและวิบาก (๒๒) กุศล (๒๓) อกุศล (๒๔) กุศลและอกุศล (๒๕) อนุญญาตะ – ข้ออนุญาต (๒๖) ปฏิกขิตตะ – ข้อห้าม (๒๗) อนุญญาตะและปฏิกขิตตะ (๒๘) ภาวะ – การสรรเสริญพระพุทธคุณ เป็นต้น

พระมหากัจจายนะเถระได้อธิบายและยกตัวอย่างการอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับ “บุคคลาธิฐาน” และ “ธรรมาธิฐาน” ไว้ในสูตรที่ ๔-๖ คือ (๑) สูตรที่ ๔ สัตตาธิฐาน – มีบุคคลเป็นที่ตั้ง (๒) สูตรที่ ๕ ธรรมาธิฐาน – มีสภาวะธรรมเป็นที่ตั้ง (๓) สูตรที่ ๖ สัตตาธิฐานและธรรมาธิฐาน

แม้จะไม่ปรากฏคำว่า “บุคคลาธิฐาน” ในสูตรคำสอนของพระพุทธเจ้าในเนติปิฎก แต่คำว่า “สัตตาธิฐาน” (มีบุคคลเป็นที่ตั้ง) มีความหมายเทียบเท่ากับ “บุคคลาธิฐาน” พิจารณาจากรูปศัพท์และความหมาย กล่าวคือ “สัตตาธิฐาน” มาจาก สัตต+อธิฐาน, สัตต (สยช สงเค+ต) ซึ่งแปลว่าสัตว์, ผู้ติดอยู่ในอารมณ์ ดังคำบาลีที่ว่า รูปาทีสุ สยชตติ สัตโต, นิจจนทราคาปิ รูปหิยา สัตตาติ วุจจนติ- ผู้ยังเกี่ยวข้องอยู่ในรูปารมณ์ เป็นต้น ชื่อว่า สัตตะ (ลบ ญช, ซ้อน ต)^{๒๕} คำว่า สัตต หรือ สัตว์ มีความหมายเช่นเดียวกับ บุคคล ซึ่งหมายถึง สัตว์ และบุคคล ในเนติปิฎกได้ขยายความว่าเป็น สูตรที่แสดงไว้แล้วมุ่งกล่าวถึง สัตว์บัญญัติ ชื่อว่า สัตตาธิฐาน^{๒๖} “สัตตาธิฐาน” และ “บุคคลาธิฐาน” จึงมีความหมายอันเดียวกันว่า มีบุคคลเป็นที่ตั้ง

บัญญัติ มาจากคำบาลีว่า ปญญตติ^{๒๗} มีความหมายว่า ด้วยคำบัญญัติ หรือ คำแสดงให้รู้ โดยประการต่าง ๆ หรือคำตั้งไว้โดยไม่ปะปนกัน^{๒๘} บัญญัติเป็นคำที่ใช้สื่อสารกันในภาษาพูด ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่ถูกสมมติขึ้น หาได้มีจริงไม่ เพราะสรรพสิ่งในโลกล้วนถูกเรียกขานเป็น “คำ” (ผ่านภาษา) ที่สื่อความหมายและยังสร้างเอกลักษณ์อันเป็นที่ยอมรับ ซึ่งต่างกันไปในแต่ละสังคม ไม่มีอะไรจริงแท้กาลเวลาผ่านไป “คำ” ที่ถูกเรียกแทนสิ่งหนึ่งสิ่งใดอาจถูกเปลี่ยนไป อีกทั้งสิ่งของสิ่งเดียวกันแต่ถูก

^{๒๕} พระโมคคัลลานะ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๘.

^{๒๖} พระธรรมบาลเถระ, เนติปิฎก, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภังค์, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีไอเอเชียนเตอร์, ๒๕๕๑), หน้า ๖๑๖.

^{๒๗} พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๐๒๔.

^{๒๘} พระธรรมบาลเถระ, เนติปิฎก, หน้า ๘๙.

เรียกชื่อได้หลายแบบตามภาษาท้องถิ่น เช่น คนไทยเรียก “หนังสือ” แต่คนอังกฤษใช้คำว่า “book” เป็นต้น สัตวบัญญัติ จึงหมายถึง ภาษา คำพูดที่สื่อสารในเรื่องที่เกี่ยวกับสัตว์ หรือ บุคคล ในการแสดง อธิบายธรรมพระพุทธเจ้าทรงใช้โลกบัญญัติ หรือ บัญญัติของชาวโลกเช่นกัน แต่ไม่ยึดถือ^{๒๙} พระองค์ ทรงใช้ภาษาของชาวโลกและคำเรียกขาน หรือ ชื่อต่าง ๆ เพื่อเป็นสื่อกลางให้ผู้ฟังเข้าใจในหลักธรรม แต่ภาษาหรือคำเรียกขานนั้นไม่ใช่แก่นแท้ของหลักธรรม ทว่าตัวธรรมะ หลักปฏิบัติต่างหากที่เป็นเนื้อแท้ของพระพุทธศาสนาและสามารถยึดเป็นแนวทางเพื่อมรรคผลได้

พระมหากัจจายนะเถระได้อธิบายและยกตัวอย่างการอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับ “บุคคลาธิฐาน” และ “ธรรมาธิฐาน” ว่ามี ๓ ลักษณะ คือ

๑. สัตตาทิฐาน (มีบุคคลเป็นที่ตั้ง) – เป็นสูตรแสดงคำสอนที่แสดงไว้โดยตั้งบุคคล แล้วมุ่งกล่าวถึงสัตวบัญญัติ^{๓๐} (ได้แก่ ภาษา คำพูดที่สื่อสารในเรื่องที่เกี่ยวกับสัตว์ หรือ บุคคล) สัตตาทิฐานมีความหมายเทียบเท่ากับ “บุคคลาธิฐาน” (ดังที่ได้อธิบายแล้วข้างต้น) คือ มีการยกการกล่าว หรืออ้างบุคคลเป็นที่ตั้ง ในการอธิบายธรรม ดังที่ปรากฏในพระพุทธพจน์ต่อไปนี้

๑.๑ “บุคคลตั้งใจค้นหาทั่วทุกทิศ ก็ไม่พบใครซึ่งเป็นที่รักยิ่งว่าตนในที่ไหนๆเลย สัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่น ก็รักตนมากเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น”^{๓๑} พระพุทธพจน์นี้แสดงถึงบุคคลาธิฐาน เพราะมีการยกบุคคลเป็นตัวอย่างในการอธิบายธรรมเทศนา ดังที่ปรากฏในคำว่า (๑) “บุคคล”- เป็นคำแทนใครคนใดคนหนึ่ง ผู้ใดผู้หนึ่ง (๒) “ใครซึ่งเป็นที่รักยิ่งว่าตน”- แทนบุคคลอีกคนหนึ่งผู้เป็นที่รักมากกว่าตนเอง (๓) “สัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่น”- หมายถึง คนอื่นๆ และ (๔) “ผู้รักตน”- หมายถึงตัวของเราเอง พระพุทธเจ้าทรงยกบุคคลขึ้นแสดงเพื่อเน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในสังคมที่มีหลากหลาย และเพื่อสื่อสารกับผู้ฟังว่าคนทุกคนต่างรักตนเองด้วยกันทั้งสิ้น ไม่ควรเบียดเบียนกันจึงจะอยู่อย่างมีความสุขได้

^{๒๙} ที่.ส. (ไทย) ๙/๔๔๐/๑๙๕.) ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่องบัญญัติใน ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๑๔/๖๕, ๑๐/๑๑๗-๑๒๐/๖๗-๖๙, ๑๐/๑๒๖/๒๙, ๑๐/๒๙๖/๒๒๙-๒๓๐, ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๐/๑๑๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๖/๒๖๓-๒๖๔, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๗/๑๓๙-๑๔๐, ๑๓/๑๙๒/๒๒๖-๒๒๗, ๑๓/๒๖๑-๒๖๓/๓๐๘-๓๑๐, ๑๓/๔๓๖-๔๓๗/๕๔๗-๕๔๘, ๑๓/๔๔๐-๔๔๑/๕๕๑-๕๕๒, ๑๓/๔๕๗/๕๗๖, ๑๓/๔๖๐/๕๘๑, ๑๓/๔๖๔/๕๘๖, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๒-๒๕/๒๙-๓๕, ๑๔/๓๗๑-๓๗๒/๔๑๖-๔๑๘, ๑๔/๓๗๕/๔๒๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐/๒๓, ๑๕/๑๐๗/๑๑๙, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔-๓๕, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๓-๕๔/๗๕-๗๗, ๑๗/๖๒/๑๐๐-๑๐๒, ๑๗/๙๔/๑๗๙-๑๘๐, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๙-๔๗๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔/๖, ๑๙/๑๐๘๘/๖๐๓, อ.ท. (ไทย) ๒๐/๙/๖๓, ๒๐/๒๐๑-๒๓๐/๑๓๔-๑๓๖, ๒๐/๖๒/๒๔๒, ๒๐/๑๓๗/๓๘๕, อ.จ. (ไทย) ๒๑/๑๕/๒๖-๒๗, ๒๑/๓๕/๕๖, ๒๑/๔๕/๗๔, ๒๑/๑๘๘/๒๗๒, อ.น. (ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๓-๕๔๔, อ.ท. (ไทย) ๒๔/๒๙/๗๕, ๒๔/๓๑/๘๑, ๒๔/๙๔/๒๒๑, พ.อ. (ไทย) ๒๕/๘๐/๓๔๓, ๒๕/๙๙/๔๗๔, ๒๕/๘๖-๙๐/๕๒๒, ๒๕/๖๑๗/๖๔๘...

^{๓๐} พระธรรมบาลเถระ, **เนตติอรรถกถา**, หน้า ๖๑๖.

^{๓๑} พ. อ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๒๕๔.

๑.๒ “สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่เกิดแล้ว จะเกิดต่อไป หรือกำลังเกิดก็ตาม สัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจักต้องละทิ้งร่างกายไป คนฉลาดรู้ความเสื่อมไปของสัตว์ทั้งหมดนั้นแล้ว ควรเป็นผู้ประกอบความเพียร ประพฤติพรหมจรรย์”^{๓๒} พระพุทธเจ้าทรงตรัสเตือนให้พึงระลึกถึงสังขารของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ดังนั้น สัตว์ หรือผู้ติดข้องในรูปารมณ์ อันได้แก่ สิ่งที่มีความรู้สึกและเคลื่อนไหวไปได้เอง รวมตลอดทั้งเทพ มาร พรหม มนุษย์ เปเรต อสุรกาย ดิรัจฉาน และสัตว์นรก^{๓๓} เป็นต้น จึงย่อมเสื่อมสลายหาความคงทนไม่ได้ ผู้ที่มีโอกาสได้ศึกษาพระธรรมของพระองค์จนเข้าใจถึงความจริงนี้ นับเป็นผู้ที่มีความรู้ จึงเข้าใจถึงประโยชน์ของการเจริญสติภาวนาและหมั่นปฏิบัติเพื่อการบรรลุมรรคผล พระพุทธเจ้าทรงยกคำว่า “สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง”, “ผู้ที่เกิดแล้ว”, “(สัตว์) จะเกิดหรือ (สัตว์) กำลังเกิด”, “สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด”, “คนฉลาด”, ขึ้นแสดงประกอบอธิบายให้เห็นชัดว่า สัตว์ในทุกภูมิต่างเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏเหมือนกัน.

๑.๓ ในทุติยमितตสูตร สูตรที่ว่าองค์แห่งมิตร สูตรที่ ๒^{๓๔} พระพุทธเจ้าทรงตรัสเตือนภิกษุถึงบุคคลผู้ควรค่าแก่การคบหาเป็นมิตร ได้แก่บุคคลที่มีองค์ประกอบของการเป็นมิตรแท้ ๗ ประการ ผู้เป็นกัลยาณมิตรและจะนำไปสู่กุศลธรรม

ภิกษุทั้งหลาย มิตรประกอบด้วยองค์ ๗ ประการ เป็น ผู้ควรเสพ ควรคบควรเข้าไปนั่ง ใกล้ แม้จะถูกขับไล่ก็ตาม องค์ ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. เป็นที่รักเป็นที่พอใจ ๒. เป็นที่เคารพ ๓. เป็นที่ยกย่อง ๔. เป็นนักพูด ๕. เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ ๖. เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ ๗. ไม่ชักนำในอธรรมาภิกษุทั้งหลาย มิตรประกอบด้วยองค์ ๗ ประการนี้แล เป็นผู้ควรเสพ ควรคบควรเข้าไปนั่งใกล้ แม้จะถูกขับไล่ก็ตาม มิตรเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่อง เป็นนักพูด เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ ไม่ชักนำในอธรรมา ในโลกนี้ฐานะเหล่านี้มีอยู่ในบุคคลใดบุคคลนั้น จักถือว่าเป็น มิตรผู้มุ่งประโยชน์และอนุเคราะห์ ผู้ต้องการจะคบมิตรควร คบมิตรเช่นนั้น แม้จะถูกขับไล่ก็ตาม^{๓๕}

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายขยายความลักษณะของผู้ที่เป็นมิตร ด้วยการยกลักษณะบุคคลขึ้นเป็นตัวอย่างเพื่อความกระจ่างชัด อาทิ คำว่า “มิตร”, “ผู้ควรเสพ”, “มิตรเป็นที่รัก”, “นักพูด”, “ผู้อดทนต่อถ้อยคำ”, “บุคคลใดบุคคลนั้น จักว่าเป็นมิตรผู้มุ่งประโยชน์และอนุเคราะห์” เป็นต้น เพื่อทรงอธิบายขยายความถึงลักษณะของบุคคลผู้ควรค่าต่อการเป็นมิตร และควรค่าแก่การเข้าไปใกล้เพราะจะไม่นำพาไปสู่อกุศลธรรม

^{๓๒} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๒/๒๕๕.

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๗.

^{๓๔} อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๒๓/๓๗-๓๘.

^{๓๕} อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗-๕๘.

๒.ธรรมาธิฐาน – เป็นสูตรแสดงคำสอนที่มีสภาวะธรรมเป็นที่ตั้งซึ่งมุ่งเน้นถึงการหลุดพ้น คือคำสอนหรือการอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าที่ไม่มีการยกตัวอย่าง หรือกล่าวถึงบุคคล สถานที่เข้าประกอบการอธิบายธรรม แต่พระองค์ทรงตรัสถึงหลักธรรมโดยตรงที่ว่าด้วยการหลุดพ้น และสภาวะธรรม เช่นพระนิพพาน เป็นต้น ตัวอย่างเช่น

๒.๑ “กามสุขในโลกและทิพยสุข ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งความสุขคือความสิ้นตัณหา”^{๓๖} - พระพุทธเจ้าตรัสถึงสภาวะธรรมที่จะนำมาซึ่งความสุขที่แท้จริงที่เหนือจากโลกียะสุขและทิพยสุข คือการสิ้นแล้วซึ่งตัณหา

๒.๒ “นิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว เป็นสุขดีหนอ ไม่มีความโศกปราศจากกิเลสจตุลียะ เป็นที่ดับทุกข์ได้”^{๓๗} - พระพุทธเจ้าทรงอธิบายถึงสภาวะของนิพพานว่า ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีความเป็นอกุศล เป็นสภาวะที่เปี่ยมสุขหมดแล้วซึ่งทุกข์ทั้งปวง

๓. สัตตธาธิฐานและธรรมาธิฐาน (บุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐาน) – ในเนติอรรถกถา พระธรรมบาลเถระได้อธิบายถึงการอธิบายธรรมทั้งสองแบบรวมกันว่าเป็นสูตรที่แสดงไว้โดยเนื่องข้อความทั้งสองอย่าง^{๓๘} กล่าวคือในสูตรเดียวกันมีทั้งการยกบุคคลขึ้นแสดงและการแสดงหลักธรรมคำสอน อาทิ พระสูตรปภินณกวรรค อันเป็นหมวดว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด ซึ่งหมายถึงหมวดที่ว่าด้วยธรรมทั่วไป ไม่ระบุชัดถึงธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ดังปรากฏในพุทธพจน์เรื่อง พระลกุณฏกภัททิยะ ว่า “บุคคลฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่ากษัตราธิราชทั้ง ๒ พระองค์ได้ ฆ่าชาวแวนแคว้นพร้อม เจ้าพนักงานแล้ว ดำเนินชีวิตเป็นพราหมณ์อยู่อย่างไรทุกข์”^{๓๙}

พุทธพจน์นี้เป็นการอุปมาเปรียบเทียบแบบ shock - allegory^{๔๐} อันเป็นการอธิบายหลักการที่เป็นนามธรรมหรือแนวคิดโดยการใช้องค์ประกอบของสิ่งที่มีชีวิต บุคคล หรือเหตุการณ์เข้ามาประกอบ ในการสั่งสอนสื่อสารกับผู้ฟัง^{๔๑} การใช้คำมักมีความหมายแฝงจึงต้องอาศัยการตีความ^{๔๒} พระพุทธพจน์ข้างต้นมีความหมายดังต่อไปนี้

^{๓๖} พุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๒/๑๙๒.

^{๓๗} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๒๗/๓๗๔.

^{๓๘} พระธรรมบาลเถระ, เนติอรรถกถา, หน้า ๖๑๗.

^{๓๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๑๒๔-๑๒๕.

^{๔๐} Piya Tan, *The Teaching Methods of Buddha: A dynamic vision of Buddhist hermeneutics*, [online], National University of Singapore Buddhist Society, Dharma Leadership Training Course 2002, 16 March 2001, p. 19, from: <http://dharmafarer.org/wordpress/wp-content/uploads/2010/02/Teaching-Methods-of-the-Buddha.pdf> [15 September 2015]. pp. 19-20.

^{๔๑} Literary Devices, [online], <http://literarydevices.net/allegory/> [27 March 2015].

^{๔๒} Oxford Dictionaries, [online], <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/allegory> [27 March 2015].

๓.๑ ส่วนแรกของพระสูตรที่กล่าวว่า “บุคคลฆา มารดา ฆา บิดา ฆา กษัตราธิราชทั้ง ๒ พระองค์ได้ ฆา ชาวแคว้นแคว้นพร้อมเจ้าพนักงานแล้ว” – เป็นการอธิบายธรรมแบบ “ธรรมาธิฐาน” ที่ใช้ “บุคลาธิฐาน” เข้าประกอบเพื่อเปรียบเทียบ โดยทรงตรัสถึงกลุ่มบุคคลที่เป็นองค์ประกอบของสังคมที่มีสถานภาพแตกต่างกัน นับเป็นการสื่อสารด้วยภาษาธรรมอันเป็นสังขธรรมในเชิงอุปมา กล่าวคือ^{๔๓}

(๑) “มารดา” เปรียบได้กับ “ตัณหา” เพราะตัณหาทำให้เวไนยสัตว์เกิดในภพทั้งหลาย เหมือนมารดาผู้ให้กำเนิดบุตรธิดา การฆา มารดาจึงเปรียบได้กับการละตัณหา

(๒) “บิดา” – บิดาเปรียบได้กับ “อัสมิมานะ”^{๔๔} หรือการสร้างอัตตาให้กับตนเอง ถือตัวเองว่าสำคัญ ถือว่าตนมีบิดาผู้มีความสำคัญ ผู้ยิ่งใหญ่ ดังนั้นการฆา บิดาจึงเปรียบหมายถึงการละอัตตา การละความคิดที่ว่าตนดีกว่าคนอื่น

(๓) “กษัตราธิราชทั้ง ๒ พระองค์” เปรียบหมายถึง “ทิฏฐิ” – ความเห็นผิดสุดโต่ง ๒ อย่างที่ตรงข้ามกันและก่อให้เกิดมิจจาทิฏฐิ คือ ๑. สัสสตทิฏฐิ (eternalist) – ความเห็นว่าเที่ยง อัตตาและโลกเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืน คงอยู่ตลอดไป และ ๒. อุกฺเขยทิฏฐิ (annihilationist) – ความเห็นว่าขาดสูญ เช่น เห็นว่าคนและสัตว์จุติจากอัตภาพนี้แล้วขาดสูญ^{๔๕} ดังนั้น การฆา กษัตราธิราชทั้ง ๒ พระองค์เปรียบได้กับการละเว้นซึ่งความเห็นผิดสุดโต่งทั้งสอง

(๔) “ชาวแคว้นแคว้น” เปรียบได้กับอายตนะภายใน ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) และอายตนะภายนอก ๖ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ ธรรมารมณ์)^{๔๖} เพราะเป็นที่แผ่กว้างไปอายตนะทั้ง ๑๒ ทำให้จิตเกิดการเพติดเพลิน ความลุ่มหลง ความกำหนด ยึดติดในอารมณ์และความรู้สึก การฆา ชาวแคว้นแคว้นจึงหมายถึง การละความติดใจอยาก การสิ้นความเพติดเพลิน ความ

^{๔๓} สรุปรจาก พระมหากัจจายนะ, เนตติปกรณ์, หน้า ๕๕๕-๕๕๖. และ Piya Tan, *The Teaching Methods of Buddha: A dynamic vision of Buddhist hermeneutics*, pp. 20-21.

^{๔๔} อัสมิมานะ - การถือว่า นี่ฉัน นี่กู ภูเป็นนั่นเป็นนี่ การถือเราถือเขา จาก พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๕๓๖.

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๖๒.

^{๔๖} อายตนะ - ที่ต่อ หรือแดน หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ แหล่งความรู้ทางรับรู้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, หน้า ๒๙.) เป็นประสาทสัมผัสที่ก่อให้เกิดการรับรู้ ความรู้สึกผ่านขั้น ๕ อันได้แก่ อายตนะภายใน ๖ (แดนต่อความรู้ภายใน) - ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นแดนรับรู้ และกระทบกับอายตนะภายนอก ๖ (แดนต่อความรู้ภายนอก) ได้แก่ ๑. รูปายตนะ (อายตนะคือรูป) ๒. สัททายตนะ (อายตนะคือเสียง) ๓. คันธายตนะ (อายตนะคือกลิ่น) ๔. รสอายตนะ (อายตนะคือรส) ๕. โผฏฐัพพายตนะ (อายตนะคือสัมผัส) ๖. ธัมมายตนะ (อายตนะคือธรรมารมณ์) ซึ่งเป็นอารมณ์อันเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙-๓๒๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕ และ สหายนวิภังคสูตรว่าด้วยการจำแนกอายตนะ ๖ ประการ - ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๔-๓๐๕/๓๖๘-๓๗๐.

กลุ่มหลงที่เกิดเนื่องด้วยอายตนะทั้งภายนอกและภายในทั้ง ๑๒ ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย สิ้นความกำหนัดและจิตหลุดพ้นได้

(๕) “เจ้าพนักงาน” เปรียบได้กับความยินดีพอใจ เพราะเป็นสิ่งที่อาศัยชาวแฉ่งแคว้นเกิดขึ้น เหมือนความยินดีพอใจเกิดขึ้นโดยอายตนะ ๑๒

๓.๒ ส่วนที่กล่าวว่า “ดำเนินชีวิตเป็นพราหมณ์ ย่อมสำญจไปอย่างไรทุกซ์” เป็นการอธิบายธรรมแบบ “สัตตตาทิฐาน หรือบุคคลาทิฐาน” เพราะกล่าวถึงบุคคลโดยตรง คือ “พราหมณ์”

ตารางสรุปสูตรคำสอนที่เกี่ยวข้องกับบุคคลาทิฐานและธรรมาทิฐานในเนตติปกรณ์

ลักษณะคำสอน	ลักษณะที่เกี่ยวข้องกับบุคคลาทิฐานและธรรมาทิฐาน
๑. สัตตตาทิฐาน (บุคคลาทิฐาน)-มีบุคคลเป็นที่ตั้ง	-เป็นสูตรแสดงคำสอนที่แสดงไว้โดยตั้งบุคคลแล้วมุ่งกล่าวถึงสัตว์บัญญัติ -“ใคร ๆ ควบคุมด้วยจิตทั่วทุกทิศแล้ว หาได้พบผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าตนในที่ไหน ๆ ไม่ สัตว์เหล่าอื่นก็รักตนมากเช่นเดียวกัน ดังนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น” ช. อุ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๑๕๙.
๒. ธรรมาทิฐาน (ธรรมาทิฐาน)-มีสภาวะธรรมเป็นที่ตั้ง	-สูตรแสดงคำสอนที่มีสภาวะธรรมเป็นที่ตั้ง คือคำสอนหรือการอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าที่ไม่มีการยกหรือกล่าวถึงบุคคล สถานที่ แต่พระองค์ทรงตรัสถึงองค์ธรรมสำคัญและสภาวะนามธรรมโดยตรง ที่มุ่งเน้นการหลุดพ้นและนิพพาน -“กามสุขในโลก และทิพยสุข ยังไม่ถึงเสียวที่ ๑๖ แห่งความสุขคือความสิ้นตัณหา” ช. อุ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๑๙๒. -“นิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว เป็นสุคติหนอ ไม่มีความโศก ปราศจากกิเลสจตุรสุติ เกษม เป็นที่ดับทุกข์ได้” ช. เถร. (ไทย) ๒๖/๒๒๗/๓๗๔.
๓. สัตตตาทิฐาน(บุคคลาทิฐาน) และธรรมาทิฐาน (ธรรมาทิฐาน)	-สูตรที่แสดงไว้โดยเนื่องข้อความทั้งสองอย่าง กล่าวคือในสูตรเดียวกันมีทั้งการยกบุคคลขึ้นแสดงและยกหลักธรรมคำสอนขึ้นแสดง -“บุคคลฆ่ามารดา ฆ่าบิดาฆ่ากษัตราธิราชทั้ง ๒ พระองค์ได้ ฆ่าชาวแฉ่งแคว้นพร้อมเจ้าพนักงานแล้ว ดำเนินชีวิตเป็นพราหมณ์ อยู่อย่างไรทุกซ์” ช. ธ. (ไทย) ๒๕/๒๙๔/๑๒๔-๑๒๕.

๒.๑.๒ คัมภีร์อรรถกถา

คัมภีร์อรรถกถา (หรือเขียนตามภาษาบาลีว่า อรรถกถา แต่ในประเทศไทยนิยมเขียนตามภาษาสันสกฤต คือ อรรถกถา) หมายถึงคัมภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎก เป็นการอธิบายขยายความพระพุทธรูปเพื่อให้เกิดความกระจ่างและความเข้าใจในเนื้อหา มีกำเนิดที่มาจากที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายไว้เอง และเหล่าพระสาวกเป็นผู้อธิบาย ดังเช่น พระอัครสารีบุตรเถระ^{๔๗} พระมหากัจจายนะ เป็นต้น รวมทั้งคัมภีร์อรรถกถาที่รจนาโดยพระเถระอื่น ๆ เช่น พระพุทธโฆสะ (โฆชะ-Buddhaghosa), พระพุทธทัตตะ (Buddhadutta), พระธรรมปาละ (Dhammapala) เป็นต้น

คัมภีร์อรรถกถาได้รับการนำสืบต่อร่วมกับพระไตรปิฎกมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ในการปฐมสังคายนามีการท่องจำคัมภีร์อรรถกถาแล้ว^{๔๘} รวมทั้งการสังคายนาก่อน ๒ ครั้ง (การสังคายนาทันทีมี ๓ ครั้ง) จากนั้นพระมหามหินทเถระ พระโอรสในพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีป (อินเดีย) ได้นำคัมภีร์อรรถกถาซึ่งเป็นภาษาบาลีและพระไตรปิฎกสู่เกาะลังกา (ลังกาทวีปหรือประเทศศรีลังกา) พ.ศ. ๒๓๕^{๔๙} แล้วแปลเรียบเรียงเป็นภาษาสิงหลโดยพระเถระผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกชาวสิงหล ต่อมาพระพุทธโฆสจารย์ชาวอินเดียได้เดินทางจากชมพูทวีปไปลังกาทวีป เพื่อเรียบเรียงอรรถกถาภาษาสิงหลกลับเป็นภาษาบาลีอีกครั้ง แล้วรักษาสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน พระคัมภีร์อรรถกถานับเป็นคัมภีร์ที่เป็นหลักฐานสำคัญชั้นที่ ๒ รองจากพระไตรปิฎก^{๕๐}

(๑) คัมภีร์ปปัญจสูทนี

พระพุทธโฆสะ (Buddhaghosa Thera - พระภิกษุชาวอินเดีย) เป็นผู้รจนาคัมภีร์ปปัญจสูทนี เมื่อราว พ.ศ. ๑,๐๐๐^{๕๑} หรือราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ตามคำอาราธนาของพระพุทธรูปมิตตะ (Buddhanitta)^{๕๒} ซึ่งเป็นเพื่อนและเป็นศิษย์ร่วมสำนักที่มยूरุปัญญะในอินเดียได้ พระพุทธโฆสจารย์ได้เดินทางไปยังประเทศลังการาวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๐^{๕๓} ได้แปลและเรียบเรียงอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อ มหาอรรถกถา ที่สืบทอดมาแต่เดิมเป็นภาษาบาลีหรือภาษามคร (อรรถกถาภาษาบาลีเดิมนั้นได้

^{๔๗} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕.

^{๔๘} Oskar Von Hinuber, *A Handbook of Pali Literature*, p. 101.

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๐๗.

^{๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๙๗.

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๐๐.

^{๕๒} Bimala Charan Law, *The Life and Work of Buddhaghosa*, 2nd reprint, (New Delhi: Guam Jetley, 2007), p. 79.

^{๕๓} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วรรณคดีบาลี**, หน้า ๗๒, ๑๐๐.

สูญหายไปนาน แต่ได้รับการแปลเป็นภาษาสิงหลและรักษาโดยคณะสงฆ์ในวัดมหาวิหาร^{๕๔} เมืองอนุราธปุระ ประเทศลังกา)

คัมภีร์ปัญจสุทนี เป็นอรรถกถาที่อธิบายความพระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์ อันเป็นการอธิบายความพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ถึง ๒ วรรค คือ (๑) มูลปริยายวรรค - หมวตว่าด้วยมูลเหตุแห่งธรรม และ (๒) สีหนาทวรรค - หมวตว่าด้วยการบั่นลือสีหนาท มีวรรคละ ๑๐ สูตร รวมทั้งสิ้น ๒๐ สูตร

ในมูลปริยายวรรค ที่ว่าด้วย มูลปริยายสูตรตวันณนา - พรรณนามูลเหตุแห่งธรรม มีส่วนที่พระพุทธโฆสเถระได้ชี้ว่า การเทศนาของพระพุทธเจ้ามี ๔ ประการ หรือ เรียกว่า “เทศนา ๔”^{๕๕} อันเป็นการแสดงธรรมด้วยอำนาจธรรมและบุคคล

เทศนา ๔ ที่เกี่ยวข้องกับบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานในคัมภีร์ปัญจสุทนี^{๕๖}

การเทศนาของพระพุทธเจ้าแบ่งเป็น ๔ ประการ คือ

๑. การแสดงธรรมเป็นธัมมาธิษฐาน (ธรรมาธิษฐาน) - การอธิบายธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงยกพระธรรมเป็นที่ตั้ง เป็นการเทศนาด้วยอำนาจธรรมที่ว่าด้วยสภาวะธรรมที่เกิดในกายและใจล้วน ๆ ไม่มีการยกตัวอย่าง หรือ ยกบุคคลประกอบการอธิบาย เป็นการอธิบายธรรมด้วยองค์ธรรม ดังเช่น พุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ ประการนี้ เวทนา ๓ ได้แก่ ๑. สุขเวทนา - ความรู้สึกสุข ๒. ทุกขเวทนา - ความรู้สึกทุกข์ ๓. อทุกขมสุขเวทนา - ความรู้สึกสุขที่ไม่ใช่ ทุกข์ก็ไม่ใช่”^{๕๗}

การอธิบายเวทนา ๓ อันเป็นสภาวะนามธรรมในลักษณะนี้ เหมาะกับผู้ฟังผู้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างดี เป็นผู้ปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่อง จึงสามารถรับรู้และเกิดความกระจ่างในคำสอนของพระองค์ ดังเช่น พระอริยสาวก หรือ พระภิกษุทั้งหลาย

^{๕๔} วัดมหาวิหาร เป็นวัดเก่าแก่ (ในลังกาทวีป หรือ ประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน) ที่สืบทอดคำสอนมาตั้งแต่พระมหินทเถระ เป็นสำนักเรียนที่มีชื่อเสียงในสมัยก่อนที่ได้รับการยอมรับว่า มีมาตรฐานการศึกษาสูง และเป็นเหมือนเสาหลักของศาสนาพุทธนิกายเถรวาท พระอรรถกถาจารย์และพระฎีกาจารย์ทุกท่านต้องเคยพำนักอยู่ในวัดนี้ เพื่อศึกษาคำสอนในศาสนาที่หมดจดไม่เจือปนด้วยคำสอนในนิกายมหายาน - จาก พระธรรมบาลเถระ, เนติอรรถกถา, หน้า ๓.

^{๕๕} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๔๐-๔๒.

^{๕๖} อ้างแล้ว.

^{๕๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๙/๒๗๐.

๒. การแสดงบุคคลเป็นธัมมาธิฐาน (ธรรมาธิฐาน)– บุคคลเทศนาที่ยกบุคคลเป็นที่ตั้ง เป็นการเทศนาโดยกล่าวถึงบุคคลหรืออ้างอิงขึ้นก่อนแล้วตามด้วยหลักธรรม เท่ากับการอธิบายถึงบุคคลด้วยองค์ธรรม ดังเช่น พุทธพจน์ที่ว่า “บุรุษ นี้ มีธาตุ ๖ มีผัสสาสนะ (แดนเกิดแห่งผัสสะ) ๖ มีมโนปวการ (ความนึกหน่วงทางใจ) ๑๘ มีอธิฐานธรรม (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ) ๔”^{๕๘}

คำว่า “บุรุษ” จึงเป็นการกล่าวถึงบุคคล และตามด้วยคำว่า “มีธาตุ ๖ มีผัสสาสนะ ๖ มีมโนปวการ ๑๘ มีอธิฐานธรรม ๔” ซึ่งเป็นองค์ธรรม การอธิบายธรรมแบบนี้เป็นแบบ “ธรรมาธิฐาน” เพราะมีจุดหมายอยู่ที่การแสดงถึงหลักธรรมเป็นหลัก แต่ใช้การอ้างถึงบุคคลเป็นตัวอย่างเพื่อสื่อความเข้าใจให้ดีขึ้น

๓. การแสดงบุคคลเป็นบุคคลาธิฐาน (บุคคลาธิฐาน) – เป็นบุคคลเทศนาที่ยกบุคคลเป็นที่ตั้ง เป็นการเทศนาที่กล่าวถึงบุคคลโดยไม่ได้สื่อถึงสภาวะธรรม เท่ากับการอธิบายบุคคลด้วยบุคคล ดังเช่นพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ พวกในโลก ได้แก่ ๑. บุคคลตาบอด ๒. บุคคลตาเดียว ๓. บุคคลสองตา...”^{๕๙}

การอธิบายธรรมแบบนี้ จัดเป็น “บุคคลาธิฐาน” โดยยกตัวอย่างลักษณะของบุคคลที่ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย เพื่อโยงเข้ากับเนื้อหาของหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าต้องการแสดง แต่ไม่ได้สื่อถึงหลักธรรมใด

๔. การแสดงธรรมเป็นบุคคลาธิฐาน (บุคคลาธิฐาน) – เป็นการธรรมเทศนาที่ยกบุคคลเป็นที่ตั้ง มีตัวอย่างประกอบในการอธิบาย เท่ากับ การอธิบายธรรมโดยการกล่าวถึงหลักธรรมก่อน แล้วตามด้วยการยกตัวอย่างด้วยบุคคล ดังเช่น พุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกตถิย เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นประจักษ์ดังนี้ว่า ผลของกายทุจริตในภพหน้า เป็นผลเลวทราม (เป็นทุกข์) ผลของวจีทุจริตในภพหน้าเป็น ผลเลวทราม ผลของมโนทุจริตในภพหน้าเป็นผลเลวทราม ก็ถ้าเราพึงประพฤติชั่วด้วยกาย ประพฤติชั่วด้วยวาจา ประพฤติชั่วด้วยใจ ความชั่วบางอย่างนั้นพึงเป็นเหตุให้เราหลังจาก ตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก” เขากลับต่อทุกตถิยจึงละกายทุจริตบำเพ็ญกาย สุจริต ละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริต ละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริตบริหารตนให้ บริสุทธิ์^{๖๐}

พระองค์ทรงยกบุคคลขึ้นอธิบายสภาวะธรรมเรื่อง “ทุกตถิย” ให้เกิดความกระจ่างแก่ผู้ฟัง คำว่า “ทุกตถิย” เป็นแก่นธรรมที่พระพุทธเจ้าต้องการจะอธิบายให้แก่ภิกษุ พระองค์จึงยกบุคคลขึ้นอธิบายเพื่อสร้างความกระจ่าง “ทุกติ” หรือ “ธรรม” เป็นภูมิ หรือ สถานที่ที่เกิดที่เต็มไปด้วยความ

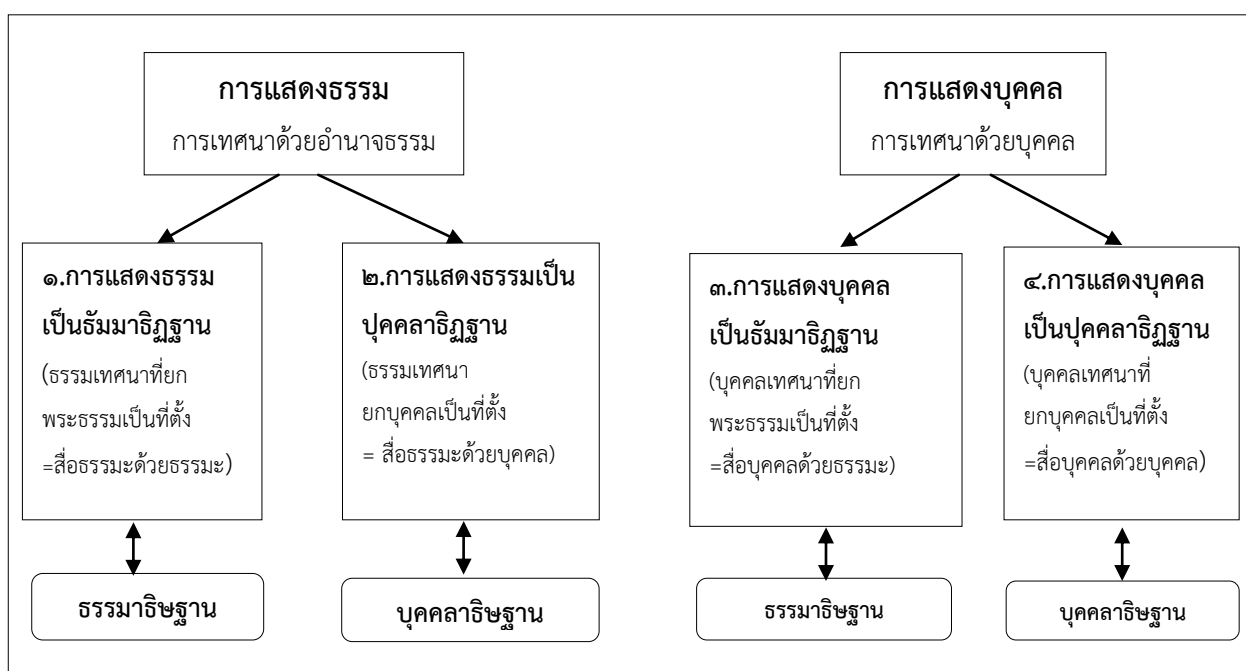
^{๕๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๓/๔๐๓.

^{๕๙} อัง.ติก (ไทย) ๒๐/๒๙/๑๗๘.

^{๖๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๒๑/๑๘๓.

ทุกข์ เป็นที่เกิดของผู้ทำกรรมชั่ว ได้แก่ นรก ดิรัจฉาน และเปรต^{๖๑} เป็นอกุศลธรรมที่มาจากสาเหตุ ๒ ประการ คือ ตัณหาและอวิชชา^{๖๒} คำว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้” หมายถึง บุคคล ดังนั้นบุคคลผู้ทำชั่วทั้งกาย วาจา และใจ ย่อมนำตัวเองไปสู่ความทุกข์ เมื่อตายไปแล้วก็ไปสู่ทุกข์ ในขณะที่บุคคลผู้มองเห็นภัยในการทำอกุศล ย่อมไม่เอาตัวเข้าไปพัวพันกับความชั่วและหาหนทางตัดปัญหาที่จะนำไปสู่ความทุกข์ด้วยการทำกาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ อีกทั้งยังเจริญสติด้วยการทำสมาธิและวิปัสสนา พุทธพจน์นี้เป็นการสื่อถึงองค์ธรรมเรื่องผลของการกระทำ โดยยกเอาบุคคลและการกระทำเป็นที่ตั้ง เพื่อเตือนสติให้ผู้ฟังได้เข้าใจว่าการกระทำทั้งทางกาย วาจา และใจที่เป็นอกุศลย่อมส่งผลที่เป็นอกุศล เมื่อตายไปแล้วก็ไปสู่ขุมนรกได้

เทศนา ๔ ของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานในคัมภีร์ปปัญจสูทนี



(๒) คัมภีร์สัทธัมมปกาสิณี หรือ สัทธัมมปปกาสิณี

คัมภีร์สัทธัมมปกาสิณี เป็นคัมภีร์อรรถกถาอธิบายความพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ คือ พระสูตรตันปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค (ปฏิสัมภิตามัคค์) ทั้งหมด อันเป็นผลงานแนวอิทธิธรรมของพระสารีบุตร – พระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า^{๖๓} คัมภีร์สัทธัมมปกาสิณีเป็นคัมภีร์แรกที่มี

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๓๖.

^{๖๒} พระมหากัจจายนะ, เนติพิภรณ์, หน้า [๓๒].

^{๖๓} ขุ.ป.อ. ๑ (ไทย), หน้า [๑๓].

การระบุชื่อของผู้แต่งไว้อย่างชัดว่า พระมหานามเถระเป็นผู้รจนา ท่านเป็นพระภิกษุชาวลังกาแห่งสำนักมทวิหาร^{๖๔} ซึ่งเป็นคณะสงฆ์หลักของลังกาทวีปในยุคสมัยนั้น และเป็นสำนักเดียวกับพระพุทโธสะ (พุทโธชะ) พระมหานามะรจนาคัมภีร์สัทธัมมปกาสินีเป็นภาษาบาลี โดยถือตามแนวอรรถกถาเก่าภาษาสิงหล (สิงหล) ที่รักษาสืบทอดมาในลังกาทวีป^{๖๕} ในตอนท้ายของคัมภีร์ได้ระบุว่าท่านอุตรมันตีอุบาสก ได้สร้างบริเวณ หรือเสนาสนะ (ที่นอน) ขึ้นในสำนักมทวิหาร ท่านมหานามะได้พำนักอยู่ที่นี่ และได้แต่งอรรถกถาสัทธัมมปกาสินีจนเสร็จ ซึ่งตรงกับช่วงเวลาที่พระเจ้าโมคคัลลานะ - กษัตริย์แห่งลังกาทวีปสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ๓ ปี (ราวปี ค.ศ. ๕๕๙ หรือ ค.ศ. ๔๙๙)^{๖๖} หรือประมาณ พ.ศ. ๑,๐๐๐^{๖๗}

พระมหานามเถระอธิบายให้เข้าใจลักษณะการเทศนา หรือการสั่งสอนธรรมของพระพุทโธเจ้า โดยกล่าวว่า “สพเพ สตตะ - สัตว์ทั้งปวง สั่งขารทั้งหลายทั้งปวง จริงอยู่ และเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ามี ๔ อย่าง ด้วยสามารถแห่งธรรมะ และบุคคล” คือ^{๖๘}

๑. ธรรมเทศนาเป็นธรรมาธิฐาน ได้แก่ การแสดงธรรม ยกธรรมเป็นที่ตั้ง
๒. บุคคลเทศนาเป็นธรรมาธิฐาน ได้แก่ การแสดงบุคคล ยกธรรมเป็นที่ตั้ง
๓. บุคคลาเทศนาเป็นบุคคลาธิฐาน ได้แก่ การแสดงบุคคล ยกบุคคลเป็นที่ตั้ง
๔. ธรรมเทศนาเป็นบุคคลาธิฐาน ได้แก่ การแสดงธรรม ยกบุคคลเป็นที่ตั้ง

ลักษณะการอธิบายธรรมของพระพุทโธเจ้าข้างต้น เหมือนกับลักษณะการอธิบายธรรมของพระพุทโธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ปัญจสุทนี เพียงแต่ใช้คำต่างกัน ดังเช่น ในขณะที่คัมภีร์ปัญจสุทนีใช้คำว่า “การแสดงธรรมเป็นธรรมาธิฐาน” คัมภีร์สัทธัมมปกาสินีจะใช้คำว่า “ธรรมเทศนาเป็นธรรมาธิฐาน” เป็นต้น ส่วนสาระัตถะของการอธิบายธรรมเหมือนกัน เพราะมีลักษณะสำคัญ คือ (๑) การอธิบายธรรมด้วยอำนาจธรรม และ (๒) การอธิบายธรรมด้วยอำนาจบุคคล

เทศนาที่เกี่ยวข้องกับบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานในคัมภีร์สัทธัมมปกาสินี^{๖๙}

๑. ธรรมเทศนาเป็นธรรมาธิฐาน (ธรรมาธิฐาน) - การแสดงธรรมยกธรรมเป็นที่ตั้ง เป็นการอธิบายสภาวะธรรมอันเป็นนามธรรมด้วยองค์ธรรมโดยตรง ไม่มีการยกบุคคลประกอบ หรือการเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย ตัวอย่างเช่น พระพุทโธพจน์ที่ทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่เห็น

^{๖๔} Oskar Von Hinuber, *A Handbook of Pali Literature*, p. 143.

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๔๒๗.

^{๖๖} Oskar Von Hinuber, *A Handbook of Pali Literature*, p. 144.

^{๖๗} ชุ.ป.อ. ๑ (ไทย), หน้า [๑๓].

^{๖๘} ชุ.ป.อ. ๑ (ไทย), หน้า ๙๔-๙๕.

^{๖๙} ชุ.ป.อ. ๑ (ไทย), หน้า ๙๔-๙๕.

ธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่ได้เจริญแล้วย่อมควรแก่การใช้งาน เหมือนจิตนี้ ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ได้เจริญแล้วย่อมควรแก่การใช้งาน”^{๗๐}

๒. บุคคลเทศนาเป็นธรรมาธิฐาน (ธรรมาธิฐาน) – การแสดงบุคคลยกธรรมเป็นที่ตั้ง เป็นการเทศนาว่าด้วยบุคคลที่สื่อสารถึงหลักธรรม แก่นธรรมที่สำคัญของพระพุทธเจ้า ดังเช่นพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวา พึงยึดถือสังขารใด ๆ โดยความเป็นสภาวะเที่ยงแต่เป็นไปได้ที่ปุถุชนพึงยึดถือสังขารใด ๆ โดยความเป็นสภาวะเที่ยง”^{๗๑} พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงแก่นของธรรมะโดยการยกบุคคลขึ้นอธิบาย ที่ว่าด้วยเรื่องความไม่เที่ยงของสังขารและการยึดติด โดยทรงตรัสให้ผู้ฟังเข้าใจว่า ขึ้นอยู่กับว่า บุคคลผู้นั้นมีความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) ความเข้าใจอันดีหรือไม่ในหลักธรรม หากมีความเข้าใจในชีวิตตามที่สอนของพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง ก็จะมีสังขารนั้นไม่เที่ยง แปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา จึงไม่ควรยึดติดในรูปลักษณ์ ตรงข้ามกับผู้ที่ไม่เข้าใจในสังขารนั้นจะยึดติดว่าสังขารเที่ยง จึงยึดติดจนเกิดทุกข์ เป็นต้น

๓. บุคคลาเทศนาเป็นบุคคลาธิฐาน (บุคคลาธิฐาน) – การแสดงบุคคลยกบุคคลเป็นที่ตั้ง เป็นการเทศนาว่าด้วยบุคคลที่อ้างบุคคลขึ้นเป็นตัวอย่าง ดังเช่นพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายบุคคลผู้เป็นเอก เมื่อจะเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก เพื่อสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย...”^{๗๒} พระพุทธเจ้าทรงตรัสอธิบายคุณลักษณะของผู้มีบุญบารมี ผู้ซึ่งกำเนิดเกิดขึ้นเพื่อทำประโยชน์ให้ทั้งเทวดาและมนุษย์ โดยที่พระองค์ไม่ได้ตรัสถึงองค์ธรรมใด องค์ธรรมหนึ่ง แต่ทรงใช้คำว่า “บุคคลผู้เป็นเอก” “ชนหมู่มาก” “ชาวโลก” และ “มนุษย์ทั้งหลาย” เพื่อสื่อความหมายถึง “บุคคล”

๔. ธรรมเทศนาเป็นบุคคลาธิฐาน (บุคคลาธิฐาน) – การแสดงธรรมยกบุคคลเป็นที่ตั้ง การเทศนาธรรมที่ยกบุคคล หรือตัวอย่างประกอบในการอธิบายองค์ธรรม ที่พระพุทธเจ้าต้องการสื่อสารต่อผู้ฟัง ดังเช่น ใน เอกบุคคัลวรรค – หมายความว่าด้วยบุคคลผู้เป็นเอก^{๗๓} พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ความปรากฏแห่งบุคคลผู้เป็นเอก เป็นความปรากฏแห่งจักขุอันยิ่งใหญ่ เป็นความปรากฏแห่งแสงสว่างอันยิ่งใหญ่ เป็นความปรากฏแห่งโสภาอันยิ่งใหญ่ เป็นความปรากฏแห่งอนุตตริยะะ ๖^{๗๔} เป็น

^{๗๐} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๑/๕.

^{๗๑} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๖๘/๓๓.

^{๗๒} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๗๐/๒๒, อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๘/๔๐.

^{๗๓} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๗๕-๑๘๖/๒๔.

^{๗๔} อนุตตริยะะ ๖ คือ ทัสสนานุตตริยะะ การเห็นอันเยี่ยม สวานานุตตริยะะ การฟังอันเยี่ยม ลากานุตตริยะะ การได้อันเยี่ยม ลิกขานุตตริยะะ การศึกษาอันเยี่ยม ปาริจรียนานุตตริยะะ การบำรุงอันเยี่ยม อนุสสทานุตตริยะะ การระลึกอันเยี่ยม (อก.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑๗๕-๑๘๖/๑๐๖) – ตูรายละเอียดยกใน อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๗๕-๑๘๖/๒๔.

การทำให้แจ้ง^{๗๕} เป็นการรู้แจ้งชัฏธาตุหลายชนิด เป็นการรู้แจ้งชัฏธาตุที่แตกต่างกัน เป็นการทำให้แจ้งผลคือวิชา (ความรู้แจ้ง) และวิมุตติ (ความหลุดพ้น) เป็นการทำให้แจ้งโศดาปัตติผล สกทาคามีผลอนาคามีผลและอรหัตตผล บุคคลผู้เป็นเอก คือใคร คือ พระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

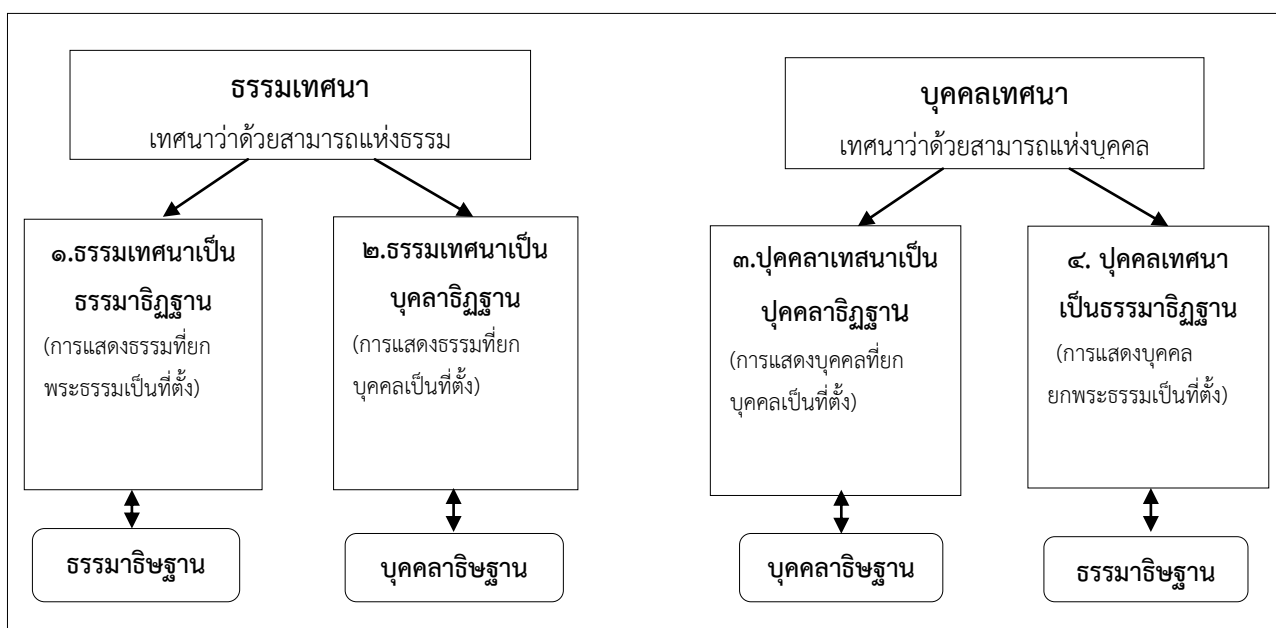
พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงองค์ธรรมแห่งความเป็นเอก ซึ่งปรากฏอยู่ในบุคคลผู้ยิ่งใหญ่โดยทรงตรัสว่า พระองค์เป็นบุคคลผู้เป็นเอก ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ไม่เป็นที่สอง ไม่มีผู้ใดจะเหมือนพระองค์ ผู้เกิดขึ้นในโลกเพื่อประโยชน์และเกื้อกูลต่อมนุษยโลก พระพุทธพจน์ส่วนนี้เป็น “บุคคลาธิฐาน” เพราะทรงยกพระองค์เองขึ้นแสดงเพื่อเป็นตัวอย่างอธิบาย และทรงตรัสแสดงธรรมอันสำคัญว่า พระองค์มีองค์ธรรมอันประเสริฐ ได้แก่กอนุตตริยะ ๖ คือ การเห็น การฟัง การได้ การศึกษา การช่วยรับใช้ และการรำลึกที่จะเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ ล่วงพ้นโสกะปริเทวะ ดับสูญทุกข์ โทมนัส เพื่อการบรรลุญาณธรรม ทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน^{๗๖} และทรงมีปฏิสัมภิทา ๔ หรือมีปัญญาแตกฉาน (ในอรรถ ในธรรม ในภาษา และในปฏิภาณ) จึงนำไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะธรรมของชีวิตและโลกในธรรมและธาตุ อันเป็นสัจธรรม และส่งผลให้พระองค์ทรงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระสัมพันธัญญ์สัมพุทธเจ้า

ในการแสดงธรรมทั้ง ๔ ลักษณะข้างต้น พระพุทธเจ้าทรงเน้นใช้ “บุคคลาธิฐาน – บุคคลาธิฐาน” อันเป็นการแสดงหลักธรรมด้วยกลวิธีประกอบการสอน อาทิ การยกตัวอย่าง การยกบุคคล การอุปมาอุปไมย ทำให้ผู้ฟังเกิดความกระจ่างในคำสอนของพระองค์ เพราะมีเหตุผลและข้อเท็จจริงที่สามารถเทียบเคียงได้กับประสบการณ์เดิม จนรู้สึกประทับใจและคล้อยตาม การแสดงธรรมแบบบุคคลาธิฐานปรากฏมากในพระสูตรต้นตปิฎก

^{๗๕} ปฏิสัมภิทา ๔ คือ อตถปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในเนื้อความ, ธัมมปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในหลักการ, นิรุตติปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในภาษา, และปฏิภาณปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในความคิดทันการ (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๒/๑๘๓-๑๘๔, ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๑๑๐/๑๒๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๑๘/๓๕๙) –ดูรายละเอียดใน อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๗๕-๑๘๖/๒๔.

^{๗๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๘.

เทศนาของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับบุคลาธิฐานและธรรมาธิฐานในคัมภีร์สัทธัมมปกาสนี^{๗๗}



สรุป : รูปแบบการอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้า

การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าจากคัมภีร์ปปัญจสูทนีและคัมภีร์สัทธัมมปกาสนี ปรากฏเป็น ๔ รูปแบบหลัก คือ

๑. การเทศนาเรื่องบุคคลด้วยบุคคล คือ การอธิบายธรรมแบบบุคลาธิฐานโดยการยกบุคคลขึ้นเป็นตัวอย่าง โดยไม่ได้สื่อความหมายถึงสภาวะธรรม แต่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับบุคคล เช่น ทรงอธิบายว่า คนตาบอดมีลักษณะอย่างไร เป็นต้น

๒. การเทศนาเรื่องบุคคลด้วยสภาวะธรรม คือ การอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐานอันเป็นการเทศนาถึงบุคคลโดยยกธรรมะขึ้นเป็นตัวอย่าง เพื่อสื่อถึงสภาวะธรรมอันเป็นนามธรรม โดยทรงตรัสถึงบุคคลก่อนแล้วตามด้วยองค์ธรรม เช่น บุคคลและความเข้าใจเรื่องความไม่เที่ยงของสังขาร และการยึดติด หากบุคคลใดมีความเข้าใจหลักธรรมดีก็จะไม่ยึดติดและสามารถละอุปาทานได้ ชีวิตก็จะหมดทุกข์ เป็นต้น

๓. การเทศนาเรื่องสภาวะธรรมด้วยหลักธรรมคำสอน คือการอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐานโดยการยกธรรมะขึ้นเป็นตัวอย่าง ไม่มีการยกบุคคลอ้างอิงประกอบ เป็นพุทธพจน์ที่ว่าด้วยตัวธรรมะล้วน ๆ ที่เหมาะกับพระภิกษุสงฆ์และผู้มีความเข้าใจในหลักธรรมเป็นอันดี เช่น พุทธพจน์ที่เกี่ยวข้องกับองค์ธรรมและสภาวะธรรมอันมีเป้าหมายเพื่อการหลุดพ้นและการบรรลุพระนิพพาน เช่น การอธิบายถึงเวทนา ๓ สภาวะนิพพาน การสันตันทาและกิเลส เป็นต้น

^{๗๗} ขุ.ป.อ. ๑ (ไทย), หน้า ๙๔-๙๕.

๔. การเทศนาเรื่องสภาวะธรรมด้วยการยกบุคคล ตัวอย่างขึ้นประกอบ คือการอธิบาย ธรรมแบบบุคคลาธิฐานที่ทรงใช้กลวิธีประกอบการอธิบายเพิ่มเติม โดยทำให้หลักธรรมนั้นมีลักษณะ เป็นรูปธรรม เข้าใจได้ง่ายขึ้น เช่นการใช้ข้ออุปมาเปรียบเทียบ การใช้นิทานชาดก การเล่าเรื่อง ประกอบให้เห็นภาพพจน์ ซึ่งเหมาะกับปุถุชนทั่วไป ดังเช่น ในมาคัณทียสูตร^{๗๘} พระองค์เปรียบ ผู้บริโศกคามเหมือนคนตาบอด เพราะทรงต้องการชี้ว่ามนุษย์ปุถุชนผู้ยังหลงใหลในกามคุณ ๕ ก็ เหมือนคนตาบอดที่ยังไม่รู้จักรูปปฏิบัติเพื่อลดละกิเลส ตัณหา จึงปกคลุมไปด้วยอวิชชาและอาสวะ เหมือนคนตาบอดที่ไม่รู้ถึงสภาพความเป็นจริงที่ปรากฏ จึงถูกคนตาดีหลอกได้ง่าย

๒.๒ การอธิบายธรรมแบบ “บุคคลาธิฐาน” และ “ธรรมาธิฐาน”

วิธีเขียนคำว่า “บุคคลาธิฐาน” และ “ธรรมาธิฐาน” ในเนติติปกรณ์ คัมภีร์ปัญญาสุทนี คัมภีร์สัทธัมมปกาสิณี และหนังสือหลายเล่มมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ เขียนได้หลายแบบ แต่ล้วนมีความหมายเดียวกัน เพราะมีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี

๒.๒.๑ บุคคลาธิฐาน

“บุคคลาธิฐาน” มาจากคำว่า “บุคคล + อธิฐาน” ซึ่งมีคำเขียนหลายแบบ เช่น “บุคคลาธิฐาน” “บุคคลาธิฐาน” “บุคคลาธิฐาน” และ “บุคคลาธิฐาน” แต่มีความหมายเหมือนกัน เพราะมาจากรูปบาลี “บุคคลาธิฐาน” ที่มาจาก บุคคล + อธิฐาน^{๗๙} ผู้วิจัยใช้คำว่า “บุคคลาธิฐาน” ตามที่ปรากฏในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นหลัก

ก. บุคคล (ปุตติสทหุปพท+คล คลเน+อ) – สัตว์, บุคคล ดังคำบาลี เช่น ปุเรตติ ปุติ, ปุติสงฆาต อหาริ คิลติ อหตติ บุคฺโค – ของเนาที่เต็มอยู่ ชื่อว่าบุติ (ปุร ปุเรน+ติ, ลบ ร), ผู้เคี้ยวของ เน่าเป็นอาหาร ชื่อว่า บุคฺคละ (ลบ ติ, ช้อน ค, รัสสะ อุ เป็น อุ). สัตตานํ อายํ ปุเรนโต คจฺจตติ บุคฺโค, ตํ ลาติ ภกฺขตติ บุคฺโค – อาหารที่ยังอายุของสัตว์ให้เต็มแล้วจึงเป็นไป ชื่อว่าบุคฺคะ, ผู้กินอาหารนั้น ชื่อว่า บุคฺคละ (บุคฺคสทหุปพท+ลา ภกฺขเน+อ, ลบสระหน้า), ตโย บุคฺคลา เสกฺโข บุคฺโค อเสกฺโข เนวสฺสโกนาเสกฺโข บุคฺโค^{๘๐} – บุคคลมี ๓ จำพวก คือ ผู้ที่ยังต้องศึกษา ผู้ไม่ต้องศึกษา และผู้จะต้อง ศึกษาที่ไม่ใช่ ไม่ต้องศึกษาก็ไม่ใช่^{๘๑}

^{๗๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๗-๒๒๒/๒๕๕-๒๕๖.

^{๗๙} พระครูอุตรคณาธิการ (ขวินทร์ สระคำ) และ จำลอง สารพัดนึก, รวบรวมและเรียบเรียง, พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับ นิสิต-นักศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสารจำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๓๖๑ และ ๒๖๖.

^{๘๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๑๔๕.

^{๘๑} พระโมคคัลลานะ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

บุคคล (บุคคล) หมายถึง หมายถึง บุคคล, ปัจเจกชน^{๘๒} คือ คนแต่ละคน, คนรายตัว และเป็นผู้กลืนกินอาหารอันทำอายุให้ครบเต็ม ในพระวินัยโดยเฉพาะในสังฆกรรม หมายถึงภิกษุรูปเดียว^{๘๓}

บุคคล จึงหมายถึง คน หรือปัจเจกชนที่มีชีวิต^{๘๔} ที่ต้องการอาหารเพื่อการดำรงชีพ และประกอบด้วยชั้น ๕ ตามหลักพระพุทธศาสนา

ข. อธิษฐาน - คัมภีร์อภิธานวรรณนาอธิบายว่า“อธิษฐาน”- ศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) อธิษฐาน- การตั้งใจมั่น (๒) อาธาระ – ที่รองรับ และ (๓) ฐานะ – ฐานที่ตั้ง^{๘๕}

คำว่า “อธิษฐาน” เป็นการวางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน (resolution; self-determination)^{๘๖} และมีความหมายดังต่อไปนี้ (๑) ในทางพระวินัย แปลว่า การตั้งเอาไว้หรือตั้งใจกำหนดเอาไว้ คือตั้งเอาไว้เป็นของนั้น ๆ หรือตั้งใจกำหนดเอาไว้ว่าจะใช้เป็นของประจำตัวชนิดนั้น ๆ เช่น ได้ผ้ามาผืนหนึ่ง ตั้งใจว่าจะใช้เป็นอะไร ก็จะเป็นสังฆาฏิ อุตตราสงค์ อันตราวาสก ก็อธิษฐานเป็นอย่างนั้น ๆ เมื่ออธิษฐานแล้วของนั้นเรียกว่าเป็นของอธิษฐาน เช่น เป็นสังฆาฏิอธิษฐาน จีวรอธิษฐาน (นิยมเรียกกันว่า จีวรครอง) ตลอดจนบาตรอธิษฐาน ส่วนของชนิดนั้น ที่ได้เพิ่มมาอีกหรือเกินจากนั้นไปก็เป็นอติเรก เช่น เป็นอติเรกจีวร อติเรกบาตร, คำอธิษฐาน เช่น “อิมํ สงฆาฏิ อธิษฐานมิ” (ถ้าอธิษฐานของอื่น ก็เปลี่ยนไปตามชื่อของนั้น เช่น เป็น อุตตราสงค์, อันตราวาสก เป็นต้น) (๒) ความตั้งใจมั่น, การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว, ความมั่นคงเด็ดเดี่ยว แน่วแน่ในทางดำเนินและจุดมุ่งหมายของตน (ข้อ ๘ ในบารมี ๑๐), ในภาษาไทยมักใช้ในความหมายว่า ความตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, ความตั้งใจพิจารณา^{๘๗}

อธิษฐานจึงเป็นพลังทางใจอันเปี่ยมล้นที่มาจากความตั้งใจมั่นอันแน่วแน่ที่จะกระทำการอันใดอันหนึ่ง ตลอดจนการดำเนินตามขั้นตอนและกระบวนการเพื่อให้สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายที่ได้วางไว้

^{๘๒} พระครูอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ จำลอง สารพัดนึก, รวบรวมและเรียบเรียง, พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับ นิสิต-นักศึกษา, หน้า ๓๖๑.

^{๘๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๒.

^{๘๔} “ชีวิต” ในทัศนะของพุทธธรรม คือ ชั้น ๕ หรือ กอง หรือ องค์ประกอบทุกอย่างของชีวิตอันมีลักษณะใหญ่ คือ รูปธรรมและนามธรรม (๑) รูปธรรม ได้แก่ รูปขันธ์ (๒) นามธรรม หรือ นามขันธ์ อันได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และ วิญญาณขันธ์

^{๘๕} พระโมคคัลลานะ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๐๓๙.

^{๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๘๔.

^{๘๗} อ้างแล้ว.

(๑) ความหมายของการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐาน

บุคคลาธิฐานเป็นการอธิบายที่อ้างถึงบุคคล (exposition of the doctrine in terms of person) หรือโดยวิธีการเทียบให้เป็นบุคคล (personification)^{๘๘} หรืออ้างถึงสิ่งที่เป็นรูปธรรมอื่น ๆ ขึ้นมาเป็นหลักในการอธิบาย^{๘๙} หากเป็นการเทศนาจะเป็นเทศนามีบุคคลเป็นที่ตั้ง เป็นเทศนาอ้างคน คือ ยกคนเป็นหลักฐานในการอธิบาย^{๙๐} ถือเป็นวิธีการแปลความโดยอิงอาศัยตัวตนบุคคล ซึ่งตีความได้ว่า ตัวตนบุคคลเหล่านั้นหมายถึงลักษณะเฉพาะหรือความประพฤติปฏิบัติในเชิงนามธรรมของแต่ละอย่าง^{๙๑} การเทศนาแบบบุคคลาธิฐาน จึงเป็นการอธิบายธรรมโดยยกตัวอย่างให้เห็นเป็นรูปธรรม พุติให้เห็นเป็นตัวเป็นตน อาจใช้สัญลักษณ์หรือการอุปมาอุปไมยเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย^{๙๒}

บุคคลาธิฐาน จึงเป็นการอธิบายให้เป็นบุคคล เมื่อนำมาอธิบายลักษณะการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า หมายถึงการอธิบายธรรม หรือธรรมเทศนาที่มีกลวิธีประกอบการสอน เช่น การยกตัวอย่าง การยกบุคคล รวมทั้งการใช้รูปธรรม สัญลักษณ์ หรือการอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบเพื่อสื่อให้เห็นภาพและเข้าใจต่อหลักธรรมที่เป็นนามธรรมได้ง่ายขึ้น และเหมาะสมแก่ผู้ฟังปวงชนทั่วไป

(๒) ลักษณะสำคัญ

บุคคลาธิฐานเกี่ยวข้องกับการอ้างอิง หรือยกบุคคลขึ้นอ้าง ดังเช่นพุทธพจน์ที่ว่า “...สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่เกิดแล้วจะเกิดต่อไป หรือกำลังเกิดก็ตาม สัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจักต้องละทิ้งร่างกายไป คนฉลาดรู้ความเสื่อมไปของสัตว์ทั้งหมดนั้นแล้ว...”^{๙๓} หรือใช้รูปธรรมที่เป็นสัญลักษณ์เข้าประกอบการอธิบายหลักคำสอนที่เป็นนามธรรมและเข้าใจยาก ให้เห็นภาพพจน์และรับรู้ได้ง่ายขึ้น อันเป็นการสร้างรอยเชื่อมต่อให้เกิดในใจของผู้ฟัง ดังเช่น พุทธพจน์ “...ชีวิตของสัตว์เปรียบเหมือนภาชนะดินที่ช่างหม้อปั้นแล้ว เล็กบ้างใหญ่บ้าง สุกบ้างดิบบ้าง ซึ่งล้วนมีความแตกสลาย

^{๘๘} Peter Anthony Jackson, “Buddhadasa and Doctrinal Modernisation in Contemporary Thai Buddhism: A Social and Philosophical Analysis”, (Doctor of Philosophy thesis at the Australian National University, 1986), p. 91.

^{๘๙} สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.royin.go.th/dictionary/index.php> [๑๗ ส.ค. ๒๕๕๘].

^{๙๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๓.

^{๙๑} มงคล เดชนครินทร์, “พุทธประวัติในภาษาธรรม”, วารสารราชบัณฑิตยสถาน, ปีที่ ๓๗ ฉบับที่ ๒ (เม.ย.-มิ.ย. ๒๕๕๕): [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.royin.go.th/royin2014/upload/246/FileUpload/2938_6521.pdf, [๑๑ พ.ย. ๒๕๕๘].

^{๙๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, สอนทางนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๐.

^{๙๓} พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๒/๒๕๕.

เป็นที่สุด”^{๙๔} ซึ่งทำให้ผู้ฟังนึกภาพออกและสามารถเปรียบเทียบชีวิตกับข้าวของเครื่องใช้ประจำวัน จึงเข้าใจได้ว่า ชีวิตนั้นแตกดับได้เหมือนกับหม้อดินเผาที่แตกได้ง่าย

การเทศนาหรืออธิบายธรรมแบบนี้ เป็นรูปแบบการสื่อสารธรรมะด้วยการสอนที่กลวิธีประกอบอันมีเหตุมีผล มีตัวอย่าง มีข้อเท็จจริงให้เปรียบเทียบ อธิบายความเนื้อหาธรรมะให้ชัดเจนขึ้น และสามารถโน้มน้าวใจให้ผู้ฟังคล้อยให้ตาม ด้วยการแจ่มแจ้งให้เห็นชัดถึงประโยชน์และผลเสียที่ควรหลีกเลี่ยง การอธิบายธรรมส่วนใหญ่ของพระพุทธเจ้าต่อฆราวาส คนสามัญธรรมดาที่หลากหลายสถานะจะเป็นในลักษณะนี้ คือ เป็นการทำให้ของยากเป็นของง่าย เพราะมีผู้ฟังจำนวนมากที่ไม่เคยฟังพระสัทธรรมมาก่อน พระองค์จึงทรงสอดแทรกกลวิธีต่าง ๆ ประกอบการแสดงธรรมให้เหมาะสมกับจริตและอุปนิสัยของผู้ฟัง ดังที่ปรากฏในพระสูตรและพระวินัย

พระสูตรต้นตปิฎก หรือเรียกว่าสั้น ๆ ว่า พระสูตร จัดเป็นพุทธพจน์ที่เป็นบุคคลาธิษฐาน หรือเป็นเรื่องราวของบุคคลาธิษฐานเจือธรรมาธิษฐาน^{๙๕} อันประกอบไปด้วย เนื้อหาสาระ ที่เกี่ยวกับบุคคล เหตุการณ์ สถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในสถานที่ต่าง ๆ ให้เหมาะสมในแต่ละโอกาส ในบางครั้งพระองค์ทรงยกบทประพันธ์ชาดก หรือ เรื่องราวชีวประวัติของพระองค์เข้าประกอบการอธิบายธรรมด้วย บุคคลาธิษฐานจึงเป็นการสอนธรรมะด้วยตัวอย่าง^{๙๖} เพื่อให้ผู้ฟังสามารถเข้าถึงหลักธรรมที่พระองค์ต้องการสื่อสารให้ได้ดีที่สุด

(๓) บุคคลาธิษฐานและการอุปมาอุปไมย

การสื่อสารหลักธรรม คำสอนที่เป็นสภาวะธรรมล้วนซึ่งเป็นนามธรรมนั้น ยากต่อการเข้าใจ และเหมาะสมกับบุคคลจำนวนน้อยซึ่งเป็น “บัวพันน้ำ”^{๙๗} เท่านั้น ในขณะที่ผู้คนส่วนใหญ่ยังจำเป็นต้องอาศัยรูปธรรมผ่านอายตนะทั้ง ๕ ในการรับรู้ข้อมูล ข่าวสาร การอธิบายสิ่งที่ เป็นนามธรรม จึงจำเป็นต้องมีการใช้ตัวอย่างประกอบ อ้างถึงบุคคล มีการเปรียบเทียบกับรูปธรรมที่คล้ายคลึงกันในเชิงอุปมาอุปไมย เพื่อให้เห็นภาพที่ส่งผลให้ความหมายของสภาวะธรรมปรากฏเด่นชัดและง่ายต่อการ

^{๙๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๐-๑๓๑.

^{๙๕} เสถียร โพธิ์นันทะ, **ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับพระอภิธรรม ๔ สมัย**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dharma-gateway.com/ubasok/satien/ubasok-18.htm> [๓ เมษายน ๒๕๕๘].

^{๙๖} พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ดร.ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **หลักการและวิธีการเทศนา**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.watprayoon.com/files/book/learntalkdharma.pdf> [๒๕ ก.ย. ๒๕๕๗].

^{๙๗} โพธิราชกุมารสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๙/๔๑๐.) พระพุทธเจ้าทรงตรัสเปรียบบุคคลด้วยดอกบัว ๓ เหล่า คือ ๑. บัวพันน้ำ รอดพ้นแสงอาทิตย์ก็จะเป็นวันหนึ่ง เปรียบได้กับผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน ๒. บัวเสมอน้ำ (ปริ่มน้ำ) จะบานในวันพรุ่งนี้ เปรียบกับผู้รู้เข้าใจที่ต้องอาศัยการขยายความ และ ๓. บัวที่ยังอยู่ในน้ำ จะบานในวันต่อ ๆ ไป เปรียบกับผู้ฟังที่พอแนะนำต่อไปได้ (จาก บุคคล ๔ – การอธิบายแบ่งบุคคลเป็น ๔ จำพวก และ การเปรียบบุคคลเหมือนดอกบัว ๓ เหล่า ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๘๒.)

เข้าใจการจดจำ การเปรียบเทียบกับข้ออุปมาจึงน่าจะเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มากที่สุด^{๙๘}

อุปมาอุปไมย หมายถึงสิ่งหรือข้อความที่ยกมาเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นเพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้ง เป็นเครื่องมือที่เข้าไปทำลายความมืดบอดในดวงใจของมิชฌาติภูริบุคคลได้อย่างเฉียบพลัน^{๙๙} และเป็นรูปแบบการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อขยายความและอธิบายพระธรรมเทศนา อุปมาอุปไมย จะมีคำเชื่อมที่สังเกตได้ชัด เช่น คำว่า อุปมา เหมือนประหนึ่งดุจดังราวกับว่า เท่ากับฉันใด...ก็ฉันนั้น ในประโยค เป็นต้น อุปไมยเป็นสิ่งที่เราจะเอาไปเปรียบเทียบกับ ส่วนอุปมาเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบกับ พระองค์ทรงใช้การอุปมามากในพระสูตรต้นตปิฎก โดยทรงยก คน สัตว์ สิ่งของ เข้าเป็นตัวอย่าง อธิบาย หรือเป็นการเปรียบเทียบ เพื่อให้ผู้ฟังเกิดภาพพจน์ภาพลักษณ์ที่เป็นกุศล – อกุศล เห็นถึงข้อดี – ข้อเสียของสิ่งที่พระองค์กำลังเปรียบเทียบ อันเป็นการชี้แนะและโน้มน้าวจิตใจผู้ฟังให้คล้อยตามได้ดี เพราะจุดประสงค์หลักของการแสดงธรรมของพระองค์คือ การละความเห็นผิด สร้างทัศนคติที่ถูกต้อง และปฏิบัติตามแนวทางอันเป็นกุศล ดังเช่น พุทธพจน์ที่ทรงตรัสต่อคหบดีชื่อโปตลียะ ใน โปตลียสูตร ถึง “โทษของกาม” ว่า “...พระผู้มีพระภาคตรัสถามทั้งหลายว่า มีอุปมาด้วยคบเพลิง มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่มากยิ่ง...”^{๑๐๐} โดยทรงเปรียบเทียบให้เห็นว่า บุคคลถือคบหยู้าที่ไฟติดลูกโซน และเดินทวนลมไป หากบุคคลนั้นไม่รีบปล่อยคบหยู้าที่ติดไฟ ไฟก็จะไหม้มือ ไหม้แขน และส่วนอื่น ๆ ของร่างกาย ทำให้ตายได้ ก็เหมือนกับโทษของกามที่มีมากมาย ทำให้เกิดทุกข์ และความคับแค้นใจ การชี้แนะให้เห็นถึงโทษของ “กาม” ด้วยคบหยู้าที่ติดไฟ ทำให้เห็นภาพชัดถึงความทุกข์ที่จะเกิดจากการถูกไฟไหม้ เช่นเดียวกับการหลงใหลและติดใจอยู่ในกามคุณที่มีแต่ความร้อนแผดเผา จึงเต็มไปด้วยความทุกข์ที่ไม่จบสิ้น เกิดอุปาทานไม่รู้จบสิ้น ทำให้ขาดความเป็น “อุเบกขา” เพราะไม่มีสติหนักแน่นจึงไม่สามารถวางใจเป็นกลางได้ ดังนั้นเมื่อเห็นโทษของ “กาม” แล้ว จึงควรละเพื่อคลายกำหนดเพื่อเจริญอุเบกขา โปตลียคหบดีเกิดความซาบซึ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้าและเกิดความศรัทธา จึงประกาศตนเป็นอุบาสกผู้มีพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

การอุปมาอุปไมยในที่นี้รวมหมายถึง “อุปลักษณ์” ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับการอุปมา แต่เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งให้เป็นอีกสิ่งหนึ่ง เป็นการกล่าวเปรียบเทียบเป็นนัย ไม่ได้เปรียบเทียบอย่างชัดเจนโดยตรงเหมือนอุปมา แต่ก็มีจุดมุ่งหมายของการเปรียบเทียบเหมือนกัน คือการสร้างความรู้เข้าใจ ทำสิ่งที่เป็นามธรรมให้เห็นชัดเป็นรูปธรรม โดยไม่มีคำเชื่อมดังที่ปรากฏในอุปมาอุปไมย แต่

^{๙๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, หน้า ๖๐.

^{๙๙} พระครูธรรมธรไพบูลย์ ธมฺมวิบูล และคณะ, *อุปมาอุปไมยจากพระไตรปิฎก*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.kalyanamitra.org/book/index_dhammabook_detail.php?id=463, [๑๑ ตุลาคม ๒๕๕๙].

^{๑๐๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๔/๔๔.

อาจมีคำว่า “เป็น” “คือ” ในประโยค เช่น พุทธพจน์ที่ว่า “ความไม่มีโรค เป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๑๐๑} เป็นต้น

อุปมาอุปไมยและอุปลักษณ์จึงเป็นเครื่องมือทางภาษาสำหรับใช้ในการโยนนามธรรมไปสู่รูปธรรมให้ชัดเจนและสละสลวยยิ่งขึ้น สามารถทำให้ผู้ฟังเข้าใจความหมายได้ง่ายและรวดเร็ว พระพุทธเจ้าทรงใช้การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาในลักษณะหลายรูปแบบซึ่งปรากฏอยู่ในพระสูตรต่าง ๆ เช่น อุปมาแห่งคันธ อุปมาแห่งต้นหา อุปมาแห่งโลกธรรม อุปมาแห่งกาม อุปมาแห่งการภาวนา อุปมาแห่งการฝึกตน เป็นต้น โดยที่พระองค์สามารถยกข้ออุปมาเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ ให้เหมาะกับสถานการณ์และจิตของผู้ฟังได้อย่างดี อันสะท้อนถึงพระปรีชาสามารถการใช้เลือกใช้กลวิธี เนื้อหา การนำเสนอ ผ่านการใช้โวหารพรรณนาอย่างวิจิตร และยังสะท้อนให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพของพระพุทธเจ้าทางด้านศิลปวิทยาการของชาวโลกที่มีการศึกษาอยู่ในสมัยพุทธกาล อันเป็นศาสตร์ของชนชั้นผู้นำชนชั้นปกครองของอินเดียโบราณ เช่น ศาสตร์เกี่ยวกับธนู ดาราศาสตร์ ประวัติศาสตร์ จารีตประเพณีต่าง ๆ การพิชัยสงคราม การคำนวณ การประพันธ์ และ การแพทย์ ดังเช่นที่ พระองค์ได้ทรงใช้คำศัพท์ที่เกี่ยวกับกระบวนการรักษาโรคทางการแพทย์ มาเปรียบเทียบกับหลักธรรมคำสอนที่พระองค์ต้องการจะสื่อสารกับผู้ฟัง เป็นต้น พระองค์จึงทรงเปี่ยมไปด้วยความรู้และภูมิปัญญาในศาสตร์ต่างของชาวโลกอย่างเพียบพร้อม ทรงเข้าใจโลกภายนอก การดำเนินชีวิตและปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นอย่างดี

(๔) การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานเชิงอุปมาอุปไมยในพระสูตร

พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงอุปมาอุปไมยเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บและการรักษาเข้ากับหลักธรรม คำสอน เพื่อให้ผู้ฟังได้เกิดภาพเปรียบเทียบและเกิดความเข้าใจในองค์ธรรมที่พระองค์ต้องการจะสื่อสาร อาทิ

๑. มาคัณขียสูตร^{๑๐๒} – พระพุทธเจ้าทรงตรัสข้ออุปมาไว้หลายข้อต่อมาคัณขียะปริพาชกในโรงบูชาไฟของพราหมณ์การทวาชโคตร นิคมของชาวกรุงช็อกกิมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ ดังเช่น (๑) ทรงเปรียบเทียบกามของมนุษย์กับกามทิพย์^{๑๐๓} (๒) ทรงเปรียบผู้บริโภคกามเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน^{๑๐๔} (๓) ทรงตรัสสอนธรรมที่ว่า “ความไม่มีโรค เป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๑๐๕} (๔) ทรงเปรียบผู้บริโภคกามเหมือนคนตาบอด^{๑๐๖} (๕) ทรงเปรียบเทียบว่าร่างกายนี้เป็นจุ

^{๑๐๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๖/๒๕๕.

^{๑๐๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๗-๒๒๒/๒๕๕-๒๕๕.

^{๑๐๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๒/๒๕๕.

^{๑๐๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๓/๒๕๕.

^{๑๐๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๕/๒๕๕.

^{๑๐๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๗/๒๕๕.

โรค ดุจหัวผี ดุจลูกศร เป็นสิ่งคับแค้น เป็นสิ่งเบียดเบียน^{๑๐๗} (๖) ทรงเปรียบเทียบแสดงธรรมกับการรักษาคนตาบอด^{๑๐๘}

๒. เสลสูตร^{๑๐๙} -- พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมต่อเสลพราหมณ์ อาศัยอยู่ในอาปนนิคม เป็นผู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิพนธ์ทศศาสตร์ ภูมิศาสตร์ อักษรศาสตร์และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญในโลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ ทั้งยังเป็นอาจารย์สอนมนตร์แก่มาณพจำนวน ๓๐๐ คน พระองค์ทรงตรัสว่า พระองค์เป็นพระธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม เป็นพระพุทธเจ้า เป็นหมอผ่าตัดลูกศรคือกิเลสชั้นเยี่ยม^{๑๑๐}

๓. นกุลปิตุสูตร^{๑๑๑} - พระพุทธเจ้าตรัสแสดงธรรมแก่นกุลปิตาคหบดี ขณะที่ทรงประทับอยู่ ณ เกสภาววัน สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตกรุงสุสมารคิระ แคว้นภคคะ “ความจริง กายนี้กระสับกระส่าย เป็นดังฟองไข่ มีเปลือกหุ้มไว้ อนึ่ง บุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่ พึงรับรองความไม่มีโรคได้แม้เพียงครู่เดียว จะมีอะไรเล่า นอกจากความโง่เขลา ... เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตจักไม่กระสับกระส่าย”^{๑๑๒}

๔. ติกิจฉกสูตร^{๑๑๓} - พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อพระภิกษุสงฆ์ โดยทรงเปรียบพระองค์ดังแพทย์ผู้ให้ยาแก่คนไข้ที่ได้ผลแน่นอน พระองค์จะแสดงยาระบายอันเป็นของพระอริยะที่ใช้ผลได้แน่นอน

๕. วมนสูตร^{๑๑๔} - พระองค์ทรงตรัสต่อพระภิกษุสงฆ์ โดยทรงเปรียบว่า แพทย์ทั่วไปให้ยารักษาโรคที่หายบ้างไม่หายบ้าง แต่พระองค์จะแสดงยาสารอภอันเป็นของพระอริยะที่ใช้ได้ผลแน่นอน

๖. พราหมณธัมมยาคุสูตร^{๑๑๕} - ว่าด้วยการบูชาด้วยธรรมของผู้เป็นพราหมณ์ พระองค์ทรงตรัสต่อพระภิกษุสงฆ์ว่า “...พระองค์เป็นศัลยแพทย์ ผ่าตัดกิเลสผู้เชี่ยวชาญ...”^{๑๑๖}

^{๑๐๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๘/๒๕๖.

^{๑๐๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๘/๒๕๗.

^{๑๐๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๖-๔๐๐/๔๙๐-๕๐๐.

^{๑๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๖-๔๙๗.

^{๑๑๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑/๑-๓.

^{๑๑๒} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑/๒.

^{๑๑๓} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๘/๒๕๑.

^{๑๑๔} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๘/๒๕๓.

^{๑๑๕} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗-๔๗๘.

^{๑๑๖} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗

การอธิบายธรรมอุปมาอุปไมยเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บและการรักษาในพระสูตร

พระไตรปิฎก	พระพุทธพจน์
มคคัณทียสูตร	- พระพุทธเจ้าทรงเปรียบผู้บริโภคมกเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๓/๒๕๑. - “ความไม่มีโรค เป็นลาภอันประเสริฐ...” ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๖/๒๕๕. - “...กายนี้เป็นจุโรค เป็นจุหัวฝี เป็นจุลูกศร เป็นสิ่งคับแค้น เป็นสิ่งเปียดเบียน...” ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๘/๒๕๖. - พระองค์ทรงเปรียบเทียบการแสดงธรรมกับการรักษาคนตาบอด ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๙/๒๕๗.
เสลสูตร	- พระองค์ตรัสต่อเสลพราหมณ์ว่า พระองค์นั้นเป็นพระพุทธเจ้า เป็นหมอผ่าตัดลูกศรคือกิเลสชั้นเยี่ยม ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๗.
นกุลปิตุสูตร	- “...ความจริง กายนี้กระสับกระส่าย เป็นดังฟองไข่ มีเปลือกหุ้มไว้ หนึ่งบุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่ พึงรับรองความไม่มีโรคได้แม้เพียงครู่เดียว” ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑/๑-๓.
ติกัจฉกสูตร	- พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงแพทย์ที่ให้ยาระบายแก่คนไข้ โดยมีสมมติฐานต่างกัน (ใช้ได้ผลบ้าง ไม่ได้ผลบ้าง) แต่พระองค์จะแสดงยาระบายอันเป็นของพระอริยะที่ใช้ผลได้แน่นอน อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๘/๒๔๑.
วมนสูตร	- พระองค์ทรงเปรียบเทียบว่า แพทย์ให้ยาสํารอกเพื่อรักษาอาการต่าง ๆ ได้ผลบ้าง ไม่ได้ผลบ้าง แต่พระองค์จะแสดงยาสํารอกอันเป็นของพระอริยะที่ใช้ได้ผลแน่นอน อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๙/๒๕๓.
พราหมณธัมมยาคสูตร	- พระองค์ทรงตรัสว่า พระองค์เป็นคัลยแพทย์ ผ่าตัดกิเลสผู้เชี่ยวชาญ ช.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.

เนื่องจากหลักธรรมเป็นเรื่องของสภาวะนามธรรม ผู้ฟังที่ไม่เคยมีความรู้ความเข้าใจในพระสัทธรรมอาจไม่เข้าใจ การอธิบายธรรมแบบ “บุคคลาธิษฐาน” อันเป็นการแสดงหลักธรรมที่มีกลวิธีประกอบการสอนจึงเป็นรูปแบบการสื่อสารธรรมะที่พระพุทธเจ้าใช้กับผู้ฟังส่วนใหญ่ได้ดี เพราะ

เป็นการอธิบายธรรมด้วยตัวอย่าง ด้วยการเล่าเรื่อง ด้วยการเปรียบเทียบ ด้วยภาษาที่ปุถุชนสามารถเข้าใจและเชื่อมโยงได้ง่าย การเผยแผ่พระสัทธรรมของพระองค์ท่ามกลางความเชื่อเดิมของผู้คนในสมัยก่อนพุทธกาลเป็นเรื่องที่ทำหาย เนื่องจากความเชื่อทางศาสนาที่มีหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นลัทธิพราหมณ์ (ที่มีอำนาจและบอบาพมาก) ลัทธินักบวชอิสระ ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าและวิญญาณอื่น ๆ พระองค์จึงต้องมีการแจกแจงอธิบายชี้แนะให้ผู้ฟังด้วยเหตุผล ข้อเท็จจริง เพื่อให้ผู้ฟังยอมรับและปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์

๒.๒.๒ “ธรรมาธิชฐาน”

“ธรรมาธิชฐาน” มีคำเขียนอื่น เช่น “ธัมมาธิชฐาน” และ “ธรรมาธิฐาน” แต่มีความหมายเดียวกัน เพราะมีรากศัพท์จากรูปบาลี “ธมฺมาธิฐาน”^{๑๑๗} ที่มาจาก ธมม + อธิฐาน ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยใช้คำว่า “ธรรมาธิชฐาน” ตามที่ปรากฏในหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นหลัก คำว่าธรรมาธิชฐานมีความหมายดังต่อไปนี้

ก. ธมม^{๑๑๘} (ธรร + ฐาน) หมายถึง ธรรม, บุญ, ความดี, กุศล^{๑๑๙}

“ธรรม หรือ ธรรมะ” มีรากศัพท์บาลี คือ “ธ” อันมีความหมายว่า ทรง หรือ ดำรง “ธรรม” จึงหมายความว่า มั่นคง, ทรงตัวอยู่เองได้^{๑๒๐} เป็นสภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์ (things; states; phenomena)^{๑๒๑} เป็นสภาพที่ทรงไว้, สภาวะธรรม, สัจธรรม, ต้นเหตุ, ปรากฏการณ์, คุณธรรม, ความถูกต้อง, แบบแผน, คำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น^{๑๒๒}

^{๑๑๗} ศาสตราจารย์พิเศษจันทน์ ทองประเสริฐ, “การอ่านคำสมาสบางคำ”, สำนักราชบัณฑิตยสถาน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.royin.go.th> [๙ สิงหาคม ๒๕๕๘].

^{๑๑๘} ธมม ศัพท์มอรรล (เนื้อความ, คำที่ยังไม่ได้แปลความหมายจาก พจนานุกรมไทย.com, [ออนไลน์], [๑๗ เมษายน ๒๕๕๘] ธรรม มีความหมาย ๑๔ อย่าง คือ (๑) สภาวะ – สภาวะธรรม (๒) ปริยัติ – ปริยัติ (๓) ปัญญา (๔) ญาณ-ความสมควร (๕) สัจจะ (๖) ปกติ-ปรกติ ธรรมดา (๗) บุญญะ – บุญ (๘) ญาณะ – ญาณธรรม ๕ อย่าง คือ สังขาร ลักษณะ นิพพาน วิการ และบัญญัติ (๙) คุณะ – คุณ เช่น พุทธคุณ ๖ (๑๐) อาจารย์ – ความประพฤติ (๑๑) สมาธิ (๑๒) นิสสัคตดา – ความไม่ใช้สัตว์ (๑๓) อาบัติ – อาบัติ เช่น อาบัติปาราชิก ๔ และ (๑๔) การณะ – เหตุ – คุรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระโมคคัลลานะ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๙๖๔-๙๖๕.

^{๑๑๙} พระโมคคัลลานะ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๓๖.

^{๑๒๐} พุทธศาสนิก, ธรรมโอสธ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ และ ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๗๐.

^{๑๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๔.

^{๑๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๑-๑๔๒.

เป็นความจริง, ความถูกต้อง, สิ่งที่ดีงาม, สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล^{๑๒๓} เป็นคำสอนที่แสดงถึงและให้ความรู้ความจริงที่เป็น ปรมัตถธรรม^{๑๒๔}

ธรรมจึงหมายถึงสภาวะความจริงของธรรมชาติที่มีอยู่ เป็นสัจธรรม หรือความจริงที่เป็นจริง มีอาจผันแปรเปลี่ยนเป็นอื่นได้ เป็นสิ่งพระพุทธรเจ้าทรงค้นพบด้วยพระองค์เองและทรงตรัสรู้ เกิด “สัพพัญญูญาณ”^{๑๒๕} ที่พระองค์สามารถรู้ได้ในทุกสรรพสิ่ง ดังที่พระสารีบุตรเถระได้กล่าวว่า “...คำว่าพระพุทธรเจ้า ได้แก่ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นพระสยัมมัญ ไม่มีครูอาจารย์ ได้ตรัสรู้สัจจะในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน ด้วยพระองค์เอง ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในสัจจะนั้น และความเป็นผู้ทรงชำนาญในพลญาณทั้งหลาย...”^{๑๒๖} สัพพัญญู หรือสิ่งที่พระองค์ทรงรู้มี ๕ ประการ คือ (๑) กมสัพพัญญู ทรงรู้จุดและอุบัติทุกอย่างของสัตว์ผู้เป็นไปตามลำดับกรรม (๒) สกิงสัพพัญญู ทรงรู้สภาวะธรรมชาติทุกอย่างได้ในขณะญาณเดียว (๓) สตตสัพพัญญู ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอย่างตามความเป็นจริง (๔) สัตตสัพพัญญู ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอย่างด้วยพระปรีชาสามารถ (๕) ญาณสัพพัญญู ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอย่างด้วยพระปัญญาที่ทรงตรัสรู้อย่าง ๔^{๑๒๗}

คำว่า “ธรรม” และ “สัจจะ” เป็นคำที่สื่อความหมายไปในทางเดียวกันและใช้ร่วมกัน ดังเช่นที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมนาที่ว่า “ทิสฺสธมฺโม ปตฺตธมฺโม วิทิตธมฺโม : เห็นสัจจธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรมแจ่มแจ้งแล้ว”^{๑๒๘} ส่วนคำว่า “สัจจะ หรือ สัจจธรรม” หมายถึงความจริง สิ่งที่มีอยู่จริง สัตย์ คำจำกัดความและความหมายของ สัจจะปรากฏอยู่ในคัมภีร์และหนังสือหลายเล่ม อาทิเช่น (๑) คัมภีร์อภิธานวรรณนา - สัจจะ หรือ สจฺจ หมายถึง คำพูดจริง คำสัจ ความจริง ดังคำกล่าวที่ว่า “สนเตสุ สาธุสุ ภาวํ สจฺจ - คำพูดที่มีอยู่ในสัตบุรุษหรือในคนดีทั้งหลาย ชื่อว่า สัจจะ, สรติ อายติ ทุกํ หีสติติ สจฺจ- คำที่เบียดเบียนทุกข์ ชื่อว่าสัจจะ, มุสาวาทํ ปหาย มุสาวาทา ปฏิวิโรโต สมโณ โคตโม สจฺจวาที สจฺจสนโธ - พระสมณโคตม ละคำเท็จ เว้นขาดจากคำเท็จ ทรงมีปกติตรัสคำจริง ดำรงคำ

^{๑๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **โพชฌงค์ พุทธวิธีเสริมสุขภาพ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐๘, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๗.

^{๑๒๔} พระครูอุตรคณาธิการ (ขวินทร์ สระคำ) และ จำลอง สารพัดนึก, **รวบรวมและเรียบเรียง, พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับ นิสิต-นักศึกษา**, หน้า ๒๖๖.

^{๑๒๕} สัพพัญญู- ผู้รู้ธรรมทั้งปวง, ผู้รู้ทั่วทั้งหมด, พระนามของพระพุทธรเจ้า; ญาณ - ความรู้, ปรีชาหยั่งรู้, ปรีชากำหนดรู้ ; ญาณ ๓ หมวดหนึ่ง ได้แก่ ๑. อดีตังสญาณ ญาณในส่วนอดีต ๒. อนาคตังสญาณ ญาณในส่วนอนาคต ๓. ปัจจุปันนังสญาณ ญาณในส่วนปัจจุบัน; อีกหมวดหนึ่ง ได้แก่ ๑. สัจจญาณ หยั่งรู้อย่างแต่ละอย่าง ๒. กิจจญาณ หยั่งรู้กิจในอริยสัจ ๓. กตญาณ หยั่งรู้กิจอันได้ทำแล้วในอริยสัจ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๘๙-๙๐ และ ๔๓๓).

^{๑๒๖} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๒/๕๕๑.

^{๑๒๗} พระโมคัลลานะเถระ, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, หน้า ๑๑.

^{๑๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖๔.

สัตย์”^{๑๒๙} (๒) พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์ ให้ความหมายว่า “สัจ” หมายถึง สัจธรรม พระนิพพาน ดังการวิเคราะห์ว่า “รากกษยเหตุภาเวน อวิปริตตตา จตุสัจจริยาปนนตตา วา สจฺจํ - ชื่อว่าสัจจะ เพราะไม่ผิดเพี้ยนไปจากความเป็นเหตุสิ้นราคะ หรือเพราะนับเนื่องในสัจจะ”^{๑๓๐}

สรุปลักษณะเด่นของสัจจะ คือ (๑) สิ่งที่มีอยู่จริง เป็นความจริงแท้ แน่นนอน ไม่ผันแปร (๒) หมายถึงคำสัตย์ ซื่อตรงและเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป (๓) สัจจะอาจถูกเรียกว่า สัจธรรม เมื่อสัจจะถูกนำมาใช้เรียกชื่อของสภาวะธรรม- ภาวะธรรมที่ เป็นอย่างนั้น (๔) สัจธรรม ก็คือ ธรรมที่เป็นจริง มีอาจผันแปรเปลี่ยนเป็นอื่นได้ (๕) สัจจะยังหมายถึงจุดหมายปลายทางสูงสุดในพุทธศาสนา คือ “พระนิพพาน”

พระพุทธเจ้าทรงเป็นสัพพัญญู เพราะพระองค์ทรงรู้สัจธรรมทั้งปวง พระพุทธองค์จึงทรงรู้ถึงองค์ธรรมชั้นสูง ได้แก่ อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ ชั้นธ ๕ และ ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น การรู้ตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมชาติ ว่าสรรพสิ่งมีเกิดและดับ เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ รู้นาม รู้อริยสัจ ทำให้ไม่ยึดติด ลดการลุ่มหลง เกิดความเบื่อหน่ายและลดการผูกพัน จนท้ายที่สุดจะนำไปสู่การหลุดพ้นจาก “อาสวะ” จากกิเลส และท้ายที่สุดพระองค์ก็ทรงบรรลุพระนิพพาน

พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนาและคำสอนของพระองค์ที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน เป็นหลักธรรมแสดงให้เห็นถึงความจริงขั้นสูงสุดและสิ่งที่มีจริงของชีวิต ธรรมชาติ และ โลก หรือเรียกว่า “สิ่งทั้งปวง” “สรรพสิ่ง” ในทัศนะของพระพุทธศาสนา เพราะทรงตรัสรู้ถึงความจริงของสภาพธรรมทั้งปวงว่า สภาพธรรมทั้งปวงนั้นไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล แต่เป็น “ปรมาตมธรรม” คือเป็นสภาพธรรมที่มีลักษณะเฉพาะแต่ละอย่าง ๆ ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆได้ ไม่ว่าใครจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม ใครจะเรียกสภาพธรรมนั้นด้วยคำใด ภาษาใดหรือไม่เรียกสภาพธรรมนั้นด้วยคำใด ๆ เลยก็ตาม สภาพธรรมนั้นก็เป็นสภาพที่ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงได้เลย สภาพธรรมใดที่เกิดขึ้นสภาพธรรมนั้นเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านอกจากจะเน้นความเข้าใจเรื่องความเปลี่ยนแปลง ยึดถือไม่ได้ในสรรพสิ่งอันเป็นกฎธรรมชาติ ยังรวมไปถึงความเข้าใจเรื่องหน้าที่ของมนุษย์ต่อกฎธรรมชาติ ได้แก่การปฏิบัติกระทำให้ถูกต้อง ทำให้เหมาะสมต่อกฎธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นหน้าที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ ความเป็นอยู่ การเจ็บป่วย การปฏิบัติธรรม เช่น การเจริญสมาธิ การถือศีล เป็นต้น หรือหน้าที่การทำงานที่ตนรับผิดชอบ รวมทั้งการตระหนักถึงผลของการกระทำตามหน้าที่นั้น อันเป็นผลลัพธ์ที่ได้จากการปฏิบัติ การทำงาน ไม่ว่าจะเป็นชื่อเสียงเงินทอง หรือความปลาบปลื้มใจ ความปิติ ซึ่งมีทั้งถูกใจและขัดเคืองใจ หรือเฉย ๆ

^{๑๒๙} พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๒๓ และ ๑๘๘

^{๑๓๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙), ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕๑.

ข. อธิฐาน (อธิฐาน)– ดุราเยียดในหน้า ๓๔

อธิฐาน หมายถึงพลังทางใจอันเปี่ยมล้นที่มาจากความตั้งใจมั่นอันแน่วแน่ที่จะกระทำ การอันใดอันหนึ่ง ตลอดจนการดำเนินตามขั้นตอนและกระบวนการเพื่อให้สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายที่ ได้วางไว้

การอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐาน : ความหมาย ลักษณะสำคัญ และตัวอย่าง

(๑) ความหมายของการอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐาน

เนติคิอรรถกถา^{๑๓๑} ได้กล่าวว่า “ธรรมาธิฐาน” เป็นสูตรที่แสดงโดยเนื่องสภาวะธรรม อัน หมายถึงการแสดงเทศนาธรรมที่มีธรรมะเป็นที่ตั้ง^{๑๓๒} ซึ่งเป็นการอธิบายธรรมที่ยกหลักหรือตัวสภาวะ ขึ้นอ้าง (exposition in terms of ideas) เช่นว่า ศรัทธาศิลคืออย่างนี้ ธรรมที่ประพจน์ดีแล้วย่อม นำ สุขมาให้^{๑๓๓} เป็นการสอนธรรมะล้วน ๆ ดังที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกอันเป็นพระธรรมระดับสูง ไม่ จำเป็นต้องมีการยกตัวอย่างประกอบ เป็นการสอนธรรมะระดับปรมัตถ์ระดับครูบาอาจารย์^{๑๓๔} ธรรมะ ในที่นี้มีนัยแสดงถึงองค์ประกอบที่เข้ามารวมกัน หรือที่เรียกว่า “ขันธ” และหลักธรรมอื่น ๆ ของพระ พุทธองค์ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้เกิดดวงตาธรรมเพื่อเข้าถึง “แก่นหลักคำสอน” อย่างถ่องแท้ รู้แจ้ง แทงตลอดและเข้าถึงความจริงเรื่อง“อนัตตา”^{๑๓๕} อันเป็น “ปรมัตถสัจจะ” หรือ ความจริงสูงสุด^{๑๓๖} เพราะเป็นเหตุแห่งความจริงของธรรมทั้งหลาย

^{๑๓๑} เนติคิอรรถกถาเป็นคัมภีร์อธิบายความเนติปิฎก แต่งโดย พระธรรมบาลเถระ ที่วัดพรตติละ (วัดพุทรา) ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชโปรดให้สร้างขึ้นที่เมืองนาคปฏัน (Negapattam) ทางตอนใต้ของเมืองมัทราส ห่างจากเมืองตัญโจ (Tanjore) ไปทางทิศตะวันออกราว ๓๕ ไมล์ คัมภีร์นี้แต่งในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ตรงกับ รัชสมัยพระเจ้ามหินทระที่ ๔ (พ.ศ.๑๔๙๙-๑๕๑๙) ของประเทศลังกา – จาก พระธรรมบาลเถระ, เนติคิอรรถกถา, หน้า [๙].

^{๑๓๒} พระธรรมบาลเถระ, เนติคิอรรถกถา, หน้า ๖๑๖.

^{๑๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๙ และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗.

^{๑๓๔} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), หลักการและวิธีการเทศน์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.watprayoon.com/files/book/learntalkdhamma.pdf> [๒๕ ก.ย. ๒๕๕๗].

^{๑๓๕} สรรพสิ่งต่างตกอยู่ภายใต้สัจธรรมของ กฎปฏิจจสมุปบาท และมีสามัญลักษณะ ๓ อย่างภายใต้กฎไตรลักษณ์ อันได้แก่ ๑. อนิจจตา- ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อม และสลายไป ๒. ทุกขตา- ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดตัน ผืนและ ขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะความเปลี่ยนแปลงทำให้คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมปรารถนาเนื่องด้วยการยึดติดใน ตัณหาอุปาทาน ๓. อนัตตา – ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริง

^{๑๓๖} Peter Anthony Jackson, *Buddhadasa and Doctrinal Modernisation in Contemporary Thai Buddhism: A Social and Philosophical Analysis*, 1986, p. 92.

พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนหลักธรรมที่เป็น “สัจจะ” (sacca - truth) หรือ ความจริง เพราะเป็นคำพูดที่เป็นความจริงแน่แท้ ไม่ผันแปร เป็นสภาวะธรรมที่เที่ยงตรง บริสุทธิ์ทั้งทางกาย วาจา และใจ พระพุทธองค์ทรงตรัสสัจจะ (ความจริง) ใน ๒ ลักษณะเท่านั้น ๑. สมมติสัจจะ – เป็นคำตรัสถึง เป็นบัญญัติ หรือชื่อที่ชาวโลกสมมติ ใช้เรียกขาน เป็นการกล่าวถึงสิ่งชาวโลกรู้ และ ๒. ปรมัตถสัจจะ – เป็นการกล่าวถึงประโยชน์อันสำคัญ อันเป็นลักษณะของสภาวะธรรมอันแท้จริง ไม่มีสัจจะที่ ๓^{๑๓๗} ปรมัตถสัจจะ หรือความจริงขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นความจริงขั้นสูงสุดโดยไม่ขึ้นกับปัจจัย หรือกฎเกณฑ์ใด ๆ เป็นสภาวะธรรมชาติที่แท้จริง เป็นความจริงที่ไม่ผันแปร ไม่สามารถลดทอนไปเป็นส่วนประกอบหรือปัจจัยอื่น ๆ ได้ เป็นความจริงที่ไม่ต้องอาศัยบัญญัติ หรือการสมมติของชาวโลก เช่น ภาษาสมมติที่ใช้ในการสื่อสารเพื่อให้เข้าถึงสภาวะปรมัตถ์ขั้นต้น (ที่เป็นรูปธรรมและเห็นชัดง่าย ซึ่งเป็นการกำหนดรู้สิ่งเฉพาะที่ถือว่าเป็นความจริงแน่นอน เช่น ความรู้ที่ว่ามีมนุษย์เป็นองค์ประกอบของ ชันธ ๕ เป็นต้น)^{๑๓๘} ซึ่งเป็นความจริงที่ได้มาจากการฝึกฝนปฏิบัติโดยตนเอง หรือการเจริญวิปัสสนา จนรู้แจ้งเห็นจริงที่ปรากฏเกิดต่อพระพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์

อย่างไรก็ตามสำหรับมนุษย์ปุถุชน หรือแม้แต่พระภิกษุสงฆ์เองก็ยังเป็นเพียงแค่ สมมติสงฆ์ ยังจำเป็นต้องอาศัย “บัญญัติ” หรือข้อตกลงกันของชาวโลกในการสื่อสารทำความเข้าใจกัน “บัญญัติ” มีความหมายว่า การตั้งขึ้น ข้อที่ตั้งขึ้น การกำหนดเรียก (หรือสิ่งที่ถูกเรียก) การเรียกชื่อ การวางเป็นกฎไว้ ข้อบังคับ^{๑๓๙} เป็นเพียงแค่ สิ่งสมมติ ที่ติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่แรกเกิด บัญญัติไม่ได้มี อยู่โดยตัวของมันเอง แต่ต้องสัมพันธ์กับความหมายอื่น ๆ เช่น บัญญัติคำว่า “เรือน” ต้องสัมพันธ์กับ ที่ตั้งช่องว่าง ระบาย และเครื่องไม้ เป็นต้น ความจำเป็นต้องบัญญัติคำเพื่อใช้ในการติดต่อสื่อสารกัน ทำให้เกิดความเคยชินเรียกว่า ติดสมมติ จึงเกิดความรู้สึกเป็นอัตโนมัติขึ้นมา^{๑๔๐} ส่วนที่เรียกว่า สมมติ บัญญัติ สมมติสัจจะ หรือ โวหารสัจจะ ก็ได้ เพราะเป็นคำพูด ภาษา อันเป็นความจริงที่สังคมมีมติ ร่วมกัน ตกลงใช้เพื่อติดต่อกันในชีวิตประจำวัน ดังเช่น เช่น คน สัตว์ คนดี คนชั่ว โตะ แก้ว หนักร้อย เป็นต้น^{๑๔๑} ซึ่งเป็นความจริงขั้นนอกที่ชาวโลกยอมรับ เป็นความจริงที่เนื่องด้วยประสาทสัมผัส หรือ การทำงานของอายตนะ ๖ จากนั้นชาวโลกก็บัญญัติศัพท์ที่ออกมาในรูปของภาษาที่ยอมรับร่วมกัน เป็นระดับความจริงที่เปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลาและสิ่งแวดล้อม หรือองค์ประกอบต่าง ๆ ในพระ

^{๑๓๗} อภิ.ก.อ. (ไทย) ๘๐/๔/๑/-/๑๙๐/๒๒๐. นิพพานเป็นปรมัตถสัจจะ - ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/-/ ๕๔๐/๑๐๐.

^{๑๓๘} วุฒิชัย งามจิตรเจริญ, **พุทธศาสนาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๔๔.

^{๑๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๑๐.

^{๑๔๐} เตือน คำดี, **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๐๗.

^{๑๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๔๘.

อภิธรรมปิฎก เรียกสิ่งที่มีความจริงระดับสมมติสัจจะว่าเป็น บัญญัติธรรม คือสิ่งที่ชาวโลกบัญญัติขึ้น หรือสมมติตามโวหารของชาวโลก ดังนั้นสมมติสัจจะหรือสมมติบัญญัติก็คือความจำเป็นของสังคมที่ต้องมีร่วมกัน ซึ่งอาจถูกเปลี่ยนแปลง ยกเลิก แก้ไข ให้เหมาะกับกาลเวลาและสภาพแวดล้อมได้ ดังจะเห็นได้จากความเปลี่ยนแปลงของภาษา เนื่องจากเครื่องมือสื่อสารหรือ “ภาษา” นั้นมีวิวัฒนาการและความหมายที่ถูกปรับให้เหมาะกับสภาพแวดล้อมอยู่เสมอ และจำเป็นต้องมีลักษณะที่สื่อถึงความหมายไม่ว่าจะเป็นทั้งนาม (ชื่อ) หรือ อรรถ (เนื้อหาหรือความหมาย) ดังเช่นคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีได้เกิดขึ้นมากมายในโลกดิจิทัล เช่น คำว่า คอมพิวเตอร์ ไม่เพียงแต่แทนตัวคอมพิวเตอร์ที่ใช้งานแต่ยังเป็นมันสมอง คลังความรู้อันมากมายให้กับผู้ใช้ได้ตลอด ๒๔ ชั่วโมง เป็นต้น

ส่วนปรมาตมสัจจะ หรือ “ปรมาตมธรรม” เพราะมีอรรถเหมือนกันคือเป็นสภาวะที่เป็นจริงที่มีความหมายสูงสุด เป็นสภาวะของความรู้ขั้นสูง ความเข้าใจต่อสรรพสิ่ง ชีวิต และโลก รู้สัจธรรมหมดความยึดมั่นถือมั่น ปลอดจากอวิชชาและอัตตา หลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ ใช้ชีวิตด้วยความอาจหาญและเบิกบาน และปรมาตมธรรม หรือความจริงสูงสุดแห่งพระอภิธรรมมี ๔ ประการคือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน^{๑๔๒}

การอธิบายธรรมแบบธรรมมาธิฐาน หรือธรรมาธิฐานเทศนาจึงเป็นการแสดงธรรมระดับสูง สอนโดยการแสดงสภาวะธรรมล้วน ๆ และลึกซึ้ง เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มุ่งให้ผู้ปฏิบัติได้เข้าใจถ่องแท้ถึงอริยสัจ ๔ อันเป็นความจริงอันประเสริฐ และการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นที่ไปสู่จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน อย่างไรก็ตามในการอธิบายธรรม พระพุทธเจ้าทรงจำเป็นต้องใช้ “บัญญัติ” หรือภาษาสมมติของชาวโลกเพื่อการสื่อสาร และเผยแผ่คำสอน

(๒) ลักษณะสำคัญ

โดยเนื้อหาของคำสอนแบบธรรมมาธิฐานที่เป็นสภาวะสูงสุดที่เป็นนามธรรมละเอียดลึกซึ้ง สภาวะธรรมที่เป็นปรมาตมสัจจะที่ว่าด้วยจิต เจตสิก รูป นิพพาน และองค์ธรรมสำคัญ เช่น อริยสัจ ๔, โพชฌงค์ ๗ ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท และอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น เป็นคำสอนที่เหมาะสมกับผู้รู้และเข้าใจธรรมะดีแล้ว เช่น ครูบาอาจารย์ หรือพระภิกษุสงฆ์ผู้สามารถรับรู้สภาวะธรรมได้โดยตรง หรือฆราวาสที่มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าดีแล้ว แต่อาจไม่เหมาะกับมนุษย์ปุถุชนทั่วไปที่ยังมีความรู้ในหลักธรรมน้อย เนื่องจากหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าว่าด้วยสภาวะนามธรรมนั้นยากต่อการเข้าใจ การอธิบายธรรมแบบธรรมมาธิฐานจะปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด ในพระสูตรต่าง ๆ ของพระสูตรต้นตอปิฎกจะปรากฏทั้งการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐาน และธรรมาธิฐาน รูปแบบการอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้ามีลักษณะสำคัญ ๒ ประการคือ การอธิบายธรรมาธิฐานโดยบุคคล และการอธิบายธรรมาธิฐานโดยธรรม

^{๑๔๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวินิฎฐิกา ฉบับแปลเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒) หน้า ๑.

๒.๑ การอธิบายธรรมาธิฐานโดยบุคคล คือ การอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐานที่มีการยกบุคคล ยกตัวอย่าง สถานที่ เหตุการณ์ ชีวิตประวัติ หรือข้ออุปมาขึ้นแสดงเพื่อประกอบให้เข้าใจชัดเจนขึ้นพอเป็นสังเขป ไม่ได้ทรงอธิบายโดยละเอียด ส่วนเนื้อหาของคำสอนยังเป็นหลักวิชาการล้วน ๆ ว่าด้วยเรื่องของสภาวะธรรมที่เป็นปรมาตมัจจะที่วาดด้วยจิต เจตสิก รูป นิพพาน หรือเรื่องอริยสัจ ๔, โพชฌงค์ ๗ ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท และอริยมรรคมีองค์ ๘

๒.๒ การอธิบายธรรมาธิฐานโดยธรรม คือ การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าเหมือนกับข้อ ๒.๑ แต่ไม่มีการยกบุคคล ยกตัวอย่าง หรือข้ออุปมาขึ้นแสดง เป็นการแสดงธรรมโดยกล่าวถึงสภาวะธรรมอันเป็นนามธรรมโดยตรง ไม่มีการอ้างอิงใด ๆ เพื่อสร้างให้เป็นรูปธรรม

(๓) การอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐานพระพุทธเจ้าในพระสูตร

การอธิบายธรรมแบบ “ธรรมาธิฐาน” ของพระพุทธเจ้าเป็นการสอนหลักธรรมโดยไม่ต้องยกบุคคล หรือตัวอย่างขึ้นอธิบายอย่างละเอียด และเนื้อหาเป็นหลักธรรมขั้นสูงที่เป็นนามธรรมละเอียดลึกซึ้งซึ่งยากต่อการเข้าใจ เพราะเป็น “ปรมาตมัจจะ” (Ultimate truth) เป็นความจริงขั้นสูงสุดโดยไม่ขึ้นกับปัจจัยหรือกฎเกณฑ์ใด ๆ เป็นสภาวะธรรมชาติที่แท้จริง เป็นความจริงที่ไม่ผันแปรไม่สามารถลดทอนไปเป็นส่วนประกอบหรือปัจจัยอื่น ๆ ได้ เป็นความจริงที่ไม่ต้องอาศัยการสมมติของชาวโลก แต่อาจต้องใช้ภาษาสมมติในการสื่อสารเพื่อให้เข้าถึงสภาวะปรมาตมัจจะขั้นต้น (อันเป็นการกำหนดรู้สิ่งเฉพาะที่ถือว่าเป็นความจริงแน่นอน เช่น ความรู้ที่ว่ามีมนุษย์เป็นองค์ประกอบของขันธ ๕ เป็นต้น)^{๑๔๓}

แม้ว่าการอธิบายธรรมแบบ “ธรรมาธิฐาน” จะปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกเป็นส่วนใหญ่ เพราะเป็นคำสอนที่วาดด้วยสภาวะธรรมล้วน ๆ ในขณะที่พระสูตรต้นตอปิฎกเป็นพระสูตรในลักษณะการอธิบายธรรมแบบ “บุคลาธิฐาน” อย่างไรก็ตามจะมีการอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐานปรากฏอยู่ในพระสูตรเช่นกัน เช่น

๔.๑ การอธิบายธรรมาธิฐานโดยบุคคล คือ การอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐานที่มีการยกบุคคล หรือยกตัวอย่างขึ้นแสดงเพื่อสื่อถึงหลักธรรมขั้นสูงสุด ดังเช่นใน

๑. มุนิสสูตร – ว่าด้วยลักษณะของมุนี พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงองค์ธรรมสำคัญที่เป็น “ปรมาตมัจจะ” อันสะท้อนถึงหลักธรรมที่เป็นแก่น หรือหัวใจของพระพุทธศาสนาของการเป็นมุนี ว่า “...ผู้รู้แจ้งโลก เห็นปรมาตมัจจะ (๒) ข้ามโสมพะและสมุทรา (๓) ได้เป็นผู้คงที่ ตัดกิเลสเครื่องร้อยรัดได้เด็ดขาดไม่มีติดพันหาและทมิฬอุทกัย ปราศจากอาสวะนักปราชญ์ทั้งหลายประกาศว่า เป็นมุนี...”^{๑๔๔}

คำว่า “ผู้รู้แจ้งโลก” และ “มุนี” เป็นการยกบุคคลขึ้นประกอบการอธิบายธรรม คำว่า “โลก” หมายถึงขันธ ๕ คำว่า “เห็นปรมาตมัจจะ” หมายถึง ทำให้เห็นแจ้งนิโรธสัจ และคำว่า “สมุทรา” หมายถึง อายตนะ อันหมายถึงแดนต่อความรู้ เครื่องรับรู้ เชื่อมโยงแบ่งเป็น ๑.อายตนะ

^{๑๔๓} วชิระ งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๔๔.

^{๑๔๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๑/๕๕๑.

ภายใน ๖ หมายถึงเครื่องรับรู้ มี ๖ คือ จักขุ – ตา, โสต – หู, ฆานะ – จมูก, ชิวหา-ลิ้น, กาย, มโน-ใจ และ ๒อายตนะภายนอก ๖ เป็นเครื่องต่อภายนอก เป็นสิ่งที่ถูกรู้ ได้แก่ รูป, สัทท-เสียง, คันธ-กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ-สิ่งต้องกาย และธัมมะ-ธรรมารมณ์ คือ อารมณ์ที่เกิดกับใจ^{๑๔๕}

ผู้ที่เข้าใจในหลักธรรมที่ว่า โลกนี้คือขันธ ๕ รู้จักอริยสัจ ๔ จึงรู้การกำหนดทุกข์และรู้แจ้งถึงประโยชน์สูงสุดที่จะได้จากผลของการกำหนดรู้ทุกข์ รู้เหตุของทุกข์จะสามารถข้ามพ้น โอชะหรือห้วงน้ำ อันเป็นสงสารการเวียนว่ายตายเกิด รวมทั้งกิเลสที่เป็นตุจกระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์ ห้วงน้ำนี้มี ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา^{๑๔๖} และข้ามพ้นสมุท หรืออายตนะ ๑๒^{๑๔๗} มีความอดกลั้นต่อความอยากและตัณหา รู้จักที่จะละเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ รู้วิธีดับทุกข์ด้วยมรรค ผู้นั้นจะเป็นผู้มีจิตที่มั่นคงไม่หวั่นไหวหมดแล้วซึ่งตัณหา ความเห็นผิดอันเป็นกิเลสที่หมักหมมอยู่ในสันดานที่เข้าปรุงแต่งจิตเมื่อประสบอารมณ์ต่าง ๆ^{๑๔๘} ผู้นั้นก็จะได้รับการยกย่องจากนักปราชญ์ทั้งหลายว่า เป็น“มุณี (มุณี)” หรือผู้รู้ ผู้สงบ ที่ผ่านการปฏิบัติ การฝึกฝนให้ดำเนินตามทางของมุณีอย่างสม่ำเสมอ หรือที่เรียกว่า“โมโนยปฏิบัติปา”^{๑๔๙}

มุณียังเป็นชื่อหนึ่งของพระพุทธเจ้าและพระองค์ยังได้พระนามอื่นอีกว่า (๑) “มุณิมุณี” คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่กว่ามุณีทั้งหลาย (๒) “มหามุณี” เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้ประเสริฐกว่ามุณีทั้งหลาย^{๑๕๐}

๒. มหาปริณิพพานสูตร^{๑๕๑} - พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และทรงรู้เห็นแจ้งชัดตามความเป็นจริง ในอริยสัจ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย (เหตุแห่งทุกข์) นิโรธ (ความดับทุกข์) มรรค (หนทางปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์ จนนำไปสู่ความหลุดพ้น) จากนั้นพระองค์ได้นำความจริงนี้มาเปิดเผย สั่งสอนให้มนุษย์ทั่วไปปฏิบัติตาม เพื่อที่จะได้ดำเนินทางไปสู่ความหลุดพ้น ในพระสูตรนี้พระองค์ตรัสถึงอริยสัจ ๔ ต่อเหล่าภิกษุว่า

ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ประการ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้ อริยสัจ ๔ ประการ คือ ๑. เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกข-

^{๑๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๔๕-๕๔๖. และดูเพิ่มเติมในพระไตรปิฎก - ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๑/๔๗๖-๔๗๗., ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๔๖/๑๖๑.

^{๑๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๘.

^{๑๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๕-๕๔๖. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมในพระไตรปิฎก - ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๑/๔๗๖-๔๗๗, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๔๖/๑๖๑.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๑.

^{๑๔๙} วศิน อินทสระ “ทางดำเนินของมุณี”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.kanlayanatam.com/book/munee.pdf> [๒๗ สิงหาคม ๒๕๕๘].

^{๑๕๐} พระโมคัลลานะเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณา, หน้า ๑๑-๑๒, ๑๓, ๑๖.

^{๑๕๑} ที.มา. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙.

อริยสัจ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้^๒ เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกขสมุทยอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้^๓ เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกขนิโรธอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้^๔ เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้^๕

อริยสัจ ๔ หรือ อริยสัจจะ คือ องค์ธรรมที่เป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ให้เห็นถึงทุกข์และทางดับทุกข์ กล่าวคือเป็นคำสอนเพื่อพัฒนาจิตใจของมนุษย์ให้ห่างจากกิเลส กองทุกข์ ด้วยการทำให้ไม่ทำชั่ว และทำจิตใจของตนให้ผ่องใสตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์ อันจะสามารถพัฒนาบุคคลให้ดำเนินไปตามทางอันประเสริฐของพระองค์ อันได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ อริยสัจ ๔ เป็นสังฆธรรมที่เป็นความจริงที่ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นความจริงที่มีอยู่ในกฎธรรมชาติ และพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง

พระสูตรนี้ พระองค์ทรงยกบุคคลขึ้นอธิบาย คือ คำว่า “เราและเธอทั้งหลาย” อันหมายถึงตัวพระองค์เองและเหล่าภิกษุทั้งหลาย เพื่อยกตัวอย่างให้เหล่าภิกษุได้เข้าใจว่า ธรรมดาของเหล่านมนุษย์ปุถุชนที่ยังไม่เข้าใจในเรื่อง ทุกข์ และการดับทุกข์ ก็จะต้องอยู่ในวิถีสงสารอยู่รำไป เพราะไม่รู้จักทุกข์ จึงเป็นทุกข์อยู่ตลอด ไม่เข้าใจถึงสาเหตุของทุกข์จึงไม่รู้จักหนทางของการดับทุกข์ ไม่รู้ถึงมรรควิธีที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ ชีวิตจึงมีแต่สิ่งบีบคั้นทางจิตอันเนื่องมาจากทุกข์

๓. โลกปัญหาสูตร -ว่าด้วยปัญหาเรื่องโลก^{๑๕๓} และ ปโลกัมมสูตร - ว่าด้วยสิ่งที่มี ความแตกสลายเป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าทรงตรัสอธิบายคำว่า “โลก” ต่อภิกษุรูปหนึ่งและพระอานนท์ว่า ที่พระองค์ทรงเรียกว่า “โลก” นั้น ก็คือ ธรรมชาติหรือสรรพสิ่งที่แตกสลายได้นั่นเอง โดยทรงยกตัวอย่างอายตนะ ๑๒ มาอธิบายว่า โลกก็คืออายตนะ ๑๒ ความจริงที่อาศัยอายตนะภายใน ๖ ได้แก่ หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ กับอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เป็นช่องทางในการรับรู้ การยึดมั่นในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสและอารมณ์ที่ตามมา จนกลายเป็นความสุขและความทุกข์ตามมา เป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน เพราะการรับรู้มันเปลี่ยนแปลงได้ ไม่มี ความยั่งยืน

๔.๒ การอธิบายธรรมาธิฐานโดยธรรมะ คือ การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าที่ไม่มีการยกบุคคล ยกตัวอย่าง หรือข้ออุปมาขึ้นแสดง ดังที่พระองค์เพียงแต่ตรัสถึงองค์ธรรมสำคัญและสภาวะนามธรรมแก่พระภิกษุหรือพระภิกษุผู้พาธโดยไม่ทรงอธิบายความหรือแสดงตัวอย่างประกอบ

^{๑๕๒} ที.มา. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๔๙.

^{๑๕๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๘๒/๗๕.

เพราะพระภิกษุมีความเข้าใจในหลักธรรมดีอยู่แล้ว เช่น ปฐมคิลานสูตร^{๑๕๔} ทุตติยคิลานสูตร^{๑๕๕} ที่พระองค์ทรงตรัสให้พระภิกษุป่วย คือ พระมหากัสสปะและพระมหาโมคคัลลานะผู้อาพาธให้เจริญโพชฌงค์ ๗ เพื่อบรรเทาอาการอาพาธ หรือเมื่อพระองค์ทรงพระประชวร พระองค์ได้โปรดพระมหาจุนทะสารยายโพชฌงค์ ๗ ให้พระองค์ฟัง^{๑๕๖} และในสมาธิสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อภิกษุสงฆ์ว่า เวทนา ๓ มีลักษณะ คือ ทุกข์ สุข และความรู้สึกละเอียดไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข^{๑๕๗} เป็นต้น

ตัวอย่างการอธิบายธรรมแบบธรรมมาธิฐานของพระพุทธเจ้าในพระสูตรต้นตอปิฎก

พระสูตร	พุทธพจน์
มุนิสสูตร	-“...ผู้รู้แจ้งโลก เห็นบรมัตถธรรม (๒) ข้ามโอฆะและสมุทร (๓) ได้เป็นผู้คงที่ ตัดกิเลสเครื่องร้อยรัดได้เด็ดขาดไม่มีต้นหาและทิวฏฐิอาศัย ปราศจากอาสวะนักปราชญ์ทั้งหลายประกาศว่า เป็นมุนี...” ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๑/๕๕๑.
มหาปริณิพพานสูตร	-“ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ประการ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้...” ที.มา. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙.
โลกปัญหาสูตร	-“...ที่เราเรียกว่า ‘โลก’ เพราะจะต้องแตกสลาย กี่อะไรเล่าแตกสลาย คือ จักขุแตกสลาย รูปแตกสลาย จักขุวิญญานแตกสลาย จักขุสัมผัสแตกสลาย แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะ จักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็แตกสลาย ฯลฯ ชิวหาแตกสลาย ฯลฯ มโนแตกสลาย ฯลฯ ธรรมารมณ์แตกสลาย ฯลฯ มโนวิญญานแตกสลาย ฯลฯ มโนสัมผัสแตกสลาย แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็แตกสลาย” ส. สฬา. (ไทย) ๑๘/๘๒/๗๕.
ปฐมคิลานสูตร ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๑	-“กัสสปะ โพชฌงค์ ๗ ประการนี้เรากล่าวไว้ชอบแล้ว บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน” ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘-๑๒๙.

^{๑๕๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘-๑๒๙.

^{๑๕๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๖/๑๒๙-๑๓๐.

^{๑๕๖} ทุตติยคิลานสูตร – ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๗/๑๓๐-๑๓๑.

^{๑๕๗} ส.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๔๙/๒๗๐.

พระสูตร	พุทธพจน์
ทุติยคิลานสูตร ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๒	-“โมคคัลลานะ โพชฌงค์ ๗ ประการนี้เรากล่าวไว้ชอบแล้ว ที่บุคคล เจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อ นิพพาน” <i>ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๖/๑๒๙-๑๓๐.</i>
ตติยคิลานสูตร ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๓	-พระพุทธเจ้าตรัสให้พระมหาจุนทะอธิบายโพชฌงค์ให้พระองค์ฟัง เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงประชวร <i>ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๗/๑๓๐-๑๓๑.</i>
สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ	-“ภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ คือ ๑. สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข) ๒. ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์) ๓. อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกสุขก็ ไม่ใช่ทุกข์ก็ไม่ใช่)...” <i>ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๙/๒๗๐.</i>

พระสูตรทั้งหมดข้างต้น เป็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าต่อพระอริยสงฆ์ และพระภิกษุ
ทั่วไปถึงแก่นธรรมที่ว่าด้วยเรื่องสัจธรรมของโลกและชีวิต โดย (๑) มีการยกตัวอย่างประกอบ เช่น
ทรงตรัสอธิบายให้พระภิกษุสงฆ์เข้าใจว่า การไม่รู้จักรอริยสัจ ๔ ทำให้ชีวิตตกอยู่ในวัฏจักรความทุกข์
อย่างไม่รู้จบ แต่เมื่อเข้าใจอริยสัจ ๔ ดีแล้ว จึงรู้จักทุกข์ สาเหตุและวิธีการดับทุกข์ตามหนทางของ
มรรคมืองค์ ๘ เมื่อเข้าใจและปฏิบัติตามแนวทางอันประเสริฐได้ ก็จะทำพาชีวิตก้าวพ้นจากกิเลส
ตัณหา อวิชชา จากวัฏจักรของการเวียนว่ายตายเกิดได้ และ (๒) การแสดงธรรมที่ไม่มีการอ้างถึง
บุคคล หรือยกตัวอย่างประกอบ ดังเช่น ทรงตรัสว่า การได้ฟังองค์ธรรมขั้นสูง คือ โพชฌงค์ ๗
สามารถบรรเทาอาการอาพาธแก่พระภิกษุผู้อาพาธได้ เป็นต้น

๒.๓ สรุป : การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า

การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในเนติปิฎก คัมภีร์ปัญจสุทนีและคัมภีร์
สัทธัมมปกาสินี มีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑. การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐาน – เทศนาธรรมที่ว่าด้วยสภาวะนามธรรมโดย
การทำให้เป็นรูปธรรมด้วยกลวิธีประกอบการสอน เช่น การยกตัวอย่าง การยกตัวบุคคล การเล่าเรื่อง
การอุปมาอุปไมยเพื่อชี้แนะแจ่มแจ้งให้เห็นข้อเท็จจริง เพราะผู้ฟังยังไม่รู้จักคำสอนของพระพุทธเจ้าดี
พอ

๒. การอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐาน – เทศนาธรรมที่มุ่งเน้นสภาวะธรรมอันเป็น
นามธรรมโดยตรงโดยไม่มีกลวิธีประกอบการสอน คือ ไม่มีการยกตัวอย่าง ไม่มีการอ้างบุคคล ไม่มีการ
เล่าเรื่อง ไม่มีการอุปมาอุปไมย แต่เป็นการอธิบายธรรมขั้นสูงมุ่งมรรคผลนิพพาน เป็นการสอนธรรมะ

ที่มุ่งเน้นปรมาตถสัจจะเพื่อให้เห็นถึงความจริงของชีวิต เช่น ชั้นธ ๕ ธาตุ ๔ ที่ตกอยู่ใต้กฎธรรมชาติอันเป็นสากล คือ ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท เป็นคำสอนที่มุ่งสอนถึงการรู้จักทุกข์และการดับทุกข์ตามหลักอริยสัจ ๔ และแนวทางการปฏิบัติเพื่อบรรลुการหลุดพ้นจากทุกข์และวิญญูสงสารตามหลักมรรคมีองค์ ๘ โพชฌงค์ ๗ เป็นต้น แต่ในบางครั้งอาจมีการอธิบายองค์ธรรมให้พอเป็นสังเขปเพื่อความเข้าใจ แต่ไม่ได้อธิบายอย่างละเอียดเหมือนกับการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐาน

การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งแบบบุคคลาธิฐานและแบบธรรมาธิฐาน มีจุดหมายเหมือนกัน คือ การสื่อสารให้ผู้ฟังเข้าใจถึงหลักธรรมคำสอนของพระองค์เป็นสำคัญ แต่ความต่างของการอธิบายทั้ง ๒ รูปแบบเป็นเรื่องของรูปแบบการนำเสนออันเป็นการสื่อสารธรรมะให้เหมาะสมกับผู้ฟังเป็นหลัก

บทที่ ๓

การอธิบายธรรมโอสถแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า “พุทธะ” เพราะทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และตรัสรู้ สัจธรรม ทรงรู้ธรรมและเห็นจริงในสภาวะธรรมของความธรรมดา ที่เรียกว่า “กฎธรรมชาติ” ทรงมี “ดวงตาเห็นธรรม” จึงพ้นจากอาสวะ อวิชชา ปราศจากกิเลส ตัณหา ราคะ โทสะ โมหะ ทรงทำ นิพพาน (การดับกิเลสและกองทุกข์) ให้แจ้ง พระองค์จึงมีความบริสุทธิ์ผ่องใส เต็มเปี่ยมด้วยปัญญา ญาณ จึงทรงทราบถึงหนทางอันเป็นเอก^๑ นอกจากนี้พระองค์ยังมีพระนามเรียกขานอื่น ๆ ดังเช่น สมณะ พราหมณ์ เวทคุ (พระอรหันต์) ญาณิ (ผู้มีปัญญา) วิมุตตะ รวมทั้ง “ภิกษุ-แพทย์”^๒ จึงมีคำกล่าวที่ว่า พระพุทธเจ้าเปรียบดั่งนายแพทย์ หมอผ่าตัด หรือศัลยแพทย์ ซึ่งเป็นคำที่พระพุทธเจ้าทรง ตรัสเอง^๓ และเป็นคำยกย่องจากบุคคลอื่น ดังเช่น คำยกย่องจากพระอริมุตตะเถระที่ว่า “...“พระ ศาสตราผู้เป็นสัพพัญญู ทรงรู้เห็นธรรมทั้งปวง ทรงชนะหมู่มาร มีพระกรุณาอย่างใหญ่หลวง ทรง เยียวยารักษาสัตว์โลกทั้งมวล เป็นอาจารย์ของอาตมา”^๔ “...เจ้าชายสิทธัตถะเป็นผู้ส่องโลกให้สว่าง ทรงเยียวยาสัตว์โลกทั้งปวง”^๕ เพราะไม่เพียงแต่พระองค์จะทรงรอบรู้ในเรื่องทางการแพทย์ คือ ทรง รู้จักโรคทั้งทางร่างกาย พระองค์ยังเป็นแพทย์ที่คอยรักษาโรคทางใจ คือเป็นผู้ผ่าตัดเอาอาสวะ กิเลส และตัณหาออกจากจิตใจของมนุษย์ผ่านเครื่องมือสำคัญ คือหลักธรรมคำสอนและการปฏิบัติตนเพื่อ ลด ละ คลายกำหนดและการยึดติดเป็นสำคัญ พระองค์จึงเป็นผู้เยียวยาโรค หรือความทุกข์ของเหล่า ปุถุชน เพราะทรงเป็นผู้ชนะแล้วซึ่งความรู้สึกละเอียด คือ กิเลสทั้งหลาย^๖ ทรงทราบถึงวิธีการกำจัดอา สวะทางจิต ในวันที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้จึงเป็นวันที่ทรงปลอดจากโรคทางจิตโดยสิ้นเชิง ด้วยพระ

^๑ พระโมคคัลลานะ, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบ เรียง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๙-๑๐.

^๒ สมณสูตร-(ว่าด้วยพระนามของพระพุทธเจ้า) - อ.อ.อุทฺต. (ไทย) ๒๓/๘๕/๔๑๐.

^๓ เสลสูตร (ว่าด้วยเสลพราหมณ์) - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๗-๔๙๘., สุนัขัตตสูตร (ว่าด้วยเจ้าสุ นัขัตตะ ลิจฉวีบุตร) - ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๖๕/๗๑., พราหมณธัมมยาคสูตร (ว่าด้วยการบูชาด้วยธรรมของผู้เป็น พราหมณ์) - ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.

^๔ อริมุตตะเถรคาถา (ภาษิตของพระอริมุตตะเถระ) - ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๗๒๒/๔๖๒.

^๕ พระปณณทนายเถระ (ประวัติในอดีตชาติของพระปณณทนายเถระ) - ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒/๔๔๒.

^๖ พุทธทาส, **พระ-ครู-แพทย์**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๓๔.

เมตตาต่อมนุษย์จึงทรงเผยแผ่หลักคำสอนและแนวปฏิบัติเพื่อรักษาโรคทางใจต่อมนุษย์ พระองค์จึงเป็นทั้งแพทย์และยาประเสริฐในเวลาเดียวกัน

ยาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อรักษาโรคของมนุษย์จึงมีทั้งยาธรรมดาซึ่งเป็นยาทั่วไปที่ใช้ในการรักษาโรคต่าง ๆ ดังเช่น ยาพื้นบ้าน ยาสมุนไพร ซึ่งเป็นภูมิปัญญาในสมัยพุทธกาล และทรงใช้ยาพิเศษที่รักษาโรคทางใจโดยใช้กำลัง หรือ คุณของธรรมะ พระพุทธศาสนามองความไม่สบายว่าเป็นโรคของชีวิตทั้งหมด จึงมีจุดหมายในการแก้ไขความไม่สบาย หรือโรคชีวิต หรือทุกข์^๗ หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นองค์ความรู้และแนวทางปฏิบัติที่มุ่งเน้นเรื่องดุลยภาพแห่งชีวิตที่ว่าด้วยเรื่องร่างกายและจิตใจ ที่ตกอยู่ภายใต้ความจริงตามธรรมชาติเรื่องทุกข์และความไม่แน่นอนเป็นสำคัญ การรู้จักและการยอมรับสัจธรรมในกฎธรรมชาติจะนำไปสู่การจัดการความทุกข์และความแปรเปลี่ยนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ธรรมะของพระองค์จึงมีลักษณะเป็นโอสถ หรือยา ที่คอยรักษาใจที่หม่นหมอง เคร่งเครียดจากความโลภ ความโกรธ และความลุ่มหลงอยู่ในกิเลส ตัณหาจนขาดสติและสัมปชัญญะ จนกลายเป็นความทุกข์ทั้งทางใจและทางร่างกาย ดังเช่น บทสวดบาลีของพระสงฆ์ของประเทศไทย และศรีลังกาที่ว่า “สกุทวา พุทธธณํ โอสถํ อุตตมํ วรํ” อันมีความหมายว่า เพราะสักการะพระพุทธรัตนะ ซึ่งเป็นโอสถประเสริฐสูงสุดเกื้อกูลแก่เทพและมนุษย์ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นโอสถระงับทุกข์ ภัย โรค แต่ละรัตนะถือเป็นโอสถ และเมื่อรวมเป็นหนึ่งก็รวมที่พระธรรม จึงเป็น ธรรมโอสถ ที่ระงับสิ่งร้ายทั้งปวง^๘ ธรรมโอสถยังเป็นเครื่องขโมยจิตใจให้ผ่องใสและมีพลังด้วยแนวทางโยนิโสมนสิการ หรือ การพิจารณานึกคิดอย่างรอบคอบ การทำให้เป็นไปอย่างมีระเบียบแบบแผน คือการคิดตามแนวทางของปัญญาด้วยการรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ^๙ ซึ่งเป็นการมองที่ถูกต้อง โดยการคิดพิจารณาหาเหตุปัจจัยของปัญหาและหนทางการแก้ไขตามอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นหนทางแห่งกุศลธรรม

ในบทนี้ผู้วิจัยจะเริ่มด้วยการกล่าวถึง ชีวิตในทัศนะพระพุทธศาสนาที่ประกอบด้วยขันธ ๕ ซึ่งแยกเป็น ๒ ส่วนใหญ่ คือ รูปและนาม หรือ ร่างกายและจิตใจ ทั้ง ๒ ส่วนนี้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ดังนั้นโรคภัยไข้เจ็บที่เกิดขึ้นกับมนุษย์จึงแบ่งเป็น โรคทางกายและโรคทางใจ โดยที่โรคทั้งสองต่างมีผลกระทบต่อกันและกัน โรคทางกายนั้นสามารถรักษาและเยียวยาให้หายด้วยการไปพบแพทย์ ด้วยการกินยาขนานต่าง ๆ หรือด้วยการผ่าตัด แต่โรคทางใจนั้นไม่อาจหายด้วยการกินยา เพราะเป็นโรค

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การแพทย์แนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๓๒-๓๓.

^๘ สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, คำถาม คำตอบปัญหาทางพระพุทธศาสนา เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๙๒-๙๓.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๕), หน้า ๖๑๔.

ที่ว่าด้วยจิตและเจตสิกของมนุษย์ เป็นโรคที่เกี่ยวเนื่องด้วยกิเลส และตัณหา ซึ่งธรรมโอสธของ พระพุทธเจ้าสามารถช่วยรักษาโรคทางใจได้ดี ประเด็นการศึกษาในบทนี้แบ่งเป็น (๑) “ชีวิต” หรือ “ขันธ ๕” ในพระพุทธศาสนา (๒) โรคของชีวิต – โรคทางกาย และโรคทางใจ และ (๓) ธรรมโอสธ (๔) พระสูตรที่เป็นการอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้า และ (๕) พระสูตรที่เป็นการอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า

๓.๑ “ชีวิต” หรือ “ขันธ ๕” ในพระพุทธศาสนา

พุทธวิธีสอนให้พิจารณาและศึกษา “ชีวิต” ในแบบบูรณาการ คือ เป็นนักวิเคราะห์ โดย แยกแยะให้เห็นถึงองค์ประกอบย่อยต่าง ๆ จนเห็นปัจจัยละเอียดที่รวมกันเข้าเป็น “ชีวิต” ที่มีความสัมพันธ์พึ่งพาอาศัยและส่งผลซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังสอนให้รู้จัก “สังเคราะห์”^{๑๐} คือ การโยงใย องค์ประกอบต่าง ๆ เข้าหากัน เพื่อความเข้าใจและเห็นชัดเจนถึงภาพรวมของความเชื่อมต่อในสายใย ของปัจจัยละเอียดต่าง ๆ ที่ประสานร่วมทำงานกัน เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันในฐานะองค์รวม^{๑๑} ทำให้ ทักษะมุมมองชีวิตมีความละเอียดลึกซึ้งและมีความชัดเจน อันจะนำไปสู่การปฏิบัติหรือการจัดการกับ ชีวิตได้ดีขึ้น

ปรมัตถสังขจะหรือความจริงขั้นสูงสุดของ “ชีวิต” ประกอบด้วยสิ่งที่ เป็น “รูปธรรม” (ร่างกาย) และ “นามธรรม” (จิตใจ) หรือ “ขันธ ๕ (เบญจขันธ)” ที่อยู่ภายใต้ของสังขธรรมของ หลักปฏิจจนุปบาท^{๑๒} และไตรลักษณ์^{๑๓} ที่ว่าด้วย (๑) อนิจจตา- ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การแพทย์แนวพุทธ, หน้า ๑๔.

^{๑๑} องค์รวม หมายถึงความเป็นหนึ่งอันเกิดจากความเชื่อมโยงอย่างบรรสานสอดคล้องของ องค์ประกอบต่าง ๆ สิ่งก็ตามมาก็คือคุณภาพใหม่ที่พิเศษไปจากคุณภาพขององค์ประกอบย่อย ๆ ทั้งหลาย (พระ ไพศาล วิสาโล, “สู่สุขภาพทางปัญญา”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.visalo.org/article/jitvivat254911.htm> [๘ มีนาคม ๒๕๕๙].

^{๑๒} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “ปฏิจจนุปบาท” ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลั ยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๓-๒๕๔. และในบทนี้ หน้า ๙๔-๙๗.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๖๓. และดูรายละเอียด เพิ่มเติมเรื่อง “ไตรลักษณ์” ใน จุฬาสัจจกสูตร (ปัญหาของสังขจะ นิครนถบุตร) - พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อ สังขจะ นิครนถบุตร (ผู้อาศัยอยู่ในกรุงเวสาลีและเป็นนักไต่वाหะ จนได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต เป็นผู้มั่งคั่ง) ว่า หลักคำ สอนต่อพระสาวกอันสำคัญ คือ เรื่องความไม่เที่ยง ความไม่ใช่อัตตา ของขันธ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อัตตา และทรงตรัสถึงหลักไตรลักษณ์ว่า เมื่อขันธ ๕ มีความไม่เที่ยง ความไม่ใช่ อัตตา จึงอยู่เหนือการควบคุมของเรา มีความผันแปรเป็นธรรมดา การยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวเราของเรา เป็นเหตุให้ เกิดทุกข์ - ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๖-๓๕๘/๓๙๑-๓๙๖.

ยังยืน ภาวะที่เกิดแล้วเสื่อม และสลายไป (๒) ทุกขตา- ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดัน ผืนและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะความเปลี่ยนแปลงทำให้คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมปรารถนาเนื่องด้วยการยึดติดในต้นหาอุปาทาน (๓) อนัตตา – ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริง ด้วยลักษณะร่วมดังกล่าวนี้ การดูแลรักษาร่างกายและจิตใจ หรือ ชั้นธ ๕ ให้เป็นปกติสุข จึงเป็นเรื่องที่ท้าทายที่ต้องอาศัยความเข้าใจและและมีสติในการดำรงตนท่ามกลางความทุกข์และวิฤตินานับประการที่ถาโถมเข้ามาในชีวิต ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...“ชั้นธ ๕ คือ ภาวะ บุคคลคือผู้แบกภาระ การถือภาระเป็นทุกข์ในโลก การวางภาระเป็นสุขในโลก...”^{๑๔} “...ความประสพสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้ สิ่งนั้นก็เป็นอย่างทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้นธ ๕ เป็นทุกข์”^{๑๕}

ชีวิต หรือ ชั้นธ ๕ มีลักษณะของความไม่คงทน ความไม่แน่นอน ที่เสื่อมสลายได้ตลอดเวลา จึงก่อให้เกิดทุกข์เพราะความแปรเปลี่ยนที่ปรากฏ ชีวิตจึงหาความเป็นตัวตนที่แท้จริง หรือ ความเป็นที่มั่นไม่ได้ การความยึดมั่นถือมั่นในชีวิตว่าเป็นสิ่งที่แน่นอน จะนำไปสู่ทุกข์

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายว่า ชั้นธ ๕ หรือ เบญจขันธ์ คือ กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวด ที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา-เขา เป็นต้น, ส่วนประกอบห้าอย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต (The Five Groups of Existence; Five Aggregates) ได้แก่^{๑๖}

๑. รูปขันธ์ (corporeality) - กองรูป, ส่วนที่เป็นรูป, ร่างกาย พุติกรรม และคุณสมบัติต่าง ๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย, ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด, สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ

๒. เวทนาขันธ์ (feeling; sensation) – กองเวทนา, ส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์, ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ

๓. สัญญาขันธ์ (perception) – กองสัญญา, ส่วนที่เป็นความกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้น ๆ ได้, ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ ๖ เช่นว่า ขาว เขียว แดง ดำ เป็นต้น

^{๑๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๕.

^{๑๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓. ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “ชั้นธ ๕ และอุปาทานชั้นธ ๕” ใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๓/๓๕, ๑๐/๓๘๓/๓๑๘, ๑๐/๓๙๙/๓๒๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๗/๒๗๙, ๑๑/๓๑๕/๒๙๙-๓๐๐, ๑๑/๓๕๘/๔๐๖, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖, ๑๒/๑๑๖/๑๑๔-๑๑๕, ๑๒/๒๕๑/๒๗๒, ๑๒/๔๐๑/๔๓๒-๔๓๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒๐/๒๕๘, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖-๙๐/๙๖-๑๐๔, ๑๔/๑๙๑/๒๒๙, ๑๔/๓๗๓/๔๑๘-๔๒๑, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๕, ๑๗/๒๖-๓๐/๓๘-๔๔, ๑๗/๕๖/๘๑-๘๖, ๑๗/๗๙/๑๒๐-๑๒๑, ๑๗/๑๒๙-๑๓๒/๒๒๕-๒๒๗, ๑๗/๑๖๔/๒๕๗-๒๕๘, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๗-๒๓๙, ๑๘/๓๒๘/๓๔๕-๓๔๖, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓, อ.จตุกก(ไทย) ๒๑/๙๐/๑๓๘, อ.นวก. (ไทย) ๒๓/๒/๑๙๘...

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๒.

๔. สังขารขันธ (mental formations; volitional activities) – กองสังขาร, ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง, สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลางๆ, คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อกุศล อัปายากฤต

๕. วิญญาณขันธ (consciousness) – กองวิญญาณ, ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ (consciousness; sense-awareness), ความรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖ หรือ วิญญาณ ๖^{๑๗} ได้แก่ (๑) จักขุวิญญาณ (eye-consciousness) - ความรู้อารมณ์ทางตา รู้รูปด้วยตา, เห็น (๒) โสตวิญญาณ (eye-consciousness) - ความรู้อารมณ์ทางหู คือ รู้เสียงด้วยหู, ได้ยิน (๓) ฆานวิญญาณ (nose-consciousness) - ความรู้อารมณ์ทางจมูก คือ รู้กลิ่นด้วยจมูก, ได้กลิ่น (๔) ชิวหาวิญญาณ (tongue-consciousness) - ความรู้อารมณ์ทางลิ้น คือ รู้รสด้วยลิ้น, รู้รส (๕) กายวิญญาณ (body-consciousness) - ความรู้อารมณ์ทางกาย คือ รู้โผฏฐัพพะด้วยกาย, รู้สัมผัส (๖) มโนวิญญาณ (mind-consciousness) - ความรู้อารมณ์ทางใจ คือ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ, รู้ความนึกคิด

ขันธ ๕ เป็นสังขตธรรม^{๑๘} (สังขารธรรม) คือ องค์ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งของสรรพสิ่งหรือปัจจัย เป็นเหตุผลสืบเนื่องกันไป มีปรากฏของอนิจจลักษณะ คือ เปลี่ยนแปลงแปรผันอยู่เสมอ แสดงอาการเกิดขึ้นแปรปรวนไปแล้วดับไป สังขารใหม่เกิดขึ้นแทนที่และแปรเปลี่ยนต่อไปไม่หยุดยั้ง^{๑๙} ขันธ ๕ หรือสังขตธรรม ย่อลงมาเป็น ๒ ลักษณะ คือ ๑. รูปธรรม – รูปขันธ (corporeality; materiality; matter) และ ๒. นามธรรม – นามขันธ (mentality; mental factors; immateriality; incorporeality) ได้แก่ จิต (วิญญาณขันธ) และ เจตสิก (เวทนาขันธ, สัญญาขันธ และ สังขารขันธ) ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) องค์ประกอบของขันธ ๕

๑. รูปธรรม ได้แก่ รูปขันธในขันธห้า (corporeality; materiality; matter) ซึ่งเป็นองค์ประกอบฝ่ายวัตถุหรือสสาร (มหาภูตรูป ๔) รวมทั้งคุณสมบัติของสสารและพลังงานที่แฝงอยู่ในสสาร (อุपाทายรูป) พระพุทธเจ้าทรงอธิบายเกี่ยวกับรูปว่า “... เพราะเหตุไรจึงเรียกว่ารูป เพราะสลายไป จึงเรียกว่ารูป สลายไปเพราะอะไร สลายไปเพราะหนาวบ้าง สลายไปเพราะร้อนบ้าง เพราะ

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๖๘.

^{๑๘} พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงลักษณะของสังขตธรรม หรือ ลักษณะแห่งธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มี ๓ ประการ คือ ๑. มีความเกิดขึ้น ๒. ความดับสลายปรากฏ ๓. เมื่อตั้งอยู่ มีความผันแปรเปลี่ยนแปลงไปจากลักษณะเดิม (องติก. (ไทย) ๒๐/๔๗/๒๐๘-๒๐๙.) ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “สังขตธรรม” ใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๒, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๕, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑, อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๑๐๖, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๓๓, ๓๑/๑๑๙/๑๘๓, ๓๑/๑๒๐/๑๘๔, ๓๑/๑๙/๔๕๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๖/๒๓, ๓๒/๒๓๗/๔๑๙, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๑๔/๙๔, ๓๗/๓๕๒/๓๓๕...

^{๑๙} ระวี ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕๓-๒๕๔.

หิวบ้าง เพราะกระหายบ้าง เพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง เพราะสลายไปจึงเรียกว่า “รูป””^{๒๐} ท่านพุทธโฆสจารย์ได้ให้คำอธิบายในทำนองเดียวกันว่า “...ชั้นห้านั้น ธรรมชาติอันมีความสลายไป โทรมไป ... พึงทราบว่าเป็นรูปขันธ์ (กองรูป) เพราะ (เรียก) รวมธรรมชาติทั้งปวงนั้นเข้าด้วยกัน อันว่าธรรมชาตินั้น แม้เป็นอย่างเดียวโดยลักษณะคือ ความสลาย (แต่) ก็เป็นสอง โดยแยกเป็นภูตรูปและอุปาทายรูป”^{๒๑} นอกจากนี้รูปยังเป็นอารมณ์ของ จิต เจตสิก เป็นสิ่งที่ถูกรู้ แต่รูปเองไม่ใช่ธรรมชาติฝ่ายรู้ คือ รูปไม่สามารถยึดรูปอื่นหรือนามธรรมใด หรือบัญญัติใดเป็นอารมณ์ได้^{๒๒} เพราะรูปเป็นเพียงแค่พาหนะของจิต เป็นองค์ประกอบของชีวิตที่จับต้อง มองเห็นได้ แต่ไม่มีหน้าที่รับรู้ความรู้สึก รูปจึงต้องทำงานร่วมกับจิตอย่างใกล้ชิด

องค์ประกอบของรูปธรรม – รูปทวนขันธ์^{๒๓}

๑.๑ มหาภูตรูป ๔^{๒๔} หรือ สสาร หรือ ธาตุ ๔^{๒๕} (Primary elements)- เป็นรูปที่มีอยู่โดยสภาวะ คือ รูปใหญ่และมีปรากฏชัดเจนโดยลักษณะของตน และโดยสัญญาณของตน ทั้งในสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต มีอยู่ ๔ อย่าง คือ

^{๒๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

^{๒๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค ภาค ๓ ตอน ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๑๙.

^{๒๒} ระเบียบวาทะ, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๓๔.

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๑-๓๐๖/๓๒๙-๓๓๙. และจาก พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจารียะ, **ปรมัตถคัมภีร์ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๓), หน้า ๗๑-๗๒. และจาก พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๗๑-๗๓.

^{๒๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “มหาภูตรูป ๔” ใน ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๘/๒๑๗, ๙/๒๓๔-๒๓๕/๗๘, ๙/๔๑๗/๑๘๑-๑๘๒, ๙/๔๒๘/๑๙๐, ๙/๔๗๒/๒๐๕-๒๐๖, ๙/๔๘๗-๔๘๘/๒๑๖-๒๒๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๐/๙๕, ๑๒/๒๕๑/๒๗๐, ๑๒/๓๐๑-๓๐๖/๓๒๙-๓๓๙, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๕/๒๔๒, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๘๘, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๒, ๑๗/๕๗/๘๗, ๑๗/๘๒/๑๓๗, ๑๗/๒๑๐/๒๕๕, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๐๓/๑๑๕, ๑๘/๒๓๘/๒๓๗, ๑๘/๓๔๗/๓๕๐, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๔/๔๑๓, ๑๙/๑๐๑๓-๑๐๑๔/๕๑๖-๕๑๗, ๑๙/๑๐๑๗/๕๒๒-๕๒๓, อ.น.ว. (ไทย) ๒๓/๑๕/๔๖๔, ข.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๗๐/๔๓๘, ข.ชา.ปญญาส. (ไทย) ๒๘/๑๔๘/๒๘, ข.ม. (ไทย) ๒๙/๒๗/๑๑๔, ๒๙/๘๘/๒๗๔, ๒๙/๑๐๒/๓๑๒, ๒๙/๑๐๗/๓๒๗, ๒๙/๑๗๘/๕๐๘, ๒๙/๑๘๕/๕๒๒...

^{๒๕} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “ธาตุ ๔” ใน ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๑/๕๗, ๙/๑๗๔/๕๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗, ๑๑/๓๒๕/๓๒๔, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒/๒-๓, ๑๒/๓๐๑-๓๐๕/๓๓๐-๓๓๗, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๔-๑๑๙/๑๒๖-๑๓๐, ๑๓/๒๒๕/๒๖๒, ๑๓/๒๒๘/๒๖๖, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๐/๑๑๘-๑๑๙, ๑๔/๑๒๕/๑๖๒, ๑๔/๑๕๔/๑๙๙, ๑๔/๓๔๔/๔๐๓, ๑๔/๓๔๘-๓๕๒/๔๐๕-๔๐๗, ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๑๔-๑๒๓/๒๐๖-๒๑๔, ๑๖/๑๙๖/๒๕๕, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๑๐/๒๘๕, ๑๗/๒๑๓/๒๙๒, ๑๗/๓๑๐/๓๒๖, ๑๗/๓๒๐/๓๓๓, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๕/๒๕๙, อ.น.ว. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๑, ๒๐/๗๖/๒๙๙, อ.จ.ตฤก(ไทย) ๒๑/๑๗๗/๒๔๙, อ.ท.ส. (ไทย) ๒๔/๖-๗/๙-๑๑, ๒๔/๗-๘/๓๔๘-๔๐๒, ๒๔/๒๐-๒๑/๔๔๒-๔๔๔, ข.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๑๑, ๓๑/๑๒๓/๑๙๐-๑๙๒...

๑) ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) - สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ เรียกสามัญว่า ธาตุแข็งหรือธาตุดิน ได้แก่ ส่วนประกอบของร่างกายที่มีลักษณะแข็งที่อยู่ทั้งภายในและภายนอกตัวมนุษย์ที่อยู่ภายในตัวมนุษย์ เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน กระดูก เยื่อในกระดูก เป็นต้น

๒) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) - เป็นสภาวะที่เอิบอาบคุดซึม เรียกสามัญว่า ธาตุเหลวหรือธาตุน้ำ อยู่ทั้งภายในและภายนอกของมนุษย์ ภายในตัวมนุษย์ ได้แก่ ดีเสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา น้ำลาย น้ำมูก มูลหรือสิ่งอื่นใดที่มีลักษณะเอิบอาบอย่างเดียวกัน

๓) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) - สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ อาทิ ความอบอุ่นที่มีอยู่ในร่างกาย ทำให้มนุษย์สามารถเผาผลาญอาหาร หรือไขมันเพื่อความอบอุ่น ไฟที่ทำให้ร่างกายให้ทรุดโทรม ไฟที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร เป็นต้น

๔) วาโยธาตุ (ธาตุลม) สภาวะที่ทำให้เคลื่อนไหว เรียกสามัญว่า ธาตุลม มีทั้งภายในและภายนอกตัวมนุษย์ ธาตุลมที่มีภายในตัวมนุษย์ ได้แก่ ลมพัดขึ้นข้างบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง เช่น ท้องอืด ท้องเฟ้อ ลมในไส้ ลมชานไปตามตัว ลมหายใจ ลมปราณ (ลมแห่งชีวิต ที่เรียกว่า chi (ชี) ในภาษาจีน หรือ prana (ลมปราณ) ของอินเดีย เป็นลมที่ทำให้มนุษย์มีพลังและดำรงอยู่) เป็นต้น

๑.๒ อุปาทายรูป ๒๔ - รูปอาศัย รูปสืบเนื่อง และเป็นแดนเกิดคุณสมบัติของสสารและพลังงานที่แฝงอยู่ในสสาร กล่าวคือเป็นรูปที่เกิดจากมหาภูตรูป หรือเกิดขึ้นเพราะอาศัยมหาภูตรูป ถือเป็นอาการของมหาภูตรูป สามารถแยกออกเป็น ๑๐ ประเภท (๒๔ ข้อ) คือ

- ประเภทที่ ๑ : ประสาทรูป ๕ คือ รูปที่มีความใส มีหน้าที่รับอารมณ์ที่มากระทบ ได้แก่ (๑) จักขุประสาทรูป - ตา (๒) โสตปประสาทรูป - หู (๓) ฆานประสาทรูป - จมูก (๔) ชิวหาประสาทรูป - ลิ้น และ (๕) กายประสาทรูป - กาย

- ประเภทที่ ๒ : โคจรรูป ๔ หรือ วิสัยรูป ๕ คือ รูปที่เป็นอารมณ์หรือแดนรับรู้ของอินทรีย์ ได้แก่ (๖) รูปะ - รูป (๗) สัททะ - เสียง (๘) คันธะ - กลิ่น (๙) รส - รส ส่วนโณภูมัพพะ (สัมผัสทางกาย) ข้อนี้ไม่นับเพราะเป็นอันเดียวกับมหาภูต ๓ คือ ปฐวี เตโช และ วาโย

- ประเภทที่ ๓ : สภาวะรูป ๒ - รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ ได้แก่ รูปที่เป็นเหตุให้เกิดความเป็นหญิงและความเป็นชาย อันมีกรรมเป็นที่ตั้ง มีดังนี้ (๑๐) อิตถัตตะ, อิตถินทรีย์ - ความเป็นหญิง (๑๑) ปุริสัตตะ, ปุริสินทรีย์ - ความเป็นชาย

เครื่องแสดงให้รูปร่างกายนั้น เป็นเพศหญิงหรือเพศชาย มี ๔ อย่าง คือ ๑) ลึงค : รูปร่างสัณฐาน มี แขน ขา หน้า ตา เพศ เป็นต้น ๒) นิमितต : เครื่องหมาย เช่น หนอง เครา เป็นต้น ๓) กุตุต : นิสัย เช่น การละเล่น การกระทำต่าง ๆ ๔) อากัป : กิริยาอาการ เช่น การเดิน ยืน นั่ง นอน การกิน การพูด เป็นต้น

- ประเภที่ ๔ : หทัยรูป ๑ - รูปคือหทัย คือ (๑๒) หทัยวัตถุ (ที่ตั้งแห่งใจ, หัวใจ) - รูปที่เป็นเหตุให้สำเร็จในการทำงานต่าง ๆ หากการทำงานที่ทำเป็นสิ่งที่ดี เป็นประโยชน์ เรียกว่า กุศลกรรม แต่หากเป็นการทำงานที่ไม่ดีไม่มีประโยชน์ เรียกว่า อกุศลกรรม

- ประเภที่ ๕ : ชีวิตรูป ๑ - รูปที่เป็นชีวิต คือ (๑๓) ชีวิตินทรีย์ - อินทรีย์ คือ ชีวิต

- ประเภที่ ๖ : อาหารรูป ๑ - รูปคืออาหาร คือ (๑๔) กวฬิงการาหาร - อาหาร คือ คำข้าว, อาหารที่กิน

- ประเภที่ ๗ : ปริเนทรูป ๑ - รูปที่กำหนดเทศะ คือ (๑๕) อากาศธาตุ - สภาวะคือช่องว่าง ได้แก่ อากาศที่ว่างเปล่า ข้างล่างนับตั้งแต่พื้นดินและน้ำที่รองรับพื้นแผ่นดินนั้น ลงไป อากาศที่มีอยู่ในระหว่างรูปต่อรูป คือ ช่องว่างระหว่างเซลล์ หรือช่องว่างที่แทรกซึมอยู่ภายในเซลล์ เป็นต้น

- ประเภที่ ๘ : วิญญูติรูป ๒ - รูปคือการเคลื่อนไหวให้ความหมาย รูปที่แสดงออกมาทางกายและวาจา เป็นเครื่องหมายให้รู้ ได้แก่ (๑๖) กายวิญญูติ - การเคลื่อนไหวทางร่างกาย (๑๗) วจีวิญญูติ - การเคลื่อนไหวให้ความหมายด้วยวาจา = การพูด

- ประเภที่ ๙ : วิการรูป ๓ - รูปคืออาการที่ดัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้ คือ (๑๘) ลหุตตา - ความเบา (๑๙) มุทุตา - ความอ่อนสลาย (๒๐) กัมมัณญุตตา - ความควรแก่การทำงาน, ใช้การได้

- ประเภที่ ๑๐ : ลักษณะรูป ๔ - รูปคือลักษณะหรืออาการเป็นเครื่องกำหนดเป็นธรรมชาติของรูป มีดังนี้ (๒๑) อุปจย - ความก่อตัวหรือเติบโตขึ้น (๒๒) สันตติ - ความสืบต่อ (๒๓) ชรตา - ความทรุดโทรม (๒๔) อนิจจตา - ความปรวนแปรแตกสลาย

สรุป : ลักษณะเด่นของรูป

(๑) รูปคือธาตุ ๔ อันเป็นปัจจัยประกอบเข้าเป็นสรรพสิ่งที่ปรากฏเห็นชัดได้ เช่น ร่างกายของมนุษย์ มีทั้งธาตุดิน-ที่มีลักษณะแข็ง เช่น เล็บ กระดูก ธาตุน้ำ- เลือด น้ำเหลือง น้ำมูก ของเสียที่เหลว ธาตุลม- ลมหายใจ ลมในท้อง ท้องอืด ท้องเฟ้อ ลมปราณ เป็นลมที่ทำให้มนุษย์มีพลังและดำรงอยู่ และ ธาตุไฟ - คือความอบอุ่นที่มีอยู่ในร่างกาย ทำให้มนุษย์สามารถเผาผลาญอาหาร หรือไขมัน เพื่อความอบอุ่น เป็นต้น

(๒) รูปเป็นธรรมชาติที่ไม่คงทน แปรเปลี่ยน สลายได้เมื่อเกิดการกระทบของเหตุปัจจัยซึ่งขัดแย้งกับสภาพความดำรงอยู่ของมัน เช่น ความแข็งของน้ำแข็งสลายไปเพราะความร้อน ชีวิตมีการเกิด แก่ เจ็บ ตายไปตามธรรมชาติ เพราะร่างกายแปรสภาพไปตามอายุขัย และมีลักษณะของการเจริญเติบโต การเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา เป็นต้น

๒. นามธรรม หรือ อรูปธรรม หรือ นามขันธ์ (mentality; mental factors; immateriality; incorporeality): เป็นส่วนที่เกี่ยวพันกับภายในตัวมนุษย์โดยตรง เป็นองค์ประกอบระดับลึกที่อยู่ในตัวมนุษย์ที่นอกเหนือรูปขันธ์ที่ปรากฏ ได้แก่ เรื่อง จิต เจตสิก (สังขตธรรม) เมื่อพิจารณาจากหลักของขันธ์ ๕ นามขันธ์ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญานขันธ์

๒.๑ จิต (consciousness; state of consciousness) – จิตเป็นปรมาัตถ์โดยธรรมชาติของมัน คือ มีอยู่จริงตามธรรมชาติ มิใช่สิ่งที่ใครสมมติหรือสร้างขึ้น^{๒๖} จิตเป็นสภาพของนามธรรมที่มีความหมายเช่นเดียวกับใจ เป็นสิ่งที่มีหน้าที่รู้ คิดและนึก^{๒๗} เป็นภาวะหรือธรรมชาติที่รู้ อารมณ์, สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ, วิญญาน (mind; thought; consciousness; state of consciousness)^{๒๘} พระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะสำคัญของจิตไว้ว่า “...จิตตินรน กวัดแกว่ง รักษา ยาก ห้ามยาก...”^{๒๙} พุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของจิตที่จิตเปลี่ยนแปลงได้ง่าย ยากต่อการควบคุม

พุทธปรัชญาถือว่า จิตเป็น “สภาวะธรรม” หรือ “สังขตธรรม” เพราะเป็นสภาวะที่เกิดขึ้น และเป็นไปตามอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย^{๓๐} เป็นภาพธรรมที่เป็นใหญ่ในการรู้สิ่งอื่นที่ปรากฏ และรับรู้ตัวมันเองที่เรียกว่า “สัมปชัญญะ” หรือ ความรู้ตัว ความรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ช่องทางที่จิตอาศัยรับรู้โลกภายนอกโดยผ่านทางอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ กล่าวได้ว่า สรรพสิ่ง หรือ สรรพธรรม (สพเพ ธมมา) นี้เป็นอารมณ์ของจิต^{๓๑} ดังนั้นจิตจึงทำหน้าที่หลักคือรู้อารมณ์^{๓๒} และในคัมภีร์อภิธานวรรณนาที่ว่า “อารมณณ จินเตติ ขานาตีติ จิตตํ - สภาพที่รู้ อารมณ์ ชื่อว่าจิตตะ”^{๓๓} และในคัมภีร์สัททนต์นิธิตาตุมาลาที่ว่า “อารมณณ จินเตตีติ จิตตํ วิขานาตีติ อต

^{๒๖} อัคร ศุภเศรษฐ์, ธรรมศาสตร์ ศาสตร์แห่งสรรพสิ่งจะ, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยธรรมสากล, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕.

^{๒๗} สำนักราชบัณฑิตยสภา, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/dictionary/> [๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘].

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๘๐.

^{๒๙} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๓๕.

^{๓๐} สลลนา อัครวงษ์นรินทร์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง “สัจจะ” ในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๕๑.

^{๓๑} ระวี ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๒๔๕.

^{๓๒} “...ธรรมดาจิตนี้มีหน้าที่รับอารมณ์ แม้มีอยู่ในที่ไกล...” - ชู.ช.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๑๓/๔๑๖.

^{๓๓} พระโมคัลลานะเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๒๐๖.

โถ - ที่เรียกว่า จิต เพราะคิดถึงอารมณ์ อธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์”^{๓๔} จิตจึงเป็นสภาวะทางใจที่เกิดจากการปรุงแต่งผ่านการรับรู้ทางอายตนะทั้ง ๖ และทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ที่เกิดไม่ว่าจะเป็นอารมณ์พอใจ ไม่พอใจ หรือกลาง ๆ จิตเกิดขึ้นเร็วและดับเร็ว ไม่นั่นคงเพราะไม่สามารถอยู่ในอารมณ์เดียวได้ การหมั่นฝึกฝนจิตให้มีความมั่นคง ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบจึงมีความสำคัญ

อารมณ์ ในความหมายของพุทธปรัชญา หมายถึง เครื่องยึดเหนี่ยวของจิต สิ่งที่ยึดเหนี่ยวสิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้ ได้แก่อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ์^{๓๕} ซึ่งมีความหมายต่างจาก อารมณ์ ในภาษาไทยที่ใช้กัน อันหมายถึงความรู้สึกทางใจเป็นหลัก เช่น วันนี้เธอดูอารมณ์ไม่ดีเลย เป็นต้น จิตที่เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์เรียกว่า “วิถิจิต” ส่วนจิตที่อยู่ในสภาพที่ไม่มีการรับรู้อารมณ์เรียกว่า ภวังคจิต เช่นในขณะที่นอนหลับสนิทโดยไม่ฝัน จิตจะไม่รับรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ เมื่อใดจิตเข้ารับรู้อารมณ์ จิตจะเกิดดับ เกิดดับ ต่อเนื่องอยู่ในวิถิจิต^{๓๖}

จิตมีคำไวพจน์หลายคำ ขึ้นอยู่กับการอธิบายลักษณะของจิตในแต่ละเหตุการณ์ ดังเช่น จิต ได้ชื่อว่า “วิญญาน” เพราะรู้แจ้งอารมณ์ที่ปรากฏทางอายตนะภายใน ๖

- (๑) เมื่อรับรู้รูปารมณ์ทางตาก็เรียกว่า - จักขุวิญญาน
- (๒) เมื่อรับรู้สัทธารมณ์ทางหูก็เรียกว่า - โสทวิญญาน
- (๓) เมื่อรับรู้คันธารมณ์ทางจมูกก็เรียกว่า - ฆานวิญญาน
- (๔) เมื่อรับรู้รสารมณ์ทางลิ้นก็เรียกว่า - ชิวหาวิญญาน
- (๕) เมื่อรับรู้โผฏฐัพพารมณ์ทางกายเรียกว่า - กายวิญญาน
- (๖) เมื่อรับรู้ธรรมารมณ์ทางใจก็เรียกว่า - มโนวิญญาน^{๓๗}

ดังนั้น จิตจึงเป็น “วิญญานขันธ” วิญญานในพุทธปรัชญาเหมือนกับจิต เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง โดยมีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตลอดเวลา

พระพุทธเจ้าได้ตรัสเน้นถึงความสำคัญของจิต ที่สามารถนำบุคคลไปสู่กุศลหรืออกุศลก็ได้ จึงควรรักษาจิตและหมั่นมั่นฝึกจิตให้ไปในทางกุศล ดังที่ได้ทรงตรัสเรื่องการฝึกจิตว่า “...การฝึกจิตที่ควบคุมได้ยาก เปลี่ยนแปลงได้ง่าย ชอบใฝ่หาแต่อารมณ์ที่ปรารถนา จัดว่าเป็นความดี เพราะจิตที่ฝึก

^{๓๔} พระอัครวิงสเถระ, สัททนีติธาดุมมาลา: คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์, พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานามิต ธรรมสาโร และจำรูญ ธรรมดา แปล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๗๘๖.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๔๗.

^{๓๖} ลลนา อัครวงษ์นรินทร์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง “สัจจะ” ในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา, หน้า ๕๓.

^{๓๗} สุนทร ณ รังสี, พุทธปรัชญาพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๔.

แล้วย่อมนำความสุขมาให้...”^{๓๘}, “...ผู้มีปัญญาควรรักษาจิตที่เห็นได้ยากยิ่ง ละเอียดยิ่ง ชอบใฝ่หาแต่
อารมณ์ที่ปรารถนา เพราะจิตที่คุ้มครองแล้วย่อมนำความสุขมาให้...”^{๓๙}, “จิตที่ดีนั้นรณ กวัดแกว่ง รักษายาก
ห้ามยาก ผู้มีปัญญาสามารถควบคุมให้ตรงได้ เหมือนช่างศรดัดลูกศรให้ตรง...”^{๔๐}, “...ผู้มีจิตไม่มั่นคง
ไม่รู้แจ้งสัจธรรม มีความเลื่อมใสเลื่อนลอย ย่อมไม่มีปัญญาสมบูรณ์ ผู้มีจิตไม่ชุ่มด้วยราคะ ไม่ชุ่มมัว
ด้วยโทสะ ละบุญและบาปได้แล้ว มีสติตั้งอยู่ย่อมไม่มีภัย...”^{๔๑}, “...ภิกษุรู้ว่า ร่างกายนี้เปรียบเหมือน
หม้อดิน ควรป้องกันจิตนี้ เหมือนป้องกันพระนคร แล้วใช้อาวุธคือปัญญามารบกับมาร และควรรักษา
ชัยชนะไว้ แต่ไม่ควรยินดียึดติด...”^{๔๒} จิตจึงมีธรรมชาติที่หวั่นไหวต่อสภาวะรอบ ๆ ที่มากระทบและ
ก่อให้เกิดอารมณ์ต่าง ๆ ทำให้เกิดความยินดีหรือความทุกข์โศกไปตามกิเลส อันประกอบด้วย อวิชชา
(ความไม่รู้) ตัณหา และ อุปทาน หรือ การยึดมั่นถือมั่น จึงยากที่จะรักษาสภาพสมดุลของจิตไว้ได้ ผู้ที่
มีปัญญา และรู้จักการฝึกจิตให้มั่นคง ไม่หวั่นไหว ตามแนวทางอริยมรรคองค์ ๘ จะสามารถหลุดพ้น
จากบ่วงของวงจรกิจเลสนี้ได้ และได้รับความสุขอันเป็นผลจากการปฏิบัติตามองค์ธรรมความดับทุกข์

จิตที่ดีย่อมนำผู้้นไปสู่กุศล สามารถเอาชนะกิเลสและอาสวะได้ ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์
อภิธัมมัตถสังคหบาลี ว่า “..จิตที่ชื่อว่ากุศล เพราะ...ยังบาปธรรมอันน่าเกลียดให้สะเทือน คือให้
หวั่นไหว หรือเพราะ...เบียดเบียน คือรังควานบาปธรรมอันน่าเกลียดให้ปราศไป... จิตที่ชื่อว่ากุศล
เพราะ...ย่อมบั่น คือตัดบาปธรรมทั้งหลาย บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า กุสะ เพราะนอน คือเป็นไปใน
สันดานโดยอาการที่บัณฑิตเกลียด...”^{๔๓}

^{๓๘} การฝึกในที่นี้หมายถึง การฝึกด้วยอริยมรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค
และอรหัตตมรรค (พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๘) เปลี่ยนแปลงได้ง่าย หมายถึง เกิดดับเร็ว (พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๘.) สุข ใน
ที่นี้หมายถึงสุขที่เกิดจากอริยมรรค อริยผล และสุขที่เกิดจากการบรรลุนิพพานอันเป็นประโยชน์สูงสุด (พ.ธ.อ. (ไทย)
๒/๑๑๘). จาก พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๖. เจริญธรรมที่ ๑, ๒ และ ๓.

^{๓๙} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖/๓๖.

^{๔๐} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๓๕.

^{๔๑} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘-๓๙/๓๗.

^{๔๒} มาร ในที่นี้หมายถึงกิเลสมาร (พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๓๗) ควรรักษาชัยชนะไว้ แต่ไม่ควรยินดียึดติด
หมายถึงเมื่อภิกษุบรรลุสมบัตินี้ได้วิปัสสนาอ่อน ๆ ชนะกิเลสได้ระดับหนึ่ง แต่ไม่ควรยึดติดอยู่เพียงสมบัตินั้น ควร
พิจารณาสังขารทั้งหลายด้วยจิตที่ผ่องใสแล้ว รักษาระดับจิตนั้นไว้ได้ ในที่สุด จะสามารถบรรลุมรรคผลอันสูงสุด
ชนะกิเลสอย่างสิ้นเชิง (พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๓๖) จาก พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๐/๓๘. เจริญธรรมที่ ๑.

^{๔๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย, พิมพ์
ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๖.

สรุป : ลักษณะเด่นของจิต

(๑) เป็นธรรมชาติที่คิดและรับรู้อารมณ์ เป็นธรรมชาติฝ่ายรู้ จิตอาศัยทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ เป็นช่องทางในการรู้อารมณ์ เช่น รู้ว่านี่คือ รูป รส กลิ่น เสียง ร้อน หนาว รวมถึงสภาวะที่นึกคิดเรื่องต่าง ๆ เป็นต้น จิตจึงเปรียบเหมือนวิญญาณที่เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงและแปรเปลี่ยนสภาพเร็ว

(๒) จิตเป็นสภาวะธรรมที่อยู่ภายใต้ไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณะ คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป คือ รู้ต้น รู้ตาม อารมณ์ที่เกิดขึ้น เรียกว่า จิตรู้อารมณ์ ซึ่งเป็นกระบวนการเกิด-ดับที่เร็วมาก จิตมีเพียงหนึ่ง และเกิดขึ้นทีละดวง จิตดวงที่ดับส่งทอดไปยังจิตดวงต่อไปสืบทอดกันไม่ขาดสาย จิตจึงมีลักษณะแปรเปลี่ยนและไร้ความเป็นตัวตน จิตเป็นเพียงธรรมชาติฝ่ายรู้ที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์กับสิ่งที่ถูกรู้ (คือ อารมณ์) ขณะจิตหนึ่ง หรือ จิตดวงหนึ่งนั้น จึงแบ่งออกเป็น ๓ ขณะ คือ ขณะเกิดขึ้น ขณะตั้งอยู่ และ ขณะดับไป กล่าวโดยย่อ จิต คือธรรมชาติรู้ และอารมณ์ คือสิ่งที่ถูกรู้

(๓) จิตโดยธรรมชาติ ไม่ได้ ไม่ชั่วโดยตัวมันเอง แต่สามารถสัมผัสได้ทั้งสิ่งที่ดี สิ่งชั่ว และรู้ทั้งดีและชั่วที่สัมผัสโดยไม่เลือก เช่น เมื่อร่างกายเป็นทุกข์ จิตก็รู้ทุกขนั้น เมื่อร่างกายเป็นสุข จิตก็รู้สุขนั้น จิตรับรู้ทุกข์โดยไม่เลือก เพราะจิตทำหน้าที่รู้อย่างเดียว คือ รู้ตามความจริง^{๔๔} ไปสัมผัสอะไรหรือส่งอะไรมาให้สัมผัส ก็รู้หมด รู้ตามสิ่งที่ถูกรู้โดยไม่ดัดแปลง

(๔) สภาพของจิตเกิดขึ้นตามสภาพการปรุงแต่ง หรือ สังขาร เมื่อมีการปรุงแต่งขึ้น จิตจะรับรู้การปรุงแต่งผ่านทางอายตนะทั้ง ๖ แต่เมื่อการปรุงแต่งนั้นหมดไป จิตก็จะดับตาม เช่น หากปรุงแต่งทางใจดี คือ เจตนาดี คิดดี กำหนดดี ก็จะมีสติดี คือเป็นจิตที่มีพลัง หากการปรุงแต่งเป็นอกุศล เพราะเจตนาร้าย คิดร้าย กำหนดร้าย ก็จะมีสติไม่ดี คือ เป็นจิตที่อ่อนแอ

(๕) จิตเกิดเร็วดับเร็ว แปรเปลี่ยนหวนไหวอยู่เสมอ จึงมีความไม่มั่นคง เพราะไม่สามารถอยู่ในอารมณ์เดียวได้ จึงเป็นการยากที่จะควบคุมจิต การหมั่นฝึกฝนอบรมภาวนาจิต ทำให้จิตมีความมั่นคง ไม่หวนไหวไปตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบ และไม่ถูกกิเลส ตัณหาเข้ามาครอบงำได้ง่าย

๒.๒ เจตสิก - เป็นคุณสมบัติและอาการของจิต^{๔๕} เป็นสภาวะธรรมที่เกิดทางจิต โดยรู้สิ่งเดียว (อารมณ์) กับจิต ดับพร้อมจิต และเกิดที่เดียวกับจิต ถ้าไม่มีจิต เจตสิกก็จะไม่มีเช่นกัน ถือเป็นพฤติกรรมของจิต

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหบาลีและ อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกากล่าวถึงเจตสิกว่า

ธรรมชาติที่ชื่อว่า เจตสิก เพราะอรรถว่า มีในจิต โดยมีความเป็นไปเนื่องด้วยจิตนั้น ความจริงเจตสิกนั้น เว้นจากเจตสิกเสีย ไม่สามารถจะรับอารมณ์ได้ เพราะเมื่อจิตไม่มีก็เกิดขึ้นไม่ได้ทั้งหมด ๆ ส่วนจิต แม้เว้นจากเจตสิกบางประการ ก็ยังเป็นไปได้ในอารมณ์ เพราะฉะนั้นเจตสิกนั้น

^{๔๔} อัคร ศุภเศรษฐ์, ธรรมศาสตร์ ศาสตร์แห่งสรรพสัจจะ, หน้า ๙๘ และ หน้า ๒๒๓.

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๘.

แหละ จึงชื่อว่ามีความเป็นไปเนื่องกับจิต ฯ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นประธาน^{๔๖} ... ธรรมชาติที่ประกอบจิต ชื่อว่า เจตสิก ฯ^{๔๗}

จากข้อความข้างต้นบ่งชี้ถึงลักษณะสำคัญของเจตสิกว่า เป็นสภาพธรรมที่เป็นหลักในการรับรู้อารมณ์ เป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิต ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับเจตสิกอยู่คู่กัน เกิดด้วยกัน รับรู้อารมณ์เดียวกัน จิตเป็นประธานใหญ่ในการรับรู้อารมณ์ ส่วนเจตสิกต่างๆ ที่เกิดร่วมกับจิตก็รับรู้อารมณ์เดียวกับจิต แต่มีลักษณะและหน้าที่ในการรับรู้อารมณ์ต่างกันไปตามลักษณะและกิจการงานของเจตสิกแต่ละประเภท เช่นความโกรธ (โทสะ) เป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง มีลักษณะหยาบกระด้างดุร้าย ความรักเป็นโลกเจตสิก มีลักษณะยึดติด ไม่สละและปรารถนาอารมณ์ เจตสิกแต่ละประเภทเป็นสภาพธรรมแต่ละอย่าง มีลักษณะต่างกัน กิจต่างกัน ผลก็คือ อาการที่ปรากฏต่างกัน และเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดเจตสิกก็ต่างกัน^{๔๘}

เจตสิก อาจเรียกว่า “ใจ” จะทำงานร่วมกันตลอดเวลา กับ “จิต” จึงมักเรียกควบว่า “จิตใจ” เปรียบเหมือนเป็นคู่แฝดที่แทบจะไม่แยกจากกัน หากใจเสมือนเป็นข้อมูลทั้งหมดในฮาร์ดดิสก์ จิตก็เหมือนกับมอเตอร์หรือจอที่ฉายภาพปรากฏ ใจปรุงแต่งอย่างไร จิตก็รู้และปรากฏภาพเช่นนั้น^{๔๙} เจตสิกเป็นธรรมที่ประกอบกับจิต เป็นสภาพธรรมที่เกิดดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์และวัตถุอาศัยเดียวกันกับจิต อาการและคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ศรัทธา เมตตา สติ ปัญญา เป็นต้น เจตสิกมี ๕๒ อย่าง^{๕๐}

^{๔๖} “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะทำชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย. เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป...” -ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^{๔๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, *อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภังคินิฎฐา ฉบับแปลเป็นไทย*, หน้า ๒๐-๒๑.

^{๔๘} สุจินต์ บริหารวนเขตต์, *ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาพผนวก*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา, ๒๕๓๖), หน้า ๓๐.

^{๔๙} อัคร ศุภเศรษฐ์, *ธรรมศาสตร์ ศาสตร์แห่งสรรพสัจจะ*, หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

^{๕๐} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง เจตสิก ๕๒ อย่าง ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* หน้า ๒๖-๒๗ และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๒๗๘.

พิจารณาโดยขั้น ๕ เจตสิกประกอบด้วย^{๕๑}

๑. เวทนาขันธ (feeling) – มีเจตสิก ๑ อย่าง ได้แก่ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และใจ

๒. สัญญาขันธ (perception) – มีเจตสิก ๑ อย่าง ได้แก่ความกำหนดให้ หรือหมายรู้ คือ กำหนดรู้ในอาการ เครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (object) นั้น ๆ ได้

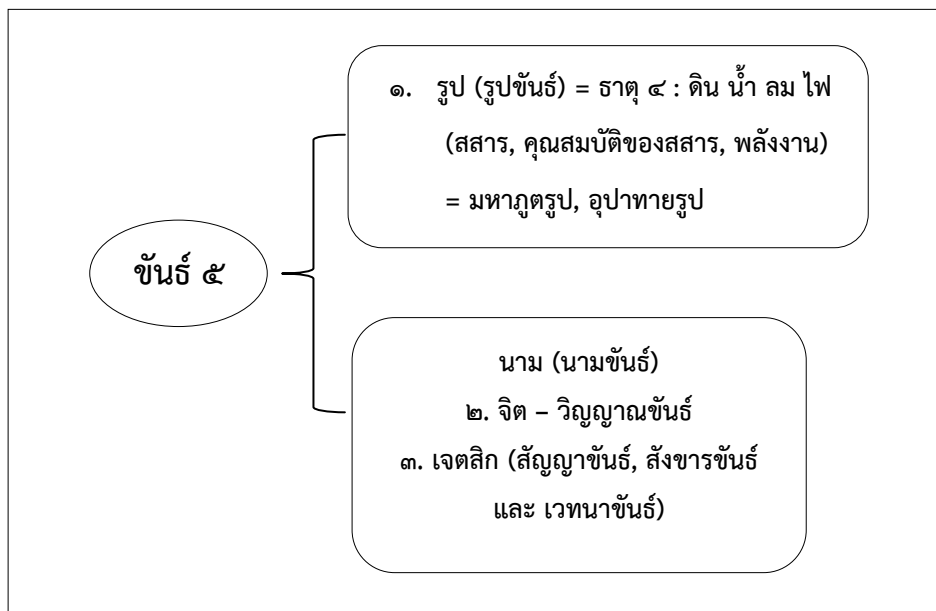
๓. สังขารขันธ (mental formations หรือ volitional activities) – คุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต โดยมีเจตนาเป็นตัวนำ ที่จะแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลาง ๆ เป็นการปรุงแต่งของจิตและความนึกคิดในใจ ที่จะแสดงออกทางกายวาจาในรูปแบบและพฤติกรรมต่าง ๆ อันเป็นที่มาของ “กรรม” เช่น สดี เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ ฯลฯ เป็นต้น เจตสิกเป็นเครื่องปรุงแต่งความคิดให้เป็นแบบนั้นแบบนี้ และเป็นเครื่องปรุงแต่งของกรรม ตัวอย่างเช่น เจตนาคือกรรม การกระทำที่มีเจตนาเป็นตัวนำที่เป็นไปทางกาย วาจาและใจ เรียกว่า กรรม เจตนาเป็นเจตสิกที่มีบทบาทสำคัญกว่าเจตสิกอื่น เจตนาเป็นมาตรฐานหลักในการตัดสินการกระทำของพระพุทธศาสนา เปรียบเหมือนหัวหน้าศิษย์ เจ้าของนา และแม่ทัพที่มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำ เป็นเจ้าของกิจการและเป็นผู้สั่งการ ส่วนคนอื่นเป็นเพียงบริวารทำตาม กิจการทั้งหลายจึงสำเร็จลงได้^{๕๒} หากเจตนาเป็นอกุศล เจตสิกก็จะเป็นอกุศลตามไปด้วย เจตสิกในสังขารขันธมี ๕๐ อย่าง (ดวง)

เจตสิกจึงเป็นธรรมชาติของจิต มีอารมณ์เช่นเดียวกับจิต เปรียบเหมือนเหรียญที่มีสองด้าน หากจิตรับอารมณ์ดอกกุหลาบ เจตสิกก็รับอารมณ์ดอกกุหลาบเช่นกัน จิตและเจตสิกอยู่คู่กันทำงานด้วยกัน เจตสิกทำหน้าที่ปรุงแต่งจิต โดยที่จิตเป็นตัวหลักในการรู้อารมณ์ของเจตสิก เพราะเจตสิกไม่สามารถรับรู้อารมณ์ได้ด้วยตนเอง ต้องอาศัยจิตเกิด ตัวอย่างเช่น เมื่อจิตเห็นรูปของโฆษณาโทรศัพท์มือถือรุ่นใหม่ทางโทรทัศน์ เจตสิกก็จะทำหน้าที่ปรุงแต่งจิตให้เกิดความชอบและหลงใหล เกิดความอยากได้ อยากซื้อ เป็นต้น เจตสิกจึงเกิดขึ้นและดับพร้อมกับจิต ไม่ใช่จิตเกิดก่อนหรือเจตสิกเกิดก่อน ไม่ใช่จิตดับก่อนหรือเจตสิกดับก่อน แต่จะเกิดและดับพร้อม ๆ กัน เจตสิกยังมีที่อาศัยเกิดที่เดียวกับจิต ดังเช่น หากจิตอาศัยจมูกได้กลิ่นน้ำหอม เจตสิกก็อาศัยจมูกเกิดเช่นกัน เป็นต้น

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๗๓. และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๖๒.

^{๕๒} ประพนธ์ ศุภสร, **กรรม การเกิดใหม่และอนัตตา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗๑.

องค์ประกอบของชั้น ๕



(๒) สรุป : ลักษณะสำคัญของชั้น ๕

“รูป” และ “นาม” ในชั้น ๕ หรือที่เรียกว่า “สังขาร” ถือเป็นหัวใจหลักของพระพุทธศาสนาที่ครอบคลุมทั้งชีวิต สรรพสิ่งและโลก ไม่มีความจริงใดที่แน่แท้ไปจากนี้ เมื่อชั้น ๕ ปรากฏพร้อมบริบูรณ์ก็กลายเป็นชีวิต สังขารอันหมายถึง รูปและจิตและเจตสิกมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไร้ตัวตน สังขารยังเป็นองค์ธรรมของ “สังขตธรรม” อันหมายถึง ธรรม หรือสรรพสิ่งที่มีปัจจัยทั้งหลายมารวมกัน มีการปรุงแต่ง มีความเกี่ยวข้องกัน และมีนิจจลักษณะ คือ แปรเปลี่ยน ไม่คงทน เกิด แสดงอาการเกิดขึ้นแปรปรวนไปแล้วดับไป สังขารใหม่เกิดขึ้นแทนที่และแปรเปลี่ยนต่อไปไม่หยุดยั้ง กล่าวโดยย่อว่า สังขตธรรมประกอบด้วย รูปและนาม ซึ่งโดยธรรมชาติมีเกิดและดับ ไม่ยั่งยืน กล่าวคือพร้อมที่จะแตกสลายหรือแปรเปลี่ยนไป

“ชีวิต” ในทัศนะของพุทธธรรม คือ ชั้น ๕ อันองค์ประกอบของชีวิตที่มาประชุมรวมกัน ซึ่งเป็นการพิจารณาสรรพสิ่งในฐานะที่สามารถลดทอนหรือแยกส่วนได้ รูปลักษณะที่ปรากฏเป็นการประสานรวมกันเข้าขององค์ประกอบของ รูป และ นาม กลายเป็น “องค์รวม” และเป็นสภาวะ เป็นธรรม เป็น “ธาตุ” เป็น “โลก” ที่ไม่ยั่งยืน สรรพสิ่งในโลกทั้งที่มีชีวิตและมีชีวิตสามารถแยกส่วนประกอบออกเป็นส่วนต่าง ๆ ได้ เพียงแต่ว่า “ชีวิต” ของมนุษย์และสัตว์มีองค์ประกอบสำคัญ คือ ส่วนที่เป็นจิตใจที่เป็นนามธรรม ชั้น ๕ จัดเป็น “ปรมาตมสังขะ หรือ ปรมาตมธรรม” ดังปรากฏใน คัมภีร์ สังฆสังเขปว่า “..ปรมาตโก สนนิพพาน ปญจกขนธตถ ราสีโต ขนธตโก สมาสเตวา อุตโต ตีตาทำภทนํ - ในเรื่องนั้น ปรมาตมสังขะ คือ ชั้น ๕ และพระนิพพาน อนึ่ง ความหมายของคำว่า “ขนธ” ตรัสไว้

โดยรวม อดีตชั้นนี้ เป็นต้น ไว้เป็นกอง...”^{๕๓} ปรมัตถธรรมเป็นสภาวะที่เป็นจริงที่มีความหมายสูงสุด เป็นสภาวะของความรู้ชั้นสูง ความเข้าใจต่อสรรพสิ่ง ชีวิต และโลก รู้สัจธรรม หมดความยึดมั่นถือมั่น ปลอดจากอวิชชาและอหังการ หลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ หากเข้าใจถึงความจริงอันสูงสุดนี้ได้ว่า “ชีวิต” หรือ ร่างกายนี้เป็นารรวมเข้าของปัจจัยที่เป็นรูปและนามที่แตกสลายได้ การใช้ชีวิตจะเปี่ยม ด้วยความอาภาณญเบิกบานและรู้วิธีจัดการกับความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ

๓.๒ โรคของชีวิต

พระพุทธศาสนาพิจารณาสุขภาพและความเจ็บป่วยว่าเป็น “องค์ใหญ่แห่งปัญหาเรื่องโรคของชีวิต” อันเป็นระบบและกระบวนการที่มีความสัมพันธ์อิงอาศัยกัน มีเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่อง และส่งผลกระทบต่อกัน ^{๕๔} “ชีวิต” เป็นสิ่งปรุงแต่ง เป็นสังขาร เมื่อทอนลงแล้วจะเท่ากับ จิต เจตสิก และรูป หรือ ชั้น ๕ ซึ่งมีความแตกสลายเป็นธรรมชาติ^{๕๕} และมีความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องทีทุกชีวิตต้องประสบและต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพร่างกายและจิตใจ โรคภัยไข้เจ็บจึงเกิดขึ้นกับทุกชีวิตได้และยังมีลักษณะที่เป็นทุกข์ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...ร่างกายนี้แก่หง่อมแล้ว เป็นรังของโรค มีแต่จะทรุดโทรมลงไป ร่างกายที่เฒ่าเปื่อยนี้ก็จะแตกดับไป เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด”^{๕๖} ดังนั้น การมีสุขภาพที่ดี มีโรคภัยไข้เจ็บน้อยที่สุดจึงเป็นเป้าหมายสำคัญของชีวิต เพราะการมีร่างกายที่มีพลานามัยสมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บจะเป็นสะพานของการดำเนินชีวิตอย่างมีดุลยภาพกับผู้อื่น สังคม และสิ่งแวดล้อม อีกทั้งเป็นพื้นฐานของการมีชีวิตอย่างมีความสุข

ความสัมพันธ์ระหว่าง “รูป” และ “นาม” ที่อาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน หากความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทั้งสองเป็นไปอย่างราบรื่น คือ ดำรงและดำเนินไปอย่างปกติ เกิดดุลยภาพคือทำงานได้สัดส่วนพอเหมาะพอดีกัน^{๕๗} ชีวิตมีองคภาพพอันสมบูรณ์^{๕๘} ก็จะส่งผลให้มีสุขภาพทั้งทางกายและทางใจดี มีความสุข ชีวิตราบรื่น ในทางตรงข้าม หากขาดดุลยภาพระหว่างร่างกายและจิตใจ จะ

^{๕๓} พระธรรมบาลเถระ, **สังกาสังเขป**, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภังค์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๑.

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **การแพทย์แนวพุทธ**, หน้า ๔๙.

^{๕๕} สมภาร พรหมทา, **คือความว่างเปล่า: พุทธปรัชญาว่าด้วยธรรมชาติของโลกและชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธชาด, ๒๕๓๙), หน้า ๘๘-๙๐.

^{๕๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๘/๗๘.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓.

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ดุลยภาพ: สาระแห่งสุขภาพและความสมดุล**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๖.

ทำให้เกิดสภาวะผิดปกติและปรากฏออกมาในลักษณะของ “โรค” เมื่อร่างกายเจ็บป่วยไม่สบายก็มักจะส่งผลให้จิตใจไม่สบาย เศร้าหมอง กระวนกระวาย กระสับกระส่าย พระพุทธศาสนามองว่าความไม่สบายความเจ็บป่วยว่าเป็น “โรคของชีวิต” ทั้งหมด^{๕๙} ในทำนองเดียวกัน เมื่อจิตใจไม่สบายก็พลอยทำให้กายไม่สบายไปด้วย เช่น รับประทานอาหารไม่ได้ ร่างกายเศร้าหมอง ผิพรรณชুবซีดในทางตรงข้ามเมื่อมีจิตใจดี สบาย ก็สามารถช่วยกายที่ป่วยให้มีกำลังใจ จิตใจผ่องใสเบิกบาน สามารถช่วยบรรเทาหรือบำบัดรักษาความทุกข์ทางกายได้^{๖๐} ดุลยภาพของร่างกายและจิตใจจะทำให้มีชีวิตที่ดำรงอยู่อย่างปกติสุขมากที่สุด เช่นเดียวกับการเจ็บป่วยอันเป็นกระบวนการทางธรรมชาติที่หลีกเลี่ยงได้ยาก ร่างกายที่ประกอบด้วยชั้นจึงเป็นบ่อเกิดและที่ตั้งของ “ทุกข์” การมีโรคภัยไข้เจ็บถือเป็นเรื่องธรรมดาของทุกชีวิต และส่งผลให้เกิดความทุกข์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ อีกทั้งยังทำให้ชีวิตเสียศูนย์ขาดดุลยภาพ

โรค (disease, illness)” คือ ความป่วยไข้, ความไม่สบาย^{๖๑} เป็นสิ่งที่เสียดวงชีวิต สิ่งที่ทำให้ไม่สบาย^{๖๒} เป็นภาวะที่ร่างกายทำงานได้ไม่เป็นปกติเนื่องจากเชื้อโรค^{๖๓} เนื่องจากร่างกายเกิดความผิดปกติที่เกิดกับเนื้อเยื่อและ/หรืออวัยวะ ซึ่งเกิดได้จากหลายสาเหตุ เช่น จากการติดเชื้อหรือจากพันธุกรรม ส่งผลให้เกิดอาการผิดปกติต่างๆขึ้น เช่น โรคปอดอักเสบมีอาการคือ มีไข้ ปวดศีรษะ ไอ เหนื่อยหอบ เป็นต้น ทั้งนี้แพทย์สามารถตรวจพบสาเหตุที่ทำให้เกิดอาการที่ผิดปกตินั้นได้ และยังตรวจพบมีพยาธิสภาพเกิดขึ้นกับเนื้อเยื่อและ/หรืออวัยวะที่เกิดโรคได้ เช่น เอกซเรย์ปอดพบความผิดปกติ และตรวจเสมหะพบเชื้อแบคทีเรียที่ก่อโรค^{๖๔} “โรค” เป็นคำแทนของคำว่า “ทุกข์” เพราะทั้งสองคำ เป็นสิ่งที่บีบคั้นขัดข้อง เป็นปัญหาที่ต้องแก้ไข เป็นสิ่งที่เสียดวงชีวิตที่ต้องแก้ไขกำจัดออกเพื่อความปลอดโปร่ง โล่งสบาย^{๖๕}

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ดุลยภาพ: สาระแห่งสุขภาพและความสมดุล, หน้า ๓๓.

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), โพชนก พุทธวิธีเพื่อสุขภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๖.

^{๖๑} สุชีพร บุญญานภาพ, พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ อังกฤษ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๑๗.

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์, หน้า ๕๕.

^{๖๓} สำนักราชบัณฑิตยสภา, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/dictionary/index.php> [๑๕ มิถุนายน ๒๕๕๔].

^{๖๔} ศาสตราจารย์เกียรติคุณ แพทย์หญิง พวงทอง ไกรพิบูลย์, “การเตรียมตัวก่อนพบแพทย์”, [ออนไลน์], [หาหมอ.com](http://haamor.com), แหล่งที่มา: <http://haamor.com/th/การเตรียมตัวก่อนพบแพทย์/> [๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๔].

^{๖๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การแพทย์แนวพุทธ, หน้า ๓๓.

สารัตถะของชีวิตเป็นเรื่องของ “รูป” กับ “นาม” ดังนั้น “โรคของชีวิต” จึงหมายถึง ความขาดดุลยภาพระหว่างร่างกายและจิตใจ ซึ่งส่งผลให้เกิดความทุกข์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ เพราะทั้งสองส่วนมีความสัมพันธ์อิงอาศัยกันและกัน เมื่อพิจารณาถึงความทุกข์จากความเจ็บป่วย หรือ “โรค” ในทางพระพุทธศาสนาจึงอยู่ในกรอบของ “รูป” กับ “นาม” เช่นกัน ดังที่ปรากฏในโรคสูตร - พระสูตรว่าด้วยโรค พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสว่า โรค มี ๒ อย่าง ได้แก่ ๑. โรคทางกาย ๒. โรคทางใจ^{๖๖}

๑) โรคทางกาย – เป็นโรคที่เกิดขึ้นกับร่างกายที่สามารถมองเห็นได้ โรคทางกายนี้เกิดขึ้นเมื่อร่างกายขาดดุลยภาพ ส่วนประกอบของร่างกายทำงานไม่ปกติ มีข้อบกพร่อง ทำให้เกิดอาการไม่สบายต่าง ๆ เป็นไข้ ปวดหัว ตัวร้อน ไอ จาม คัน เป็นต้น และอาจแสดงออกในรูปของอาการผิดปกติของร่างกาย เช่น ปากเปื่อย แขน ขา หดแรงแป่น เป็นต้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงตัวอย่างโรคทางกายว่ามีมากมาย ดังเช่น โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ไพบูลย์ โรคปาก โรคฟัน โรคไธโรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคท้อง โรคลมสลบ โรคลงแดง (โรคที่ถ่ายอุจจาระท้องเดินเป็นเลือด) โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอญคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดดำน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนเป็นเลือด โรคดีโรคเบาหวาน โรคเรื้อน โรคพุพอง โรคริดสีดวง^{๖๗} เป็นต้น

(๑) โรคทางกายและสาเหตุของโรค

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคทางกายข้างต้นไว้ใน อาพาธสูตร ว่ามีอยู่หลายประการ เช่น “...อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน...มีเสลดเป็น...มีลมเป็นสมุฏฐาน...มีใช้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน...ที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน...ที่เกิดแต่การบริหารที่ไม่สม่ำเสมอ...ที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง ...ที่เกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ...”^{๖๘} สาเหตุของการเกิดโรคทางกายสรุปได้เป็นลักษณะใหญ่ดังต่อไปนี้^{๖๙}

๑.โรคที่เกิดจากความไม่สมดุลของธาตุ ๔ (มหาภูตรูป ๔) - นอกจากชีวิตของมนุษย์จะประกอบด้วยขันธ์ ๕ แล้ว ยังมีองค์ประกอบที่เรียกว่า “ธาตุ” ดังที่ปรากฏในพระพุทธพจน์ว่า “...ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้ ตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยความเป็นธาตุว่า ‘ในกายนี้ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ

^{๖๖} อัง.จตุกก (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗-๒๑๘.

^{๖๗} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๐.

^{๖๘} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๓๐.

^{๖๙} พระมหาปองปรีดา ปริบุญโญ (จำปาศรี), การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙-๔๖. และ พุทธทาสภิกขุ, ยารังษีรักษาโรค, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์สมิต, ๒๕๓๑), หน้า ๖-๘.

ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่...”^{๗๐}, “...บุรุษคือประชุมแห่งมหาธาตุรูปทั้ง ๔...”^{๗๑}, “...กายของเรานี้คุ้มกันเป็นรูปร่าง ประกอบขึ้นจากมหาธาตุรูป ๔...”^{๗๒} ธาตุเป็นสิ่งที่ทรงสภาวะของมันอยู่เองตามธรรมชาติของเหตุปัจจัย ธาตุ ๔ และการเกิดโรคมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑) ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) - หากธาตุดินเกิดความบกพร่องจะทำให้เคลื่อนไหวลำบาก หรือ อวัยวะบางส่วนของร่างกายจะเกิดอาการพอง ฟกช้ำ หรือ ไร้ความรู้สึก เป็นต้น

๒) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) - ผู้ที่มีธาตุน้ำบกพร่อง จะมีการปัสสาวะบ่อย ร้อนง่าย หากมีบาดแผลจะมีน้ำเหลืองออกมา ทำให้แผลเน่าง่ายขึ้น

๓) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) - หากธาตุไฟกำเริบ ร่างกายจะทรุดโทรม อ่อนแรง หนึ่เหี่ยว ผมหงอก เป็นต้น หากธาตุไฟอ่อน การย่อยอาหารจะทำได้ยาก เกิดอาการท้องผูก หรือมีอาการหนาวสั่น เป็นต้น

๔) วาโยธาตุ (ธาตุลม) - ผู้ที่มีความบกพร่องในธาตุลม จะเกิดอาการปวดเมื่อยล้า เช่น โรคข้ออักเสบ อาการปวดตามข้อ การปวดกล้ามเนื้อ ปวดท้อง เป็นต้น

การประชุมกันหรือการทำงานประสานกันระหว่างธาตุทั้ง ๔ ในร่างกายมีผลต่อความมีสุขภาพดี มีพลานามัยสมบูรณ์ การปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ หากขาดความสมดุลของธาตุในร่างกาย ก็เกิดความเจ็บป่วย ความไม่สบายทั้งทางร่างกายและจิตใจ เป็นเหตุของความทุกข์ได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...“ภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งปฐวีธาตุ ...อาโปธาตุ... เตโชธาตุ...วาโยธาตุ...นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ...”^{๗๓}

๒. โรคจากใช้สันนิบาต- เป็นโรคที่เกิดขึ้นเพราะลม ดี และเสมหะรวมกัน เป็นไข้สันนิบาต อันเป็นการเจ็บป่วยหนักและอาจเสียชีวิตได้ มีอาการร้อนกระวนกระวาย ปวดทั่วร่างกาย หรือ เนื้อตัวเย็น ตัวอาจจะเหลือง เวียนหัว หายใจไม่สะดวก เจ็บคอ ปวดศีรษะ หรือ อาจมีหน้าตาและผิวแดงคล้ำคล้ายเลือดหรือสุกเป็นจ้ำ ๆ

๓. โรคที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงฤดูกาล - สภาพภูมิอากาศที่แปรเปลี่ยนไปในแต่ละฤดูกาลอุณหภูมิที่ต่างจากเดิมที่เคยชิน อาจส่งผลให้บางคนปรับตัวไม่ทัน เช่น ช่วงปลายฝนต้นหนาวจะทำให้เป็นไข้ได้ง่าย

๔. โรคที่เกิดจากการบริหารกายไม่สม่ำเสมอ - การออกกำลังกาย การพักผ่อน การรับประทานอาหารที่ถูกสุขลักษณะเป็นปัจจัยของการมีสุขภาพกายที่ดี อีกทั้งยังต้องรู้การบริหารใจ

^{๗๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๙.

^{๗๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๑๐/๒๘๕.

^{๗๒} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๓๔/๗๘.

^{๗๓} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๒๐/๒๑๒, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๒๐/๓๓๓.

ด้วย รู้จักการปล่อยวาง ไม่ยึดติด การทำให้สะอาดบริสุทธิ์มีเมตตาและแผ่กุศลจะช่วยให้ชีวิตมีความสงบและโปรดปราน มีคุณภาพ ในทางตรงข้ามหากไม่รู้จักรับประทานอาหารและใจ ร่างกายก็จะขาดสมดุล และเกิดโรคร้ายไข้เจ็บ

๕. โรคที่เกิดจากการถูกทำร้ายและอุบัติเหตุ – เป็นอาการบาดเจ็บจากการถูกทุบตี ถูกทำร้าย เพราะโกรธแค้น การหึงหวง เป็นต้น หรือ การได้รับบาดเจ็บจากอุบัติเหตุ ทำให้เกิดบาดแผล เป็นต้น

๖. โรคที่เกิดจากกรรม – หมายถึงถึงอกุศลกรรมที่ผู้ใดเคยทำไว้ในอดีตชาติและอกุศลกรรมในชาติปัจจุบันด้วย ได้แก่ การทำชั่วทั้งทางกาย วาจา ใจ การฆ่าผู้อื่นหรือสัตว์ การทำร้าย เบียดเบียนผู้อื่น หรือเป็นผู้ที่มีจิตใจเต็มไปด้วย โลภะ โทสะ โมหะ เหล่านี้เป็นวิบากกรรมต่อผู้คนที่ได้ทำมาแล้วในอดีตชาติและส่งผลมาถึงชาติปัจจุบัน พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงเรื่อง “กรรม” ว่า ทำอย่างไรจะได้ผลตอบแทนแบบนั้น มนุษย์ล้วนต่างเป็นผลผลิตของกรรมหรือการกระทำที่ตนทำไปทั้งสิ้น

ในจุฬามณีวงศ์สูตร - พระสูตรที่ว่าด้วยกรรม เป็นพุทธพจน์ที่แสดงถึงผลกระทบซึ่งสืบเนื่องจากปัจจุบันไปถึงภพหน้า^{๗๔} พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสตอบอนาถบิณฑิกเศรษฐี ผู้มีความสงสัยว่าทำไมมนุษย์ถึงเกิดมาถึงความแตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นสถานทางสังคม ปัญญา ผิวพรรณ โรคภัยไข้เจ็บ และมูลเหตุที่ทำให้เป็นมนุษย์ที่ดีและมนุษย์ที่เลว พระองค์ทรงชี้ว่าเป็นเพราะกรรมของแต่ละบุคคล “...สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”^{๗๕}, “เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม...เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น...”^{๗๖} พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าผู้ที่มีโรครมากในปัจจุบันชาติก็เพราะเคยผิดศีลของที่ ๑ คือ เบียดเบียนฆ่าสัตว์ “...ผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วย ศัสตราบ้าง เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว ... กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาก็จะเป็นผู้มีโรครมาก...”^{๗๗}

๗. โรคภัยไข้เจ็บตามอายุขัย – เป็นความเสื่อมสภาพของร่างกายตามอายุขัย เมื่ออายุมากขึ้น อวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายย่อมมีการสึกหรอไปตามสภาพของการใช้งานที่แตกต่างกันในแต่ละคน และขึ้นกับการดูแลรักษาสุขภาพของแต่ละคนว่ามีมากน้อยเพียงใด ซึ่งจะมีผลต่อความเสี่ยงต่อการ

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๒๘๒.

^{๗๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๐/๓๕๐.

^{๗๖} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔.

^{๗๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๑/๓๕๑.

เกิดโรค เช่น ในผู้สูงอายุมักพบปัญหาเรื่องข้อเสื่อม กล้ามเนื้อมีความยืดหยุ่นน้อยลง มีโอกาสที่จะเกิดอุบัติเหตุและเจ็บปวดได้ง่าย เป็นต้น

๘. สาเหตุอื่น ๆ – เช่น การถูกอนุมูลย์เข้าสิง ร่างกายได้รับความทรمان^{๗๘}, การถ่ายทอดทางพันธุกรรม อันเป็นความผิดปกติของยีน (Gene) ในโครโมโซมที่ถ่ายทอดไปยังลูกหลานได้ หรือที่เรียกว่า โรคพันธุกรรม เช่น โรคทาลัสซีเมีย โรคตาบอดสี โรคคนเผือก เป็นต้น โดยมีผิวกายจะหมองคล้ำ ไม่ผ่องใส นอกจากนี้ยังมีโรคที่เกิดจากการติดต่อจากผู้อื่นจากโรคระบาด โรคติดต่อ เช่น โรคเรื้อน โรคฝี โรคม้าหมู เป็นต้น

๙. โรคทางจิตใจ หรือ โรคทางจิตวิทยา^{๗๙} – โรคทางจิตใจเป็นต้นเหตุให้เกิดโรคทางกายได้ เช่น ความเครียดจากปัญหาต่าง ๆ ที่รุมเร้าชีวิต ทำให้เกิดความกดดัน ไม่สบายใจ วิตกกังวล อาจรู้สึกถูกคุกคามทั้งทางร่างกายและจิตใจ หรือเกิดอุปทานยึดมั่นถือมั่นทางจิตว่าเป็นตัวตน เป็นของตน และเกิดเป็นความบีบคั้นและกดดันจิตวิญญาณของผู้คนให้ทุกข์ทรมาน^{๘๐} ทำให้ร่างกาย และจิตใจเกิดปฏิกิริยาตอบสนองที่แปรเปลี่ยนไปจากสภาวะปกติ เพราะความเครียดจะกระตุ้นระบบประสาทอัตโนมัติ ทำให้เกิดอาการหน้ามืด เป็นลม เจ็บหน้าอก ความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ หลอดเลือดอุดตัน โรคอ้วน แผลในกระเพาะอาหาร เมื่อบุคคลตกอยู่ในความเครียดเป็นเวลานาน จะทำให้สุขภาพร่างกายเลวลง เนื่องจากเกิดความไม่สมดุลของระบบฮอร์โมน ซึ่งเป็นชีวเคมีที่สำคัญต่อมนุษย์ เพราะทำหน้าที่ช่วยควบคุมการทำงานของระบบต่างๆ ภายใน^{๘๑} สภาพของจิตใจจึงมีความสำคัญต่อคุณภาพของชีวิต เพราะความแปรปรวนทางด้านจิตใจที่เกิดขึ้นเป็นปกติ แทบทุกลมเข้าออก ส่งผลแสดงออกได้ทั้งโรคทางร่างกายที่เห็นเด่นชัด หรือแสดงออกเป็นสภาพทางจิตที่ซ่อนเร้นอยู่ภายใน

(๒) วิธีการบำบัดรักษาโรคทางกาย

ในทางการแพทย์ การรักษาโรคทางกายจะเป็นการรักษาตามอาการด้วยวิธีการหลัก ๆ ได้แก่ ๑. ยาที่ใช้ทาภายนอก ๒. ยาที่ใช้ฉีดเข้าร่างกาย และ ๓. ยาที่ใช้รับประทาน และ ๔. การผ่าตัด โดยแพทย์ผู้เชี่ยวชาญ ข้อมูลในพระไตรปิฎกแสดงถึงวิธีการบำบัดรักษาโรคทางกาย ดังต่อไปนี้^{๘๒}

^{๗๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙.

^{๗๙} พุทธสาสิกขุ, ยารังษัรักษาโรค, หน้า ๖-๘.

^{๘๐} พุทธสาสิกขุ, ธรรมโอสถ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ และ ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๘.

^{๘๑} รศ. ดร. ภญ. ศรีจันทร์ พรจิราศิลป์, ความเครียด และวิธีแก้ความเครียด, คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.pharmacy.mahidol.ac.th/th/knowledge/article/47/ความเครียด-วิธีแก้ความเครียด> [๒๓ พ.ย. ๒๕๕๘].

^{๘๒} เจริญนันท, จิตเป็นยา กายป่วย จิตช่วยได้, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ กรีนปัญญาญาณ, ๒๕๕๖), หน้า ๑๕-๑๘.

๑. การใช้ยาบำบัดโรค ได้แก่ ยาพื้นบ้าน ยาสมุนไพร อันเป็นภูมิปัญญาของผู้คนในยุคพุทธกาลที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในพระวินัยปิฎกในส่วนที่เกี่ยวกับวินัยของสงฆ์และการขออนุญาตการใช้ยาของพระภิกษุในยามอาพาธจากพระพุทธเจ้า (อันเป็นหลักปฏิบัติอันสำคัญที่ภิกษุสงฆ์ต้องได้รับอนุญาตจากพระพุทธเจ้าก่อนที่จะลงมือปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงรอบรู้เรื่องการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคต่าง ๆ เปรียบได้กับ “หมอสมุนไพรกลางบ้าน”^{๘๓} ตัวอย่างของการใช้ยาที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระภิกษุใช้ ได้แก่

๑.๑ เกสัช ๕ อย่าง : ปรากฏใน เกสัชชขันธกะ – ปัญจเกสัชชกถา ว่าด้วยทรงอนุญาตเกสัช ๕^{๘๔} ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เพราะเป็นทั้งตัวยาและให้ประโยชน์ทางโภชนาหาร

๑.๒ กลุ่มยา “มหาวิภู” : ปรากฏใน เกสัชชขันธกะ – มุลาติเกสัชชกถาว่าด้วยทรงอนุญาตเครื่องยามีรากไม้เป็นต้น^{๘๕} ยาในกลุ่มนี้ได้แก่ คุล มูตร เถ้า ดิน

๑.๓ สมุนไพรต่าง ๆ ทั้งจากใบไม้ เช่น ใบสะเดา ใบแมงลัก เป็นต้น, จากผลไม้ เช่น มะขามป้อม สมอไทย เป็นต้น, จากรากไม้ เช่น ขิง ข่า ขมิ้น เป็นต้น, จากยางไม้ เช่น กายาน มหาหิงค์ เป็นต้น, ยาจำพวกน้ำฝาด เช่น น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดกระดอม เป็นต้น, ยาจำพวกเกลือ เช่น เกลือดำ เกลือดินโป่ง เกลือสมุทร เป็นต้น

๒. การรักษาโดยแพทย์-ในสมัยพุทธกาลมีแพทย์ท่านหนึ่งที่มีชื่อเสียงมาก หมอชีวกโกมารภัจจ์ หรือ หมอชีวก เป็นหมอใหญ่ผู้เชี่ยวชาญในการรักษา และเป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้า^{๘๖} หมอชีวกได้ทำการรักษาพระภิกษุอาพาธและคนทั่วไปโดยวิธีการทางแพทย์ เช่น การผ่าตัดและวิธีการอื่น ๆ อาทิ ผ่าหน้าท้องบุตรชายเศรษฐีชาวพาราณสี เพื่อเอาเนื้องอกที่ลำไส้ออก^{๘๗}, ผ่าตัดสมองแก่เศรษฐีชาวพระนครราชคฤห์ผู้ป่วยเป็นโรคปวดศีรษะอย่างรุนแรง^{๘๘}

๓. ธรรมโอสธ - การใช้ธรรมะเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บ หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีลักษณะเป็นยาที่ใช้รักษาโรคของสัตว์โลกได้^{๘๙} ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่าการสวดมนต์บทต่าง ๆ ให้ผู้ป่วยฟังและพิจารณา และมีส่วนช่วยบรรเทาหรือบำบัดรักษาโรคได้ เพราะ

^{๘๓} พุทธทาสภิกขุ, พระ-ครู-แพทย์, หน้า ๔๒.

^{๘๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๑/๔๔.

^{๘๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๖๐.

^{๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๘๔.

^{๘๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๓/๑๘๙-๑๙๐.

^{๘๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๒/๑๘๖-๑๘๗.

^{๘๙} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะ คือ โอสถสำหรับโลก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๙),

ทำให้ผู้ป่วยมีจิตใจอ่อนคลาย ละทิ้งความยึดติด เข้าใจและยอมรับสภาพความเป็นจริง และสามารถปรับตัวตามความเปลี่ยนแปลงทางร่างกายที่เกิดขึ้นได้ โดยเฉพาะกับพระอริยสาวกผู้ปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างดีเลิศ เมื่อได้ฟังหลักธรรมก็หายอาพาธ อาทิ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่อง “โพชฌงค์ ๗” แก่พระมหากัสสปะ^{๙๐} และพระโมคคัลลานะ^{๙๑} แม้ว่าในบางครั้งธรรมโอสธอาจไม่ได้รักษาโรคให้หาย แต่เมื่อผู้ป่วยได้ฟังธรรมแล้วเกิดความซาบซึ้ง ทำให้ผ่อนคลาย พร้อมทั้งจากไปอย่างมีสติ อาทิ อนาคตนิมิตกเศรษฐีผู้ป่วยหนัก^{๙๒} เมื่อได้ฟังพระสารีบุตรแสดงเรื่องการไม่ยึดติดในอายตนะ ๖ เกิดความซาบซึ้งในพระธรรม เกิดดวงตา รู้แจ้ง จนจิตหลุดพ้น เมื่อเสียชีวิตก็ไปอยู่ในชั้นเทวทูต

๒) โรคทางใจ

โรคทางกายคือโรคที่เกิดจากส่วนของรูป โรคทางใจเป็นโรคที่เกิดในส่วนของนาม หรือจิตใจ อันประกอบด้วย จิต และ เจตสิก (เวทนา สัญญา สังขาร) พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญของเรื่องนาม หรือจิตใจมาก เพราะพิจารณาว่าเป็นต้นเหตุของสรรพสิ่งและเป็นแรงผลักดันให้เกิดพฤติกรรมของปุถุชนทั้งหลายไม่ว่าจะดีหรือไม่ก็ตาม เนื่องจาก “...ธรรมทั้งหลาย มีใจ เป็นหัวหน้ามีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ..”^{๙๓} สภาพของจิตใจจึงเป็นตัวกำหนดที่ลึกซึ้งและส่งผลกระทบต่อความปกติหรือไม่ปกติของชีวิต ทั้งนี้เพราะความสัมพันธ์ระหว่าง “กาย-ใจ” ที่มีอยู่อย่างแนบแน่น

โรคทางใจ หรือ โรคทางจิตใจ เป็นโรคที่เกิดขึ้นอยู่ข้างใน แม้จะไม่ได้แสดงอาการเด่นชัดดังเช่น โรคทางร่างกาย แต่สุ่มรมเสียดแทงจิตใจให้มีอาการในหลายลักษณะ หลายอารมณ์ เช่น ปั่นป่วน ว้าวุ่น เร่าร้อน เครียด วิตกกังวล อิจฉา โกรธ เป็นต้น โรคทางใจเป็นโรคที่เกิดจาก จิต เป็นสมุฏฐาน^{๙๔} มีลักษณะที่เด่นชัด คือเป็นโรคที่มีอาการที่จิตใจเกิดความแปรปรวนไปตามอำนาจของกิเลส โดยเฉพาะกิเลสที่เป็นตัวการใหญ่ คือ ความโลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลง)^{๙๕} อันเป็น “อกุศลธรรม - Defilement” และจัดเป็นพื้นฐานของโรคทั้งทางกายและทางใจ^{๙๖} เป็นกิเลสที่ผูกมัดสรรพสัตว์ให้เวียนว่ายตายเกิด ในสังสารวัฏอย่างไม่มีที่สิ้นสุด และเป็น

^{๙๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘.

^{๙๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๖/๑๒๙.

^{๙๒} อนาคตนิมิตโกวาทสูตร (ว่าด้วยการให้อโวาทแก่อนาคตนิมิตกคหบดี) - ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๓-๓๔๘/๔๓๓-๔๔๑.

^{๙๓} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^{๙๔} เขียวรัตน์, จิตเป็นยา กายป่วย จิตช่วยได้, หน้า ๗๑.

^{๙๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๙/๘๓.

^{๙๖} Wichit Paonil and Luechai Srignyuang, “Buddhist Perspectives on Health and Healing”, *The Chulalongkorn Journal of Buddhist Studies*, Vol. 1, No. 2 (2002): p. 97.

บ่อเกิดของโรค^{๙๗} โรคทางใจเป็นโรคที่มนุษย์ปุถุชนธรรมดาเป็นอยู่เกือบทั่วทุกขณะ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...ตนเองไม่มีโรคทางกายตลอดระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปี... ๑๐๐ ปีบ้าง ยังพอมีอยู่ แต่สัตว์ผู้จะกล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจ ตลอดระยะเวลาแม้ครู่เดียว หาได้โดยยาก ยกเว้นท่านผู้หมดกิเลสแล้ว”^{๙๘} พุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่าจะมีแต่พระอรหันต์เท่านั้นที่จะไม่มีโรคทางใจ ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของมนุษย์ที่รับรู้อารมณ์มากมาย อันมีเหตุมาจากอายนะภายนอก ๖ คือ รูป รส กลิ่น เสียง โสภณูปะและธรรมารมณ์ มนุษย์ปุถุชนยังวนเวียนวังวนอยู่ในความวุ่นวายของอารมณ์ความรู้สึกเหล่านี้ ทำให้เกิดความอยากได้ อยากเป็น มีความเกลียด โกรธ ริษยา โอ้อวด ความถือดี เกิดตัณหา เกิดทิฐิ กลายเป็นการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ถือตนเองเป็นศูนย์กลาง เมื่อไม่ได้ในสิ่งที่ตนต้องการ ทำให้จิตเกิดอาการหดหู่ เครียด วิตกกังวล พยาบาท ฟุ้งซ่าน และยิ่งผูกโกรธ

ธรรมชาติของจิตจะเป็นไปตามอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย เพราะเป็นสภาวะธรรมที่รู้แจ้งอารมณ์^{๙๙} และอยู่ในไตรลักษณ์ คือ มีความไม่แน่นอน เปลี่ยนแปลงเร็ว เกิด-ดับอยู่ทุกขณะลมหายใจ^{๑๐๐} พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสให้เห็นถึงความละเอียดอ่อนในการพิจารณาถึงสภาพของจิตว่า “การเปลี่ยนแปลงของจิตเป็นไปอย่างรวดเร็วมาก แม้ว่าโดยธรรมชาติของจิตจะผุดผ่อง แต่ก็แปดเปื้อน มีความเศร้าหมอง เพราะกิเลส”^{๑๐๑} ท่านพุทธทาสภิกขุได้เรียกโรคทางใจในความหมายที่แปดเปื้อนด้วยกิเลส และอุปาทานยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ว่าเป็น “โรคใจ” เติมไปด้วยวิชาที่คอยกีดขวางวิญญานให้เป็นทุกข์โดยใช้ชื่อว่า “โรคทางจิตวิญญาน”^{๑๐๒} หรือ “โรควิญญาน”^{๑๐๓} ตัวอย่างเช่น (๑) ความรัก, ความโกรธ, ความเกลียด- มีความเกลียดที่ไหน ก็มีความทุกข์ที่นั่น เพราะเสียเบงทางจิตใจ (๒) ความตื่นเต้น-จะทำให้ใจเป็นปกติไม่ได้ (๓) ความกลัว, ความอิจฉาริษยา, ความหลง, ความหึง, ความยึดมั่น, ความสงสัย, ความวิตกกังวลและอาลัยอาวรณ์, ความอิจฉาริษยาเป็นโรคหลักในวิญญาน เป็นโรคทางสัญชาติญาณ และเป็นเครื่องมือทำให้โลกฉิบหาย (๔) ความยึดมั่นเป็นคู่ ๆ ทำให้เกิดความอยากขึ้น

^{๙๗} เขียนันท์, จิตเป็นยา กายป่วย จิตช่วยได้, หน้า ๗๒.

^{๙๘} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

^{๙๙} พระโมคคัลลานะเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๒๐๖.

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในอัสสุตวาสูตร (ว่าด้วยผู้ไม่ได้สติ)- พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบจิตเปรียบเหมือนลิงเมื่อเที่ยวไปในป่าเล็กและป่าใหญ่ จับกิ่งไม้ต้นนั้นต้นนี้ไปเรื่อย ไม่อยู่นิ่ง - ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๖.

^{๑๐๑} อ. เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๘-๕๐/๙.

^{๑๐๒} ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายว่าในส่วนของนามในขันธ ๕ หรือ เรียกว่า “ฝ่ายใจ” สามารถแยกได้เป็น ๒ ฝ่าย คือ ๑. ฝ่ายจิต – เป็นเรื่องการนึกคิด หรือสมรรถภาพแห่งการนึกคิด และ ๒. ฝ่ายวิญญาน- เป็นเรื่องของความรู้ เรื่องสติปัญญา อันเป็นคุณสมบัติสูงสุดของมนุษย์ รับทำหน้าที่ที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ จาก พุทธทาสภิกขุ, ธรรมโอสถ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ และ ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๖.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗-๓๘.

เป็น ๒ ทาง เช่น บวก-ลบ ดี-ชั่ว บุญ-บาป ดีใจ-เสียใจ เป็นต้น เมื่อมีสิ่งที่น่ายินดี ก็จะมีผลให้ และเมื่อมีสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาก็จะมีผลร้าย การติดความรู้สึกเป็นคู่ ๆ นี้ทำให้จิตใจไม่ปกติ ไม่เป็นอุเบกขา และเป็นทุกข์ จึงควรทำให้เป็นปกติอยู่ตรงกลาง เป็นต้น^{๑๐๔} สาเหตุสำคัญของการเกิดโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ จึงมาจากสภาพและลักษณะของจิต สภาพของจิตที่ขุ่นมัว ไม่สะอาดบริสุทธิ์ เต็มไปด้วยอาสวะอันมีกิเลสเป็นตัวหลัก ทำให้ชีวิตตกอยู่ในบ่วงของความทุกข์ และไม่รู้วิธีหาทางออกให้พ้นทุกข์ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้จึงส่งผลให้มนุษย์ปุถุชนทุกคนเป็นโรคทางจิตใจ หรือโรคทางจิตวิญญาณอยู่ตลอดเวลาต่างกันที่ระดับของอาการเท่านั้น

จิตจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของคุณภาพของชีวิต เนื่องจากจิตเท่านั้นที่ทำให้ทุกสิ่งที่เห็น ที่สัมผัส ที่ได้ยิน ที่ลิ้มรส เป็นความจริง เพราะจิตเป็นของที่เกิดจากการกระทบทางอารมณ์เป็นสำคัญ^{๑๐๕} การควบคุมจิตเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก เพราะจิตนั้นแปรเปลี่ยนไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบ จึงจำเป็นต้องรู้วิธีจัดการกับอารมณ์อย่างถูกต้อง โดยพยายามรักษาและฝึกจิตให้รู้จักการจัดการกับความนึกคิดอย่างสม่ำเสมอ การฝึกจิตเป็นประเด็นที่สำคัญของพุทธศาสนา จิตที่ถูกฝึกมาดีจะเป็นจิตที่มีสุขภาพสมบูรณ์ เพราะมีความถูกต้องมีความเป็นปกติ จึงทำงานได้ดีไม่มีข้อบกพร่องส่งผลให้ไม่มีโรคทางจิต จนกลายเป็นจิตที่มีสภาวะที่ไม่ยึดติด เป็นอิสระและอยู่เหนือความคิด อีกทั้งมีพลังเปรียบเหมือนมหาสมุทร อันจะนำมาซึ่งความสุขต่อชีวิต

ในขณะที่โรคทางกายสามารถได้รับการบำบัดรักษาเยียวยาได้โดยแพทย์ผู้ชำนาญ หรือผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับอาการนั้น ๆ ที่สามารถจัดยาให้เหมาะกับโรคได้ แต่โรคทางใจนั้นเยียวยาได้ยาก เพราะเป็นเรื่องของจิตใจภายในที่ละเอียดอ่อนและเห็นได้ยาก แต่ส่งผลให้เกิดทุกข์มาก เพราะอารมณ์ความรู้สึกที่อยู่ในวัฏจักรของกิเลสและตัณหา ทำให้เกิดความอยากและอุปาทาน เมื่อสมปรารถนาก็สะท้อนออกในรูปของความยินดีปรีดา ความร่าเริง ความรัก ความหลง ความยึดติด เมื่อไม่สมปรารถนาจึงสะท้อนออกเป็นอาการโกรธ เกลียด เครียด วิตกกังวล หวาดผวา หวาดระแวง มือคึดต่อตัวเองและต่อผู้อื่น จึงไม่สามารถรักษาความเป็นกลางทางอารมณ์ได้ ชีวิตจึงมีแต่ความวุ่นวายไม่มีความสงบในจิต แม้ว่ายาสมัยใหม่อาจช่วยบรรเทาอาการความเครียด แต่ไม่ได้ขจัดถึงต้นตอแห่งโรคทางใจ พระพุทธศาสนาได้ย้ำเน้นถึงความสำคัญของโรคทางใจเป็นสำคัญและเน้นถึงการรักษาจิตใจถึงต้นตอของสาเหตุของทุกข์ คือ การกำจัดกิเลสตัณหาและอกุศลจิตเพื่อสร้างจิตที่มีคุณภาพและบริสุทธิ์

^{๑๐๔} พุทธทาสภิกขุ, ยาระงับสรรพโรค, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์สมิต, ๒๕๓๑), หน้า ๙-๒๐.

^{๑๐๕} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะ กับสุขภาพ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และสถาบันสื่อธรรม, ๒๕๔๔),

(๑) วิธีบำบัดรักษาโรคทางใจ

โรคทางใจ หรือ โรคทางวิญญาณ เป็นโรคทางสติปัญญาที่ต้องอาศัยหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาช่วยจัดออก^{๑๐๖} แพทย์อาจให้ยาตามอาการของโรคทางกาย ซึ่งอาจจะได้ผลหรือไม่ได้ผล จึงไม่แน่นอน แต่พระพุทธองค์นั้นทรงให้ยาระบายที่ได้ผลแน่นอน เพราะหลักธรรมที่พระองค์ทรงแสดงนั้นเป็นไปเพื่อคลายกำหนด ลดความยึดมั่นถือมั่น เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ และมีแนวทางปฏิบัติหลายแนวทางที่เหมาะสมกับจริตของคนแต่ละแบบ จึงได้ผลอย่างแน่นอนหากผู้ฟังเข้าใจและปฏิบัติอย่างถูกต้อง^{๑๐๗} ดังนั้น ยาที่ช่วยรักษาโรคทางใจได้ดีเยี่ยม คือ ธรรมโอสธ หรือ ยาธรรมะของพระพุทธเจ้า อันเป็น หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นเครื่องเยียวยาความทุกข์ของมนุษย์

ท่านพุทธทาสได้กล่าวถึง ธรรมโอสธอันประเสริฐ อันเป็นยาที่กินแล้วไม่ตาย เป็นตำรับยารักษาโรคทางวิญญาณ แต่ไม่สามารถจะหาซื้อได้ที่ไหน เพราะต้องหาในชีวิตของตัวเอง ที่กาย วาจา และใจ ดังต่อไปนี้^{๑๐๘}

๑.ไม่รู้ไม่ชี้ - อย่าไปจู้จี้อะไรให้มาก ไม่ต้องสนใจอาลัยอาวรณ์ในเรื่องต่าง ๆ ให้รักจิตใจ รู้จักปล่อยวาง

๒. ช่างหัวมัน - สรรพสิ่งเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา หรือ ปฏิจจสมุปบาท คือมันเป็นไปอย่างนั้นเอง เราไม่สามารถไปบังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาของเราได้ ดังนั้น ในบางเรื่องถ้าปล่อยวางได้ก็ควรปล่อย ต้องรู้จักทำจิตใจอย่าให้เป็นทุกข์ แต่หากเป็นเรื่องที่ต้องเข้าไปช่วยเหลือก็ต้องช่วย ไม่ดูดาย

๓. เช่นนั้นเอง - ความเข้าใจในกฎธรรมชาติของชีวิตและสรรพสิ่ง เช่น การเกิด การแก่ การเจ็บ และการตายของสรรพสัตว์ ในพระพุทธศาสนาใช้คำว่า “ตถตา” หรือ “เช่นนั้นเอง” “ผู้ถึงซึ่งเช่นนั้นเอง” หมายความว่า พระอรหันต์ ผู้ไม่มีห่วงเหว ไม่มีบวก ไม่มีลบ ไม่ดีใจเสียใจ เรียกว่า พระตถาคต ผู้มีความคงที่ ที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้อีกต่อไป

๔. ไม่มีตัวกู ไม่มีของกู - เป็นสติปัญญาอันสูงสุด เพราะการยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวกูของกู เกิดขึ้นเพราะความไม่รู้ หรือ อวิชชา จึงเกิดปัญหา เป็นความทุกข์ ความหนักใจ หากเกิดความรู้ความเข้าใจว่า ตัวตนที่ยึดติด ไม่ได้เป็นตัวตนที่แท้จริง เพียงแต่จิตเข้าไปยึดติดว่าเป็นตัวตน เพราะ “ความโง่” ทำให้เกิดความคิดว่าเป็น “ตัวกู” ทำให้เกิดอาการยึดติดและกลายเป็นความรักเมื่อสมหวัง และเป็นความโกรธเกลียดเมื่อผิดความคาดหวัง

^{๑๐๖} พุทธทาสภิกขุ, ยาระงับสรรพโรค, หน้า ๖.

^{๑๐๗} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๘-๑๐๙/๒๕๑-๒๕๔.

^{๑๐๘} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมโอสธ, หน้า ๔๐-๔๑. และ พุทธทาสภิกขุ, ยาระงับสรรพโรค, หน้า ๒๓ -

๕. ไม่นำเอา ไม่นำเป็น – ไม่มีอะไรที่นำเอา เพราะคำว่า “เอา” เป็นการ “เอา” ด้วยความโง่ ด้วยอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นว่ากูเอา มีแต่จะกัตจิตใจและอารมณ์ให้ปั่นป่วน เช่นเดียวกัน “เป็น” ซึ่งมีความหมายอุปาทานว่า เป็นโน้น เป็นนี้ เป็นแบบนั้น เป็นแบบนี้ จะทำให้ยึดติด และเกิดความหนักใจ หรือทุกข์ได้เมื่อไม่ได้ตามความคาดหวัง

๖. ตายก่อนตาย – มีความเข้าใจว่า ชีวิตตัวตนที่เป็นอยู่ เป็นที่ประชุมขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่ผันแปร ดับสลาย ไม่เที่ยง และไม่ใช่ว่าตัวตนที่แท้จริง จึงไม่ควรที่จะยึดติดกับร่างกาย กับตัวตน กับคำว่า ตัวกูของกู คำว่า “ตายก่อนตาย” หมายถึง หมดตัวกู หมดความยึดมั่นในตัวตน ก่อนที่จะเสียชีวิตตายจริง ๆ เท่ากับเข้าใจถึงอมตธรรมที่ว่า โดยสภาวะธรรมแท้จริงสูงสุดนั้น ไม่มีอะไรเกิด อะไรตาย มีแต่กระแสของอิทัปปัจจยตา ธาตุทั้งหลายปรุงแต่งกันขึ้น เป็นไปตามกฎปฏิจจสมุปบาท ไม่ต้องมีตัวตน ไม่ต้องมีของตน ไม่มีตัวกูตั้งแต่เกิดจนดับ เพราะเกิดดับ ๆ เป็นสภาวะธรรมชาติที่เป็นอยู่จริง แต่ที่เราเป็นทุกข์เพราะไม่เห็นความจริงนี้

๗. ดับไม่มีเหลือ – การดับตัวกู ดับตัวตน ดับเหตุ ดับปัจจัย ก็จะไม่เกิดความเห็นแก่ตัว ไม่เกิดโลภะ โทสะ โมหะ ไม่เกิดไฟ คือกิเลส ไม่เกิดทุกข์ ชีวิตก็จะมีคุณภาพและเป็นสุข

คำรับยาทั้ง ๗ เป็นหลักคำสอนให้เข้าใจถึงธรรมชาติของสรรพสิ่ง ลดละการยึดมั่นถือมั่น จะทำให้เกิดความเข้าใจในความจริงของธรรมชาติที่มีการแปรเปลี่ยนเป็นลักษณะสำคัญ ที่ไม่มีความยั่งยืนในองค์ประกอบของความเป็นชีวิต หรือ ชันธ ๕ และเป็นการสอนให้รู้จัก “การละ” ที่สำคัญต่อการรักษาโรคทางใจ หรือ โรคทางวิญญาณ อันได้แก่^{๑๐๙}

๑. การละ “สัถกายทิฏฐิ” – การละความถือตัวตนชนิดหยาบ

๒. การละ “วิจิกิจฉา” – การละความลังเลที่ทำให้จิตใจอ่อนแอในแง่มุมต่าง ๆ จึงก่อให้เกิดกำลังใจอันเข้มแข็ง มีความแน่วในการจัดการกับชีวิต รู้จุดหมายปลายทางและหนทางที่เหมาะสม อันได้แก่ ปฏิบัติที่ยึดถือปฏิบัติที่ถูกต้องแน่นอน

๓. การละ “สีลัพพตปรามาส” – การละความป่าเถื่อน เช่น การเข้าใจในศีลและวัตร อันเป็นข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่ผิดจากความจริง ส่งผลให้เกิดการปฏิบัติอย่างมกมาย มีความโง่เขลา ยึดถือพึ่งพาสิ่งที่ผิด ๆ เช่น การยึดถือที่พึ่งพิงภายนอกจำพวกผีसागเทวดา เป็นต้น ว่าจะเป็นเครื่องดับทุกข์ รวมถึงการสร้างพิธีรีตองที่ไม่จำเป็นต่าง ๆ ขึ้นตามประสาของคนโง่เพื่อสร้างความยึดติด ไม่ปล่อยวาง

การมีสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจที่ดีมีคุณภาพ หรือ การปราศจากโรคทั้งทางกายและทางใจ ถือว่าเป็นเป้าหมายหลักของคำสอนและวิธีปฏิบัติตนของพระพุทธศาสนา ดังพุทธพจน์ที่ว่า “....ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ...”^{๑๑๐} พระธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า นับเป็น “ธรรมะ

^{๑๐๙} พุทธศาสนิกชน, ธรรมะ คือ โอสถสำหรับโลก, หน้า ๒๗-๒๘.

^{๑๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๖/๒๕๕.

โอสถ” หรือ ยาชั้นเยี่ยมที่สามารถบำบัดขจัดโรคทางใจชั้นเลิศ พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสย้ำเน้นถึง ความสำคัญของนามธรรม หรือ จิตใจ ว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของขั้น ๕ พระองค์ทรงเป็นแพทย์ ชั้นเยี่ยม ^{๑๑๑} ทรงเป็นผู้เยียวยารักษาชาวโลกทั้งที่เจ็บไข้ได้ป่วยหรือไม่มีโรคร้ายก็ตาม พระธรรมคำ สอนของพระองค์เปรียบเหมือนยาหลากหลายขนานที่ถูกจัดสรรให้เหมาะสมต่อผู้ฟัง มีหลายพระสูตร ที่สะท้อนว่าพระองค์มีความรู้ในศาสตร์การแพทย์ ดังเช่น พระสูตรที่ทรงแสดงเกี่ยวกับเรื่องของ ร่างกายและจิตใจโดยละเอียด พระองค์ทรงบรรยาย “อาการสามสิบสอง” ใน มหาสติปัฏฐานสูตร ได้ ย้ำเน้นให้มีสติพิจารณาให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง โดยการพิจารณาภาวะที่เกิดตามความเป็น จริงทั้งทางร่างกายและจิต มีแนวปฏิบัติในการพิจารณาอย่างเป็นขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การพิจารณา ร่างกาย การพิจารณาความรู้สึก (เวทนา) การพิจารณาจิต และ การพิจารณาธรรมที่เกิดในจิต ซึ่ง สะท้อนถึงความรู้ทางด้านสรีระ อวัยวะทั้งภายในและภายนอกของพระพุทธองค์อย่างดี

๓.๓ ธรรมโอสถ

๑) ความหมาย

(๑) ธรรม – ดูรายละเอียดในบทที่ ๒ หน้า ๔๑-๔๒.

(๒) โอสถ (โอสถ-บาลี) โอสถมีความหมายว่า ยารักษาโรค^{๑๑๒} ยาแก้โรค; ยา รักษาโรค, เครื่องยา^{๑๑๓}

ธรรมโอสถ หมายถึง ธรรมะที่เป็นยารักษาโรค หรือ ยาธรรมะ หรือ ยารักษาใจ เพราะ หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีลักษณะสำคัญ คือ เป็นยาที่รักษาโรคของสัตว์โลกให้หายไป โดยสิ้นเชิง ไม่ว่าจะป่วยเป็นโรคชนิดใด^{๑๑๔} ยาของพระพุทธองค์จัดเป็นยาวิเศษอันเป็นเครื่องเยียวยาความ ทุกข์ของมนุษย์ที่สามารถรักษาบ่อเกิดของโรคทางใจ เพราะสามารถทำลายล้างอกุศลธรรมอันเป็นบ่อ

^{๑๑๑} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “แพทย์” ว่าเป็น “หมอรักษา โรค” และโรคเป็นภาวะที่ร่างกายทำงานได้ไม่เป็นปกติเนื่องจากเชื้อโรค เป็นต้น (จาก- ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/dictionary/> [๘ ส.ค. ๒๕๕๗] . ศาสตร์ทางการแพทย์ หรือ แพทย์ศาสตร์ เป็นศาสตร์เก่าแก่ที่มีการศึกษามานาน เป็นศาสตร์ที่ว่า ด้วยชีวิตของมนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจ เพราะเกี่ยวข้องกับการป้องกันดูแลรักษาสุขภาพ และการรักษาความ เจ็บป่วย อาการผิดปกติทั้งทางร่างกายและจิตใจ โดยที่แพทย์ หรือ หมอ ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้สูงและมีทักษะในการ รักษาผู้ป่วย

^{๑๑๒} พระครูอุตรคณาธิการ (ขวินทร์ สระคำ) และ จำลอง สารพัดนึก, รวบรวมและเรียบเรียง, พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับ นิสิต-นักศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๑.

^{๑๑๓} สำนักราชบัณฑิตยสภา, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/dictionary/> [๑๗ เมษายน ๒๕๕๘].

^{๑๑๔} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะ คือ โอสถสำหรับโลก, หน้า ๒๓.

เกิดของความทุกข์ อาทิ กิเลส ตัณหา อวิชชา เป็นต้น อีกทั้งยังเป็นเกราะป้องกันไม่ให้เกิดอกุศลธรรม และความทุกข์เกิดขึ้นอีกได้

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงค้นพบและทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เป็นองค์ความรู้ที่เป็นความจริงขั้นปรมาตม (Ultimate truth) เพราะเป็นองค์ธรรมที่สร้างความรู้ ความเข้าใจในกฎธรรมชาติของสรรพสิ่งอันเป็นสากล เช่น อริยสัจ ๔, ไตรลักษณ์, ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น และยังเป็นองค์ธรรมสำคัญต่อการปฏิบัติปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องของการเป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง ได้แก่ องค์ธรรมสำคัญ ๆ เช่น เบญจศีล เบญจธรรม, อริยมรรคมีองค์ ๘, สัจจะ ๑๐, สัมปายะ ๗, โพชฌงค์ ๗, และการเจริญสติภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น เพื่อจุดหมายของการมีคุณสมบัติของชาวพุทธที่มีความสะอาด บริสุทธิ์ สว่างไสว มีความสันติสงบเย็นในจิตใจ ด้วยการมีความเชื่อ ความเลื่อมใส ความศรัทธามั่นคงในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์อย่างพร้อมเพรียง มีความบริสุทธิ์ทั้งในศีลและวัตร ซึ่งสะท้อนถึงหลักของ “โอวาทปาติโมกข์” อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “...การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี่คือการสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”^{๑๑๕}

ธรรมะของพระพุทธเจ้ายังสอนให้เป็นผู้ไม่หวั่นไหวต่อกิเลส อารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบจิต และรู้จักวิธีที่จะจัดการกับอารมณ์ที่เกิดขึ้นอย่างถูกวิธีสะท้อนถึงความมั่นคงทางจิต และการมีความรู้ที่ถูกต้องต่อธรรมชาติของสรรพสิ่ง อาทิ หลักไตรลักษณ์ที่ว่าด้วย การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับ เป็นต้น จะส่งเสริมการลดอดีตและอุปาทาน-การยึดมั่นถือมั่น นอกจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าจะเป็นยารักษาบำบัดขั้นดีต่อโรคทางใจ และโรคทางร่างกายที่มีความเกี่ยวพันกันแล้ว ยังเป็นเกราะป้องกันชั้นเยี่ยมต่อโรคภัยไข้เจ็บที่จะเข้ามาทำร้ายชีวิตจิตใจ ด้วยคุณค่าของธรรมโอสถดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงได้รับการยกย่องว่าเป็น “นายแพทย์ผู้เยียวยาของชาวโลกทั้งปวง”

๒) ธรรมโอสถ : หลักคำสอนที่เป็นเครื่องเยียวยาความทุกข์ของชีวิต

สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้มีมากมายซึ่งเปรียบได้กับใบไม้ที่อยู่บนต้นไม้อันไม่ขาด แต่พระองค์ทรงเลือกตรัสสอนเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์ซึ่งเปรียบกับใบไม้ที่พระองค์ทรงหยิบไว้ในกำมือไม่กี่ใบ^{๑๑๖} โดยทรงมีจุดมุ่งหมายให้ผู้ฟังได้รู้จักอริยสัจ ๔ คือรู้จักทุกข์และการดับทุกข์เป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีองค์ธรรมหลักสำคัญอื่น ๆ ที่มีหลักปฏิบัติอันเป็นกุศลธรรมในการชำระจิตใจให้ชาวสะอาด คลายความกำหนัด ระวังกิเลส ตัณหาและอาสวะ ดับอวิชชาเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นตามความจริงจนไปสู่

^{๑๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สีสปาวนสูตร (ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สีสพาวน) - ส.ม. (ไทย) ๑๙/

จุดหมายสูงสุดของการหลุดพ้น หลักธรรมและแนวทางปฏิบัติสำคัญของพระพุทธเจ้าที่เยียวารักษาโรคของมนุษย์ ได้แก่

(๑) อริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ หรือ ความจริงอันประเสริฐ^{๑๑๗} เป็นองค์ธรรมสำคัญที่ให้แบบแผนการพิจารณาวิเคราะห์ความทุกข์อย่างเป็นระบบ เป็นแนวคิดที่สามารถนำไปสู่ภาคปฏิบัติได้จริง เพราะสอนให้เข้าใจถึงสาเหตุของทุกข์และจนถึงวิธีการดับทุกข์ และยังเป็นองค์ธรรมที่ช่วยให้ผู้ฟังสามารถบรรลุธรรมขั้นสูงสุดเป็นพระโสดาบัน ดังเช่นกรณีของปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ (ท่านโกณฑัญญะ ท่านภททิยะ ท่านวัปปะ ท่านมหานามะ และท่านอัสสชิ) นอกจากนี้หลักธรรมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนายังสามารถยังสรุปลงในอริยสัจ ๔ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้าง ชาวโลกกล่าวว่า ‘เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น’ นอกจากนี้เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าขนาดใหญ่’ แม้ฉันใด กุศลธรรม ทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกัน นับเข้าใน อริยสัจ ๔”^{๑๑๘} การศึกษาและทำความเข้าใจในอริยสัจ ๔ จึงมีประโยชน์อย่างมากในการศึกษาหนทางการดับทุกข์ของพระพุทธศาสนาที่สามารถนำไปใช้กับชีวิตประจำวันของมนุษย์ได้

ก. ความหมายของอริยสัจ

อริยสัจ หมายถึง “ความจริงอันประเสริฐ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “...อริยสัจ ๔ ประการนี้แล เป็นของแท้เท่านั้น ไม่คลาดเคลื่อน ไม่กลายเป็นอย่างอื่น ฉะนั้นจึงเรียกว่า อริยสัจ”^{๑๑๙} อริยสัจยังหมายถึงความจริงของพระอริยะ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ตถาคตเป็นอริยะในโลกพร้อมทั้งเทวะ ทั้งมาร ทั้งพรหม ในหมู่ประชาชนพร้อม สมณะ และพราหมณ์ พร้อมทั้งเทพและมนุษย์ ฉะนั้นจึงเรียกว่า อริยสัจ ประการหนึ่ง”^{๑๒๐} และอริยสัจยังเป็นความจริงที่ทำให้เป็นพระอริยะ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...เพราะเรารู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการนี้ตามความเป็นจริง ชาวโลกจึงเรียกตถาคตว่า ‘พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า’”^{๑๒๑} อริยสัจเป็นธรรมที่พระอริยะทั้งหลายมี เป็นความจริงและเป็น

^{๑๑๗} อริยสัจ ๔ เป็นความจริงของพระอริยะ เป็น “ปรมัตถธรรม” ที่ทำให้เห็นตามความเป็นจริง และเข้าใจถึงทุกข์และวิธีการดับทุกข์ได้อย่างหมดสิ้น การเข้าใจอริยสัจ ๔ ทำให้สามารถหลุดพ้นจากภวนตติ (ต้นหนานำไปสู่ภพ ตัณหาประจุเชิงซ้อนซึ่งสามารถนำสัตว์ออกจากภพไปสู่ภพ - ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙. เชิงอรุณที่ ๒. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “อริยสัจ ๔” ใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕-๑๖๕/๙๙-๑๐๐, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๓/๖๐๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๕๕.

^{๑๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙.

^{๑๑๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๓/๖๐๔.

^{๑๒๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๘/๖๑๐.

^{๑๒๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๓/๖๐๗.

เหตุแห่งการสำเร็จของพระอริยะทั้งหลาย^{๑๒๒} ในปรมัตถที่ปนีได้อธิบายคำว่า *อริยสัจจานิ* (อริยสัจ) สัจจะ หรือ สภาพธรรมที่มีจริง มีสภาพที่เที่ยงแท้ ไม่แปรเปลี่ยน ความทุกข์ที่เห็นเป็นสิ่งที่แท้จริง เพราะบีบคั้นบุคคลผู้มีความทุกข์ ๓ อย่างคือ ทุกข์ทุกข์ (ทุกข์อย่างแท้จริง) สังขารทุกข์ (ทุกข์ปรุงแต่ง) และวิปริณามทุกข์ (ทุกข์แปรปรวน)^{๑๒๓}

อริยสัจ จึงหมายถึงความจริงที่ทำให้ผู้ที่เข้าใจและปฏิบัติตามสามารถบรรลุถึงความเป็นอริยบุคคล เพราะเป็นความจริงที่เกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์ ไม่เป็นเท็จ ไม่แปรเป็นอย่างอื่น เป็นความจริงในตัวของมันเอง ที่มนุษย์ทุกคนต้องเผชิญตลอดชีวิต อริยสัจ ๔ เป็นองค์ธรรมที่พระพุทธเจ้าสั่งสอนให้ผู้คนได้รู้จักพิจารณาถึงเหตุหรือที่มาของทุกข์เป็นอันดับแรก จากนั้นจึงค่อยพิจารณาถึงแนวทางการดับทุกข์ โดยสอนให้ลด ละ เลิกสิ่งที่ทำให้เป็นทุกข์ ไม่ว่าจะเป็นกิเลส ตัณหา อาสวะทั้งหลาย โดยการปฏิบัติตาม หลักโอวาทปาฏิโมกข์ อันได้แก่ การทำดี ละบาป และทำใจให้ผ่องใสตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อที่จะพัฒนาตนเองให้ไปตามทางอันประเสริฐของพระอริยเจ้า อันเป็นปรมัตถธรรมที่เป็นอมตะ ไม่แปรเปลี่ยน เป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่จริงที่ทุกคนสามารถดำเนินรอยตามเพื่อความหลุดพ้นได้

ข. องค์ประกอบของอริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ หรือธรรม ๔ ประการที่ควรรู้ ได้แก่ (๑) ทุกขอริยสัจ - อริยสัจคือทุกข์ (๒) ทุกขสมุทยอริยสัจ - อริยสัจคือเหตุเกิดแห่งทุกข์ (๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ - อริยสัจคือความดับแห่งทุกข์ (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ - อริยสัจคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์^{๑๒๔}

๑. **ทุกขอริยสัจ** (suffering; unsatisfactoriness) – คำว่า ทุกข์ มาจากภาษาบาลีว่า **ทุกขิ** (ทุ+ขม ขนฺติย + กว) หมายความว่า ความทุกข์ ความยากลำบาก^{๑๒๕} ความทุกข์นั้นเป็นสภาพที่ทนได้ยากทั้งทางกายและทางใจ เป็นสภาวะที่บีบคั้น ขัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง^{๑๒๖} พระไตรปิฎกระบุถึงทุกข์ ๑๒ อย่าง คือ^{๑๒๗} (๑) ขาติ - ความเกิด (๒) ชรา - ความแก่ (๓) มรณะ - ความตาย (๔) โสกะ - ความเศร้าโศก (๕) ปริเทวะ - ความร้องไห้ บ่นเพ้อ (๖) ทุกข์ (๗) โทมนัส - ความโศกเศร้า (๘) อุปายาส - ความคับแค้น (๙) การประสบกับ

^{๑๒๒} พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๑-๑๖๒.

^{๑๒๓} พระอนุรุทธเถระและพระญาณธะ, **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถที่ปนี**, แปลโดย พระคันธสาร ราชกิจ, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๗๓๐-๗๓๑.

^{๑๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘.

^{๑๒๕} พระโมคคัลลานเถระ, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, หน้า ๑๔๒.

^{๑๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๕๕.

^{๑๒๗} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๒๐/๑๑๘, อ.อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒.

อารมณ์อันไม่เป็นที่รัก (๑๐) ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รัก (๑๑) การไม่ได้สิ่งที่ต้องการ และ (๑๒) อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์

ชีวิตมักมีปัญหาเมื่อเกิด “อุปาทาน” ที่เกิดจากตัณหา จึงเกิดการยึดติด การยึดมั่นถือมั่น ในกิเลส ในตัวตน ยึดถือความพอใจของตนเป็นใหญ่เข้าไปรวมอยู่ด้วย กลายเป็น “อุปาทานชั้น ๕” หรือการยึดมั่นอยู่ในชั้น ๕ อันได้แก่^{๑๒๘} (๑) รูปอุปาทานชั้น – การยึดมั่นในรูป (๒) เวทูปาทานชั้น – การยึดมั่นในเวทนา (๓) สัญญูปาทานชั้น – การยึดมั่นในสัญญา (๔) สังขารูปาทานชั้น – การยึดมั่นในสังขาร (๕) วิญญาณูปาทานชั้น – การยึดมั่นในวิญญาณ และก่อให้เกิดทุกข์ตามมา ทุกข์ในที่นี้ เป็นความบีบคั้นทั้งทางร่างกายและจิตใจ เพราะการนำตัวเองเข้าไปยึดโยงผูกติดกับสิ่งต่าง ๆ รอบตัว

๒. สมุทัยอริยสัจ ได้แก่ สาเหตุให้เกิดทุกข์^{๑๒๙} ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กาม ภาวะ และวิภาวะ^{๑๓๐} หรือ ความอยาก ซึ่งแบ่งเป็น (๑) ความอยากได้ อยากมี อยากเป็น และ (๒) ความอยากไม่ให้ ไม่ให้เป็น^{๑๓๑} ตัณหา ๓ เป็นเหตุให้เกิดภพใหม่ อันประกอบด้วยความกำหนด ความยินดีเพลิดเพลิน ติดใจในอารมณ์นั้น และทำให้ติดอยู่ในวัฏฏะ^{๑๓๒} ตัณหา ๓ ได้แก่^{๑๓๓}

๑. กามตัณหา (Craving for sensual pleasure) – ความอยากในกามทั้งที่เป็น (๑) กามวัตถุ – ที่ตั้งแห่งกาม หรือเหตุให้เกิดกาม ได้แก่ ๕ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (๒) กิเลสกาม – ความใคร่ที่มีอยู่ในใจ กามทั้ง ๒ แบบทำงานร่วมกัน เมื่อมีสิ่งยั่วยวนจากภายนอก หรือ วัตถุกาม กิเลส หรือความใคร่ในใจจะออกมารับกลายเป็นไฟระเคเผาใจให้รุ่มร้อน ยิ่งเพิ่มความอยากเป็นทวีคูณ

๒. ภาวะตัณหา (Craving for existence, The will to be, The will to live) - ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ อยากเป็นใหญ่ อยากมีอำนาจ ถือเป็นเจตจำนงของสรรพสัตว์ที่ต้องการรักษาชาติพันธุ์ และชีวิตของตนไว้ ซึ่งสะท้อนความต้องการของมนุษย์ที่ไม่มีที่สิ้นสุด ความไม่รู้จักความพอดี และก่อให้เกิดความพอใจเมื่อสมหวังและยึดมั่นเอาเป็นของแท้ไม่แปรเปลี่ยน ทำให้ยากได้อยากสมหวังมากกว่าเดิม หรือเมื่อไม่พอใจเพราะไม่ได้ในสิ่งที่ต้องการก็จะยิ่งเกิดความโศกเศร้า เป็นทุกข์

๓. วิภวตัณหา (Craving for non-existence) – ความไม่อยากมี ความไม่อยากเป็น คืออยากพ้นจากสภาพที่ตนกำลังเผชิญอยู่ เป็นความทรมานทรมาย ความท้อถอยในอกุศลกรรม ความไม่สม

^{๑๒๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๐๓/๑๙๘.

^{๑๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑/๒๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๕.

^{๑๓๐} วคิน อินทสระ, อริยสัจ ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘), หน้า ๕๕.

^{๑๓๑} พุทธศาสนิกฯ, คู่มือมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ บริษัท ตาตา พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘.

^{๑๓๒} ปัญญา ใช้บางยาง, ธรรมาธิบาย หลักธรรมในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๙๔.

^{๑๓๓} วคิน อินทสระ, อริยสัจ ๔, หน้า ๕๘-๗๗.

ปรารถนาในสิ่งที่ต้องการ หรือ การเผชิญกับความลำบากอุปสรรคต่าง ๆ ย่อมทำให้เกิดความท้อถอย อิดออดและเป็นทุกข์

๓. นิโรธอริยสัง - ความดับทุกข์^{๑๓๔} หมายถึง ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา^{๑๓๕} ถือเป็นผลของการดับสมุทัย หรือการดับความอยากหรือตัณหาซึ่งเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ จึงเกิดความดับทุกข์ ซึ่งมีความสงบเย็น สว่างใส สภาวะที่ปลอดจากทุกข์โดยสิ้นเชิง คือ สภาวะที่หมดจากทุกข์ หมดจากกิเลส ตัณหา เป็นอิสระและหลุดพ้นอย่างแท้จริง อันหมายถึงพระนิพพาน นิโรธกับนิพพานจึงเป็นไวพจน์ของกันและกัน

พระนิพพาน หรือ อสังขตธรรม เป็นธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ดังคำกล่าวที่ว่า “นสงขตํ สงตลกฺขณรหิตนฺติ จ อสงขตํ -นิพพานไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และเว้นจากลักษณะที่ปรุงแต่ง จึงเรียกว่า อสังขตะ”^{๑๓๖} พระนิพพานเป็นวิสังขารธรรม คือ ธรรมที่ไม่มีปัจจัยมีการปรุงแต่ง เป็นโลกุตตระ คำว่า “โลกุตตระ” หมายถึงพ้นจากโลก พระนิพพานไม่ใช่ขันธ แต่เป็น “ขันธวิมุตติ” คือ พ้นจากขันธ^{๑๓๗} และเป็นอนัตตา เพราะพระนิพพานเป็นภาวะที่มีอิสรภาพสมบูรณ์ที่ก้าวพ้นจากไตรลักษณ์ ๒ ข้อ คือ พ้นจากภาวะไม่เที่ยง และพ้นจากการเป็นทุกข์ เนื่องจาก (๑) ไม่ปรากฏความเกิด (๒) ไม่ปรากฏความสลาย (๓) เมื่อดำรงอยู่ ไม่ปรากฏความผันแปร^{๑๓๘} แต่อย่างไรก็ตามพระนิพพานยังเป็น “อนัตตา” หรือ ความไม่มีตัวตน อันเป็นองค์หนึ่งของไตรลักษณ์ พระนิพพานเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา^{๑๓๙} เพราะเป็นสภาวะที่เป็นสุขแท้จริง มีความสงบสะอาดสว่าง ไร้ซึ่งกิเลสตัณหา ไร้ทุกข์ จิตผ่องใสบริสุทธิ์และเป็นอิสระจากพันธการทั้งปวงอย่างสมบูรณ์

พระนิพพานเป็นสภาวะที่หาคำมาอธิบายได้ยาก เนื่องจากภาษาสมมติของชาวโลกนั้น เป็นเพียงการตอบสนองความต้องการของคนในสังคมระดับโลกียะ ไม่อาจที่จะอธิบายความหมายหรือลักษณะของสภาวะธรรมแท้ (โลกุตตระ)^{๑๔๐} แต่ก็พอจะเข้าใจถึงสภาวะของพระนิพพานผ่านคำตรัสของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อันทำให้ปุถุชนพอจะเข้าใจพระนิพพานว่าเป็นสภาวะแห่งความสุขสูงสุดที่มนุษย์ควรไฝหา ดังที่ทรงตรัสว่า “นิพพานํ ปรมํ สุขํ - พระนิพพานเป็นสุขอย่าง

^{๑๓๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๑/๑๔๓.

^{๑๓๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๓/๕๙๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖.

^{๑๓๖} อุทาน.อฎ. ๗๗/๔๒๒ อ้างใน พระโมคคัลลานะเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๒๔.

^{๑๓๗} สุจินต์ บริหารวนเขตต์, ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาพผนวก, หน้า ๕๓-๕๕.

^{๑๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๖๗.

^{๑๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๖.

และ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๖.

^{๑๔๐} มรรค ผลของมรรคที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์และชาติ ที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง สภาวะธรรมนั้นชื่อว่าเป็นโลกุตตระ - อภิ.วิ. (ไทย) ๓๔/๑๑๐๐/๒๗๙.

ยิ่ง”^{๑๔๑} และเป็น “...ภาวะที่สงบ ประณีต คือระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา คลายความกำหนัด ความดับ นิพพาน...”^{๑๔๒} “...พระนิพพานชื่อว่าเป็น สภาวะธรรมที่ผู้ปฏิบัติพึงจะเห็นชัดด้วยตนเอง ... เมื่อละโมหะได้แล้ว เขาย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียน ตนเอง ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่เสวยทุกข์ทมนัสทางใจ พระ นิพพานชื่อว่าเป็นสภาวะธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง เป็นอย่างนี้แล”^{๑๔๓}

พระนิพพานจึงเป็นสภาวะที่ไม่มีตัวตน การจะเข้าถึงสภาวะนิพพานต้องมาจากการลงมือ ปฏิบัติเองเท่านั้น จึงจะสามารถประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ใช่มาจากการอ่านหนังสือ หรือนึกตรึกตรองคิด เอง ความสุขในที่นี้เป็นความสุขแห่งความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ทั้งทุกข์โดยสภาวะ ทุกข์โดยกิริยา และทุกข์โดยอาการ คือหมดทุกข์จากตัณหาและกิเลส เมื่ออวิชชาถูกทำลายไป ความรู้หรือวิชชา เกิดขึ้นแทนที่ ลดความเป็นอัตตา จนนำไปสู่การหลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่น เป็นอิสระจาก พันธนาการทั้งปวง เป็นการหลุดพ้นอันเป็นอมตะ อย่างไรก็ตามแม้ว่าการบรรลุพระนิพพานจะไม่ใช่ว่า เป็นเรื่องง่าย ต้องอาศัยความเพียรและการปฏิบัติตามหนทางของการดับทุกข์ (มรรค) อย่างมุ่งมั่นเป็น เวลานาน แต่ในระหว่างการเดินทางตามมรรค ผู้ปฏิบัติสามารถประสบเห็นผลเห็นประโยชน์ที่เกิดแก่ ตนเองและผู้อื่นเป็นขั้น ๆ ไป เพราะนิโรธมีขั้นตอนของการดับกิเลสลดหลั่น ๕ ระดับ คือ^{๑๔๔} (๑) วิกขัมภนนิโรธ – การดับกิเลสด้วยการข่มไว้ด้วยอำนาจแห่งฌาน (๒) ตทังคนิโรธ- การดับกิเลสด้วย องค์ของกรรมฐานนั้นๆ ได้แก่เจริญวิปัสสนาเป็นไปในส่วนแห่งการกำจัดกิเลสมีความโลภเป็นต้น (๓) สมุจเฉทนิโรธ – การดับกิเลสได้โดยเด็ดขาดด้วยมรรคญาณ (๔) ปฏิปัสสัทธินิโรธ – การดับกิเลสได้ โดยอาการอันสงบ ได้แก่ โลกุตระผล (๕) นิสสรณนิโรธ – การดับกิเลสได้โดยการสลัดออกไป ได้แก่ พระนิพพาน

๔. มรรคอริยสัจ – ทางดับทุกข์ หรือวิธีปฏิบัติเพื่อกำจัดสาเหตุแห่งปัญหา

มรรค หมายถึง หนทางที่นำไปสู่จุดหมาย เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์^{๑๔๕} ซึ่งเป็นวิธีแก้ไขปัญหา หนทางนั้นเป็นทางเดียวแต่มีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ (the noble Eightfold Path) จึงเรียกว่า “มรรคมืองค์ ๘ หรือ อริยอัฏฐังคิกมรรค”^{๑๔๖} มรรคมืองค์ ๘ เป็นแนวทางที่ เหมาะสมและดีที่จะนำไปสู่จุดหมายของการของการละกิเลส ตัณหา และอกุศลธรรมต่าง ๆ

^{๑๔๑} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๐๓/๙๕.

^{๑๔๒} อ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๙.

^{๑๔๓} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๕๖/๒๑๙.

^{๑๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๘๖๒-๘๖๓.

^{๑๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘.

^{๑๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๕.

ที่อยู่ภายในใจ และเป็น “มัชฌิมาปฏิปทา” – ข้อปฏิบัติในท่ามกลาง หรือทางสายกลาง^{๑๔๗} ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นกลางๆ พอเหมาะพอดีมีความสอดคล้องกับธรรมชาติและไม่สุดโต่งไปในทางใดทางหนึ่ง อันเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่ดีงามที่ช่วยให้หลุดพ้นและเป็นอิสระจาก (๑) กามสุขัลลิกานุโยค – การหมกมุ่นอยู่ด้วยสุขในกามทั้งหลาย และ (๒) อตตกิลมณานุโยค – การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน^{๑๔๘} การที่จะเดินทางไปสู่จุดหมายนี้ได้จำเป็นต้องอาศัยองค์ประกอบทั้ง ๘ ที่ทำหน้าที่เกี่ยวโยงสัมพันธ์ทำงานร่วมกันอย่างพอเหมาะพอดี มรรคมีองค์ ๘ นี้สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีลสมาธิ ปัญญา^{๑๔๙} เพราะมีเนื้อหาสาระที่เหมือนกัน คือ เป็นแบบปฏิบัติอันงดงามที่ช่วยขัดเกลาจิตใจของผู้ปฏิบัติให้สะอาดบริสุทธิ์ และฝึกฝนพัฒนาตนเองไปในทางกุศลธรรมเพื่อชีวิตที่มีคุณภาพและเหมาะสม

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นหนทางที่ผู้ปฏิบัติตามจะรู้เห็นเองว่าเป็นหนทางอันประเสริฐและมีประโยชน์จริง มรรคมีองค์ ๘ ได้แก่^{๑๕๐}

๑) สัมมาทิฐิ - ความเห็นชอบ (Right view , Right Understanding) คือเห็นในอริยสัจ ๔ ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “...สัมมาทิฐิ...คือ ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์)”^{๑๕๑}

“สัมมา” หมายถึง โดยชอบ ดี ถูกต้อง สมบูรณ์ จริงแท้^{๑๕๒} “ทิฐิ หรือ ติฐิ” หมายถึง ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี ความเข้าใจตามนัยเหตุผล ความใฝ่เนียมต่างๆ ที่มีอิทธิพลครอบงำ และมีบทบาทต่อวิถีชีวิตและสังคม เพราะมีส่วนในการกำหนดโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของมนุษย์^{๑๕๓} ซึ่งเกี่ยวพันกับการมองโลกและชีวิตอันจะส่งผลต่อการมีทัศนคติที่เป็นกุศล หรืออกุศล เป็นบวกหรือลบ และสะท้อนออกมาเป็นพฤติกรรมหรือปฏิกิริยาต่อสังคม สัมมาทิฐิจึงหมายถึง ความเข้าใจ ความเห็นที่ถูกต้องที่สมบูรณ์และแท้จริง และยังรวมไปถึงการมีความเห็นเชื่อที่ถูกต้องและสอดคล้องกับสถานการณ์ อันส่งผลต่อการกระทำที่เหมาะสม

^{๑๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๑๔.

^{๑๔๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๒๐, ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๐๘๑/๕๙๒, ข.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๒.

^{๑๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๔๔-๕๔๕, ๘๖๗.

^{๑๕๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๙๓/๑๖๔.

^{๑๕๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๑๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๕.

^{๑๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๖๙๐.

สัมมาทิฐิเป็นความรู้ หรือ วิชาที่ถูกต้อง เป็นทางหลักเลียงสำหรับบุคคลผู้เห็นผิด^{๑๕๔} ผู้ที่มีสัมมาทิฐิจึงเห็นแจ้ง มีความใคร่ครวญ มีปัญญาอันมีคุณมหันต์ เพราะเปรียบเหมือนเครื่องทำลายกิเลส เหมือนเครื่องนำทาง เหมือนปลูก ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ เหมือนศีลตรา เหมือนปราสาท เหมือนประทีป เหมือนดวงแก้ว^{๑๕๕} จึงรู้จักธรรมชาติฝ่ายกุศล ไม่หลงงมงาย ปัญญาทำให้มีความเข้าใจถูกต้องมีความเชื่อที่ถูกต้อง จึงรู้ว่าสรรพสิ่งตกอยู่ภายใต้ไตรลักษณ์ ย่อมมีความเสื่อมสลาย ไม่มีความคงทน จึงไม่ควรยึดติดมั่นให้เกิดทุกข์ การมีความรู้ ความเข้าใจ ความเห็นชอบนับเป็นองค์ธรรมที่มีความสำคัญมาก เพราะจะเป็นบ่อเกิดหรือปัจจัยให้เกิดองค์ธรรมอื่น ๆ ในมรรคมองค์ ๘ ตามมา

๒) สัมมาสังกัปปะ (Right Thought) - ความดำริชอบ หรือ ความมุ่งหมายถูกต้อง ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์^{๑๕๖} เมื่อมีความเห็นชอบ มีความเข้าใจที่ถูกต้องแล้วหรือสัมมาทิฐิแล้ว จึงมีความมุ่งหมายที่จะเดินไปตามความเข้าใจ คือเดินไปในทางดับทุกข์^{๑๕๗} อันหมายถึง ความดำริที่จะออกจากกาม ความดำริที่จะออกจากความพยายาบท และความดำริที่จะออกจากการเบียดเบียน^{๑๕๘} ซึ่งตรงข้ามกับ “มิฉณสังกัปปะ”^{๑๕๙} สัมมาสังกัปปะจึงเป็นทางหลักเลียงสำหรับบุคคลผู้มีความดำริผิด^{๑๖๐} โดยมีลักษณะสำคัญ คือ^{๑๖๑}

(๑) เนกขัมมสังกัปป - เนกขัมมวิตก คือ ความดำริที่จะปลอดจากโลภะ ปลอดจากกาม เป็นความคิดเสียสละ ปราศจากความเห็นตัว เป็นความคิดที่เป็นกุศล

(๒) อพยายาบทสังกัปป - อพยายาบทวิตก คือ ความดำริที่ไม่มีความรู้สึกขัดเคือง ไม่มองผู้อื่นในแง่ร้าย แต่ในทางตรงข้าม มีเมตตา มีความปรารถนาดี มีไมตรีจิตที่จะให้ผู้อื่นมีความสุข

(๓) อวิหิงสาสังกัปป - อวิหิงสาวิตก คือ ความดำริที่จะไม่เบียดเบียน ไม่คิดทำร้าย ข่มเหง หรือทำลาย แต่มีความกรุณาเป็นสำคัญและคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์

๓. สัมมาวาจา (Right Speech) - การเจรจาชอบ หมายถึง การพูดจากการเจรจาที่ถูกต้องเหมาะสมกับกาลเทศะ การพูดจาอันเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ไม่พูดจาที่ทำให้เกิดความ

^{๑๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๖.

^{๑๕๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๔/๒๐/๓๐-๓๑.

^{๑๕๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๔/๒๐/๓๐-๓๑.

^{๑๕๗} พุทธสาสิกข, คู่มือดับทุกข์ (ฉบับสมบูรณ์), (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และ สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๘๒.

^{๑๕๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๑๕๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๑๗/๑๗๖.

^{๑๖๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๖.

^{๑๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๗๐๔.

เดือดร้อน ได้แก่ การงดเว้น หลีกเลียงจากวจีทุจริต สัมมาวาจาจึงเป็นทางหลีกเลียงสำหรับบุคคลผู้
เจรจาผิด^{๑๖๒} ได้แก่ เจตนางดเว้นจากวจีทุจริต ๔ อันได้แก่^{๑๖๓}

- (๑) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากมุสาวาท - พูดเท็จ
- (๒) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากปิสุณาวาจา - พูดส่อเสียด
- (๓) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากผรุสวาจา - พูดคำหยาบ
- (๔) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากสัมผัปปลาปะ - พูดเพ้อเจ้อ

๔. สัมมากัมมันตะ (Right Action)- การงาน การกระทำชอบ ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่
เบียดเบียนทั้งต่อผู้อื่นและต่อตนเอง ไม่กระทบกระทั่งต่อผลประโยชน์และความสุขของผู้อื่น^{๑๖๔}
สัมมากัมมันตะเป็นทางหลีกเลียงสำหรับบุคคลผู้มีการกระทำผิด^{๑๖๕} ด้วยการงด การเว้น การเลิก
เจตนาเครื่องเว้นจากกายทุจริต ๓ ได้แก่^{๑๖๖}

- (๑) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากปาณาติบาต - การฆ่าสัตว์
- (๒) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากกอนินาทาน - การลักทรัพย์
- (๓) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากอพรหมจรรย์ - พฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์

๕. สัมมาอาชีวะ (Right Livelihood) - การเลี้ยงชีพชอบ เป็นทางหลีกเลียงสำหรับบุคคล
ผู้มีการเลี้ยงชีพผิด^{๑๖๗} ได้แก่ การละมิจฉาชีพ เลี้ยงชีพด้วยอาชีพที่สุจริต (สัมมาชีพ) มีความ
ขยันหมั่นเพียรในการทำงาน^{๑๖๘} ด้วยการมีอาชีพเพื่อการดำรงชีวิตอย่างถูกต้องและเหมาะสม ไม่
ทำงานทุจริต อันได้แก่ เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง การโกงด้วยของปลอม การโกงด้วยเครื่องตวง
วัด การรับสินบน การล่อลวง การตลบตะแลง การตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การ
ปล้น และการขู่กรรโชก^{๑๖๙} โดยรวมคือ การทำงานเลี้ยงชีพด้วยงานที่ถูกต้องตามหลักของศีล ๕

๖. สัมมาวายามะ (Right Effort) - ความพยายามชอบ ความพยายามถูกต้อง โดยการมี
จิตใจที่มุ่งมั่นแน่วแน่ อันเป็นทางหลีกเลียงสำหรับบุคคลผู้มีความพยายามผิด^{๑๗๐} ได้แก่ การปรารถนา
ความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ

^{๑๖๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๖.

^{๑๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕., อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๘/๒๑๒.

^{๑๖๔} พุทธศาสนิกชน, คู่มือดับทุกข์ (ฉบับสมบูรณ์), หน้า ๘๓.

^{๑๖๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๖.

^{๑๖๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

^{๑๖๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๖.

^{๑๖๘} พุทธศาสนิกชน, คู่มือดับทุกข์ (ฉบับสมบูรณ์), หน้า ๘๓.

^{๑๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖.

^{๑๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๖.

ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยนทรีย์ วิริยพละ^{๑๗๑}

สัมมาวายามะหมายถึงการสร้าง “ฉันทะ” คือความพอใจ ความชอบใจ ความยินดี ความต้องการ ความรักใคร่สิ่งนั้นๆ ความรักงาน เป็นต้น ได้แก่^{๑๗๒}

(๑) สร้างฉันทะ พยายาม прарภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

(๒) สร้างฉันทะ พยายาม прарภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

(๓) สร้างฉันทะ พยายาม прарภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้เกิดขึ้น

(๔) สร้างฉันทะ พยายาม прарภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

สัมมาวายามะ หรือเรียกว่า “สัมมัปปธาน” หรือ “ปธาน ๔” เพราะมีคุณลักษณะสำคัญ ได้แก่^{๑๗๓} (๑) สังวรปธาน เพียรป้องกัน หรือเพียรระวังอกุศลที่ยังไม่เกิด (๒) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ หรือเพียรสร้างกุศลที่ยังไม่เกิด (๔) อนุรักขนาปธาน เพียรอนุรักษ์ หรือเพียรรักษาและส่งเสริม (กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว)

๗. สัมมาสติ (Right Mindfulness) - ความระลึกชอบ คำว่า “สติ” หมายถึง ความตามระลึก ความหวนระลึก หรือกิจที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลหาย ความไม่ลืม หรือสตินทรีย์ สติพละ^{๑๗๔} ซึ่งเป็นการควบคุมความรู้สึกให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง คือ มีสติถูกต้อง สามารถระลึกได้ทันทั่วทั้งเมื่อเผชิญเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง^{๑๗๕} เป็นทางหลักเลี้ยงสำหรับบุคคลผู้มีความระลึกผิด^{๑๗๖} เป็นความไม่หลงลืมของจิต

สัมมาสติคือการระลึกในสติปัฏฐาน ๔ (ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติหรือการปฏิบัติมีสติเป็นประธาน) ได้แก่^{๑๗๗}

^{๑๗๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๔/๒๒/๓๑.

^{๑๗๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖.

^{๑๗๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๕๕. ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “สัมมัปปธาน” ใน อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๓-๒๔. และ “ปธาน ๔” ใน อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๙/๑๑๓.

^{๑๗๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๔/๒๓/๓๑.

^{๑๗๕} พุทธศาสนิกชน, **คู่มือดับทุกข์ (ฉบับสมบูรณ์)**, หน้า ๘๕.

^{๑๗๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๖.

^{๑๗๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๓๐๒.

(๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน - สติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

(๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน - สติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

(๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน - สติพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

(๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน - สติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๘. สัมมาสมาธิ (Right Concentration) - คือ ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมอินทรีย์ สมาธิพละ^{๑๗๘} หมายถึง การตั้งใจอย่างมีหลักการถูกต้อง เป็นการตั้งมั่น หรือ “สมาธิ” ด้วยสติสัมปชัญญะ^{๑๗๙} เป็นภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด หรือเรียกว่า “จิตตเสกัคคตา” หรือ “เอกัคคตา” ซึ่งแปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือ การที่จิตแน่วแน่มั่นคงอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ส่าย ไม่วอกแวก^{๑๘๐}

สัมมาสมาธิเป็นทางหลักเลี้ยงสำหรับบุคคลผู้มีการตั้งจิตมั่นผิ^{๑๘๑} และมีลำดับขั้นของการมีจิตตั้งมั่นแน่วแน่มั่นคงและความสงบประณีต ที่เรียกว่า “ฌาน ๔” คือ^{๑๘๒}

(๑) สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

(๒) เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุตติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่

(๓) เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฌานที่พระอริยกกล่าวสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’

(๔) เพราะสุขและทุกขได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุตตตฌานที่ไม่มีทุกขไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

มรรคมรรค ๘ เป็นหนทางอันประเสริฐที่ให้แนวทางการดำเนินชีวิต การปฏิบัติตามหลักธรรมอันมีจุดมุ่งหมายของการพ้นทุกข์ และการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ (การเวียนว่ายตายเกิด)^{๑๘๓}

^{๑๗๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๔/๒๔/๓๑.

^{๑๗๙} พุทธศาสนิกฯ, คู่มือดับทุกข์ (ฉบับสมบูรณ์), หน้า ๘๕.

^{๑๘๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๗๗๙.

^{๑๘๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๖.

^{๑๘๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๓/๓๓๗.

^{๑๘๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๐/๑๖๓.

ที่วนเวียนอยู่อย่างไม่รู้จบอยู่ในโลกียภูมิ เพราะยังมีตัณหา กิเลส และกรรมเป็นที่ตั้ง อันเป็นปกติในมนุษย์ทั่วไปที่ยังไม่ก้าวพ้นอวิชชาและยังลุ่มหลงอยู่กับอายตนะ ๖ อีกทั้งยังไม่เห็นหรือรู้แจ้งสภาพธรรมตามความเป็นจริง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ หรือ ปฏิจจนุปบาท ชีวิตจึงเต็มไปด้วยทุกข์ หาทางออกจากทุกข์ไม่ได้ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “...สงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชาทิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้วนเวียนท่องเที่ยวไป... เธอทั้งหลายเสวยความทุกข์ ได้รับความลำบาก ได้รับความพินาศเต็มป้าช้าเป็นเวลายาวนาน”^{๑๘๔} การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ได้ทรงแสดงเผยแผ่อย่างแจ่มแจ้งเท่านั้นที่จะเป็นหลักประกันว่า ผู้นั้นจะไปสู่หนทางของการดับทุกข์ได้ เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้ามุ่งเน้นถึงการมองเห็นหลักความจริงที่สามารถนำมาใช้เป็นประโยชน์ต่อชีวิตได้ ด้วยการปฏิบัติและค้นพบด้วยตนเอง

อริยมรรคมืองค์ ๘ ประการนี้ สามารถสรุปเข้าในชั้น ๓ หรือ สิกขา ๓ (ศีล, สมาธิ, ปัญญา) ดังนี้ คือ^{๑๘๕}

๑. สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ – สรุปเข้าในศีลชั้น หรือ ศีลสิกขา

๒. สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ – สรุปเข้าในสมาธิชั้น หรือ จิตตสิกขา

๓. สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ – สรุปเข้าในปัญญาชั้น หรือปัญญาสิกขา

(๒) ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ – ลักษณะของสรรพสิ่งมีเหตุมีปัจจัยให้เกิดและดับ (สังขาร) อันเป็นความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลายที่แน่นอน จึงเป็นธรรมนิยามและเป็นกฎธรรมชาติอันเป็นสากล ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า...“สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ...“ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๑๘๖}

พุทธพจน์ข้างต้นสะท้อนถึงกฎธรรมชาติที่มีอยู่เป็นธรรมดาสากลแน่นอน ไม่ได้เป็นของผู้ใดผู้หนึ่ง เป็นสัจธรรม และพระพุทธองค์ทรงค้นพบและนำมาเผยแผ่แก่ผู้คนทั่วไป คำว่า “สังขาร” ในที่นี้หมายถึง รูป จิต และเจตสิก (รูป และนาม) และหมายถึง “สังขตธรรม” อันหมายถึง ธรรมหรือสรรพสิ่งที่มีปัจจัยทั้งหลายมารวมกัน มีการปรุงแต่ง ถูกสร้างสรรค์และเป็นเหตุผลสืบเนื่องกันไป มีปรากฏของอนิจจลักษณะ คือ เปลี่ยนแปลงแปรผันอยู่เสมอ แสดงอาการเกิดขึ้นแปรปรวนไปแล้วดับ

^{๑๘๔} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๕/๒๑๖.

^{๑๘๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๔๕.

^{๑๘๖} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

ไป สังขารใหม่เกิดขึ้นแทนที่และแปรเปลี่ยนต่อไปไม่หยุดยั้ง สรรพสิ่งล้วนเกิดจากองค์ประกอบหลายส่วนเข้ามาเกี่ยวเนื่องโยงใยกัน ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมีองค์ประกอบหลักคือ รูปและนาม โดยที่แต่ละองค์ประกอบก็ยังมีส่วนย่อยแยกย่อยอีก ที่แต่ละส่วนต่างก็ไม่มีตัวตนเป็นของตนเอง แต่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน เป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่งกันอย่างหนึ่ง โดยตามธรรมชาติจึงมีเกิดและดับ ไม่ยั่งยืน กล่าวคือพร้อมที่จะแตกสลายหรือแปรเปลี่ยนไปตามปัจจัย คุณสมบัติทั้ง ๓ ประการของไตรลักษณ์ คือ

๑. ทุกขัง – เป็นทุกข์ เพราะมีอาจจะดำรงสภาพเดิมได้ หรือเป็นทุกข์ที่บีบคั้นทางใจที่ทนไม่ได้

๒. อนิจจา - ไม่เที่ยง เพราะทั้งรูปและนามต่างไม่มีตัวตนนั่นเอง จึงไม่เที่ยง สรรพสิ่ง คือ การประกอบรวมกันของขันธ์ ๕ และ ธาตุ ๔ (มหาภูตรูป ๔) ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้มีอาจทนอยู่ในสภาพเดิมได้ มีเกิด ตั้งอยู่ และดับตลอดเวลา ไม่มีความคงทนถาวรอยู่ในสรรพสิ่ง ดังนั้นชีวิตและโลกต้องพบกับการเปลี่ยนแปลงเสมอ

๓. อนัตตา – ความไม่มีตัวตน เพราะองค์ประกอบขั้นมูลฐานหรือส่วนย่อยที่ถูกกลดทอนลงจากปัจจัยใหญ่ มีความไม่เที่ยง ไม่คงทน ไม่ถาวร จึงหาความเป็นตัวตน ความเป็นตัวตนหาใช่ความหมายที่ว่า ไม่มีอยู่จริง ทุกปรากฏการณ์ หรือทุกสภาวะ หรือสรรพสิ่งมีอยู่จริง เพียงแต่ไม่สามารถดำรงอยู่แบบเดิม แม้จะคงรูปเดิมก็ยังต้องสีกหรือ จึงไม่มีตัวตนที่แท้จริงให้เรายึดได้ชั่วคราว และจะมีตัวตนได้อย่างไร ในเมื่อทุกสิ่งสามารถถูกกลดทอนได้ เพราะสรรพสิ่งเป็นการประกอบกันเข้าของปัจจัยที่มาจากรูปและนามเท่านั้น

ในจุฬาสัจจกสูตร ส่วนที่ว่าด้วยหลักไตรลักษณ์^{๑๘๗} พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสสอนสังกะนิครนถบุตรถึงไตรลักษณ์ที่มีอยู่ในขันธ์ ๕ อันประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่า องค์ประกอบของขันธ์ ๕ นั้นมีลักษณะ คือ ไม่เที่ยง ไม่คงทน (อนิจจตา) จึงเป็นทุกข์ (ทุกขตา) เพราะมีความแปรผันอยู่ตลอดเวลา ไม่อาจจะยึดติดยึดมั่นให้คงสภาพเดิม จึงบีบคั้นทางใจจนทนไม่ได้ และการที่ไม่สามารถบังคับให้เป็นไปตามที่เรากำหนดและต้องการได้ จึงไม่ใช่ตัวตนของเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ไม่ใช่อัตตาของเรา (อนัตตตา) เพราะแปรผันไปตามปัจจัยและกาลเวลา

พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้และเข้าถึงหลักความจริงนั้นแล้ว จึงบอกแสดงวางเป็นแบบตั้งเป็นหลัก เปิดเผยแจ่มแจ้ง ทำให้เข้าใจง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๑๘๘} ไตรลักษณ์นี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ แปลว่า ลักษณะที่ทั่วไป หรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวง กล่าวคือเป็นลักษณะร่วมของสรรพสิ่งที่ไม่มีข้อยกเว้น

^{๑๘๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๘-๓๘๙.

^{๑๘๘} ช.ม. (ไทย) ๒๙/๙๑/๒๘๔-๒๘๕.

(๓) หลักปฏิจจนสมุปบาท

หลักปฏิจจนสมุปบาท - การเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยของสรรพสิ่ง (Dependent Origination / Co-Arising) คำว่า “ปฏิจจน” แปลว่าอาศัย คำว่า “สมุปบาท” แปลว่า เกิดขึ้นพร้อม เรื่องของสิ่งที่อาศัยกันและกันแล้วเกิดขึ้นพร้อม คือ เรื่องปฏิจจนสมุปบาท^{๑๘๙} หลักปฏิจจนสมุปบาท พิจารณาได้ดังต่อไปนี้

๓.๑ หลักปฏิจจนสมุปบาทในฐานะกฎธรรมชาติ - เป็นกระบวนการของธรรมชาติ ซึ่งอาศัยกันและกัน เป็นเหตุปัจจัยเกี่ยวโยงกัน ปฏิจจนสมุปบาทเป็นหลักธรรมซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติหรือความจริงอันมีอยู่โดยธรรมดา เป็นสภาวะธรรมชาติที่ไม่เกี่ยวกับการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้น คือ ความตั้งอยู่ ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้น ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย...”^{๑๙๐} พุทธพจน์ตามนัยนี้แสดงให้เห็นปฏิจจนสมุปบาทในฐานะเป็นหลักสำคัญ คือ (๑) เป็นการดำรงของสิ่งทั้งหลาย - ธรรมฐิติ (๒) เป็นแนวทางของสิ่งทั้งหลาย - ธรรมนิยาม (๓) ความเป็นปัจจัยของกันและกัน - อิทัปปัจจยตา สรุปได้ว่า สถานะความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายในกระแสของภาวะสัมพันธ์ จะเป็นส่วนสำคัญในการอธิบายสถานะมนุษย์ นั้นหมายถึง หลักคำสอนเรื่องปฏิจจนสมุปบาทสามารถใช้อธิบายสิ่งต่าง ๆ ภายนอกในฐานะของกฎสากลและสิ่งที่ดำรงอยู่ภายในในฐานะกฎธรรมชาติเชิงประยุกต์ เพื่อใช้อธิบายและแก้ไขปัญหาความทุกข์ของมนุษย์

๓.๒ ความหมายและองค์ประกอบของหลักปฏิจจนสมุปบาท - หลักปฏิจจนสมุปบาท คือ ทฤษฎีหรือหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับการที่ธรรมทั้งหลายอาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม^{๑๙๑} เป็นการอิงอาศัยกัน หรือ ความเป็นเหตุและผลของสิ่งทั้งหลาย ความสัมพันธ์โดยการเป็นเหตุและผลต่อกันของสิ่งที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือสิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้นในฐานะเป็นเหตุและผลของกันและกัน เป็นการแสดงปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลกระทบสืบเนื่องกันที่ดังปรากฏในพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจนสมุปบาท เป็นอย่างไรคือ.....เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ (ความ

^{๑๘๙} พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจจนสมุปบาท จากพระโอษฐ์, คำชี้แจงเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องปฏิจจนสมุปบาท (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ-โรงพิมพ์เอมไพเรตติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า๔๔.

^{๑๙๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔.

^{๑๙๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๙๓.

เศร้าโศก) ปรีเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงมี ^{๑๙๒}

องค์ประกอบ ๑๒ ข้อของปัจจุสมุปบาทได้แก่ ^{๑๙๓}

๑. อวิชชา (ignorance) คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์ ความไม่รู้ในความดับทุกข์ ความไม่รู้ในปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับทุกข์ คือ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔

๒. สังขาร (kamma-formations) - เป็นสภาพที่ปรุงแต่ง ได้แก่ กายสังขาร วีสังขาร จิตสังขาร

๓. วิญญาณ (consciousness) - ความรู้แจ้งในอารมณ์ คือ วิญญาณ ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ

๔. นามรูป (mind and matter) - นามและรูป นามได้แก่ (๑) เวทนา - ความเสวยอารมณ์ (๒) สัญญา - ความจำได้หมายรู้ (๓) สังขาร ได้แก่เจตนา - ความจงใจ และผัสสะ - สัมผัส ส่วนรูปได้แก่มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ได้แก่รูป (กาย) ที่มีลักษณะของธาตุ ๔ คือ ๑. ธาตุดิน - ลักษณะแข็งที่ประกอบขึ้นเป็นส่วนต่าง ๆ ของมนุษย์ เช่น ผม ขน เล็บ เนื้อ ผิวหนัง เนื้อเส้นเอ็น กระดูก ม้าม หัวใจ ตับ ฯลฯ ๒. ธาตุน้ำ - ลักษณะเหลว ได้แก่ ของเหลวที่อยู่ในร่างกาย เช่น น้ำดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ น้ำตา น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ ฯลฯ ๓. ธาตุลม - ลักษณะพัดไปพัดมาในร่างกาย เช่น ลมหายใจ ฯลฯ และ ๔. ธาตุไฟ - ลักษณะร้อนในร่างกาย เช่น ไฟสำหรับอุ่นกาย ไฟสำหรับย่อยอาหาร ฯลฯ

๕. สฬายตนะ (six sense-bases) - อายตนะ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๖. ผัสสะ (contact) - ความกระทบ, ความประจวบ อันหมายถึงผัสสะ ๖ ได้แก่ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส

๗. เวทนา (feeling) - ความเสวยอารมณ์ คือเวทนา ๖ ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา

๘. ตัณหา (craving) - ความทะยานอยาก ความต้องการ ความพอใจยินดีในอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งยินดีและยินร้าย คือ ตัณหา ๖ ได้แก่ (๑) รูปตัณหา-ความอยากยินดีในรูป (๒) สัททตัณหา-ความอยากในเสียง (๓) คันธตัณหา-ความอยากตัณหาในกลิ่น (๔) รสตัณหา-ความอยากตัณหาในรส (๕)

^{๑๙๒} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒.

^{๑๙๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๔-๘. และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๕๒-๒๕๓. และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๙๓-๑๙๕, ๒๗๙, ๕๗๑,

โณฏฐัพพัตถา-ความอยากในสัมผัสทางกาย (๖) อัมมัตถา-ความอยากทางใจ ความต้องการในสิ่งที่ตนนึกคิด

๙. อุปาทาน (clinging; attachment) – ความยึดมั่นทางจิตด้วยอำนาจจากกิเลส จึงเป็นความยึดมั่นเห็นผิด คือ อุปาทาน ๔ ได้แก่ (๑) กามอุปาทาน-ความยึดมั่นในกาม (๒) ทิฏฐุปาทาน-ความเห็นผิด (๓) สีลพัตตูปาทาน - ความยึดมั่นในข้อประพฤติปฏิบัติของตน ที่เกิดจากความเห็นผิด (๔) อัตตวาทุปาทาน-ความยึดมั่นถือมั่นในตัวเอง

๑๐. ภพ (becoming) – โลกที่เป็นอยู่ของสัตว์ คือ ภพ ๓ ได้แก่ (๑) กามภพ-ภพของผู้เสวยกามคุณ (๒) รูปภพ-ภพของผู้เข้าถึงฌาน (๓) อรูปภพ-ภพของผู้เข้าถึงอรูปฌาน

๑๑. ชาติ (birth) - ความเกิด ความบังเกิด ความหยั่งลง และเกิดจำเพาะ การเกิดขึ้นของชั้น ๕ ความได้อายตนะครบในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ

๑๒. ชราและมรณะ (decay and death) – ความแก่และความตาย ได้แก่ ความแก่ภาวะของความแก่ ฟันหลุด ผมหงอก หนังเหี่ยว ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น เรียกว่าชรา ส่วนความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน คือ ความทำลาย ความอันตรายณฤตยู ความตาย กาลกิรียา ความแตกแห่งชั้น ความทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์ นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ

ปฏิจจสมุปบาทจึงสะท้อนถึงวัฏชีวิตที่เป็นกระบวนการที่มีองค์ธรรม ๑๒ ประการที่เกิดขึ้นร่วมกัน อิงอาศัยกัน ส่งผลกระทบซึ่งกันและกันในลักษณะของห่วงโซ่ และทำให้เกิดทุกข์ การเกิดทุกข์ เริ่มตั้งแต่อวิชชา หรือ ความไม่รู้ทุกข์ในอริยสัจ ๔ ทำให้เกิดสังขาร หรือสภาพที่ปรุงแต่ง กลายเป็นวิญญาน หรือการรับรู้ในอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะภายในทั้ง ๖ (หู ตา จมูก ลิ้น กาย และใจ) ที่เป็นการรับรู้ในสังขาร จึงเกิดนาม-รูป หรือชั้น ๕ ที่ประกอบด้วยร่างกายและจิตใจที่ทำงานร่วมกัน อิงอาศัยกัน และเกิดสฬายตนะ หรือ อายตนะภายในทั้ง ๖ จนเป็นเหตุให้เกิดผัสสะ หรือการกระทบกันของอายตนะภายในและอายตนะภายนอก คืออาการที่วิญญานหรือการรับรู้กระทบกับสิ่งเร้าภายนอก จึงเกิดเวทนา หรือความเสวยอารมณ์ คือความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเฉย ๆ จึงเกิดตัณหา หรือ ความอยาก ความต้องการ ความพอใจในอารมณ์ต่าง ๆ ได้แก่ ตัณหา ๖ คือความยินดีในรูป รส กลิ่น เสียง ความสัมพันธ์ทางกาย และความสัมผัสทางใจ จึงก่อให้เกิด อุปาทาน หรือการยึดมั่นของจิตในเวทนาที่ชอบ หรือเกลียดจนเกิดความหลงผิด จึงเกิดภพ หรือความมี ความเป็นซึ่งเป็นสภาวะของจิตที่เป็นไปตามอุปาทาน จึงก่อให้เกิดชาติ หรือ การเกิดของชั้น ๕ และการเกิดขึ้นของทุกข์และอุปาทาน จึงก่อให้เกิดชราและมรณะ หรือความแก่และความตาย

ปฏิจจสมุปบาทแสดงให้เห็นทราบว่าทุกข์จะเกิดขึ้นมาอย่างไรและจะดับลงได้อย่างไรโดยละเอียด และแสดงให้เห็นว่าการที่ทุกข์เกิดขึ้นและดับไปนั้นมีลักษณะเป็นธรรมชาติที่อาศัยกันและกัน ไม่ต้องมีเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือใครที่โหมมาทำให้ความทุกข์เกิด หรือทำให้ความทุกข์ดับ

เป็นเรื่องของธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกันอยู่หลายๆชั้น และอาศัยกันแล้วทำให้ความทุกข์เกิดขึ้น หรือจะ
 ทำให้ความทุกข์ดับไปก็ตาม^{๑๙๔} ปัจจัยแต่ละตัวมีลักษณะที่ทำการสนับสนุนและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน
 ต่อเนื่องเชื่อมโยงกันไปเป็นวงจร เมื่อสิ่งใดที่เรียกว่า “เกิด” หมายถึง การประชุมพร้อมกันของปัจจัย
 ต่าง ๆ แต่ในทางตรงกันข้าม เมื่อสิ่งใดที่เรียกว่า “ดับ” หมายถึง การแยกจากกันของปัจจัยต่าง ๆ
 และปัจจัยเหตุนี้ก็จะกลับคือสภาวะเดิมของมัน วงจรก็จะถูกตัดช่วงไป

(๔) โพชฌงค์ ๗ – ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้

โพชฌงค์ มีรากคำจากภาษาบาลีคือ โพชฌ + องค์ หรือ โพธิ + องค์ รวมเป็น
 “โพชฌงค์” หมายความว่า องค์แห่งผู้ตรัสรู้ เป็นองค์แห่งโพธิ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุ ที่เรียกว่า
 ‘โพชฌงค์’ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้”^{๑๙๕} โพชฌงค์เป็นหลักธรรมที่เป็นเครื่องประกอบการตรัสรู้
 (enlightenment factors)^{๑๙๖} จึงเป็นการแสดงธรรมขั้นสูงที่เกี่ยวกับปัญญา^{๑๙๗} เป็น “ปัญญาตรัส
 รู้”^{๑๙๘} เพราะการตรัสรู้เป็นเรื่องของปัญญา เป็นเรื่องของวิชาที่จะทำให้รู้แจ้งความจริง และรู้ที่จะทำ
 ใจให้หมดกิเลส บริสุทธิ์ จนสามารถหลุดพ้นจากกิเลส หรือ “วิมุตติ” ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “...
 โพชฌงค์ ๗ ประการที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว ทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์”^{๑๙๙} โพชฌงค์มี
 องค์ประกอบทั้ง ๗ คือ^{๒๐๐}

๑. สติสัมโพชฌงค์ (mindfulness) – ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้ สำนึก
 พร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง “สติ” เป็นเครื่องมือดึงจิตไว้กับสิ่งนั้น ๆ สติจะคอยดึงจิต หรือ
 กุมจิตไว้กับอารมณ์ ไม่ให้หลุดลอย หล่นหาย

๒. อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (truth-investigation) – ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเพิน
 ธรรม, ความสอดส่องสืบค้นธรรม อัมมวิจยคือการวิจัยธรรม เป็นการใช้ปัญญาพิจารณาสิ่งที่กำลัง
 เผชิญอยู่ในขณะนั้น ค้นหาความหมาย มองค้นหาธรรม หาสาระและเลือกเฟ้นออกมาให้ถูกต้องเพื่อ
 นำไปใช้ให้เหมาะสมกับความต้องการ

^{๑๙๔} พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจจสมุปบาท จากพระโอษฐ์, คำชี้แจงเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องปฏิจจสมุปบาท,
 หน้า ๔๔.

^{๑๙๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๖/๑๑๙.

^{๑๙๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์, หน้า ๒๓

^{๑๙๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), โพชฌงค์ พุทธวิธีเสริมสุขภาพ, พิมพ์ครั้งที่
 ๑๐๘, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ (๑๙๘๗) จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖.

^{๑๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖-๒๐.

^{๑๙๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๙/๔๗๓. ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “โพชฌงค์ ๗” ใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๙/
 ๑๔๙-๑๕๐, ๑๙/๙๙๒/๔๘๑, อัง.ทสภ. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๕, อัง.ทสภ. (ไทย) ๒๔/๖๒/๑๓๙.

^{๒๐๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๓๕๘. และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต),
 พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๕-๒๐๖.

๓. วิริยสัมโพชฌงค์ (effort; energy) – ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร เป็นความกล้าหาญที่จะฝ่าฟันอุปสรรค ไม่ท้อถอยที่จะเดินไปสู่จุดหมาย คือเป็นความเพียรในการมีสติอย่างต่อเนื่อง

๔. ปีติสัมโพชฌงค์ (zest, rapture) – ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ เป็นความอิ่มใจ ความซาบซึ้ง ปลาบปลื้ม ปีติเปรียบได้กับอาหารหล่อเลี้ยงจิตใจให้ผ่องใส กระปรี้กระเปร่า มีกำลัง

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (tranquillity; calmness) – ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ เป็นความผ่อนคลาย สงบเย็น ไม่กระสับกระส่ายทั้งทางร่างกายและจิตใจ ร่างกายผ่อนคลายทำให้จิตใจผ่อนคลาย เกิดความปิติ

๖. สมาธิสัมโพชฌงค์ (concentration) – ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น จิตแน่วในอารมณ์ เป็นความตั้งจิตมั่นแน่วแนวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และส่งผลให้จิตมีพลังมาก เหมาะสมที่จะใช้งานให้ได้ผลดี การที่จิตสามารถอยู่กับสิ่งที่กำหนดได้จะเป็น “สมาธิ”

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (equanimity) – ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง เป็นความวางเฉย เป็นสภาพของจิตที่เรียบสงบ ไม่เอนเอียงเข้าข้างใด เป็นความเฉยรู้ คือ เป็นการรับรู้อย่างมีปัญญา รู้ทันจึงเฉย เพราะทุกอย่างเข้าที่เรียบร้อย ใจจึงวางเฉยได้และเป็นกลางสนิท เกิดความรู้ความเข้าใจเพิ่มพูนเป็นปัญญาไปเรื่อย หากเดินไปในทางของการทำใจเพื่อการตรัสรู้ก็จะบรรลุผลได้

โพชฌงค์ ๗ เปรียบเหมือนกับบลากยาที่บอกถึงวิธีการใช้ยาเพื่อให้เกิดผลมากที่สุด หรือเปรียบได้กับแผนที่บอกนำทางไปสู่มรรคผล เป็นองค์ธรรมที่จะนำไปสู่การตรัสรู้ เพราะกล่าวด้วยเรื่องการฝึกจิตและการเกิดปัญญา เมื่อจิตมีความสงบจึงเป็นจิตที่มีกำลัง เกิดสมาธิ มีความเพียรที่จะมีสติอยู่ตลอดเวลา จิตจึงมั่นคงแน่วแน่วอกแว่ว รับรู้สิ่งรอบข้างอย่างมีสติ ไม่มีปฏิกิริยาต่อสิ่งกระตุ้นร้าวอย่างพลอดั้ว จนเกิดปัญญาเข้าใจชีวิตและทุกข์ และนำไปสู่การหลุดพ้นจากวัฏฏทุกข์ได้

(๕) สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ^{๒๐๑} คือการตั้งสติไว้เฉพาะ หรือเป็นที่ตั้งของสติได้แก่การปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐานเป็นเจริญภาวนา โดยการตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้น ๆ มันเป็นอย่างมันเอง^{๒๐๒} อันเป็นการกำหนดสติไว้พร้อมและเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งจำแนกได้เป็น ๔ อย่าง คือ กาย เวทนา จิต และธรรม^{๒๐๓} สติปัฏฐาน

^{๒๐๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๖.

^{๒๐๒} ปัญญา ใช้บางยาง, ธรรมอธิบาย หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๗๗.

^{๒๐๓} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), โพธิปักขิยธรรม, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๒),

๔ จึงหมายความว่า (๑) การตั้งหรือกำหนดสติที่กาย (๒) การตั้งสติที่เวทนา (๓) การตั้งสติ (จิต) ที่ตัวจิตเอง (๔) การตั้งสติที่ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง อันจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติให้เลือกตามอัธยาศัย และจริตของตน พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงความสำคัญของการเจริญภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ นี้ว่าเป็นทางเอกอันสำคัญที่จะนำไปสู่จุดหมาย คือ พระนิพพาน เป็นหนทางเดียวที่ผู้ต้องการพบพระนิพพานต้องดำเนินตาม เพราะเป็นหนทางที่เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ ที่ช่วยให้หลุดพ้นจากโสกะ (ความโศกเศร้า ความมีใจหม่นไหม้ ความแค้นใจ เพราะประสบความพลัดพรากหรือสูญเสียอย่างใดอย่างหนึ่ง)^{๒๐๔} และ ปรีเวทะ (ความรำไรรำพัน ความคร่ำครวญ ความรำพันด้วยเสียใจ)^{๒๐๕} จึงเป็นหนทางที่ช่วยดับทุกข์และโทมนัส เป็นหนทางที่นำไปสู่อริยมรรคอันมีพระนิพพานเป็นที่ตั้ง^{๒๐๖}

ในมหาสติปัฏฐานสูตร- การเจริญสติปัฏฐานสูตรใหญ่ ได้อธิบายถึงลักษณะสำคัญของการกำหนดรู้ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ คือ^{๒๐๗}

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงโสกะและปรีเวทะเพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพานธรรม๔ เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ ๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน - พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน - พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน - พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน - พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

การตั้งสติพิจารณาตามหลักสติปัฏฐาน ๔^{๒๐๘}

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน – การพิจารณากาย หรือตามดูรู้เท่าทันกาย เป็นการตั้งสติโดยมีอารมณ์หยาบ เหมาะแก่ผู้มีต้นหาจริต (เช่น รักและหลงใหลในรูปร่าง เป็นต้น) มีปัญญาอ่อน^{๒๐๙} การตั้งจิตมั่นในกายมีจุดหมายเพื่อให้เห็นถึงความไม่สวยงามของกาย และแบ่งการเพ่งพิจารณาเป็นหมวด ดังนี้^{๒๑๐}

^{๒๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๖๓.

^{๒๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๐.

^{๒๐๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๒๐๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒-๓๗๓/๓๐๑-๓๐๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๖.

^{๒๐๘} พระพรหมคุณาภรณ์, พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๗๖๔-๗๖๖.

^{๒๐๙} ปัญญา ใช้บางยาง, ธรรมาธิบาย หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๗๙.

^{๒๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔-๓๗๕/๓๐๒-๓๐๓.

๑.๑ อานาปานสติ : หมวดลมหายใจเข้าออก – การพิจารณาลมหายใจ ให้มีสติ ตั้งมั่นและกำหนดลมหายใจเข้าออก โดยการตระหนักรู้ว่า อันนี้เป็นลมหายใจเข้า-ลมหายใจออก อันนี้เป็นลมหายใจยาว-ลมหายใจสั้น มีสติรู้ตัวตลอดเวลา จนสามารถพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิด (แห่งลมหายใจ) ในกายอยู่ เห็นธรรมเป็นเหตุดับ (แห่งลมหายใจ) ในกายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับ (แห่งลมหายใจ) ในกายอยู่^{๒๑๑} คือ มองเห็นความละเอียดของลมหายใจในทุกขณะ ต่อมาก็กำหนดการหรือสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับลมหายใจ จนกระทั่งสามารถกำหนดอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุกครั้งที่หายใจ เห็นความเกิดดับของลมหายใจ อานาปานสติถือเป็นหัวใจของสติปัฏฐาน ๔ เพราะหากผ่านการฝึกการบังคับลมหายใจได้ดี ก็จะมีสติ ปัญญา สติสัมปชัญญะ สมาธิ พอที่จะใช้ควบคุมผัสสะ เมื่อมีผัสสะด้วยสติ ความทุกข์ก็จะไม่เกิด^{๒๑๒}

การพิจารณาลมหายใจอย่างถึถ้วนจะนำความสงบ ความเย็นมาสู่ผู้ปฏิบัติ และเป็นการเรียนรู้ที่จะควบคุมลมหายใจทั้งเข้าและออก คือมีสติกำหนดควบคุมกาย จนนำไปสู่การพิจารณาธรรมะขั้นสูงต่อไปได้ คือการควบคุมจิต เช่น การควบคุมความรู้สึกที่เป็นเวทนา การควบคุมจิตให้เป็นสมาธิ และการรู้จักปลดปล่อยอุปาทาน หรือความยึดติดมั่นเพราะมองเห็นและเข้าใจในไตรลักษณ์ จึงปล่อยวางและคลายทุกข์ และเท่ากับเป็นการชำระจิตใจให้มีความบริสุทธิ์ผ่องใส ห่างจากกิเลส ตัณหาไปเรื่อย ๆ จนสามารถบรรลุธรรมผลได้

๑.๒ หมวดอิริยาบถ – การพิจารณาอิริยาบถ ๔ อันได้แก่ ยืน เดิน นั่ง นอนทั้งในตัวเองและในตัวผู้อื่น ร่างกายอยู่ในอาการใดก็ให้รู้ชัดในอาการนั้น เมื่อยืนก็ให้รู้ตัวว่ายืน เมื่อเดินก็ให้รู้ตัวว่าเดิน เมื่อนั่งก็ให้รู้ตัวว่านั่ง เมื่อนอนก็ให้รู้ตัวว่านอน กล่าวคือรู้ตัวเองอยู่ในทุกขณะทุกอาการ จนสามารถเพ่งพิจารณาได้ว่าเหตุปัจจัยของแต่ละอาการ การเกิดดับของแต่ละอาการ

๑.๓ หมวดสัมปชัญญะ – การรู้สึกตัวในกายของตน คือมีสติสัมปชัญญะในการกระทำทุกอย่าง และความเคลื่อนไหวทุกอย่าง ได้แก่ การทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การกิน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระ และปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง^{๒๑๓} เป็นต้น

การรู้ในสติสัมปชัญญะ ๔ ได้แก่การรู้ชัดใน^{๒๑๔}

(๑) สาทถกสัมปชัญญะ - รู้ชัดว่ามีประโยชน์

(๒) สัปายสัมปชัญญะ - รู้ชัดว่าเป็นสัปายะ

^{๒๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๓.

^{๒๑๒} พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจจสมุปปาธ กับอานาปานสติ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ - บริษัท ตถาตา พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๖๑-๖๙.

^{๒๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕.

^{๒๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕.

(๓) โจรสัมปชัญญะ - รู้ชัดว่าเป็นโจร

(๔) อสัสมโหสัมปชัญญะ - รู้ชัดว่าไม่หลงในกายของตน

๑.๔ หมวดนมสิการสิ่งปฏิกุศล - การพิจารณาร่างกายของตนตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ซึ่งมีส่วนประกอบที่ไม่สะอาดต่าง ๆ มากมายมารวมกัน ดังที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร - กายานุปัสสนา หมวดนมสิการสิ่งปฏิกุศล ว่า “...ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้ ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่าง ๆ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก...อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ”^{๒๑๕}

๑.๕ หมวดนมสิการธาตุ - การพิจารณาร่างกายของตน ว่าประกอบด้วย ธาตุ ๔ (ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม) ที่มารวมประกอบกัน^{๒๑๖}

๑.๖ หมวดปาฐา ๙ หมวด - การพิจารณาซากศพช่วงเวลา ๙ ระยะ เป็นสภาพศพตั้งแต่ตายใหม่ ๆ ไปจนถึงกระดูกผุ คือ^{๒๑๗} (๑) ตายแล้ว ๑ วัน (๒) ศพที่ถูกสัตว์แทะกิน (๓) ศพยังเป็นโครงกระดูกยังมีเนื้อและเลือด มีเอ็นรึงรัดอยู่ (๔) ศพเป็นโครงกระดูกไม่มีเนื้อแต่ยังมีเลือดเปื้อนเปรอะ มีเอ็นรึงรัดอยู่ (๕) ศพเป็นโครงกระดูกไม่มีเลือดและเนื้อ แต่ยังมีเอ็นรึงรัดอยู่ (๖) ศพเป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็นรึงรัดแล้ว กระดูกกระจายกระจายไปทั่ว (๗) ศพเป็นท่อนกระดูกสีขาวเหมือนสีสังข์ (๘) ศพเป็นท่อนกระดูกกองอยู่ด้วยกันเกินกว่า ๑ ปี และ (๙) ศพเป็นกระดูกผุเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย

๒. เวทนานุปัสสนา^{๒๑๘} - การตั้งสติตามดูรู้ทันจิตให้เป็นไปตามจริงที่เป็นอยู่ในขณะนั้น คือ มีสติรู้เมื่อเกิดความรู้สึกสุข ความรู้สึกทุกข์ หรือ ความรู้สึกเฉย ๆ ทั้งที่เป็นสามีส และนิรามิส

๓. จิตตานุปัสสนา - การตั้งสติกำหนดพิจารณาตามดูรู้ทันจิตของตนในขณะนั้นว่าเป็นอย่างไร คือ มีหรือไม่มี ราคะ โทสะ โมหะ ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ หรือหลุดพ้น/ไม่หลุดพ้น ให้ตระหนักรู้ทันจิตของตนให้ดี

๔. อัมมานุปัสสนา - การตั้งสติพิจารณาตามดูรู้ทันธรรม คือ การรู้และเข้าใจหลักธรรมที่เกิดขึ้นกับตนว่าเป็นไปอย่างไร ได้แก่ นิรวณ ๕, ขันธ์, อายตนะ, โพชฌงค์ และอริยสัจ ๔

๔.๑ นิรวณ^{๒๑๙} - ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้จิตบรรลุความดี อกุศลธรรมที่ก่อกวนจิต มี ๕ อย่างคือ (๑) กามฉันท-ความพอใจในกาม (๒) พยาบาท - ความแค้นเคืองคิดร้ายผู้อื่น (๓) ถีนมิทธะ-

^{๒๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖.

^{๒๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๗.

^{๒๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๐๘.

^{๒๑๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓-๓๑๔.

^{๒๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖-๓๑๗.

ความหดหู่ ซึมเซา (๔) อุทัจจกุกกัจจะ - ความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ (๕) วิกิจฉา - ความล่งเลงสัย^{๒๒๐}
 นิรณ ๕ เป็นสิ่งที่เหนี่ยวรั้งการทำงานของจิตและชักจูงให้ออกจากคุณธรรมที่ดีและเป็นกุศล จึงควรรู้
 ชัดในขณะนั้นว่ามีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่
 ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปอย่างไร

๔.๒ ชั้นธ^{๒๒๑} - กำหนดรู้ พิจารณา ชั้นธ ๕ / อุปาทานชั้นธ ๕ ว่าเป็นอย่างไร
 และมีอาการเกิดได้อย่างไร

๔.๓ อายตนะ^{๒๒๒} - การพิจารณารู้ทันในอายตนะภายใน ๖ และอายตนะ
 ภายนอก ๖ ให้เห็นตามความเป็นจริง คือรู้ชัดสังโยชน์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอายตนะนั้น ๆ รู้ชัดว่า
 สังโยชน์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นอีกได้
 อย่างไร

๔.๔ โพชฌงค์^{๒๒๓} - รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า โพชฌงค์ ๗ อันเป็นธรรมที่เป็นองค์
 แห่งการตรัสรู้ ได้แก่ (๑) สติ - ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง (๒) ธัมมวิจยะ
 - ความเพียรธรรม, ความสอดส่องสืบค้นธรรม (๓) วิริยะ - ความเพียร (๔) ปีติ - ความอิ่มใจ (๕)
 ปัสสัทธิ - ความสงบกายสงบใจ (๖) สมาธิ - ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วในอารมณ์ (๗) อุเบกขา - ความ
 มีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง^{๒๒๔} แต่ละองค์ธรรมมีอยู่ในใจของตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น
 ได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว เจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร

๔.๕ อริยสัจ^{๒๒๕} - การพิจารณารู้ชัดอริยสัจ ๔ (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) ตาม
 ความเป็นจริง ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร

สติปัฏฐาน ๔ จึงเป็นการปฏิบัติธรรมที่เน้นการเจริญภาวนาโดยการเจริญสติ หรือการ
 กำหนดระลึกรู้ เพื่อพิจารณาสรรพสิ่งให้รู้เห็นรู้เท่าทันตามความเป็นจริงของธรรมชาติของกาย เวทนา
 จิต และธรรม โดยไม่ถูกกิเลสครอบงำ จนเกิดปัญญาและเข้าใจว่าทุกสิ่งต่างตกอยู่ภายใต้ไตรลักษณ์

^{๒๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๘.

^{๒๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘-๓๑๙.

^{๒๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๘/๓๑๙-๓๒๑.

^{๒๒๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๒๑-๓๒๓.

^{๒๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๕-
 ๒๐๖.

^{๒๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๖๘-๔๐๓/๓๒๔-๓๓๘.

(๖) สัณญญา ๑๐

สัณญญา ๑๐ คือ ความกำหนดหมาย, แนวความคิดความเข้าใจ สำหรับใช้กำหนดพิจารณาในการเจริญกรรมฐาน (perception; contemplation; ideas as objects of meditation)^{๒๒๖} หมายถึง การจำได้หมายรู้ทางอารมณ์ ๑๐ ประการที่ใช้พิจารณาในการเจริญวิปัสสนา ใน ปฐมสัณญญาสูตร ๑ (ว่าด้วยสัณญญา สูตรที่ ๑)^{๒๒๗} และ ทศสูตรสูตร (ว่าด้วยธรรม ๑ ถึง ๑๐ ประการ)^{๒๒๘} พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า สัณญญา ๑๐ คือ

๑. อสุภสัณญญา - กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย
๒. มรณสัณญญา - กำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา
๓. อาหาเร ပ္ภิกกุลสัณญญา - กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร
๔. สัพพโลเก อนภิสสัณญญา - กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง
๕. อนิจจสัณญญา - กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร
๖. อนิจเญ ทุกขสัณญญา - กำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร
๗. ทุกเข อนัตตสัณญญา - กำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์
๘. ปหานสัณญญา - กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิถกและบาปธรรมทั้งหลาย
๙. วิราคสัณญญา - กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต
๑๐. นิโรธสัณญญา - กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต

พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้ภิกษุทั้งหลายเจริญสัณญญา ๑๐ ให้มาก เพราะจะให้มรรคผลที่ดี มีอานิสงส์มาก สามารถนำไปสู่อมตะ คือพระนิพพานได้

๓.๔ สรุป : ธรรมโอสถ

ธรรมโอสถในงานวิจัยนี้ มีได้มุ่งเน้นถึงภูมิปัญญาของผู้คนในสมัยพุทธกาลในรูปของตำรายาขนานโบราณ หรือ ยาสมุนไพรที่มีการใช้เพื่อรักษาโรคร้ายไข้เจ็บ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น การใช้น้ำมัน มูตร มูล เห้าดิน หรือยาพื้นบ้านจากรากไม้ ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ ที่มีสรรพคุณในการรักษาโรคต่าง ๆ เพราะการรักษาที่มุ่งเน้นการรักษาโรคทางกายเป็นหลัก ทว่าธรรมโอสถในที่นี้หมายถึงหลักธรรม คำสอนต่างๆ ของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่มีคุณอนันต์ เพราะเป็นเครื่องรักษาเยียวโรค หรือความทุกข์ทั้งทางกายและใจของมนุษย์ได้ โรคทางกายนั้นสามารถรักษาให้หายได้โดยแพทย์ทั่วไป โดยการรักษาโดยแพทย์สมัยใหม่และการใช้ยา รวมถึงการรักษาตามแบบแผนโบราณ

^{๒๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๔-๒๔๕.

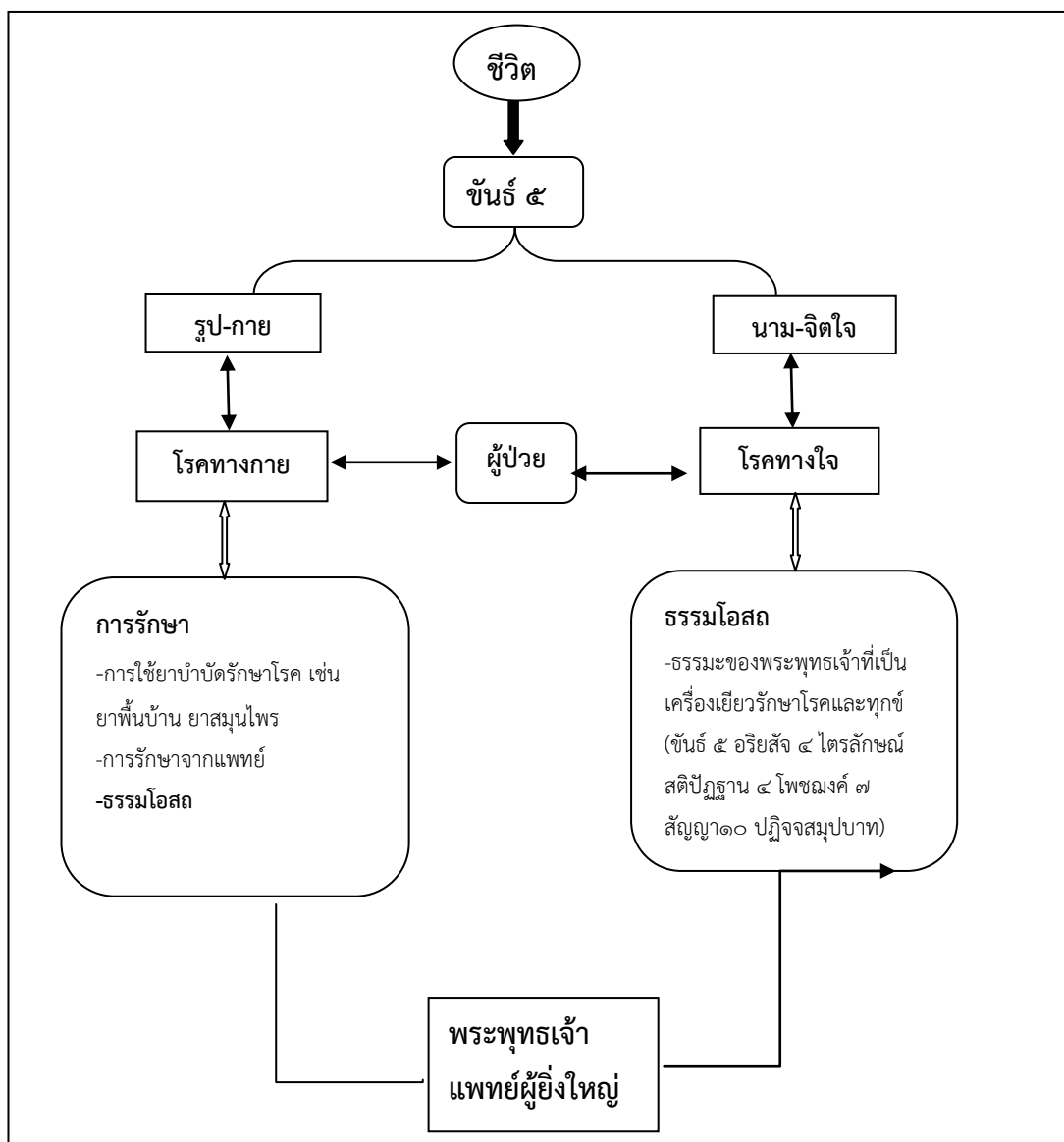
^{๒๒๗} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๖/๑๒๓.

^{๒๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๑/๔๓๕.

การใช้ธรรมโอสธก็มีส่วนรักษาโรคทางกายได้ แม้จะไม่ได้ทำให้หายขาดจากอาการป่วย แต่เป็นไปในลักษณะของการเพิ่มพลังทางจิตเพื่อต่อสู้กับโรคร้าย ส่วนโรคทางใจ หรือที่เรียกว่า “โรคทางวิญญาณ” ต้องอาศัยยาวนานพิเศษ คือ ธรรมะของพระพุทธเจ้าเข้าช่วยรักษา เพราะเป็นหลักธรรมที่เน้นการรักษาจิตใจของผู้ปฏิบัติเป็นสำคัญ ให้สามารถลดและกำจัดสภาวะที่เป็นเครื่องบั่นทอนคุณภาพของชีวิต อันเป็นสภาวะของอกุศลธรรมในจิต

ธรรมะของพระพุทธเจ้าช่วยขัดเกลาจิตใจของผู้ปฏิบัติให้มีความบริสุทธิ์ผ่องใส มีความอ่อนโยน มีเมตตา และเข้าใจสภาพความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ จึงเข้าใจว่าร่างกายนี้มีวันเสื่อมสลาย เจ็บป่วยได้เป็นไปตามสังขารของเวลาและปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง การยึดติดในรูปลักษณ์หรือลุ่มหลงในสัมผัสทั้งทางกายและจิตใจมีแต่จะนำมาซึ่งทุกข์ เพราะสิ่งที่ยึดติดย่อมมีวันร่วงโรยและเสื่อมสภาพ การเข้าใจความจริงของชีวิตทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมได้รู้เท่าทันความเป็นจริงของชีวิตและโลก และสามารถลดทอนกิเลส ลดการยึดมั่นในตัวตนและรู้ว่าสรรพสิ่งล้วนเกิดดับ แตกสลาย ไม่คงทนถาวร การรู้จักปล่อยวางช่วยให้มีสภาพจิตใจที่เป็นอิสระมากขึ้น ไม่เครียด ส่งผลให้เกิดคุณภาพของชีวิตทั้งทางร่างกายและจิตใจ เมื่อจิตใจมีกำลังและคลายเครียดก็จะส่งผลให้ร่างกายมีความสดชื่นและมีพลังที่จะต่อสู้กับทุกข์ที่กำลังเผชิญได้ดีขึ้น

แผนภาพ ชีวิต โรค และธรรมโอสถ



๓.๕ พระสูตรที่เป็นการอธิบายธรรมโอสถแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้า

การอธิบายธรรมโอสถแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้า ได้แก่ หลักธรรม คำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมโดยมีกลวิธีประกอบการสอน เช่น การยกบุคคล การยกตัวอย่าง การเล่าเรื่อง การใช้การอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบ เพื่อสื่อสารธรรมะและสร้างความสนใจให้กับผู้ฟังทั้งพระภิกษุและฆราวาส การศึกษาพระสูตรที่เป็นธรรมโอสถแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้าในบทนี้ เป็นการศึกษาพระสูตรต้นตปิฎกตั้งแต่เล่มที่ ๙-๒๘ โดยที่ผู้วิจัยได้แบ่งเป็น

การศึกษาเป็น ๔ ประเด็นหลักตามกระบวนการรักษาโรคทางการแพทย์ที่ประกอบด้วย (๑) โรค (๒) ผู้รักษา - แพทย์ (๓) ผู้ป่วย และ (๔) การรักษาและยา โดยมีรายละเอียดการศึกษาต่อไปนี้

๑) พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่อง โรค ความเจ็บป่วย แผล หัวฝี คนตาบอด และความไม่มีโรค โดยแยกเป็นประเด็นดังต่อไปนี้

- (๑) ความเจ็บป่วย โรคภัยไข้เจ็บเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต
- (๒) ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของบุคคล กับ โรค/ความเจ็บป่วย
- (๓) การยกตัวอย่างอธิบาย
- (๔) ความมีโรคเบาบาง โรคน้อย และ ความไม่มีโรค
- (๕) การอุปมาอุปไมยและอุปลักษณ์
- (๖) ธาตุ ๔ และขันธ ๕

๒) พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่อง หมอ แพทย์ ศัลยแพทย์

๓) พระสูตรที่ว่าด้วย คนไข้ ผู้ป่วย ผู้เป็นโรค

๔) พระสูตรที่ว่าด้วยการรักษาโรค ยา

อย่างไรก็ตาม พระสูตรหลายพระสูตรอาจมีหลายประเด็นรวมอยู่ ดังเช่น พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องโรคโดยส่วนมากจะกล่าวถึงแพทย์ ผู้ป่วย และการรักษาโรคร่วมกัน เป็นต้น

๑) พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่อง โรค ความเจ็บป่วย แผล หัวฝี คนตาบอด และความไม่มีโรค

การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับความบกพร่องทางร่างกายผ่านการเป็นโรค ความเจ็บป่วย แผล และ หัวฝี จนกลายเป็นความทุกข์มีอยู่หลายพระสูตร ทั้งนี้เพราะความเจ็บป่วย โรคภัยไข้เจ็บเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต สามารถเกิดกับทุกคนทุกชนชั้นทุกวรรณะได้ตลอดเวลา จะมีผู้ใดที่ไม่ป่วยเลยนั้นไม่มี พระพุทธเจ้าทรงนำหลักความจริงนี้ของชีวิตมาอธิบายให้ผู้ฟังเพื่อเปรียบเทียบให้ผู้ฟังเห็นภาพได้ชัดขึ้น การอธิบายธรรมมีลักษณะ ๒ อย่าง คือ (๑) ลักษณะที่เป็นการสื่อความหมายตรง เช่น พระองค์ทรงยกตัวอย่าง หรือเล่าเรื่องเกี่ยวกับโรค อาพาธ ความเจ็บป่วย แผล และหัวฝี ประกอบการอธิบายธรรมโอสธ (๒) ลักษณะนัยของอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบ เช่น พระองค์ทรงเปรียบเทียบ “โรค” กับ องค์ธรรมที่มีลักษณะนามธรรม (เช่น กามคุณ นิรวรรณ ๕ ขันธ์ ๕ ความยึดติด ความลุ่มหลง กิเลส ตัณหา เป็นต้น) เพื่อให้ผู้ฟังสามารถโยงใย เชื่อมโยงกับสิ่งที่ตนรู้อยู่ก่อน การเปรียบเทียบทำให้เรื่องที่เป็นนามธรรมที่ลุ่มลึก เข้าใจได้ง่ายขึ้น เพราะทำให้ความหมายของสิ่งพระองค์ต้องการสื่อสารชัดเจนขึ้น โดยมีความเข้าใจร่วมกันว่า โรค หรือ ทุกข์เป็นสิ่งที่ต้องกำจัดออก หรือรักษาให้หาย เช่นเดียวกับอกุศลธรรมในจิตที่ทำให้เกิดทุกข์ทางใจต้องถูกเอาออก เพื่อความผ่องใสและความบริสุทธิ์ของจิต โดยมีประเด็นการศึกษา ดังต่อไปนี้

(๑) ความเจ็บป่วย โรคภัยไข้เจ็บเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต

ใน “สุขุมาลสูตร” พระองค์ทรงอธิบายธรรมต่อพระภิกษุให้เห็นความเป็นจริงอันเป็นธรรมดาของความเจ็บป่วย พระองค์ทรงตรัสเล่าถึงประวัติของพระองค์ตั้งแต่ในสมัยที่ยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงประทับอยู่ในพระราชวังซึ่งเพียบพร้อมไปด้วยสิ่งอำนวยความสะดวก มีข้าทาสบริวารไม่เคยต้องลำบาก ไม่มีทุกข์ มีปราสาท ๓ ถูดูไว้พักอาศัย และเป็นระยะเวลาที่พระองค์ยังมีความมัวเมา ๓ อย่าง คือ ความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว ความมัวเมาในความไม่มีโรค และความมัวเมาในชีวิต จึงมีความประมาทในการดำเนินชีวิต คือ ประมาทว่ายังไม่ตายและชีวิตยังอยู่อีกนาน^{๒๒๙} และไม่เข้าใจในความเป็นธรรมชาติของชีวิตที่มี การเกิด แก่ เจ็บ และตาย พระองค์จึงมีความรังเกียจและอึดอัดเมื่อเห็นผู้อื่นเจ็บไข้ ไม่ทรงตระหนักในเวลานั้นว่าพระองค์เองก็ต้องเจ็บไข้ได้ป่วยเหมือนปุถุชนทั่วไป ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ปุถุชนทั้งหลายมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา มีความแก่เป็นธรรมดา และมีความตายเป็นธรรมดา เป็นอยู่ตามสภาวะ ย่อมพากันรังเกียจ (บุคคลอื่น)”^{๒๓๐} “...สัตว์ทั้งหลาย มีความแก่ มีความเจ็บ และมีความตายเป็นธรรมดา ย่อมเป็นไปตามธรรมดา พวกปุถุชนย่อมเกลียด”^{๒๓๑}

ทุกชีวิตจึงต้องประสบกับความแก่เฒ่า ความเจ็บป่วย และความตายในที่สุด เพราะมีเกิดแล้วก็มีดับ เนื่องจากความไม่เที่ยงของสังขารและสรรพสิ่ง ดังที่ทรงอธิบายธรรมใน นกุลปิตุสูตร^{๒๓๒} แก่นกุลพิตาคหบดี ผู้ซึ่งแก่ชราและเจ็บป่วยอยู่เป็นประจำ ร่างกายกระสับกระส่าย จึงอยากได้ธรรมโอวาทจากพระพุทธเจ้าเพื่อที่จะเป็นสุขตลอดไป พระองค์จึงตรัสสอนว่า “...ความจริงกายนี้กระสับกระส่าย เป็นดังฟองไข มีเปลือกหุ้มไว้ อนึ่ง บุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่ พึงรับรองความไม่มีโรคได้แม้เพียงครู่เดียว จะมีอะไรเล่า นอกจากความโง่เขลา เพราะเหตุนั้น ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตจักไม่กระสับกระส่าย’”^{๒๓๓} เพราะร่างกายเป็นแหล่งของโรคทั้งทางร่างกายและจิตใจ จะบอกรับรองว่าไม่มีโรคนั้นเป็นไปได้ แต่เมื่อร่างกายไม่สบาย เจ็บป่วย เราต้องหาวิธีไม่ให้จิตใจป่วยตามไปด้วย พระสารีบุตรได้อธิบายให้นกุลพิตาคหบดีเพิ่มเติมว่า โดยปกติปุถุชนผู้ไม่ได้ยิน ไม่ได้เห็น ไม่ได้รู้จักในคำสั่งสอนของพระอริยะและสัตบุรุษ จะยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ แต่เนื่องจากชั้น ๕ แปรสภาพและไม่เที่ยง จึงเกิดความเศร้าโศก ทุกข์กายและทุกข์ใจ แต่พระอริยสาวกได้เห็นพระอริยะ ได้ศึกษาธรรมะของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ และได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ จึงเข้าใจในสามัญญลักษณะของชั้น ๕ สามารถละการยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ ทุกข์ทาง

^{๒๒๙} วศิน อินทสระ, เรียบเรียง, พระไตรปิฎก ฉบับย่อความและอธิบายความ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๒.

^{๒๓๐} อก.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๒๐๐.

^{๒๓๑} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๓.

^{๒๓๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑/๑-๖.

^{๒๓๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑/๒.

กายและทางใจจะหมดไป ในสารัตถปกาสินี - อรรถกถาสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรคได้อธิบายว่า ร่างกายมีความกระสับกระส่ายเป็นปกติอันมีเหตุมาจาก ๓ ประการ คือ ๑. ชรา ๒. โรคภัยไข้เจ็บ และ ๓. ความตาย หากร่างกายมีการสะดุดล้ม กระแทกกระแทกกับของแข็งก็ต้องแตกหัก เช่นเดียวกับฟองไข่ที่แตกได้ง่ายจะจับไปโยนเล่นไม่ได้ ฟองไข่ยังมีเปลือกแข็งหุ้มไว้ แม้เหล็บบุ้งจะเข้าไปเจาะผิวแต่ก็ไม่ได้ทำให้น้ำเยื่อไข่ไหลออกมาได้ แต่ร่างกายของมนุษย์มีผิวหนังละเอียดห่อหุ้มไว้ จึงถูกเจาะผิวหนังได้ง่าย ดังนั้นร่างกายจึงมีความอ่อนแอ^{๒๓๔} จะมีแต่คนโง่เท่านั้นที่พูดว่า ตัวเองไม่มีโรคอะไรเลย พระองค์ยังทรงเตือนให้ทำจิตใจให้มั่นคง ไม่กระสับกระส่ายตามร่างกาย

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงตรัสให้ระลึกถึงความเป็นจริงของสภาพร่างกาย ที่นอกจากจะล้มป่วยได้ เมื่อตายไปแล้วก็ยังเน่าเปื่อย ไม่น่าดูและส่งกลิ่นเหม็น ดังเช่น พระคาถาใน ชราวรรค ที่ทรงตรัสแก่บริษัท ๔ ที่มุงดูศพนางสิริมา^{๒๓๕} “ จงดูอัฐภาพที่ตกแต่งอย่างสวยงาม แต่มีกายเป็นแผล มีกระดูกเป็นโครงร่าง อันกระสับกระส่าย ที่มหาชนด่าหวังกันมาก ซึ่งไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น ”^{๒๓๖} พระองค์ทรงตรัสเตือนให้พิจารณาถึงความไม่เที่ยงของร่างกาย ร่างกายประกอบด้วยกระดูก ๓๐๐ ท่อนเป็นโครงร่าง มีทวาร ๙ เมื่อตายไปก็เน่าเปื่อย ส่งกลิ่นเหม็น จะหาความสวยงามดังเก่านั้นไม่มี ฉะนั้นไม่ควรยึดเอาร่างกายเป็นที่พึ่ง

พระองค์ยังทรงเปรียบเทียบร่างกายว่า เป็นที่อยู่ของ โรค เป็นหัวผี เป็นจุลจุลศร เป็นสิ่งคับแคบ เป็นสิ่งเปื่อยตเน^{๒๓๗} ร่างกายจึงเป็น “ รังของโรค ” ดังพุทธพจน์ในอชาตสูตร ที่ทรงตรัสว่า

^{๒๓๔} ส.ข.อ. (ไทย) ๒๗/๓/๑/-/๕/๘-๙.

^{๒๓๕} นางสิริมาเป็นน้องสาวคนเล็กของหมอชวกโกมารภัจ มีรูปร่างงดงาม มีฐานะเป็นหญิงงามเมือง ซึ่งเป็นศักดิ์ที่พระราชาทรงตั้งไว้คอยรับแขกบ้านแขกเมือง เป็นตำแหน่งที่มีเงินเดือนประจำ(จาก ทรงวิทย์ แก้วศรี, **เพชรพระธรรม : เพชรน้ำหนึ่งจากพระพุทธพจน์ในคถาธรรมบท**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๕.) นางสิริมาอาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ และได้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบันหลังจากได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า จึงทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระภิกษุสงฆ์ ๘ รูปทุกวัน พระภิกษุ ๘ รูป ได้สลับเปลี่ยนกันไปบิณฑบาตที่บ้านนางเป็นประจำ นางตั้งใจทำบุญด้วยความเคารพเลื่อมใสในพระรัตนตรัยเป็นอย่างยิ่ง พระภิกษุรูปหนึ่งเกิดความหลงใหลในรูปโฉมของนางสิริมา แม้ได้พบนางในยามที่นางป่วยแล้วก็ตาม ไม่อาจจะระงับกิเลสตัณหาที่เกิดขึ้นในใจได้ เผ้าคิดถึงนางตลอด เมื่อนางสิริมาเสียชีวิต พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้พระราชาเก็บศพของนางไว้ในป่าช้า ห้ามเผา จนเวลาผ่านไปถึงวันที่ ๔ ศพของนางสิริมาพองขึ้นอืด มีหนอนไต่ออกจากทวารทั้งเก้า ทั้งร่างกายมีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม ส่งกลิ่นคุ้งไปทั่วบริเวณ พระองค์ทรงรับสั่งให้พระภิกษุไปร่วมนางสิริมาด้วย พระภิกษุผู้หลงใหลในนางสิริมา ได้อุดอาหารนอนชมอยู่ถึง ๔ วัน จนบาตรเป็นสนิม เมื่อได้ยินชื่อนางสิริมาก็ลุกขึ้นได้อย่างกระฉับกระเฉง และเดินทางไปกับหมู่ภิกษุ พระราชาตักลงประกาศตามคำรับสั่งของพระพุทธเจ้าว่า หากใครให้เงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะก็จะได้นางสิริมาไปครอบครอง แม้จะลดจำนวนเงินลงจนท้ายสุดเสนอให้นางสิริมาเปล่าๆ ก็ไม่มีผู้ใดอยากได้ศพของนางไป พระพุทธเจ้าจึงตรัสคานานี้เพื่อเตือนสติเหล่าพุทธบริษัท ๔ ให้เห็นถึงความไม่เที่ยงของสังขาร และความไม่งามของกายเพื่อลดความยึดติดในรูปลักษณ์ภายนอก จาก ขุ.ข.อ. (ไทย) ๔๒/๑/๒/๓/๒๑/๑๔๘-๑๕๓.

^{๒๓๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๗/๗๗.

^{๒๓๗} มัคคัณทียสูตร - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๘/๒๕๖.

“ธรรมชาติที่เกิด...ที่เกิดขึ้นพร้อมแล้ว...อันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ยั่งยืนระคนด้วยขราและมรณะ เป็นรังแห่งโรค มีความเสื่อมโทรมเป็นปกติ มีอาหารและตัณหาเป็นแดนเกิด บุคคลจึงไม่ควรยินดีธรรมชาติดังกล่าวนั้น ความสลดออกจากธรรมชาติดังกล่าวนั้นได้ เป็นความสงบ...เป็นภาวะที่ยั่งยืน”^{๒๓๘}

พระองค์ทรงอธิบายเตือนสติผู้ฟังให้พิจารณาถึงความเป็นจริงของชีวิตว่า ชีวิตเป็นองค์ประกอบของปัจจัยหลายส่วนเข้ารวมกัน คือ ขันธ์ ๕ และธาตุ ๔ และแตกสลายได้จึงไม่ควรยึดเป็นอัตตา เพราะในท้ายที่สุดชีวิตก็ต้องพบกับความตาย ดังที่พระองค์ทรงตรัสแก่พระอูตตราเถรีผู้มีอายุ ๑๒๐ ปี ใน ขรารวรรคว่า “ร่างกายนี้แก่ห่อหมแล้ว เป็นรังของโรค มีแต่จะทรุดโทรมลงไป ร่างกายที่เนาเปื่อยนี้ก็จะแตกดับไป เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด”^{๒๓๙} คำว่า “โรค” มีความหมายของการเสียดแทงชีวิต ที่ทำให้เป็นทุกข์ เพราะเป็นสิ่งที่บีบคั้นขัดข้อง เป็นปัญหาที่ต้องแก้ไข กำจัดออก เพื่อความปลอดภัยปลอดโปร่งโล่งสบาย^{๒๔๐} ร่างกายนี้เป็นรังของโรค มนุษย์ทุกคนล้วนต้องเป็น “โรค” ด้วยกันทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นโรคทางกาย หรือโรคทางใจ ดังพุทธพจน์ใน “โรคสูตร”^{๒๔๑} ที่มีใจความว่า โรคมี ๒ อย่างคือ โรคทางกาย และโรคทางใจ อาจมีผู้กล่าวว่า ตนเองไม่มีโรคทางกายในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง เช่น ๑ ปี หรือ ๑๐ ปี หรือ ๓๐ ปี แต่จะหาคนที่ไม่มีโรคทางใจเลยนั้น เป็นไปไม่ได้ เพราะปุณณล้วนมีโรคทางใจที่มีกิเลสตัณหาเป็นตัวนำ ยกเว้นแต่พระอรหันต์ผู้ซึ่งหมดกิเลสแล้วเท่านั้นที่ไม่มีโรคทางใจ พระภิกษุก็เช่นกัน ต้องตระหนักถึงโรคทางใจที่อาจเกิดขึ้นได้ ต้องไม่เป็นผู้มักมาก ไม่มีจิตคับแคบ ไม่มุ่งเน้นลาภสักการะ และชื่อเสียง และรู้จักอดทนต่อสภาพอากาศและสิ่งแวดล้อม อดทนต่อทุกขเวทนาอันไม่น่าปรารถนา

ประเด็นของความไม่แน่นอนในชีวิต ไม่มีหลักประกันว่าชีวิตจะยืนยาว มีสุขภาพดีไปตลอด ทรงตรัสเตือนให้พระภิกษุได้พิจารณาเห็นถึงภัยที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต ดังที่ปรากฏใน “พุทฺธิยอนาคตภยสูตร” ว่า “...‘บัดนี้ เรามีอาหารน้อยมีโรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหาร สม่่าเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรก็จริง ถึงกระนั้นก็ยังมิสมัยที่พวยธิจะถูกต้องกายนี้ได้...”^{๒๔๒} แม้ว่าในปัจจุบันภิกษุจะมีโรคภัยไข้เจ็บเพียงเล็กน้อย สามารถบำเพ็ญเพียรปฏิบัติได้ดี แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสเตือนให้ภิกษุอยู่ในความไม่ประมาทเสมอ เพราะอาจจะมีโอกาสเจ็บป่วยได้ในอนาคต ซึ่งนับเป็นภัยในอนาคตอย่างหนึ่งที่ภิกษุ (โดยเฉพาะในสมัยพุทธกาลที่อยู่ป่าเป็นหลัก) ต้องระมัดระวัง ไม่ประมาท จึงควรตั้งมั่นอยู่ในความเพียร อุทิศทั้งกายและใจเพื่อการปฏิบัติธรรม เพื่อความก้าวหน้าในการบรรลุธรรม เพราะความเจ็บป่วย โรคภัยไข้เจ็บนับเป็นอุปสรรค

^{๒๓๘} พุ.อิ.ติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒.

^{๒๓๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๘/๗๘.

^{๒๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การแพทย์แนวพุทธ, หน้า ๓๓.

^{๒๔๑} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗-๒๑๘.

^{๒๔๒} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๗๘/๑๔๐.

ต่อการปฏิบัติธรรม ทำความเพียรได้ยาก เนื่องจากต้องเสียเวลากับการรักษาพยาบาล และอาจเคลื่อนไหวไม่สะดวก

(๒) ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของบุคคล กับ โรค/ความเจ็บป่วย

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายถึงลักษณะของบุคคลกับโรค หรือ ความเจ็บป่วยไว้ในหลายพระสูตร ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยให้เห็นชัดว่า การเป็นโรคและความเจ็บป่วยมีความเกี่ยวเนื่องกับลักษณะของบุคคล ดังต่อไปนี้

๑. พาลบัณฑิตสูตร – ว่าด้วยคนพาลและบัณฑิต พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายแก่พระภิกษุสงฆ์ถึงลักษณะ หรือเครื่องหมายของคนพาล ๓ ประการ ได้แก่^{๒๔๓}

๑) ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว - ประกอบมโนทุจริต ๓ คือ (๑) อภิชฌา - เพ่งเล็งอยากได้ของๆผู้อื่น (๒) พยาบาท - ความคิดปองร้ายผู้อื่น (๓) มิจฉาทิฐิ - ความเห็นผิดเป็นชอบ

๒) ชอบพูดแต่เรื่องชั่ว - ประกอบวจีทุจริต ๔ คือ (๑) มุสาวาท - พูดเท็จ (๒) ปิสุณาวาจา - พูดส่อเสียด (๓) ผรุสวาจา - พูดคำหยาบ (๔) สัมผัปปลาปะ - พูดเพ้อเจ้อ

๓) ชอบทำแต่กรรมชั่ว - ประกอบกายทุจริต ๓ คือ (๑) ปาณาติบาต - ฆ่าสัตว์ (๒) อทินนาทา - ลักทรัพย์ (๓) กาเมสุมิฉฉาจาร - ประพฤติผิดในกาม

ส่วนบัณฑิตจะมีลักษณะตรงข้ามกับคนพาลทุกประการ คือ ชอบคิดแต่เรื่องดี ชอบพูดแต่เรื่องดี ชอบทำแต่กรรมดี มีแต่คนชื่นชม จึงได้เสวยสุขโสมนัสในกาลปัจจุบัน และเมื่อตายไปก็จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ คนพาลเมื่อตายไปจะต้องเสวยกรรมชั่วที่ตนก่อไว้ในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เป็นเวลานานมาก หากกลับมาเกิดในโลกอีก จะต้องรับผลกรรม คือเป็นบุคคลที่ “...เกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลคนจันทาล ... ที่เป็นตระกูลยากจน ... และคนพาลนั้นมีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาต...”^{๒๔๔} ชีวิตจึงเต็มไปด้วยความลำบาก ทุกข์ยาก แร้นแค้น ไม่เป็นที่ชื่นชมของคนรอบข้าง

๒. จูฬกัมมวิภังคสูตร - ว่าด้วยการจำแนกกรรม สูตรเล็ก^{๒๔๕} พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายปัญหาของสุภะโตเทยยบุตร ผู้เป็นพราหมณ์ซึ่งได้ทูลถามปัญหา ๗ คู่ ถึงสาเหตุที่ทำให้มนุษย์เป็นคนเลวและคนดี คือ (๑) มีอายุสั้น-มีอายุยืน (๒) มีโรคน้อย - มีโรคมาก (๓) มีผิวพรรณทราม - มีผิวพรรณดี (๔) อำนาจน้อย - มีอำนาจมาก (๕) มีโภคะน้อย - มีโภคะมาก (๖) เกิดในตระกูลต่ำ - เกิดในตระกูลสูง (๗) มีปัญญาน้อย - มีปัญญามาก พระองค์ได้ทรงตอบว่าสาเหตุหลักคือ กรรมที่ผู้นั้นได้ทำมาตั้งแต่ปางก่อน ในชาตินี้จึงต้องเสวยผลกรรมที่ได้ทำไว้ “...สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรม

^{๒๔๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๒/๒๙๐-๓๐๘.

^{๒๔๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๒/๒๙๘.

^{๒๔๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๑-๒๙๗/๓๔๙-๓๕๖.

เป็นทนายท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”^{๒๔๖}

พระพุทธเจ้ายังทรงอธิบายถึงสาเหตุที่ทำให้มนุษย์ไม่ว่าจะเป็นสตรี หรือบุรุษเกิดมาเป็นคนที่มียโรคมาก เพราะได้เคยเบียดเบียนสัตว์มาก่อน “...ด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศัสตราบ้าง เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ถ้าไม่เกิดในอบาย...กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาก็จะเป็นผู้มีโรครมาก...”^{๒๔๗} ในทางตรงข้าม หากผู้ที่ไม่เคยเบียดเบียนทำร้ายสัตว์ทั้งหลาย หลังจากตายแล้วก็จะเสวยผลกรรมดีที่ได้ทำไว้ จึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หากกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนที่มีโรคน้อย

๓. บุคคลสูตร - ว่าด้วยบุคคล ๔ ประเภท พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ในโลกนี้มีบุคคล ๔ ประเภท คือ^{๒๔๘}

๑) บุคคลผู้มีตมิตมาและมิตไป - บุคคลที่มาจากที่มีตมิตและสู่ที่มีต คือ บุคคลที่เกิดในตระกูลต่ำ ได้แก่ตระกูลจันทาล ตระกูลช่างसान ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนเทหะ เป็นตระกูลยากจน มีข้าว น้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อย เป็นไปอย่างฝืดเคือง เป็นแหล่งที่หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก และมีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาต มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องอุปโภค ที่นอน ที่พัก และเครื่อง ประทีป หากบุคคลนั้นยังประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต (เหมือนคนพาล) หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เปรียบเหมือน บุคคลไปจากความมิดสู่ความมิดมิด หรือไปจากความมิดมัวสู่ความมิดมัว หรือไปจากสายเลือดชั่วสู่สายเลือดชั่ว

๒) บุคคลผู้มีตมิตมาแต่สว่างไป - บุคคลที่มาจากที่มีตสู่ที่สว่าง คือบุคคลที่เกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลจันทาล ตระกูลช่างसान ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนเทหะ เป็นตระกูลยากจน มีข้าว น้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อย เป็นไปอย่างฝืดเคือง เป็นแหล่งที่หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก และมีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาต มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องอุปโภค ที่นอน ที่พัก และเครื่อง ประทีป แต่บุคคลนั้นประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เหมือนบุรุษขึ้นจากแผ่นดินสู่บัลลังก์ หรือขึ้นจากบัลลังก์สู่หลังม้า หรือขึ้นจากหลังม้าสู่คอช้าง หรือขึ้นจากคอช้างสู่ปราสาท

๓) บุคคลผู้สว่างมาแต่มิดไป - คือ บุคคลที่เกิดในตระกูลสูง คือ ตระกูลชัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาล เป็นตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโอกาสมาก

^{๒๔๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๓๕๐.

^{๒๔๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๑/๓๕๑.

^{๒๔๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑-๑๖๓.

มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้ที่น่ายกย่องมากมาย มีทรัพย์และธัญชาติมากมาย และมีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก ได้ข้าว น้ำ ผัก ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แต่บุคคลนั้นประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต (ดังคนพาล) หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก เหมือนบุรุษลงจากปราสาทสู่คอกช้าง หรือลงจากคอกช้างสู่หลังม้า หรือลงจากหลังม้าสู่บัลลังก์ หรือลงจากบัลลังก์สู่พื้นดิน หรือลงจากพื้นดินเข้าสู่ที่มืด

๔) บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป – คือ บุคคลที่เกิดในตระกูลสูง คือ ตระกูลชัตติยมหาศาล เป็นต้น บุคคลผู้นั้นประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เหมือนบุรุษก้าวไปด้วยดีจากบัลลังก์สู่บัลลังก์ หรือก้าวไปด้วยดีจากหลังม้าสู่หลังม้า หรือก้าวไปด้วยดีจากคอกช้างสู่คอกช้าง หรือก้าวไปด้วยดีจากปราสาทสู่ปราสาท

๔. อาสังสสูตร – ว่าด้วยความหวังทางโลกและทางธรรม พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายแก่เหล่าภิกษุว่า ในโลกนี้มี บุคคล ๓ จำพวก คือ^{๒๔๙}

๑) บุคคลที่หมดความหวัง - บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำและยากจน คือตระกูลจันฑาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างสาน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนขนขยะ อัดคัดขัน แค้นและขัดสนในเรื่องอาหารการกิน สิ่งของเครื่องใช้และเครื่องนุ่งห่ม มีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาต จึงขาดแคลนทั้งข้าวปลาอาหาร น้ำดื่มน้ำใช้ อีกทั้งเครื่องอุปโภค บริโภคและที่อยู่อาศัย เป็นบุคคลที่ไม่ได้เป็นกษัตริย์ และไม่มีหวังว่าจะได้รับมูรธาภิเษก (การอภิเษกด้วยการรดน้ำ)^{๒๕๐} เปรียบได้กับภิกษุผู้มึล มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด ไม่มีความหวังที่จะบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ

๒) บุคคลที่ยังมีความหวัง – คือ พระราชาโอรสองค์แรกของพระราชามหากษัตริย์ ซึ่งยังไม่ได้รับการแต่งตั้งโดยการอภิเษก เมื่อได้ยินข่าวว่าบุคคลชื่อนั้นชื่อนี้ได้รับการอภิเษกเป็นกษัตริย์ จึงเกิดความหวังว่า แล้วเมื่อไหร่เราจึงจะได้รับอภิเษกแบบนั้นบ้าง เปรียบได้กับภิกษุผู้มีศีล มีธรรมอันงาม มีความหวังว่าจะบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ

๓) บุคคลที่ปราศจากความหวัง – พระราชาผู้ได้รับมูรธาภิเษกเป็นกษัตริย์แล้ว เมื่อได้สดับฟังว่า บุคคลชื่อนั้นชื่อนี้ได้รับมูรธาภิเษกเป็นกษัตริย์แล้วก็ไม่มีดำริว่า เมื่อไหร่หนอเราจะได้รับการราชาภิเษกแบบนั้นบ้าง เพราะพระองค์ได้รับการอภิเษกเรียบร้อยแล้ว เปรียบได้กับภิกษุผู้เป็น

^{๒๔๙} อก.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓/๑๕๑ – ๑๕๓. และ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๙๓.

^{๒๕๐} สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/dictionary/> [๑๗ สิงหาคม ๒๕๕๘].

พระอรหันต์ ไม่มีความหวังว่าจะบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะความหวังในความหลุดพ้นเมื่อครั้งที่ยังไม่หลุดพ้นนั้นได้ระงับไปแล้ว

๕. วชิรุปมสูตร- ว่าด้วยบุคคลที่มีจิตเหมือนเพชร เป็นอีกพระสูตรหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสต่อเหล่าภิกษุ ถึงบุคคลในโลกนี้ว่า มี ๓ จำพวก คือ^{๒๕๑}

๑) บุคคลที่มีจิตเหมือนแผลเก่า – บุคคลที่ไถ่ถอนง่าย เต็มไปด้วยความคับแค้นใจ เมื่อถูกต่อว่าเพียงเล็กน้อยก็ขัดเคืองใจโกรธเคือง พยาบาท เหมือนคนที่มีแผล เมื่อถูกไม้หรือกระบี่องกระหนาบเพียงเล็กน้อยก็จะเจ็บปวดมาก

๒) บุคคลที่มีจิตเหมือนฟ้าแลบ – บุคคลผู้รู้ร้อยสัจ ๔ ตามเป็นจริง เหมือนคนมีตาดี เห็นรูปได้ในขณะฟ้าแลบในเวลากลางคืนที่มีมืด

๓) บุคคลที่มีจิตเหมือนเพชร – บุคคลผู้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เหมือนแก้วมณีหรือหินบางชนิดที่เพชรจะทำลายไม่ได้ไม่มี จึงเป็นผู้ที่มีจิตที่มีความแข็งแกร่งสามารถกำจัดมูลรากแห่งกิเลสทั้งหลายได้

๖. ชีคุฉัตถัพพสูตร - ว่าด้วยบุคคลที่ควรรังเกียจ^{๒๕๒} พระพุทธเจ้าทรงตรัสอธิบายแก่เหล่าภิกษุถึงบุคคล ๓ จำพวกในโลก คือ

๑) บุคคลที่ควรรังเกียจ ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้- บุคคลผู้ไม่มีศีล มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด มีความประพฤติที่น่ารังเกียจ มีการงานที่ไม่เปิดเผย และมีชื่อเสียงกระฉ่อนว่า คบเพื่อนชั่ว

๒) บุคคลที่ควรวางเฉย ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้ - บุคคลที่ไถ่ถอนง่าย เมื่อถูกต่อว่าแม้เพียงเล็กน้อยก็ขัดใจโกรธเคือง พยาบาท ขัดเคือง และไม่พอใจ บุคคลเช่นนี้อาจจะมีการด่าทอให้เสียหายบ้าง เปรียบเหมือนแผลเก่า เมื่อถูกไม้หรือกระบี่องกระหนาบเข้าย่อมทำให้เกิดความเจ็บปวด

๓) บุคคลที่ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าไปนั่งใกล้ - บุคคลผู้มีศีล มีธรรมงาม นำคบหา และมีชื่อเสียงว่า คบเพื่อนดี

๗. อัมมิกสูตร – ว่าด้วยพระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมและผู้ตั้งอยู่ในธรรม^{๒๕๓} พระพุทธเจ้าทรงตรัสอธิบายแก่พระภิกษุสงฆ์ว่า หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม เหล่าข้าราชการ พราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมนักและชาวชนบทก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ หมูดาวนักษัตรก็โคจรไปไม่สม่ำเสมอ คีน วัน ฤดูก็วิปริตแปรเปลี่ยน ลมก็พัดไปไม่สม่ำเสมอ ทำให้พวกเทวดาก็ขัดเคืองใจ ฝนก็

^{๒๕๑} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๕/๑๗๓-๑๗๔.

^{๒๕๒} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๗/๑๗๕-๑๗๗.

^{๒๕๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๔-๑๑๕.

ไม่ถูกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าทั้งหลายก็ออกรวงสุกไม่พร้อมกัน ทำให้มนุษย์บริโภคข้าวกล้าที่สุกไม่พร้อมกัน และส่งผลให้มนุษย์มีอายุน้อยลง ผิพรรณไม่ดี กำลังไม่ดี และมีความเจ็บป่วยมาก

ในทางตรงข้าม หากพระราชากำลังอยู่ในธรรม ข้าราชการต่างก็ตั้งอยู่ในธรรม พวกพราหมณ์ คหบดี ชาวนิคมน และชาวชนบทก็ตั้งอยู่ในธรรมเช่นกัน ฤดูกาล วันเวลาก็ถูกต้องไม่มีวิปริต ผ่นตกต้องตามฤดูกาล พืชพรรณธัญญาหาร ข้าวกล้าก็ผลิดอกออกผลดี ส่งผลให้มนุษย์มีอายุยืน มีผิพรรณดี มีกำลังดี และมีความเจ็บป่วยน้อย

ดังนั้น ผู้นำ หรือผู้เป็นใหญ่จึงมีความสำคัญต่อองคาพยพทั้งหมด เพราะเป็นหลัก หรือแกนนำที่จะนำพาคนทั้งประเทศให้ดำเนินไปตามแนวทางที่ถูกต้องและประสบความสำเร็จ กล่าวได้ว่า ผู้นำนั้นเป็นแบบอย่าง เป็นตัวอย่างให้คนในชาติทำตาม

๘. ฉฬภิกษิตสูตร – ว่าด้วยอภิชาติ (ชาติกำเนิด) ๖ จำพวก พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึง อภิชาติ ๖ จำพวกแก่พระอานนท์ อันได้แก่^{๒๕๔}

๑) กัณหาภิชาติ ประพฤติธรรมดำ หมายถึงคนที่เกิดในตระกูลต่ำและยากจน คือ ตระกูลจันทาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างสาน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนชนชยะ อัดคัดขัน แค้นและขัดสนในเรื่องอาหารการกิน สิ่งของเครื่องใช้และเครื่องนุ่งห่ม มีผิพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาต จึงขาดแคลนทั้ง ข้าวปลาอาหาร น้ำดื่ม น้ำใช้ อีกทั้งเครื่องอุปโภค บริโภคและที่อยู่อาศัย นอกจากนี้ยังประพฤติดุจริต ๓ (กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในอบายภูมิ

๒) กัณหาภิชาติ ประพฤติธรรมขาว หมายถึงคนที่เกิดในตระกูลต่ำและยากจน คือ ตระกูลจันทาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างสาน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนชนชยะ อัดคัดขัน แค้นและขัดสนในเรื่องอาหารการกิน สิ่งของเครื่องใช้และเครื่องนุ่งห่ม มีผิพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาต จึงขาดแคลนทั้ง ข้าวปลาอาหาร น้ำดื่ม น้ำใช้ อีกทั้งเครื่องอุปโภค บริโภคและที่อยู่อาศัย แต่ประพฤติดุจริต ๓ (กาย สุจริต วาจิสุจริต มโนสุจริต) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๓) กัณหาภิชาติ บรรลุนิพพานที่ไม่ดำไม่ขาว หมายถึงคนที่เกิดในตระกูลต่ำและยากจน คือ ตระกูลจันทาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างสาน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนชนชยะ อัดคัดขัน แค้นและขัดสนในเรื่องอาหารการกิน สิ่งของเครื่องใช้และเครื่องนุ่งห่ม มีผิพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาต จึงขาดแคลนทั้งข้าวปลาอาหาร น้ำดื่ม น้ำใช้ อีกทั้งเครื่องอุปโภค บริโภคและที่อยู่อาศัย ออกบวชบำเพ็ญธรรมจนบรรลุนิพพานที่ไม่ดำ ไม่ขาว

๒๕๔

อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๓ – ๕๔๗. และ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๓, หน้า ๓๗๗ – ๓๗๘.

๔) สุกกาภิชาติ ประพฤติธรรมดำ หมายถึงคนที่เกิดในตระกูลสูงและมั่งคั่ง ได้แก่ ตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล ตระกูลคหบดีมหาศาล มีทรัพย์สินมากมาย อุดมสมบูรณ์ทั้งอาหารการกิน เครื่องอุปโภค บริโภค มีรูปร่าง นาดู น่าเลื่อมใส ผิวพรรณผุดผ่อง มีข้าวปลาอาหาร น้ำดื่มน้ำใช้พร้อม ไม่ขัดสนเรื่องข้าวของเครื่องใช้และที่พักอาศัย แต่ประพฤติดุจจริต ๓ หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในอบายมุข

๕) สุกกาภิชาติ ประพฤติธรรมขาว หมายถึงคนที่เกิดในตระกูลสูงและมั่งคั่ง ได้แก่ ตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล ตระกูลคหบดีมหาศาล มีทรัพย์สินมากมาย อุดมสมบูรณ์ทั้งอาหารการกิน เครื่องอุปโภค บริโภค มีรูปร่าง นาดู น่าเลื่อมใส ผิวพรรณผุดผ่อง มีข้าวปลาอาหาร น้ำดื่มน้ำใช้พร้อม ไม่ขัดสนเรื่องข้าวของเครื่องใช้และที่พักอาศัย และประพฤติดุจจริต ๓ หลังจากตายแล้ว จึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๖) สุกกาภิชาติ บรรลุนิพพานที่ไม่ดำไม่ขาว หมายถึงคนที่เกิดในตระกูลสูงและมั่งคั่ง ได้แก่ ตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล ตระกูลคหบดีมหาศาล มีทรัพย์สินมากมาย อุดมสมบูรณ์ทั้งอาหารการกิน เครื่องอุปโภค บริโภค มีรูปร่าง นาดู น่าเลื่อมใส ผิวพรรณผุดผ่อง มีข้าวปลาอาหาร น้ำดื่มน้ำใช้พร้อม ไม่ขัดสนเรื่องข้าวของเครื่องใช้และที่พักอาศัย ออกบวชบำเพ็ญธรรม จนบรรลุนิพพานที่ไม่ดำไม่ขาว

๙. สุปปพุทธภูมิจูสูตร^{๒๕๕} –ว่าด้วยชายโรคเรื้อนชื่อสุปปพุทธะ พระพุทธเจ้าทรงตรัสเล่าถึงสาเหตุที่ทำให้ “สุปปพุทธะ” เป็นโรคเรื้อนชื่อ ว่า ในอดีตสุปปพุทธะเคยเป็นบุตรเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ แต่ได้ทำกระทำการอันไม่เหมาะสมต่อพระปัจเจกพุทธะนามว่า “ตรครสิขี” ซึ่งกำลังเดินบิณฑบาตในพระนคร สุปปพุทธะดูหมิ่นคิดอยู่ในใจว่า ‘ใครนี่ เป็นโรคเรื้อนหม่นผ้าสกปรกเที่ยวไป’ แล้วถ่มน้ำลายเดินแซงไปทางด้านซ้าย^{๒๕๖} ด้วยผลแห่งกรรมจึงทำให้ตกอยู่ในนรกหลายแสนปี และเพราะเศษของวิบากกรรม เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นคนยากจน เป็นโรคเรื้อน

พระสูตรทั้ง ๙ พระสูตรข้างต้น เป็นการแสดงธรรมอธิบายลักษณะ หรือประเภทของบุคคลที่สัมพันธ์กับความเจ็บป่วย โรคภัยไข้เจ็บ เช่น โรคอัมพาต หรือมีความไม่สมบูรณ์ของร่างกาย เช่น ตาบอด เป็นง่อย เป็นต้น อันเป็นการยกตัวอย่างประกอบการแสดงธรรม และทำให้ผู้ฟังไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุ พระราชา คนทั่วไปได้เข้าใจและเห็นถึงผลดีผลเสียของการกระทำทั้งกุศลธรรมและอกุศลธรรม ซึ่งจะส่งผลวิบากกรรมติดตัวไปในชาติหน้า ทำให้เกิดมามีโรคภัยไข้เจ็บ ผิวพรรณไม่ผ่องใส และบุคคลประเภทใดที่เหมาะสมแก่การคบหาเป็นมิตร

^{๒๕๕} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๕.

^{๒๕๖} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๕.

(๓) การกล่าวถึง โรค ความเจ็บป่วย เป็นตัวอย่างอธิบาย หรือเล่าเรื่อง

พระพุทธเจ้าทรงตรัสยกตัวอย่างเรื่องความเจ็บป่วย โรคภัยไข้เจ็บ เพื่อประกอบการอธิบายธรรมโอสถในลักษณะของการเล่าเรื่อง ดังเช่นในพระสูตรต่อไปนี้

๑. ลุกกโกปมสูตร – ว่าด้วยอุปมาด้วยนางนกุลเถรี^{๒๕๗} พระพุทธเจ้าทรงตรัสแก่ท่านพระอุทายี พระอุทายีนั้นในอดีตเคยฉนโภชนะทั้งในเวลาบ่ายและกลางคืน แต่เลิกได้เพราะพระพุทธเจ้าได้ตรัสให้พระภิกษุสงฆ์เลิกฉนอาหารในเวลาบ่ายและเวลากลางคืน พระองค์ได้ให้อาวาสแก่พระอุทายีว่า เมื่อพระองค์ตรัสให้ละโภชนานี้เสีย พระภิกษุบางรูปไม่ปฏิบัติตาม เพราะเห็นว่าเป็นความผิดเล็กน้อย แม้ว่าจะมีความยำเกรงในพระองค์อยู่ก็ตาม พระองค์จึงทรงอุปมาด้วยคนจนเพื่อยกตัวอย่างให้พระอุทายีเข้าใจมากขึ้น กล่าวคือ ชายผู้ยากจนแร้นแค้นทั้งทรัพย์สินเงินทอง พักอาศัยอยู่ในกระท่อมที่ผูกพันมีข้าวเปลือกและเมล็ดพืชสำหรับหว่านหม้อหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่พันธุ์ที่ดี มีภรรยาที่ไม่สวย เมื่อเห็นพระภิกษุนั่งเจริญสมาธิในอารามจึงคิดว่า “...ความเป็นสมณะน่าสุขสบายหนอ ความเป็นสมณะไม่มีโรคภัยไข้เจ็บหนอ เราควรจะโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดพัดร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตบ้าง...”^{๒๕๘} แต่ทำไม่ได้ เพราะไม่อาจละกระท่อมที่ผูกพัน ข้าวเปลือก และภรรยาที่ไม่สวยเพื่อกบวชได้ เนื่องจากชายผู้นั้นไม่อาจละเครื่องผูกพันธนาคารที่ดูว่าเล็กน้อย ไม่มีค่านัก แต่กลับเป็นเครื่องผูกพันที่มีกำลัง มั่นคง แน่นแฟ้น ไม่เปื่อย เป็นเหมือนท่อนไม้ใหญ่ เหมือนพระภิกษุบางรูปที่เห็นว่าตนเองทำผิดเล็กน้อย แต่ความผิดเพียงเล็กน้อยของพระภิกษุนั้นเป็นเครื่องผูกพันที่มีกำลัง มั่นคง แน่นแฟ้น ไม่เปื่อย เป็นเหมือนท่อนไม้ใหญ่

๒. เทวทูตสูตร- ว่าด้วยเทวทูต^{๒๕๙} พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องนี้แก่พระภิกษุสงฆ์ถึงสภาพของสัตว์นรกว่า นายนิรยบาล (ผู้ทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก) จับแขนสัตว์นรกพาไปแสดงต่อพญายม (ผู้รักษานรก) ว่า คนผู้นี้ไม่เกื้อกูลมารดา บิดา สมณะ พรหมณ์ และไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล จึงสมควรถูกลงโทษ พญายมสอบถามสัตว์สัตว์นรกว่า เคยเห็นเทวทูตที่ ๑ เทวทูตที่ ๒ เทวทูตที่ ๓ เทวทูตที่ ๔ เทวทูตที่ ๕^{๒๖๐} ไหม สัตว์นรกตอบว่าไม่เคยเห็นเทวทูตเหล่านั้น แต่เมื่อพญายมอธิบายกระจำงชัดว่า เทวทูตที่ ๑ คือลักษณะของการเกิด เทวทูตที่ ๒ คือ ลักษณะของคนแก่ เทวทูตที่ ๓ คือ

^{๒๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๒-๑๕๓/๑๖๔-๑๗๖.

^{๒๕๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๒/๑๖๔.

^{๒๕๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๖๑/๓๐๙ – ๓๑๗. พระพุทธเจ้าทรงตรัสอธิบายเรื่องเทวทูต ๓ ว่าเป็นตัวแทนของความแก่ ความเจ็บ และความตายในทำนองเดียวกันใน เทวทูตสูตร (ว่าด้วยเทวทูต) - อจ.ตัก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๑-๑๙๔.

^{๒๖๐} เทวทูต – สื่อแจ้งข่าวมฤตยู เป็นสัญญาณเตือนให้ระลึกคตินิยามของชีวิตไม่ให้ประมาท ได้แก่ ความแก่ ความเจ็บ และความตาย จาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรต้นตปิฎก เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๘๔๙ – ๘๕๐.

ลักษณะของความเจ็บไข้ได้ป่วยของทั้งสตรีหรือบุรุษ ผู้มีความทุกข์จากโรคร้าย นอนจมอยู่ในมูตรและกรีส (อาหารเก่า อุจจาระ) ของตน ต้องอาศัยผู้อื่นช่วยเหลือและดูแล เทวทูตที่ ๔ คือ คนตาย และเทวทูตที่ ๕ คือ ชากศพ เมื่อสัตว์นรกตอบว่าเคย พยายามจึงชักใช้ต่อไปว่า เคยคิดหรือไม่ว่า ถึงเราที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นไปได้ แล้วคิดจะทำความดีทางกาย วาจา ใจ สัตว์นรกตอบว่า ไม่เคย พระองค์ทรงแสดงเรื่องเทวทูตนี้ก็เพื่อเตือนใจให้ผู้ฟังเข้าใจในสามัญลักษณ์ของชีวิต ที่แปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ไม่มีสภาพที่แน่นอนและท้ายสุดก็ต้องตายเป็นชากศพด้วยกันทั้งสิ้น

๓. อภยสูตร - ว่าด้วยบุคคลผู้กลัวตายและผู้ไม่กลัวความตาย^{๒๖๑} - พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงโรค เมื่อทรงอธิบายถึงเรื่องนี้ต่อชานุโสณิพราหมณ์ว่า บุคคลผู้กลัว และสะดุ้งต่อความตายก็มี และบุคคลที่ไม่กลัวและไม่สะดุ้งต่อความตายก็มี บุคคลผู้กลัวและสะดุ้งต่อความตายมี ๔ ประเภทคือ (๑) บุคคลผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความอยากในกามทั้งหลาย และป่วยด้วยโรคร้ายแรง จึงจำเป็นต้องลดละในกาม และเกิดความทุกข์ เศร้า ลำบากใจ คร่ำครวญ (๒) บุคคลผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความอยากในกามทั้งหลาย และป่วยด้วยโรคร้ายแรง จึงจำเป็นต้องละ พละทปราศจากกายอันเป็นที่รัก และเกิดความทุกข์ เศร้า ลำบากใจ คร่ำครวญ (๓) บุคคลบางคนยังไม่ได้ทำความดีไว้ ยังไม่ได้สร้างกุศลไว้ ทำแต่ความชั่ว ทำแต่กรรมหยาบช้าและเศร้าหมอง เมื่อป่วยเป็นโรคร้ายแรง จึงนึกเสียดาย เสียโอกาสที่ยังไม่ได้ทำกุศลไว้ ทำแต่ความชั่ว ทำแต่กรรมหยาบช้าและเศร้าหมอง จึงเป็นทุกข์ เศร้าและลำบากใจ (๔) บุคคลผู้มีความสงสัย (สงสัยในฐานะ ๘ ประการ คือ พุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ สิกขา เบื้องต้น เบื้องปลาย ทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย และปฏิจจสมุปบาท) เคลือบแคลงใจในพระสัทธรรม เมื่อป่วยด้วยโรคร้ายแรง จึงนึกเสียใจและเสียดายที่ตนยังมีความเคลือบแคลงในพระสัทธรรม จึงเป็นทุกข์ เศร้าและลำบากใจ ส่วนผู้ที่ไม่กลัวความตายจะมีลักษณะตรงข้ามกับบุคคลทั้ง ๔ ประเภทข้างต้น แม้ว่าจะเผชิญกับโรคร้ายก็ไม่สะดุ้งกลัวแต่อย่างใด

๔. อรกสูตร - ว่าด้วยครูชื้ออรกะ^{๒๖๒} พระพุทธเจ้าทรงตรัสเล่าเรื่องของครูชื้ออรกะ ผู้เป็นเจ้าลัทธิผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย มีสาวกหลายร้อยคน และสั่งสอนเหล่าสาวกว่า ชีวิตของมนุษย์นั้นน้อยนิด เพราะมีกิจหน้าที่นิดหน่อยบ้าง เพราะมีชั่วขณะนิดหน่อยบ้าง เพราะดำรงชั่วขณะนิดหน่อยบ้าง เกิดเร็ว ดับเร็ว^{๒๖๓} มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก บุคคลพึงรู้ด้วยปัญญา พึงทำ

^{๒๖๑} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๔/๒๖๑-๒๖๔.

^{๒๖๒} อก.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๔/๑๖๗-๑๗๐.

^{๒๖๓} อก.สตตก.อ. (ไทย) ๓๗/๔/-/๗๑/๒๗๖-๒๗๗.

กุศล ฟังประพจน์พรหมจรรย์ สัตว์ที่เกิดมาแล้วต้องตายทั้งสิ้น พระองค์ยังตรัสเล่าว่าในสมัยนั้น มนุษย์มีอายุยืนยาวมาก คือประมาณ ๖๐,๐๐๐ ปี เด็กหญิงมีอายุ ๕๐๐ ปี จึงมีสามีได้ แต่มนุษย์กลับมีโรคน้อยมากเพียง ๖ อย่างเท่านั้น คือ หนาว ร้อน หิว กระจาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ในปัจจุบันมนุษย์มีอายุแค่ประมาณ ๑๐๐ ปี และทรงตรัสถึง ฤดู ปี เดือน กิ่งเดือน ราตรี วัน การบริโภคอาหาร และอันตรายแห่งการบริโภคอาหารของมนุษย์ผู้มีอายุ ๑๐๐ ปี และเหตุที่ทำให้ไม่ได้บริโภคอาหาร คือ ๑. คนโกรธ ๒. คนมีทุกข์ ๓. คนเจ็บไข้ ๔. คนรักษาอุโบสถ ๕. คนหาอาหารไม่ได้ ในปัจจุบันยังมีลักษณะแบบที่ครูอรรถได้แสดงธรรมไว้ คือ ชีวิตสั้น รวดเร็ว มีทุกข์มาก จึงควรดำรงตนอยู่ในความไม่ประมาท หมั่นเจริญกุศลและดำเนินชีวิตไปตามทางพรหมจรรย์

๕. ศิริมานันทสูตร – ว่าด้วยการหายอาพาธของพระศิริมานนที^{๒๖๔} พระพุทธเจ้าอธิบายถึงองค์ธรรมเรื่อง สัญญา ๑๐ แก่พระอานนท์ เพื่อสาธยายต่อพระศิริมานนทีที่กำลังป่วยเป็นไข้หนัก เมื่อพระศิริมานนทีได้ฟังธรรมะเกี่ยวกับ สัญญา ๑๐ แล้ว อาการป่วยของท่านก็จะดีขึ้น พระองค์ทรงตรัสถึงสัญญาทั้ง ๑๐ คือ (๑) อนิจจสัญญา (๒) อนัตตสัญญา (๓) อสุภสัญญา (๔) อาทีนวสัญญา (๕) ปหานสัญญา (๖) วิราคสัญญา (๗) นิโรธสัญญา (๘) สัพพโลก อนภิตตสัญญา (๙) สัพพสังขารสุ อนิจจสัญญา (๑๐) อานาปานสติ ในข้อที่ว่าด้วยอาทีนวสัญญา พระองค์ได้ทรงยกตัวอย่างเรื่องโรคต่าง ๆ รวมถึงสาเหตุของการเกิดโรคทางกาย เพื่ออธิบายว่าร่างกายนี้มีแต่โรค มีทุกข์มาก ดังพุทธพจน์ที่ว่า

อาทีนวสัญญา...คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นว่า ‘กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ไขหู โรคปากโรคฟัน โรคไธ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคท้อง โรคลมสลบ โรคลงแดง (โรคที่ถ่ายอุจจาระท้องเดินเป็นเลือด) โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิด เปื่อย โรคหิดดำ โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละอองบวม โรค อาเจียนเป็นเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสลดเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน อาพาธที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธที่เกิดแต่การบริหารที่ไม่สม่ำเสมอ อาพาธที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธที่เกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ’ เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้้อย่างนี้ นี้เรียกว่า อาทีนวสัญญา^{๒๖๕}

^{๒๖๔} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๒.

^{๒๖๕} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๐.

๖. สาริปุตตสูตร - ว่าด้วยพระสารีบุตรกล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณ^{๒๖๖} พระพุทธเจ้าตรัสตอบปัญหาที่พระสารีบุตรถามเกี่ยวกับศีลและวัตรของการครองตนของพระภิกษุสงฆ์ซึ่งอยู่ในป่า และต้องเผชิญกับอันตรายและอารมณ์ที่น่าหวาดเสียว ควรจะสมานทานสิกขาอะไร เพื่อเจริญสมาธิ มีปัญญารักษาตน มีสติกำจัดมลทินได้ โดยมีพระคาถาหนึ่งที่ทรงตรัสตอบพระสารีบุตร ทรงเตือนพระภิกษุถึงคุณธรรมของภิกษุ คือ มีความอดทน ใช้ความเพียรเมื่อมีอาการเจ็บป่วย “ภิกษุถูกผัสสะแห่งความเจ็บป่วยและความหิวกระหายแล้ว พึงอดกลั้นความหนาว หรือความร้อน ภิกษุนั้นถูกผัสสะเหล่านั้นกระหายแล้ว โดยอาการมากอย่าง ก็ไม่ให้โอกาส พึงทำความเพียรและความบากบั่นให้มั่นคง”^{๒๖๗}

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงโรคภัย ความเจ็บป่วยเพื่อเป็นตัวอย่าง และเล่าเรื่องในลักษณะของการชี้ให้เห็นว่าชีวิตมีความเจ็บ ความตายอันเป็นเรื่องธรรมดาของมนุษย์ ผู้ใดที่ยังมีกามคุณ ๕ ไม่เคยสร้างกุศลกรรม มีความสงสัยในคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อเจ็บป่วยย่อมมีความกลัวต่อความตาย ในขณะที่ผู้ที่ได้ทำกรรมดี รู้จักการลดละกามคุณ ๕ และมั่นคงในพระธรรมย่อมเผชิญความป่วยและความตายได้อย่างกล้าหาญ พระภิกษุผู้บำเพ็ญเพียรในป่าก็เช่นกันต้องเผชิญกับความเจ็บป่วย พระองค์จึงทรงตรัสให้มีความอดทนอย่างแรงกล้า และใช้องค์ธรรมเพื่อช่วยรักษาอาการอาพาธ เช่น สัญญา ๑๐ เป็นต้น

(๔) ความมีโรคเบาบาง โรคน้อย และความไม่มีโรค

ความมีโรคเบาบาง ความมีโรคน้อย และความไม่มีโรค เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสอธิบายว่าเป็นคุณธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิต เพราะไม่เพียงหมายถึงเป้าหมายหลักของการหมดโรคทางกายเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการสิ้นโรคทางใจจากกิเลส ตัณหาซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งโมหะ ราคะ โทสะ ซึ่งเป็นอาสวะที่ทำให้เกิดความหม่นหมองในจิตใจและเป็นทุกข์อย่างยิ่ง และทำให้เกิดทุกข์ ดังนั้นความมีโรคเบาบางและความมีโรคน้อยหมายถึงการมีทุกข์น้อย และความไม่มีโรคจึงหมายถึงการปราศจากทุกข์

๑. พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องการมีอาพาธน้อย หรือ การมีโรคน้อย มีโรคเบาบาง -พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงธรรมแก่เหล่าภิกษุอยู่เสมอถึงความสำคัญของการมีโรคน้อย โดยการยกตัวอย่างจากประสบการณ์ของพระองค์เอง ดังพระพุทธพจน์เรื่องการไม่ฉันในยามวิกาลใน กิฎกาคิริสูตร “...เราเมื่อไม่ฉันโภชนะในราตรี ก็รู้สึกว่าคุณภาพมีโรคอาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพลานามัยสมบูรณ์...”^{๒๖๘} หรือการฉันอาหารมื้อเดียว (การฉันอาหารในเวลาเช้า คือตั้งแต่ดวงอาทิตย์ขึ้นจนถึงเวลาเที่ยงวัน แม้

^{๒๖๖} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๗๓/๗๓๐-๗๓๓.

^{๒๖๗} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๗๓/๗๓๒.

^{๒๖๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๗๔/๒๐๑.

ภิกษุฉันอาหาร ๑๐ ครั้ง ในช่วงเวลานี้ก็ประสงค์ว่า ฉันอาหารมือเดียว)^{๒๖๙} ที่ปรากฏใน กกจูฬสูตร “...เราเมื่อฉันอาหารมือเดียว ย่อมรู้สีกว่ามืออาพาธน้อย มีความลำบากกายน้อย มีความเบากาย มีกำลัง และอยู่อย่างผาสุก...”^{๒๗๐} พระองค์ทรงชี้แสดงให้เห็นถึงข้อดีของการฉันน้อย นอกจากนี้ยังทรงตรัสว่า การมีอาพาธน้อย หรือโรคเบาบางเป็นองค์ธรรมหนึ่งของผู้บำเพ็ญเพียร อันได้แก่ ธรรม ๕ ประการที่พระภิกษุควรตั้งมั่นในตน ซึ่งปรากฏในพระสูตร (๑) สังคิตสูตร: สังคิตหมวด ๕^{๒๗๑} (๒) ทสฺฐตฺตสูตร^{๒๗๒} (๓) โพธิราชกุมารสูตร^{๒๗๓} (๔) กัณณกัถลสูตร^{๒๗๔} (๕) ปธานียังคสูตร^{๒๗๕} (๖) ปฐมปัตถนาสูตร^{๒๗๖} (๗) เสนาสนสูตร^{๒๗๗}

พระสูตรทั้ง ๗ พระสูตรแสดงถึงองค์ของภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร หรือธรรม ๕ ประการที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นองค์ธรรมส่งเสริมการบำเพ็ญเพียรและการสิ้นอาสวะ ได้แก่^{๒๗๘}

๑. เป็นผู้มีศรัทธาเชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระศาสดาว่า พระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค

๒. เป็นผู้มีสุขภาพมีโรคาพาธน้อย ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

๓. เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริงในศาสนา หรือในเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลาย

๔. เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

๕. เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับ อันเป็นอริยะ ขำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

^{๒๖๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๒๕/๒๓๖. เจริญธรรมที่ ๑.

^{๒๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๒๕/๒๓๖.

^{๒๗๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๓๐๖.

^{๒๗๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๗๙

^{๒๗๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๔/๔๑๖-๔๑๗.

^{๒๗๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๙/๔๖๓.

^{๒๗๕} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๙๒

^{๒๗๖} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๕/๒๑๘-๒๑๙.

^{๒๗๗} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑/๑๗-๑๘.

^{๒๗๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๙/๔๖๓-๔๖๔.

ใน โพธิราชกุมารสูตร^{๒๗๙} - โพธิราชกุมารแห่งกรุงสุทโธมาศได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า พระภิกษุสาวกมีพระพุทธเจ้าเป็นผู้คอยชี้แนะ ต้องใช้เวลานานเท่าใดจึงบรรลุมรรคผลขั้นสูงได้ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า หากมีคนมาขอศึกษาวิชาศิลปะการทรงช้างกับโพธิราชกุมาร แต่ขาดคุณสมบัติขององค์แห่งความเพียรข้างต้น คือผู้นั้นไม่มีศรัทธา มีโรคมามาก เป็นคนโง่เขลา มีมารยา และเกียจคร้าน ราชกุมารก็คงจะปฏิเสธ เช่นเดียวกับพระภิกษุ หากเป็นผู้ที่ไม่มียศแห่งความเพียรก็จักไม่มีความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม เพราะมีคุณสมบัติไม่พร้อม ในทางตรงข้ามพระภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งความเพียรทั้ง ๕ ประการข้างต้นนี้ จะมีความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมและเห็นมรรคผลได้ พระองค์ได้ทรงตรัสในทำนองเดียวกันนี้กับพระเจ้าปเสนทิโกศล ใน กัณณกัถลสูตรว่า จะเป็นไปไม่ได้เลยที่ บุคคลที่ไม่มีศรัทธา มีโรคมามาก เป็นผู้โง่เขลา เกียจคร้าน มีปัญญาทึบ จะพึงได้ผลที่พอใจ (อภิญญา) เหมือนกับบุคคลที่เต็มไปด้วยศรัทธา มีโรคน้อย ไม่โง่เขลา มีความเพียร มีปัญญาพึงจะได้^{๒๘๐} การบำเพ็ญเพียรให้ได้ผลดีจึงจำเป็นต้องมีร่างกายที่มีสุขภาพดี มีดุลยภาพ พระพุทธเจ้าจึงทรงให้ความสำคัญของการมีโรคน้อย เพราะนอกจากจะเป็นผลดีต่อการบำเพ็ญเพียรแล้ว พระองค์ยังตรัสว่า ความเป็นผู้มีโรคน้อยนั้นถือว่าเป็น ลาภ และเป็นข้อหนึ่งขององค์ธรรมที่ทำให้เลื่อมใส^{๒๘๑} นอกจากนี้ยังทรงเน้นว่า “สมัย” หรือช่วงเวลามีความสำคัญเช่นกัน เพราะช่วงเวลาที่เหมาะสมต่อการปฏิบัติธรรมนั้น คือ ช่วงเวลาหนุ่ม ไม่ใช่ช่วงที่เป็นคนแก่ชราและมีโรคมามาก^{๒๘๒}

๒. พระสูตรที่ว่าด้วย ความไม่มีโรค - พุทธพจน์สำคัญอันเป็นที่รู้จักที่ทรงตรัสถึงเรื่อง “ความไม่มีโรค” ปรากฏอยู่ในมาคัณขิยสูตรที่ว่า “ความไม่มีโรค เป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง บรรดาทางทั้งหลายอันให้ถึงอมตธรรม ทางมีองค์ ๘ เป็นทางอันเกษม”^{๒๘๓} พระองค์ทรงอธิบายธรรมแก่มาคัณขิยปริพพาชก ถึงคุณและโทษของกามคุณ ๕ และทรงเล่าเรื่องชีวประวัติของพระองค์เองว่า ในช่วงที่ยังเป็นเจ้าชาย พระองค์มีความเพียบพร้อมไปด้วยความสุขสบาย ทรัพย์สินเงินทอง เป็นช่วงที่พระองค์ยังทรงลุ่มหลงอยู่ในกามคุณทั้ง ๕ ต่อเมื่อสามารถละกามตัณหาได้ จึงทราบว่าการมีความสุขที่มาจากกามคุณทั้ง ๕ นั้นเป็นความสุขชั้นต่ำ เปรียบเทียบไม่ได้กับความสุขทิพย์ และทรงอุปมาว่าคนที่หลงใหลอยู่ในกามคุณเหมือนคนเคยเป็นโรคเรื้อน ที่พึงพอใจกับความสุขที่ได้จากการถูกย่ำแผล ก็เหมือนกับความสุขที่ได้จากกามคุณทั้ง ๕ อันเป็นความสุขที่เร่าร้อน มีแต่จะแผดเผาตัวเองให้ไหม้ไหม้ แต่ความสุขที่ได้จากการละกามตัณหาเป็นความสุขที่เย็น จึงทรงตรัสสาธยายแก่มาคัณขิยะ

^{๒๗๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๓/๔๑๕.

^{๒๘๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๙/๔๖๕.

^{๒๘๑} อภ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๖๖-๓๘๑/๔๖.

^{๒๘๒} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๔/๙๓.

^{๒๘๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๖/๒๕๔.

ความไม่มีโรคที่พระองค์หมายถึง การปราศจากทั้งโรคทางกายและโรคทางใจ (จึงปราศจากความทุกข์) ดังที่ทรงตรัสว่า ร่างกายเป็นรังของโรค “...กายนี้เป็นจุจโรค เป็นจุจหัวผี เป็นจุจลูกศร เป็นสิ่งคับแคบ เป็นสิ่งเบียดเบียน...”^{๒๘๔} จึงเป็นธรรมดาของมนุษย์ที่จะมีโรคภัยไข้เจ็บ แต่พระองค์ยังหมายถึงโรคทางใจ หรือโรคทางวิญญาณ ที่เหล่าปุถุชนผู้ยังไม่พ้นจากอาสวะ จิตใจจะถูกครอบงำด้วยกิเลสและตัณหา ทำให้มีโลภะ โทสะ และโมหะ ส่งผลให้ชีวิตดำเนินไปในทางอกุศลธรรม ประพฤติผิด มีความคิดชั่วร้าย อิจฉาผู้อื่น มาคณติยะบริพพาชกได้ยินคานานี้มาเป็นเวลาช้านานจากอาจารย์และปรมาจารย์ของตน แต่ก็ไม่ได้เข้าใจในความหมายที่แท้จริง พระพุทธเจ้าจึงอธิบายให้มาคณติยะเข้าใจโดยการทรงยกตัวอย่างชีวประวัติของพระองค์เอง และทรงเปรียบให้เห็นว่าผู้หลงใหลในกามคุณก็เหมือนกับคนตาบอด

พระพุทธเจ้าทรงอธิบาย ความไม่มีโรค ในคุณลักษณะอันพิเศษที่เป็นกุศลธรรมในหลายความหมาย ได้แก่

(๑) ความไม่มีโรค ถือเป็นลาภ ดังเช่น ใน มาคณติยสูตร และใน ปเสนทิโกสลัตถุ ที่พระองค์ตรัสต่อพระเจ้าปเสนทิโกศล ว่า “ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่งความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๒๘๕} โรคในที่นี้เป็นทั้งโรคทางร่างกายและโรคทางใจ จึงเป็นทุกข์ เพราะร่างกายหรือขันธ ๕ เป็นแหล่งของโรคโดยธรรมชาติ การมีอุปาทานยึดมั่นถือในกายนี้ ลุ่มหลงกับรูปกายพอใจกับสิ่งที่เห็น มีแต่จะทำให้เกิดทุกข์ เพราะจะหาความเที่ยงแท้ในร่างกายนั้นเป็นไปไม่ได้ แต่ต้องมีความเสื่อมโทรมตามกาลเวลา การรู้จักความเป็นจริงของชีวิต รู้จักละความพึงพอใจในร่างกาย ลดความยึดมั่น อุตตนาในตัวตน จึงเป็นลาภอันประเสริฐ

(๒) ความไม่มีโรคถือเป็นสมบัติ ปรากฏใน พยสนสูตร- ว่าด้วยความวิบัติ^{๒๘๖} พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า โรคถือเป็นวิบัติอย่างหนึ่งและเป็นองค์ธรรมแห่งความเสื่อม ในทางตรงกันข้าม ความไม่มีโรคเป็นสมบัติประการหนึ่ง^{๒๘๗}

(๓) ความไม่มีโรค เป็นธรรมที่น่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลก ปรากฏใน อิกฺขธัมมสูตร - ว่าด้วยธรรมที่น่าปรารถนา^{๒๘๘} ได้แก่ ธรรม ๑๐ ประการ และความไม่มีโรคเป็นองค์ธรรมหนึ่งที่น่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลก ในขณะที่การหาสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะ เป็นอันตรายต่อความไม่มีโรค

^{๒๘๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๘/๒๕๖.

^{๒๘๕} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖.

^{๒๘๖} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๐/๒๐๙-๒๑๐.

^{๒๘๗} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๐/๒๑๐.

^{๒๘๘} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๓/๑๖๐-๑๖๑.

(๔) ความไม่มีโรค คือ ธรรมอันเกษมและพระนิพพาน ปรากฏใน มัคคันทิยสูตร- ว่า ด้วยปริพาชกชื่อมัคคันทิยะ^{๒๘๙} และสุทฎฐกสูตร- ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความหมดจด พระพุทธเจ้า ทรงตรัสคาถานี้ต่อเหล่าภิกษุว่า “เราเห็นนรชนผู้หมดจดว่า เป็นผู้ไม่มีโรคอย่างยิ่ง ความหมดจดย่อมมี แก่นรชนเพราะความเห็น...”^{๒๙๐} คำว่า “นรชนผู้หมดจด” หมายถึง “บุคคลผู้บริสุทธิ์”^{๒๙๑} พระสารี บุตรได้อธิบายคาถานี้ไว้ใน สุทฎฐกสูตรตนิทเทส (อธิบายสุทฎฐกสูตร) ว่า “คำว่า เป็นผู้ไม่มีโรคอย่าง ยิ่ง คือ ถึงความปลอดภัย โรค ถึงธรรมอันเกษม ถึงธรรมเครื่องป้องกัน ถึงธรรมเป็นที่ปกป้อง ถึงธรรมเป็น ที่พึ่ง ถึงธรรมเป็นที่ไปเบื้องหน้า ถึงความปลอดภัย ถึงธรรมที่ไม่จุติ ถึงธรรมที่ไม่ตาย ถึงธรรมเป็นที่ ดับเย็นอันยอดเยี่ยม...”^{๒๙๒} ความไม่มีโรคจึงมีความหมายลึกซึ้ง เพราะหมายถึงความคลายกำหนดต่อ อุปาทาน กิเลส ตัณหา หมดแล้วซึ่งความยึดติดในร่างกาย และมุ่งสู่ความสุข สงบ อิสระ ดังนั้น “นร ชนผู้หมดจด เป็นผู้ไม่มีโรคอย่างยิ่ง” จึงหมายถึงบุคคลผู้บริสุทธิ์เพราะมีธรรมะเป็นที่พึ่ง เป็นผู้ ที่หมดแล้วซึ่งกิเลส ตัณหา และความยึดติดในขันธ ๕ ชีวิตจึงปลอดจากโรคทางใจและทุกข์ มีแต่ความ สงบ

ใน หวยตานุปัสสนาสสูตร - ว่าด้วยการพิจารณาเห็นธรรมเป็นคู่^{๒๙๓} พระพุทธเจ้าทรง ประทับอยู่ที่บุพพาราม ปราสาทของนางวิสาขา-มคารมาตา เขตกรุงสาวัตถี พระองค์ทรงตรัสต่อ พระภิกษุสงฆ์ว่า หากมีผู้ใดมาถามว่าจะได้ประโยชน์อะไรจากการฟังกุศลธรรมที่เป็นของพระอริยะอัน เป็นเครื่องนำออกจากโลก และเป็นเหตุให้ดำเนินไปสู่ความตรัสรู้ ก็ขอให้ตอบว่ามีประโยชน์คือ เพื่อ รู้จักธรรมแยกออกเป็น ๒ คู่ตามความเป็นจริง^{๒๙๔} พระองค์ได้ตรัสคาถาตอนหนึ่งว่า “ภิกษุรู้ความไม่มี โรคโดยชอบพิจารณาแล้วจึงใช้สอยปัจจัย ๔ ดำรงอยู่ในธรรม จบเวทย่อมไม่เข้าถึงการนับอีกต่อไป เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป”^{๒๙๕} ความไม่มีโรคในที่นี้คือ นิพพาน หมายความว่า พระภิกษุผู้รู้และ เข้าถึงในธรรมอย่างถ่องแท้จนบรรลุซึ่งนิพพาน อันหมายถึงสภาวะของการปลอดจากโรคทางใจ พิจารณาว่าทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาหารเป็นปัจจัย พิจารณาแล้วจึงเสพปัจจัย ๔ อย่างมีสติและเข้าใจตาม

^{๒๘๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒๑/๒๕๘.

^{๒๙๐} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๕๕/๖๙๒.

^{๒๙๑} ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๗/๑/๖/-/๔๑๑/๗๒๗.

^{๒๙๒} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๓/๑๐๑.

^{๒๙๓} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๒๙/๖๗๒.

^{๒๙๔} การฟังธรรมเป็นไปเพื่อประโยชน์การรู้ธรรม ๒ อย่างตามความเป็นจริง กล่าวคือ ธรรมคืออริยสัจ ๔ (ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๗/๑/๖/-/๔๐๗/๖๗๙.) เมื่อพิจารณาอริยสัจ ๔ จึงแยกเป็นธรรม ๒ คู่ คือ (๑) คู่ที่ ๑ คือการ พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า “นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย” และ (๒) คู่ที่ ๒ คือการพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า “:นี้ทุกขนิโรธ นี้ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” จาก ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๒๙/๖๗๒.

^{๒๙๕} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๕๕/๖๘๐-๖๘๑.

ความเป็นจริงเรื่อง ชีวิตว่ามีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อมีความรู้แจ้งเช่นนี้แล้ว จึงไม่นับว่าเป็น “เทพ” หรือ “มนุษย์” เพราะหมดสิ้นซึ่งอาสวะทางจิตและมีปัญญาที่แท้จริง

การจะเข้าถึงความไม่มีโรคต้องอาศัยการปฏิบัติในการฝึกใจไม่ให้ฟุ้งซ่าน และไม่มัวเมาหลงใหลในกามคุณ ๕ ไม่ตกอยู่ในความประมาท ดังเช่นใน ปฐมอัปปมาทสูตร- ว่าด้วยความไม่ประมาท สูตรที่ ๑^{๒๙๖} พระองค์ทรงอธิบายธรรมแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล ซึ่งทูลถามพระองค์ถึงธรรมที่ยึดประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าไว้ได้ มีอยู่หรือไม่ พระองค์ทรงตอบว่า ธรรมนั้นคือความไม่ประมาท และทรงเปรียบถึงรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง เพราะเป็นรอยเท้าที่เป็นเลิศกว่ารอยเท้าของสัตว์อื่น ๆ เพราะเป็นรอยเท้าที่ใหญ่ ความประมาทก็เช่นกันถือเป็นองค์ธรรมองค์ใหญ่ที่ยึดประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าได้ หากผู้ใดปรารถนาอายุ ความไม่มีโรค วรรณะ สวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูง และความยินดีอย่างโอฬารก็ต้องเจริญในความไม่ประมาท

(๕) การอุปมาอุปไมยและการอุปลักษณะเปรียบเทียบ

การอุปมาอุปไมยเป็นลักษณะหนึ่งของบุคคลาธิฐาน และเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มาก เพราะเป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้ผู้ฟังเห็นภาพชัดขึ้น และเข้าใจในหลักธรรมที่พระองค์ต้องการสื่อสารได้ดี การอุปมาอุปไมยจะมีคำเชื่อมระหว่างทั้งสองสิ่ง เช่นคำว่า อุปมา เปรียบเทียบ ฉะนั้นฉนั้น ประหนึ่งราวกับว่า เป็นต้น ส่วนอุปลักษณะจะมีลักษณะคล้ายกับการอุปมา แต่เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งให้เป็นอีกสิ่งหนึ่ง เป็นการกล่าวเปรียบเทียบเป็นนัย ไม่ได้เปรียบเทียบอย่างชัด โดยจะไม่มีคำเชื่อมเหมือนกับการอุปมา แต่จะมีคำว่า “เป็น” “คือ” เป็นต้น

การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้าที่ใช้การอุปมาอุปไมยและการอุปลักษณะในส่วนนี้แบ่งเป็น (๑) การอุปมาอุปไมยของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับโรคภัยไข้เจ็บ แผล หัวฝี และคนตาบอด (๒) การอุปลักษณะของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับโรค แผล และหัวฝี

๕.๑ การอุปมาอุปไมยของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับโรค ความเจ็บป่วย แผล หัวฝี บุคคลต้องศรั และคนตาบอด - เพื่อเปรียบเทียบให้ผู้ฟังเข้าใจในองค์ธรรมที่พระองค์ต้องการสื่อสารปรากฏในหลายพระสูตร และสามารถสรุปเป็นประเด็นหลัก ดังนี้

๑) พระพุทธเจ้าทรงอุปมาด้วยบุคคลผู้ต้องศรั – โดยทรงยกตัวอย่างคนที่ถูกลูกศรพิษยิง ย่อมมีความเจ็บทรมานทรมาย เช่น ในพระสูตรต่อไปนี้

^{๒๙๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑-๑๕๒.

(๑) จูฬมัลลกุญสูตร (ว่าด้วยพระมัลลกุญตร สูตรเล็ก)^{๒๙๗} พระมัลลกุญตรทูลขอให้ พระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาที่ไม่ทรงตอบ หรือพยากตปัญหา ๑๐ ประการ^{๒๙๘} และคิดในใจว่า หาก พระองค์ไม่ทรงตอบก็จะลาสิกขา พระองค์ได้ตรัสเตือนพระมัลลกุญตรว่า ก่อนจะมาบวชพระองค์ก็ไม่ได้ สัญญาว่าจะทรงตอบปัญหาเหล่านี้ พระมัลลกุญตรเองก็ไม่ได้บอกว่า จะเข้ามาบวชก็ต่อเมื่อพระองค์ ตอบปัญหาเหล่านี้ ดังนั้นจึงไม่สมควรที่จะมาทวงถามสัญญาที่ไม่ได้เกิดขึ้น พระองค์จะไม่ทรงตอบ แม้ว่าพระมัลลกุญตรจะต้องตายไปก็ตาม และทรงอุปมาเหมือนคนที่ถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ ย่อมมี ความเจ็บปวด ต้องการการรักษาอย่างรีบด่วน แต่ผู้บาดเจ็บกลับตั้งแง่ ตั้งข้อแม้มากมายก่อนที่จะ ยินยอมให้รักษา ซึ่งไม่ได้ช่วยให้สถานการณ์ดีขึ้น และผู้บาดเจ็บอาจถึงแก่ความตายได้ เช่น ถามว่า คนที่ยิงเป็นใคร เป็นวรรณะไหน มีชื่อว่าอะไร ลักษณะรูปร่างอย่างไร เป็นคนผิวสีอะไร อยู่อาศัยที่ใด ธนูที่ใช้เป็นแบบไหน สายของธนูทำด้วยอะไร เป็นต้น การจะตอบคำถามเหล่านี้ทำให้เสียเวลา ผู้บาดเจ็บต้องตายเสียก่อน ก่อนที่หมอจะได้ทำการรักษา ก็เหมือนกับที่พระองค์จะไม่ทรงตอบปัญหา ทั้ง ๑๐ ประการแม้ว่าผู้ถามจะต้องตายไปก็ตาม

(๒) เทวทหสูตร (ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวทหนิคม) - วาทะของนิครนถ์^{๒๙๙} พระพุทธเจ้าทรงตรัสเล่าให้พระภิกษุสงฆ์ฟังถึงการสนทนาวาทะกับเหล่านิครนถ์ พวกนิครนถ์มี ความเห็นว่า สุข ทุกข์ หรือ ไม่ทุกข์ไม่สุขที่บุคคลเป็นอยู่ เนื่องมาจากเหตุแห่งกรรมที่ทำไว้ในก่อนก่อน กรรมเก่าหมดสิ้นได้ด้วยการบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก หากไม่ทำกรรมใหม่ จะไม่ตกอยู่ใต้อานาจ (แห่ง กรรม) ต่อไป ก็สิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรมก็สิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์ก็สิ้นเวทนา เพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้ง ปวงก็หมดไป แต่เหล่านิครนถ์ก็ไม่ได้รู้จริงในสิ่งที่ตนเชื่อ ไม่รู้เรื่องในอดีตชาติปางก่อน ไม่รู้เรื่องการละ อกุศลกรรม และการบำเพ็ญกุศลกรรมในปัจจุบัน ดังนั้นจึงไม่ควรยืนยันในสิ่งที่ตนเชื่อว่าเป็นจริง เช่น เชื่อว่าสุข ทุกข์ หรือ ไม่สุขไม่ทุกข์ทั้งปวง เนื่องมาจากเหตุแห่งกรรมที่ทำไว้ในกาลก่อน เป็นต้น เปรียบเหมือนคนที่ถูกยิงด้วยลูกศร เจ็บปวดทุกข์เวทนาอย่างหนัก เมื่อหมอผ่าตัดถอนลูกศรออก ต้อง ใช้มีดผ่าปากแผล ก็เจ็บปวดอย่างมาก เมื่อหมอใช้เครื่องมือตรวจหาลูกศร ก็เจ็บปวด เมื่อหมอถอน ลูกศรออก ก็เจ็บปวด เมื่อหมอใส่ยาถอนพิษ ก็เจ็บปวด เอาไฟย่างปากแผล ก็เจ็บปวด ต่อเมื่อ

^{๒๙๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๖/๑๓๓-๑๔๑.

^{๒๙๘} ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบ ๑๐ ประการ คือ (๑) โลกเที่ยงหรือ (๒) โลกไม่เที่ยงหรือ (๓) โลก มีที่สุดหรือ (๔) โลกไม่มีที่สิ้นสุดหรือ (๕) ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือ (๖) ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างหรือ (๗) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก หรือ (๘) หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีกหรือ (๙) หลังจากตายแล้ว ตถาคต เกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือ (๑๐) หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ ปัญหาทั้ง ๑๐ ประการจัดเป็นปัญหาทางอภิปราย เพราะเป็นเรื่องคาดคะเนความจริงโดยอาศัยเหตุผลต่าง ๆ ซึ่งยังไม่ยอมรับกัน ว่า เหตุผลของใครถูกต้องที่สุด จึงถกเถียงกันเรื่อยมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล จาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรต้นตปิฎก เล่ม ๑, หน้า ๕๓๖.

^{๒๙๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑-๒๐/๑-๒๘.

บาดแผลหายดี หายจากโรค มีความสุข มีอิสระไปไหนมาไหนได้สะดวก แต่ก็ยังนึกถึงทุกขเวทนา ความเจ็บปวดที่ตนได้รับเมื่อถูกลูกศรพิษ ในการผ่าตัด ในอย่างแผล ก็เหมือนกับพวกนิครนถ์ หากรู้ว่า เคยทำอะไรไว้ในอดีต เคยเป็นอะไรในอดีต เช่น เคยเกิดมาแล้ว เคยทำบาปกรรมอะไรไว้ ก็น่าจะ พยากรณ์ได้ตามความเชื่อของตนได้ เช่น ที่คนผู้นี้เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ ก็เพราะเหตุแห่ง กรรมที่เคยทำไว้ในชาติก่อน เป็นต้น แต่ในความเป็นจริงพวกนิครนถ์ไม่สามารถพยากรณ์หรือรับรู้ อะไรที่เคยเป็นมาในอดีตได้

(๓) สุนักขัตตสูตร (ว่าด้วยเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร)^{๓๐๐} - พระพุทธเจ้าทรง แสดงธรรมเรื่อง กามคุณทั้ง ๕ ประการ (โลกามิส) คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พอใจกำหนด และความเป็นไปได้ ๗ ประการ^{๓๐๑} แก่ เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรและพระภิกษุสงฆ์ โดยความเป็นไปได้ ๒ ประการที่เกี่ยวข้องกับคนถูกลูกศรพิษยิ่ง คือ

๓.๑ อาจเป็นไปได้ที่พระภิกษุบางรูปรู้ว่า ลูกศรคือตัณหา โทษอันเป็นพิษ คืออวิชชา ย่อมกำเริบได้เพราะฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) และพยาบาท (ความคิดปองร้าย) ถ้าละลูกศรคือตัณหาได้ นำพิษร้ายคืออวิชชาออกได้ ก็จะทำนอมไปในสัมมานิพพาน แต่ก็ประกอบเนื่อง ๆ ในทางที่แสดงต่อสัมมานิพพาน จึงถูกราคะครอบงำจิตถึงความตายจากศาสนา หรือทุกข์ เพราะต้องอาบัติเศร้าหมอง^{๓๐๒} เปรียบเหมือนกับคนที่ถูกยิงด้วยลูกศรพิษ ญาติต้องไปหาหมอผ่าตัด เพื่อทำการรักษา หมอใช้มีดผ่าตัดปากแผล แล้วใช้เครื่องตรวจหาลูกศร เอาลูกศรนั้นออกและใส่ยา เพื่อกำจัดพิษที่ยังมีเชื้อเหลืออยู่ หมอห้ามไม่ให้กินของแสลง หากจำเป็นก็กินได้แต่ต้องมีให้แผลกำเริบ และกำชับให้ล้างแผลและทายาตามเวลา อย่าให้น้ำเหลืองและเลือดปิดปากแผล อย่าตากแดดและถูกลม อย่าให้สิ่งสกปรกเข้าแผล แต่คนผู้นั้นกลับชะล่าใจ คิดว่าตนเองพ้นขีดอันตรายแล้ว จึงกินของแสลง ไม่รักษาแผลให้ดี แผลเกิดการอักเสบด้วยสาเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) ไม่กำจัดโทษคือพิษอันเกิดจากความไม่สะอาด (๒) ไม่กำจัดโทษคือพิษอันยังมีเชื้อหลงเหลืออยู่ไป แผลอักเสบนั้นอาจทำให้ถึงตายหรือทุกข์ปางตายได้

๓.๒ ในทางตรงข้ามหากพระภิกษุรู้ถึงภัยของตัณหา รู้ว่าลูกศร คือตัณหา หรือพิษ คืออวิชชาที่เกิดขึ้นจากฉันทราคะและความพยาบาทตามที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ และสามารถละตัณหา กำจัดโทษอันเป็นพิษ คือ อวิชชา จึงปฏิบัติชอบด้วยใจที่น้อมไปสู่นิพพาน ราคะจึงครอบงำ

^{๓๐๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๕/๖๑-๗๒.

^{๓๐๑} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๑, หน้า ๗๒๕.

^{๓๐๒} สุขีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๔๖๓.

จิตไม่ได้ ก็ไม่ถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย เปรียบได้กับคนถูกลูกศรยิง และปฏิบัติตามคำแนะนำของหมอทุกประการ ไม่กินของแสลง รักษาปากแผลอย่างดี บาดแผลก็หายเร็ว จะไม่ถึงตายหรือมีทุกข์ปางตาย

พระสูตรนี้มีคำอุปมาสำคัญ ๖ คำ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายความหมายไว้ คือ (๑) คำว่า ‘แผล’ เป็นชื่อของอายตนะภายใน (๒) คำว่า ‘โทษคือพิษ’ เป็นชื่อของอริยา (๓) คำว่า ‘ลูกศร’ เป็นชื่อของตัณหา (๔) คำว่า ‘เครื่องตรวจ’ เป็นชื่อของสติ (๕) คำว่า ‘มีดผ่าตัด’ เป็นชื่อของอริยา ปัญญา (วิปัสสนาปัญญาอันบริสุทธิ) (๖) คำว่า ‘หมอผ่าตัด’ เป็นชื่อของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๓๐๓}

๒) พระพุทธเจ้าทรงอุปมาด้วยโรคเรื้อน– พระองค์ทรงอธิบายธรรมแก่ปริพาชกและพระภิกษุโดยยกตัวอย่างเรื่องคนเป็นโรคเรื้อน เพื่อทรงเปรียบเทียบให้เห็นถึงลักษณะของผู้ที่เป็นโรคเรื้อนนี้ว่าต้องทนทุกข์ทรมานกับความเจ็บป่วย ร่างกายที่เต็มไปด้วยแผลพุพอง และเป็นที่น่ารังเกียจของคนทั่วไป ชีวิตต้องทนทุกข์ไม่มีสุข จึงเป็นลักษณะที่ไม่น่าปรารถนา ซึ่งเปรียบได้กับคนที่ยังหลงอยู่ในกามคุณและลาภสรรเสริญ ถึงแม้จะมีความสุขแต่ก็เป็นความสุขที่ไม่ยั่งยืน เพราะทำให้จิตใจเร่าร้อนด้วยกิเลสและตัณหา ดังปรากฏใน

(๑) มาคัณฐียสูตร (ว่าด้วยปริพาชกชื่อมาคัณฐียะ)^{๓๐๔} : เปรียบผู้บริโศกคามเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน^{๓๐๕} พระพุทธเจ้าทรงอธิบายธรรมแก่ มาคัณฐียะปริพาชก โดยทรงเปรียบเทียบ “กาม” เหมือน “โรคเรื้อน” ดังนั้นผู้บริโศกคามจึงเท่ากับผู้ป่วยโรคเรื้อน เพราะกามตัณหานั้นเป็นของร้อน ที่สามารถแผดเผาทั้งกายและใจของผู้มีกามตัณหา ทำให้มีความกระหายและอยากเสพกามอยู่เรื่อยไป จึงมีแต่ความทุกข์ สาละสำคัญของพระสูตร คือ

-เปรียบเหมือนคนเป็นโรคเรื้อนที่มีแผลเต็มตัว มีแผลพุพอง เต็มไปด้วยเชื้อโรคที่คอยกัดกินแผลให้ลุกลามยิ่งขึ้น และยังมีอาการคันตามแผล จึงรู้สึกพอใจเมื่อได้ใช้ถ่านไฟรมกายให้ร้อนและเข้าใจว่าไฟซึ่งมีสัมผัสเป็นทุกข์ว่าเป็นความสุข ก็เหมือนคนที่ยังหลงใหลอยู่ในกามตัณหา จึงเต็มไปด้วยความเร่าร้อนที่เกิดเพราะกามแผดเผาอยู่ จึงหาความสงบในจิตไม่ได้ การลุ่มหลงในกามคุณ ๕ ประการที่อยู่กับอารมณ์อันน่ารัก น่าปรารถนา ทำให้จิตใจมีความกำหนัดจึงเปรียบได้กับการเป็นโรคเรื้อน มีแผลเต็มตัว เพราะกามตัณหานั้นเกาะกิน ทำให้จิตใจเร่าร้อน มีความกระหาย ล้วนเป็นอกุศลธรรมซึ่งเป็นความสุขชั้นต่ำ

- เมื่อผู้เป็นโรคเรื้อนได้รับการรักษาโดยแพทย์ผู้ชำนาญการ จึงหายจากโรค มีสุขภาพดี สามารถไปไหนมาไหนได้สะดวก เมื่อเห็นคนเป็นโรคเรื้อน เขาย่อมไม่พอใจและไม่อยาก

^{๓๐๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๕/๗๐-๗๑.

^{๓๐๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๗-๒๒๒/๒๔๕-๒๕๙.

^{๓๐๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๓-๒๑๖/๒๕๑-๒๕๕.

กลับไปเป็นโรคเรื้อนอีก นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังทรงเปรียบพระองค์เองว่า สมัยยังทรงเป็นเจ้าชาย สิทธัตถะ พระองค์ยังลุ่มหลงอยู่ในความสุขที่ได้จากกามคุณ แต่ต่อมาเมื่อทรงรู้จักความเกิด ดับ คุณ โทษ อุบายและคลายกำหนดจากกามได้ คือทรงรู้แจ้งตามความเป็นจริง พระองค์จึงทรงหายจากโรค เพราะสามารถละตัณหาในกาม บรรเทาความเร่าร้อนที่เกิดเพราะกามได้ เป็นผู้ปราศจากความ กระหาย เว้นจากอกุศลได้โดยสิ้นเชิง มีจิตสงบในภายใน ไม่ยินดีในกาม เพราะสามารถเข้าถึงความสุข ที่เป็นทิพย์ พระองค์จะไม่หวนกลับไปหาความสุขของชาวโลกแบบเดิม อันเป็นความสุขชั้นต่ำอีก

(๒) สีลาลสูตร - ว่าด้วยภิกษุติดลากสักการะและความสรรเสริญ : เปรียบเหมือน สุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อน^{๓๐๖} พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุติดลาก (ปัจจัย ๔) สักการะ (ลากที่เกิดจากการทำงาน เกิดจากปัจจัย ๔) และความสรรเสริญ (เสียงยกย่องชมเชย) เปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อน เพราะไม่ว่าจะอยู่ในที่ใด ๆ หรือในอิริยาบถใด ก็เป็นทุกข์ ทรมาน ไม่พอใจ ไม่มีความสุข เนื่องจาก “...ลากสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งที่ทารุณ เผ็ด ร้อน หยาดคาย เป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า...”^{๓๐๗}

๓) พระพุทธเจ้าทรงอุปมาด้วยคนตาบอด - ทรงยกตัวอย่างคนตาบอดเพื่ออธิบายธรรม ว่า คนตาบอดนั้นถูกหลอกได้ง่ายเพราะมองไม่เห็น จึงหลงเชื่อผู้อื่นได้ง่าย การได้ฟังพระธรรมของ พระองค์เปรียบได้กับการรักษาคนตาบอดให้หาย เพราะจะเข้าใจถึงความจริงที่ถูกต้อง ไม่หลงผิด ไม่ ยึดมั่นในชั้น ๕ ทุกข์ก็จะดับไป และทรงเปรียบเทียบนัยนตาของมนุษย์เป็นเครื่องรู้ธรรม คนตาบอดก็ เหมือนคนไม่รู้ธรรมะ ส่วนคนมีตาดีทั้งสองข้างเปรียบได้กับบุคคลผู้รู้ธรรมและดำเนินชีวิตไปในทาง กุศลเพื่อมรรคผลที่ดีในอนาคต ดังปรากฏในพระสูตรต่อไปนี้

(๑) มัคคณิยสูตร (ว่าด้วยปริพาชกชื่อมัคคณิยะ)^{๓๐๘} : พระพุทธเจ้าทรงอธิบายธรรมแก่ มัคคณิยะปริพาชก

๑.๑ เปรียบผู้บริโภคมกเหมือนคนตาบอด^{๓๐๙} : ทรงเปรียบเทียบ “กาม” เหมือน “คนตา บอด” ที่ไม่เคยรู้จักสี ไม่เคยเห็นภาพ เมื่อคนตาดีพูดอะไรก็เชื่อ คนตาดีเอาผ้าเปื้อนน้ำมันมาให้และ บอกว่าเป็นผ้าขาวก็เชื่อ จึงถูกหลอกได้ง่าย ก็เหมือนกับปริพาชกที่เป็นคนตาบอด ไม่มีจักขุ ไม่รู้จัก ความไม่มีโรค ไม่รู้จักพระนิพพาน แต่ก็ยังกล่าวว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง พระนิพพานเป็นสุข อย่างยิ่ง ซึ่งเป็นพระดำรัสของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต พระคานานี้ได้กลายเป็นคำพูดของ ปุถุชนเรื่อยมา แม้จะไม่รู้ความหมายที่แท้จริง

^{๓๐๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖๔/๒๗๐-๒๗๑.

^{๓๐๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖๔/๒๗๐.

^{๓๐๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๗-๒๒๒/๒๔๕-๒๕๕.

^{๓๐๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๗-๒๑๘/๒๕๕-๒๕๖.

๑.๒ เปรียบการแสดงธรรมกับการรักษาคนตาบอด^{๓๑๐} - คนตาบอดที่รักษากันสามารถมองเห็นได้อีก จึงรู้ว่าตนเองถูกหลอก และยอมโกรธแค้นชิงชังต่อผู้ที่มาหลอกตน เหมือนกับความไม่มีโรคเป็นอย่างนี้ นิพพานเป็นอย่างนี้ ถ้าหากรู้จักความไม่มีโรคและเห็นนิพพานได้ ก็จะสามารถละความกำหนัดพอใจใจขั้น ๕ ที่ยึดมั่นถือมั่นอยู่ และจะรู้สึกว่าคุณเองนั้นถูกจิตนี้หลอกลงให้หลงผิดมานานแล้ว จึงหลงใหลยึดมั่นอยู่ใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะมีความยึดมั่น (อุปาทาน) จึงมีภพ เพราะมีภพ จึงมีการเกิด แก่เจ็บ ตาย^{๓๑๑}

(๒) อันธสูตร (ว่าด้วยบุคคลตาบอด) : พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบบุคคล ๓ จำพวกกับนัยน์ตาของมนุษย์เป็นเครื่องรู้ธรรม ได้แก่^{๓๑๒}

๒.๑ บุคคลตาบอด - คนที่ไม่มีนัยน์ตา จึงมีทรัพย์สมบัติ หรือหากมีทรัพย์แล้วก็ไม่สามารถทำให้ทรัพย์นั้นเพิ่มพูนออกเงยได้ และไม่มีนัยน์ตาเป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ไม่สามารถรู้ว่าอะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ เป็นผู้ที่นัยน์ตาบอดทั้งทางโลกและทางธรรม

๒.๒ บุคคลตาเดียว - คนที่มีนัยน์ตาข้างเดียว และสามารถหาทรัพย์สินเงินทองได้ หรือทำทรัพย์สินที่มีอยู่ให้เพิ่มพูนขึ้นได้ แต่ขาดนัยน์ตาที่เป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ไม่รู้ว่าอะไรมีโทษ ไม่มีโทษ เป็นผู้ลุ่มหลงทางศีลธรรม

๒.๓ บุคคลสองตา - คนที่มีนัยน์ตาทั้งสองข้าง ผู้ประสบความสำเร็จในการหาทรัพย์สินเงินทอง หรือทำให้ทรัพย์สินที่มีอยู่แล้วเพิ่มพูนได้ มีนัยน์ตาเป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล มีความก้าวหน้าและบรรลุผลทางศีลธรรม คือรู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว

๔) พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบคนที่มีแผลเต็มตัวกับพระภิกษุ : ใน ฉัปปาณโกปมสูตร - ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิด^{๓๑๓} พระองค์ทรงตรัสต่อพระภิกษุสงฆ์ว่า คนที่มีแผลเต็มตัว เข้าสู่ป่าหญ้าคา เท้าถูกตำ ใบหญ้าบาดร่างกายที่พุพอง ทำให้เกิดความทุกข์แสนสาหัส เหมือนกับพระภิกษุบางรูป ไม่ว่าจะไปสู่น้ำหรือไปสู่ป่าก็ตาม จะมีผู้ทักท้วงว่า ท่านทำอย่างนี้ มีพฤติกรรมแบบนี้ เป็นผู้ไม่สะอาด เป็นดุจหนามคอยทิ่มแทงชาวบ้าน พระภิกษุควรมีความสำรวมคือระมัดระวังในการแสดงออก เพราะความเป็นพระภิกษุไม่ต่างอะไรกับการจับสัตว์ ๖ ชนิด (คือ งู จระเข้ นก สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก และลิง) มัดรวมกันไว้ที่เดียวกัน ย่อมเป็นการยากลำบากอย่างยิ่ง สัตว์เหล่านี้ต่างก็จะดิ้นไปยังที่อยู่ของตนเคยชิน พระภิกษุบางรูปก็ตกอยู่ในสภาพไม่ต่างไปจากสัตว์ ๖ ชนิดนี้ หากไม่ฝึกฝน

^{๓๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๙-๒๒๒/๒๕๗-๒๕๘.

^{๓๑๑} วคิน อินทสระ, เรียบเรียง, พระไตรปิฎกที่หาได้ง่ายแล้ว, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๔), หน้า ๕๑๔.

^{๓๑๒} อัง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๒๙/๑๗๘-๑๘๐. และ วคิน อินทสระ, เรียบเรียง, พระไตรปิฎก ฉบับย่อความและอธิบายความ (อังคุตตรนิกาย หมวด ๑ - ๔) เล่ม ๑, หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

^{๓๑๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๔.

อบรมกายคตาสติ (สติกำหนดพิจารณาความเป็นจริงของกาย) ย่อมจะถูกตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ดึงไปสู่ทางที่มันเคยชิน ตกเป็นทาส รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความคิดคำนึง^{๓๑๔} จึงเกิดความอารมณ์ไปตามสิ่งที่มากระทบ พระภิกษุผู้ไม่รู้จักรการสำรวมอินทรีย์และอายตนะ ๖ จึงเหมือนกับคนที่มีแผลและเดินเข้าป่า ถูกหญ้าคาบาด เกิดความทุกข์แสนสาหัส และเปรียบดังผู้ทุศีลเพราะแผลนั้นเน่าพอน จึงเป็นผู้ไม่สะอาด ไม่หมดจด เป็นเสี้ยนหนามทิ่มแทงชาวบ้าน^{๓๑๕}

๕) พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบคุณสมบัติของพระภิกษุด้วยคุณสมบัติของคนเลี้ยงโค

: ใน มหาโคपालสูตร - ว่าด้วยคนเลี้ยงโค สูตรใหญ่ (เหตุแห่งความไม่เจริญ)^{๓๑๖} - พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อพระภิกษุสงฆ์ถึงคุณธรรมของพระภิกษุ ๑๑ ประการที่จะนำไปสู่ความเจริญอกงามในพระธรรมวินัย โดยทรงเปรียบเทียบกับคุณสมบัติของผู้เลี้ยงโค ได้แก่^{๓๑๗} (๑) รู้จักรูปโค - เทียบด้วยรู้จักรูปใหญ่ หรือ มหาสูตรรูป ๔ (ดิน น้ำ ลมไฟ) และอุปาทายรูป คือ รูปอาศัย คือรูปที่ปรากฏได้เพราะอาศัยรูปใหญ่ (๒) ฉลาดในลักษณะโค - ภิกษุรู้จักลักษณะของคนพาลและบัณฑิต โดยดูที่การกระทำ ไม่ใช่ดูรูปร่าง (๓) กำจัดไขขาง - เมื่อแมลงวันหยอดไขขางที่แผลโค เทียบด้วยการละ บรรเทา กามวิตก ทำให้ความคิดฝ่ายชั่วสิ้นไป (๔) ปกปิดแผล - ภิกษุรู้จักการสำรวมอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่ให้ยินดีในร้ายครอบงำได้ ไม่ให้อกุศลธรรมครอบงำจิตได้ (๕) สุมไฟ - ภิกษุแสดงธรรมที่ตนได้ยินได้ฟังแก่ผู้อื่นได้โดยพิสดาร คือ โดยละเอียด (๖) รู้ทำน้ำ - ภิกษุรู้จักเข้าไปหาพระเถระผู้เป็นพหูสูต เพื่อไต่ถามถึงข้อสงสัยเกี่ยวกับพระธรรมวินัย (๗) รู้ว่าโคดื่มมาแล้ว - ภิกษุเมื่อได้ฟังธรรม ได้ดื่มรสแห่งพระธรรม รู้ธรรม รู้ธรรม ได้ปติปราโมชในธรรม (๘) รู้ทาง - ภิกษุรู้จักอริยมรรคมีองค์ ๘ ตามความเป็นจริง (๙) ฉลาดในที่หากิน - ภิกษุฉลาดในสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นโคจรของพระอริยเจ้าทั้งหลาย (๑๐) ริดนมให้เหลือ - ภิกษุรู้จักประมาณในการรับ เมื่อผู้ศรัทธาอนุญาตให้นำปัจจัย ๔ ไปได้ (๑๑) บุชาโคผู้ที่เป็นพ่อ เป็นผู้นำฝูง - ภิกษุเคารพยกย่องพระภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นบิดาสงฆ์ เป็นผู้นำของสงฆ์ ดังนั้นคนเลี้ยงโคที่มีคุณสมบัติที่ดีครบทั้ง ๑๑ ประการจะสามารถดูแลและนำฝูงโคให้มีความเจริญได้ ก็เหมือนภิกษุผู้มีคุณธรรมทั้ง ๑๑ ประการก็จะมีผลเจริญในการบำเพ็ญเพียร และบรรลุมรรคผลได้ดี

^{๓๑๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ฉบับปาณสูตร "อานุภาพความเคยชิน", [ออนไลน์] แหล่งที่มา : <https://palungjit.org/threads/ฉัปปาณสูตร-เกสิสูตร-วิสาขสูตร.156241/#post-1621899> [๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐]

^{๓๑๕} ส.สพ.อ. ๒๘/๓๕๐/๕๐๐-๕๐๑.

^{๓๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๖-๓๔๗/๓๗๗-๓๘๓.

^{๓๑๗} สุขีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, หน้า ๓๙๑-๓๙๒. และ วติน อินทสระ, เรียบเรียง, พระไตรปิฎกที่ให้ง่ายแล้ว, หน้า ๓๙๔-๓๙๘.

๕.๒ การอุปลักษณะของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับโรค แผล และหัวฝี

พระพุทธเจ้าทรงใช้การอุปลักษณะ หรือการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งไปเป็นอีกสิ่งหนึ่ง โดยทรงเปรียบองค์ธรรมชั้นสูงอันเป็นสภาวนามธรรม เช่น นิรวณ ๕ สภาวะทางจิตใจ ความรู้สึกหวั่นไหว กามกิเลส ตัณหา ชั้น ๕ (นาม) และธาตุ ๔ เข้ากับลักษณะที่เป็นรูปธรรม เช่น เป็นโรค เป็นที่ตั้งของโรค เป็นหัวฝี เป็นบ่อเกิดของทุกข์ และเปรียบลักษณะของร่างกายว่าดุจแผลใหญ่ เพื่ออธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจว่า การยึดมั่น ลุ่มหลงในกามคุณ กิเลส ตัณหาทำให้จิตเต็มไปด้วยความเร่าร้อน ขาดความสงบ การไม่เข้าใจว่าชั้น ๕ เสื่อมสลาย การยึดติดในรูปกายทำให้ชีวิตเป็นทุกข์ เหมือนคนป่วย ไม่มีพลัง ต่อเมื่อมีความเข้าใจที่ถูกต้องในสังขารของชีวิต ชั้น ๕ และธาตุ ๔ ความไม่เที่ยงของชีวิต ก็จะสามารถลด ละ คลายกำหนดความยึดมั่นและความเห็นผิดได้

๑) ทรงเปรียบเทียบนิรวณ ๕ ที่ยังละไม่ได้เหมือนโรค – นิรวณ ๕ คือ^{๓๑๘} (๑)กามฉันทะ-ความพอใจในกาม (๒) พยาบาท – ความคิดร้าย (๓) ถีนมิทธะ – ความหดหู่และเชื่องซึม (๔) อุทธัจจกุกกุกจะ – ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ และ (๕) วิจิกิจฉา - ความลังเลสงสัย พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อพระภิกษุสงฆ์ว่า นิรวณ ๕ เป็นอกุศลธรรมที่เป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต เป็นเครื่องทำปัญญาให้ถอยถ่วง^{๓๑๙} เครื่องขวางเหนี่ยวบ้าง เครื่องกั้นบ้าง เครื่องรัดรั้งบ้าง เครื่องตรากตรึง^{๓๒๐} เพราะเป็นสิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุความดี^{๓๒๑} เป็นสิ่งที่กั้นจิตไม่ให้มีความก้าวหน้าในคุณธรรม เป็นอกุศลธรรมที่กดทับจิต ปิดกั้นปัญญา^{๓๒๒} พุทธพจน์หลายพระสูตรจึงสะท้อนถึงการอธิบายของพระพุทธเจ้าให้พระภิกษุสงฆ์ละนิรวณ ๕ เพื่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมจนสามารถบรรลุผลได้ ดังเช่นที่ พระสารีบุตรได้กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตกาลทรงละนิรวณ ๕ ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใจทอนกำลังปัญญา^{๓๒๓}

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบ นิรวณ ๕ ว่าเป็นเหมือนหนี้ โรค เรือนจำ ความเป็นทาส และทางไกลกันดาร^{๓๒๔} ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์หรือคนทั่วไปที่ยังละนิรวณ ๕ ไม่ได้ จึงเหมือนกับคนติด

^{๓๑๘} มหาสติปัฏฐานสูตร (การเจริญสติปัฏฐานสูตรใหญ่) อัมมานุสัสสนา (การพิจารณาธรรม) หมวดนิรวณ - ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖-๓๑๗.

^{๓๑๙} มหาอัสสปุตร (ว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสสปุตรนิคม สูตรใหญ่) - ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๗/๔๕๙., จุฬสกุททาสูตร (ว่าด้วยปริพาชกซื้อสกุททาธิ สูตรเล็ก) - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๗๖/๓๒๘.

^{๓๒๐} เติวชสูตร (ว่าด้วยเรื่องไตรเพท) - ที.ส. (ไทย) ๙/๕๔๙/๒๔๐.

^{๓๒๑} สังคิตติสูตร (ว่าด้วยการสังคายนา) สังคิตติหมวด ๕ - ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

^{๓๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า๑๖๘.

^{๓๒๓} สัมปสาทนียสูตร (ว่าด้วยความเสื่อมใสยิ่งในพระผู้มีพระภาค) - ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๔/๑๐๕.

^{๓๒๔} มหาอัสสปุตร (ว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสสปุตรนิคม สูตรใหญ่) - ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๗/๔๕๙.

หนี้ คนที่ถูกคุมขัง คนที่ต้องเดินทางไกล คนใช้อาการหนัก ที่กินอาหารไม่ได้ ไม่มีกำลัง^{๓๒๕} จึงมีแต่ความทุกข์ ไม่มีความเบิกบานใจ แต่เมื่อละนิวรรณ์ ๕ ได้แล้ว เปรียบเหมือนความไม่มีหนี้ ความไม่มีโรค การพ้นโทษจากเรือนจำ ความเป็นไทแก่ตัวเอง และภูมิสถานอันสงบร่มเย็น^{๓๒๖} เปรียบได้กับคนป่วยที่หายแล้ว จึงกินอาหารได้ มีกำลังดี มีความเบิกบานใจ เมื่อเบิกบานใจก็ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เมื่อมีกายสงบย่อมได้รับความสุข เมื่อมีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น^{๓๒๗} และยังสามารถกำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกได้^{๓๒๘}

๒) องค์ธรรม ๑๐ ประการที่เป็นทั้ง ความเกิดแห่งทุกข์และเป็นที่ตั้งของโรค และเป็นความดับ ความหายจากโรค ที่ปรากฏในอุปาทาสังยุต^{๓๒๙} - ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร คือ (๑) จักขุสูตร (๒) รูปสูตร (๓) วิญญาณสูตร (๔) สัมผัสสูตร (๕) สัมผัสสชาสูตร (๖) รูปสัญญาสูตร (๗) รูปสัญญาเจตนาสูตร (๘) รูปตัณหาสูตร (๙) ปฐวีธาตุสูตร (๑๐) ชันธสูตร พระสูตรทั้ง ๑๐ เกี่ยวข้องกับอายตนะ หรือ แดนต่อความรู้, เครื่องติดต่อก, เครื่องรับรู้, สิ่งที่อยู่^{๓๓๐} อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และก่อให้เกิดสภาวะธรรมดังต่อไปนี้^{๓๓๑}

(๑) พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อพระภิกษุสงฆ์ว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งองค์ธรรมทั้ง ๑๐ ต่อไปนี้ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ

๑.๑ อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๑.๒ อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และอารมณ์ที่เกิดขึ้นกับใจ

๑.๓ วิญญาณ ๖ คือ (๑) จักขุวิญญาณ - ความรู้อารมณ์ทางตา (๒) โสทวิญาณ - ความรู้อารมณ์ทางหู (๓) ฆานวิญาณ - ความรู้อารมณ์ทางจมูก (๔) ชิวหาวิญาณ - ความรู้อารมณ์ทางลิ้น (๕) กายวิญาณ - ความรู้อารมณ์ทางกาย และ (๖) มโนวิญาณ - ความรู้อารมณ์ทางใจ

^{๓๒๕} สามัญญผลสูตร (ว่าด้วยผลแห่งความเป็นสมณะ) อุปมานิวรรณ์ ๕- ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๙/๗๔, และสุกสูตร (ว่าด้วยสุกมาณพ) อุปมานิวรรณ์ ๕ - ที.สี. (ไทย) ๙/๔๖๔/๒๐๒.

^{๓๒๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๔/๗๕.

^{๓๒๗} สามัญญผลสูตร (ว่าด้วยผลแห่งความเป็นสมณะ) - อุปมานิวรรณ์ ๕ - ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๙/๗๔.

^{๓๒๘} ทันทภูมิสูตร (ว่าด้วยภูมิของผู้ได้รับการฝึกแล้ว) - ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๑๙/๒๕๒.

^{๓๒๙} จักขุสูตร (ว่าด้วยจักขุ) - ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๑๒-๓๒๑/๓๒๘-๓๓๔.

^{๓๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๔๕.

^{๓๓๑} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๓๓๗-๓๓๓๙.

๑.๔ สัมผัส ๖ คือ (๑) จักขุสัมผัส – ความกระทบทางตา (๒) โสตสัมผัส – ความกระทบทางหู (๓) ฆานสัมผัส – ความกระทบทางจมูก (๔) ชิวหาสัมผัส – ความกระทบทางลิ้น (๕) กายสัมผัส – ความกระทบทางกาย และ (๖) มโนสัมผัส – ความกระทบทางใจ

๑.๕ เวทนา ๖ คือ (๑) จักขุสัมผัสสชาเวทนา – เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา (๒) โสตสัมผัสสชาเวทนา – เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู (๓) ฆานสัมผัสสชาเวทนา – เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก (๔) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา – เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น (๕) กายสัมผัสสชาเวทนา – เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย และ (๖) มโนสัมผัสสชาเวทนา – เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ

๑.๖ สัญญา ๖ คือ (๑) รูปสัญญา – ความหมายรูปรูป (๒) สัททสัญญา – ความหมายรู้เสียง (๓) คันธสัญญา – ความหมายรับรู้กลิ่น (๔) รสสัญญา – ความหมายรับรู้รส (๕) โผฏฐัพพะสัญญา – ความหมายรับรู้โผฏฐัพพะ และ (๖) อัมมสัญญา – ความหมายรับรู้ธรรมารมณ์

๑.๗ เจตนา ๖ คือ (๑) รูปสัญญาเจตนา – ความจำนงรูป (๒) สัททเจตนา – ความจำนงเสียง (๓) คันธสัญญาเจตนา – ความจำนงกลิ่น (๔) รสสัญญาเจตนา – ความจำนงรส (๕) โผฏฐัพพะสัญญาเจตนา – ความจำนงโผฏฐัพพะ และ (๖) อัมมสัญญาเจตนา – ความจำนงธรรมารมณ์

๑.๘ ตัณหา ๖ คือ รูปตัณหา, สัททตัณหา, คันธตัณหา, รสตัณหา, โผฏฐัพพะตัณหา และ อัมมตัณหา

๑.๙ ธาตุ ๖ คือ (๑) ปฐวีธาตุ – ธาตุดิน (๒) อาโปธาตุ – ธาตุน้ำ (๓) เตโชธาตุ – ธาตุไฟ (๔) วาโยธาตุ – ธาตุลม (๕) อากาสธาตุ – ธาตุอากาศ และ (๖) วิญญานธาตุ – ธาตุวิญญาน

๑.๑๐ ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน

(๒) ในทางตรงข้าม ความดับ ความสงบระงับไม่ให้องค์ธรรมทั้ง ๑๐ ข้างต้นเกิดขึ้น จะเป็นความสงบระงับแห่งโรค (ไม่เกิดโรค) และปรากฏความดับแห่งทุกข์ ความดับแห่งขราและมรณะ มีแต่ความผ่องใสในจิต

๓) ทรงเปรียบเทียบสภาวะทางจิตใจ สภาพความรู้สึกเป็น โรค หวัฬ – พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงสภาวะทางจิต ความรู้สึกที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความหวั่นไหว ความกำหนดหมาย, ความปรุ้งแตง, ความดิ้นรน, ความถือตัว พิจารณาถึงปัจจัยภายในที่เป็นเหตุแห่งทุกข์ หรือแม้แต่ความหิวว่าเป็นโรค เป็นหวัฬ เพราะอำนาจความใคร่ กิเลสและตัณหาในจิตใจ ชีวิตจึงเป็นทุกข์ ดังที่ปรากฏในพระสูตรต่อไปนี้

(๑) พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อภิกษุทั้งหลายว่า “...ความหวั่นไหว (ตัณหา) เป็นโรค ความหวั่นไหวเป็นหวัฬ ความหวั่นไหวเป็นลูกศร เพราะเหตุนี้แล ตถาคตจึงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ปราศจาก

ลูกศรอยู่...”^{๓๓๒} พระองค์เป็นผู้ไม่หวั่นไหว เพราะพระองค์ปราศจากกามตัณหา กิเลส พระองค์ไม่พึงกำหนดหมายในสิ่งทั้งปวง คือพระองค์ไม่ยึดมั่นในสิ่งทั้งปวง ไม่ยึดเป็นอัตตา ไม่ทรงยึดติดในอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ หรืออารมณ์ที่เป็นทุกข์ เป็นสุข หรือมิใช่ทุกข์ มิใช่สุขที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ดังนั้นพระองค์จึงมีความไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่สะดุ้งกลัว จึงรู้ชัดว่าชาติดับสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ (พระอรหันต์อยู่ประพุดิอริยมรรคจบแล้ว)^{๓๓๓} แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว (กิจในอริยสัจ ๔ คือ การกำหนดรู้ทุกข์, การละเหตุเกิดแห่งทุกข์, การทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์ และการอบรมมรรคมืองค์ ๘ ให้เจริญ)^{๓๓๔} ไม่มีกิจอื่นที่ต้องทำอีกต่อไป ไม่ต้องบำเพ็ญตนเพื่อมรรคผลอีกต่อไป เพราะได้หมดแล้วซึ่งกิเลสและตัณหาจนได้เป็นพระอรหันต์ซึ่งถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

(๒) ความกำหนดหมาย, ความปรุงแต่ง, ความดิ้นรน, ความถือตัว เป็นโรค เป็นหัวผี ดังที่ปรากฏใน ยวกลาปิสูตร^{๓๓๕} พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อพระภิกษุสงฆ์ว่า เครื่องจองจำคือความกำหนดหมาย โดยที่ความกำหนดมีความหมาย ๓ ประการ คือ (๑) ความกำหนดหมายด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความกำหนดหมายด้วยอำนาจมานะ (๓) ความกำหนดหมายด้วยอำนาจทิฏฐิ^{๓๓๖} พระองค์ทรงตรัสเล่าเรื่องสงครามระหว่างเทวดากับอสูร เหล่าเทวดาชนะจึงได้จองจำท้าวเวปจิตติจอมอสูร แล้วนำไปยังเทวสภาชื่อ สุธรรมา ในสำนักของท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อจอมอสูรถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำทั้ง ๕ รวมทั้งเครื่องผูกคอ ก็ได้นึกคิดอยู่ว่าเหล่าเทวดาผู้ตั้งอยู่ในธรรม พวกอสูรไม่ตั้งอยู่ในธรรม หากตนเองไปยังเทพนครของเหล่าเทวดา ตนเองก็จะพ้นจากเครื่องจองจำทั้งหมด และมีความเอิบอิ่ม พร้อมบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ และจอมอสูรยังนึกคิดอีกว่า เหล่าอสูรเป็นพวกตั้งอยู่ในธรรม เทวดาไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อตนเองไปยังเมืองของอสูร ก็จะถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำทั้งหมด และเสื่อมจากกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสว่า “...เครื่องจองจำท้าวเวปจิตติละเอียดอย่างนี้ เครื่องจองจำของมารละเอียดยิ่งกว่านั้น เพราะเมื่อบุคคลกำหนดหมายก็เหมือนถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่กำหนดหมายก็พ้นจากมารผู้มีบาป”^{๓๓๗} ทั้งนี้เพราะเครื่องผูกของมาร คือการถูกผูกมัดด้วยกิเลส ซึ่งมีความละเอียด เหมือนใยตาข่ายแมลงมุมที่ไม่อาจถูกตัดออกได้ด้วยมีดหรือขวาน

^{๓๓๒} ปฐมเอชาสูตร (ว่าด้วยความหวั่นไหว สูตรที่ ๑) - ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๐/๙๐, ทุติยเอชาสูตร (ว่าด้วยความหวั่นไหว สูตรที่ ๒) - ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๑/๙๒.

^{๓๓๓} วิ.มท. (ไทย) ๑/๑๔/๗.

^{๓๓๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔.

^{๓๓๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๘/๒๖๗-๒๖๘.

^{๓๓๖} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๖๙/๔๑๓. เจริญธรรมที่ ๑.

^{๓๓๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๘/๒๖๗. และใน ธาตุวิภังคสูตร (ว่าด้วยการจำแนกธาตุ) - ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๖๙/๔๑๔ - พุทธพจน์ว่าด้วย ความกำหนดหมายเป็นดุจโรค เป็นดุจหัวผี

เพราะมีเหตุมาจากจิต และเครื่องผูกนี้จะขาดได้ด้วยญาณเท่านั้น^{๓๓๘} ดังนั้นเครื่องผูกของมารจึงมีความละเอียดมากกว่าเครื่องจองจำ เครื่องผูกของท้าวเวปจิตติ ความกำหนดหมายเป็นความยึดถืออยู่ในชั้น ๕ ทั้งหลายด้วยอำนาจตัณหา ทิฏฐิ และมานะ จึงเหมือนกับการถูกผูกมัดด้วยกิเลสสาร และเปรียบได้กับความเจ็บป่วย โรค ไข้ ลูกศร เพราะอำนาจความใคร่ที่มีโทษอยู่ภายใน^{๓๓๙}

พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า ความกำหนดหมาย ความหวั่นไหว ความดิ้นรน ความปรุงแต่ง และความถือตัวว่า เรามี เราเป็น เราจักมี เราจักไม่มี เราจักเป็นผู้มีรูป เราจักเป็นผู้ไม่มีรูป เราจักเป็นผู้มีสัญญา เราจักเป็นผู้ไม่มีสัญญา และเราจักเป็นผู้มีสัญญาก็มิใช่ไม่มีสัญญาก็มิใช่ นั้นเป็นโรค เป็นหัวฝี และเป็นลูกศร^{๓๔๐} ดังนั้นทรงตรัสเตือนให้ภิกษุทั้งหลายได้พิจารณาจิตของตนให้ก้าวพ้นความยึดติด ถือนั่นว่า “...เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราทั้งหลายจักมีจิตไม่กำหนดหมายอยู่...จักมีจิตไม่หวั่นไหวอยู่...จักมีจิตไม่ดิ้นรนอยู่...จักมีจิตไม่ปรุงแต่งอยู่...จักมีจิตไม่ถือตัวอยู่...”^{๓๔๑}

(๓) ปิยรูป และสาตรูป เป็นได้ทั้ง โรค และไม่มีโรค : ดังที่ปรากฏใน สัมมสสูตร - ว่าด้วยการพิจารณาปัจจัยภายใน^{๓๔๒} พระพุทธเจ้าทรงอธิบายธรรมเรื่องปัจจัยภายในเกี่ยวกับขราและมรณะว่ามีเหตุมาจากอุปธิ (กิเลสที่ทำให้ติดอยู่ในวัฏฏะ ในที่นี้หมายถึงชั้น ๕ ของสัตว์) เมื่ออุปธิมี ขราและมรณะจึงมี เมื่ออุปธิไม่มี ขราและมรณะจึงไม่มี^{๓๔๓} และยังทรงสอนให้พิจารณาถึงปัจจัยภายในที่เป็นเหตุแห่งทุกข์ คือ อุปธิ ตัณหา และรูป โดยที่อุปธิเป็นเหตุให้เกิดตัณหา และเมื่อเห็นรูป และมองว่าเป็นปิยรูป (รูปที่น่ารัก น่าปรารถนา) หรือ เป็น สาตรูป (รูปที่น่ายินดี น่าต้องการ) แสดงว่า เกิดตัณหาขึ้นในรูปนั้น พระพุทธเจ้าทรงอธิบายถึงรูปที่มองเห็นว่า มี ๒ นัย คือ

๓.๑ ผู้ที่มองเห็นรูป ที่เป็นปิยรูป เป็นสาตรูป ว่า เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา ไม่มีโรค (ไม่มีโรคเบียดเบียนได้) เกษม ผู้นั้นชื่อว่าทำตัณหาให้เจริญ เมื่อตัณหาเจริญจึงทำให้อุปธิเจริญ เมื่ออุปธิเจริญจึงทำให้ทุกข์เจริญ เมื่อทุกข์เจริญจึงไม่พ้นจากชาติ ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงไม่สามารถพ้นจากทุกข์ได้

๓.๒ ในทางตรงข้าม หากมองเห็นรูปที่เป็นปิยรูป และสาตรูป ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นโรค เป็นภัย ก็ชื่อว่าละตัณหาได้แล้ว และสามารถพ้นจากทุกข์ได้

^{๓๓๘} ส.สพ.อ. (ไทย) ๒๘/๔/๑/-/๓๕๘/๕๑๔.

^{๓๓๙} ส.สพ.อ. (ไทย) ๒๘/๔/๑/-/๓๕๘/๕๑๕.

^{๓๔๐} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๒, หน้า ๔๘๙.

^{๓๔๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๘/๒๖๗-๒๖๘.

^{๓๔๒} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๖/๑๒๙-๑๓๓.

^{๓๔๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๖/๑๓๐.

(๔) ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง : ปรากฏในอัญญตรอุปาสกวรรต - เรื่องอุปาสกคนใดคนหนึ่ง^{๓๔๔} อันเป็นสุภาสิตหนึ่งในธรรมบท พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสคานานี้ต่อพระภิกษุสงฆ์ว่า “ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง (เพราะต้องเฝ้าอยู่ตลอดเวลา) สังขารทั้งหลาย (ขันธ ๕) เป็นทุกข์อย่างยิ่ง บัณฑิตรู้เรื่องนี้ตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมทำนิพพานให้แจ้ง เพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๓๔๕} เพราะคนที่หิวก็ต้องกินให้หายหิว ผู้ป่วยก็ต้องทำการรักษาจนกว่าจะหาย

๔) โรค เป็นชื่อของกาม โรคคือกิเลส กิเลสเป็นเหตุแห่งโรค - พระองค์ทรงตรัสเปรียบเทียบว่า กามคุณ กิเลส คือ โรคทางใจที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวการหลุดพ้นเพื่อมรรคผล ความพึงพอใจและการยึดติดทำให้ไม่รู้เท่าทันกิเลสและค้นหา จึงถือเป็นภัยอันตรายอย่างยิ่ง ดังปรากฏในพระสูตรต่อไปนี้

(๑) โรคเป็นชื่อของกาม : ใน ภัยสูตร - ว่าด้วยภัยเป็นชื่อของกาม^{๓๔๖} พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ชื่อของ “กาม” มี ๖ อย่าง คือ ๑) ภัย ๒) ทุกข์ ๓) โรค ๔) ฝี ๕) เครื่องข้อง ๖) เปือกตม ทั้งนี้เพราะมนุษย์ยังยินดี ลุ่มหลงอยู่ในกามราคะ สลัดไม่พ้นฉันทราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ กล่าวคือตัณหา) จึงตกอยู่ในภัย ในทุกข์ เป็นโรค เป็นฝี ในเครื่องข้อง และในเปือกตมทั้งในภพนี้และภพหน้า พระพุทธเจ้าเรียกชื่อของกามทั้ง ๖ อย่างนี้ว่า กามที่ข้องของปุถุชน ต่อเมื่อเห็นถึงภัยในอุปาทาน ความยึดมั่น ถือมั่น จึงจะหลุดพ้นไปสู่พระนิพพานได้ นอกจากนี้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่งได้กล่าวเตือนให้เห็นถึงภัยของกามในทำนองเดียวกันว่า กามเป็นอันตราย เป็นดุจฝี เป็นโรค เป็นดุจลูกศร และเป็นภัย^{๓๔๗}

(๒) อุฏฐานสูตร- ว่าด้วยการลุกขึ้นนั่งสมาธิ^{๓๔๘} : พระพุทธเจ้าทรงตรัสเตือนพระภิกษุด้วยคาถาว่า “เธอทั้งหลายจงลุกขึ้นเถิด (ลุกจากอาสนะ) จงเพียรพยายามอย่าเกียจคร้าน จงนั่งเถิด (นั่งคู้บัลลังก์ เพื่อปฏิบัติกัมมัฏฐาน) ความหลับจะมีประโยชน์อะไรแก่เธอทั้งหลาย ผู้เร้าร้อนด้วยโรคคือกิเลส มีประการต่าง ๆ ลูกลูกศรคือราคะเป็นต้นทิ่มแทงจนย่อยยับอยู่”^{๓๔๙} พระองค์ทรงเตือนภิกษุให้มีความขยันในการบำเพ็ญเพียร อย่ามัวเกียจคร้าน หรือเสียเวลาไปโดยเปล่าประโยชน์

^{๓๔๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๓/๙๕.

^{๓๔๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๓/๙๕.

^{๓๔๖} อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๓/๔๕๓. ดูเพิ่มเติม ภัยสูตร (ว่าด้วยภัยเป็นชื่อของกาม) - อง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๖/๓๔๙.

^{๓๔๗} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๑/๕๑๑.

^{๓๔๘} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๓๔/๕๗๗.

^{๓๔๙} อ้างแล้ว.

(๓) สกยสูตร - ว่าด้วยสกยปริพาชกทูลถามปัญหา^{๓๕๐} พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบ ปัญหาของสกยปริพาชก ว่า “บุคคลพิจารณารู้เท่าทันกิเลสเครื่องเนิ่นช้า และนามรูปภายในตน และ กิเลสอันเป็นมูลเหตุแห่งโรคในภายนอก เป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกอันเป็นมูลเหตุแห่งโรค ทั้งปวง เป็นผู้คงที่ ดำรงตนอยู่เช่นนั้น บัณฑิตเรียกว่า ผู้รู้ตาม”^{๓๕๑} เพราะการรู้เท่าทันกิเลส รู้นามรูปในกาย ตน รู้กิเลสถึงที่เกี่ยวพันว่าทำให้เกิดการยึดติดและเป็นสาเหตุของโรค

๕) โรคของภิกษุ - ใน โรคสูตร (ว่าด้วยโรค)^{๓๕๒} - พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อภิกษุทั้งหลาย ถึงโรคของบรรพชิต โรคในความหมายที่พระองค์ตรัสถึง ไม่ใช่โรคทางกาย แต่เป็นโรคทางใจที่เกี่ยวข้อง กับการอยากได้ อยากมี อยากเป็น ยังละกิเลสและตัณหาไม่ได้ โรคของบรรพชิตได้แก่ (๑) เป็นผู้มัก มาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร (๒) เป็นผู้มักมาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยปัจจัย ๔ และตั้งความปรารถนาชั่วเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง (๓) วังแต้น ขวนขวาย พยายามเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น เพื่อให้ได้ ลาภ สักการะและชื่อเสียง (๔) เข้าไปหาตระกูลทั้งหลาย นั่งกล่าวธรรม กลั่นอุจจาระและปัสสาวะเพื่อให้ เขานับถือ พระองค์ทรงตรัสเพื่อเตือนสติพระภิกษุสงฆ์ ไม่ให้เป็นผู้มักมาก ไม่ให้มีจิตคับแค้น ไม่มุ่งหวัง ร้ายต่อผู้อื่น ไม่วังแต้นเข้าหาผู้มีชื่อเสียงเพื่อลาภสักการะ และควรมีความเพียร ความอดทนต่อสภาพ อากาศ ต่อสภาพแวดล้อมที่รบกวน ต่อคำพูดอันเป็นอกุศลธรรม รวมทั้งอดกลั้นต่อทุกขเวทนาทาง กายที่เกิดขึ้น อันเป็นทุกข์ที่เจ็บปวด เผ็ดร้อน ไม่น่าพอใจ และอาจถึงแก่ชีวิตได้

๖) ทรงเปรียบเทียบร่างกายดุจแผลใหญ่ ฝิเป็นชื่อของกาย : พระพุทธเจ้าทรงตรัสพระ คาถานี้เพื่อสอนพระเจ้านกปยะใน กัปปเถรคาถา - ภาษิตของพระกัปปเถระ^{๓๕๓} ว่า “ร่างกายนี้เต็มไปด้วย ด้วยของโสโครกและมลทินต่าง ๆ มีหลุมคูใหญ่เป็นที่เกิด เป็นดื่บอบน้ำคร่ำที่มีมานาน เป็นดื่บฝิใหญ่ เป็นดื่บแผลใหญ่”^{๓๕๔} เพื่อเตือนสติให้ภิกษุสงฆ์ละความลุ่มหลง ความยึดมั่นในกาย และเห็นความไม่ เทียงของร่างกาย ซึ่งเต็มไปด้วยของไม่สวยงามอยู่ข้างใน และใน สุนกขัตตสูตร^{๓๕๕} พระพุทธเจ้าทรง ตรัสต่อเจ้าสุนกขัตตะ ลิจฉวีบุตร โดยทรงเปรียบเทียบถึงบุคคลผู้ต้องศร (ดูหน้า ๑๒๔-๑๒๗) และทรง ตรัสว่า “แผล” เป็นชื่อของอายตนะ ๖^{๓๕๖} โดยที่เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้มีความสำรวมในอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ พึงรู้ว่าอุปธิ หรือกิเลสคือรากเหง้าแห่งความทุกข์ จึงปฏิบัติเพื่อหลุดพ้น

^{๓๕๐} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๑๕-๕๕๓/๖๑๘-๖๒๙.

^{๓๕๑} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๓๖/๖๒๕.

^{๓๕๒} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗-๒๑๘.

^{๓๕๓} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๖๗/๔๓๘.

^{๓๕๔} อ่างแก้ว.

^{๓๕๕} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๖๕/๗๑.

^{๓๕๖} อ่างแก้ว.

และขึ้นชื่อว่าเป็นผู้ปราศจากกิเลส หลุดพ้นจากอกุศลกรรมทั้งหมด จะนำพาตนเองเข้าเกี่ยวข้องกับกามคุณอีก

ใน คัมภีร์สูตร - ว่าด้วยผู้มีปากแผล ๙ แห่ง^{๓๕๗} พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสให้พระภิกษุสงฆ์ได้พิจารณาถึงความไม่น่าดูของร่างกายนี้ มีแต่ของสกปรกและควรเบื่อหน่ายคล้ายกำหนด โดยทรงยกตัวอย่างเรื่อง “ผี” ว่า ผีที่เกิดขึ้นเป็นเวลานาน มีปากแผลที่ไม่แตก ๙ แผลที่มีแต่ของสกปรก กลิ่นเหม็น นำรังเกียจไหลออกมา และเช่นกันเป็นแดนไหลเข้าของสิ่งที่สกปรก มีกลิ่นเหม็น นำรังเกียจ พระองค์จึงทรงเปรียบเทียบร่างกาย กับ “ผี” โดยตรัสว่า ผี นั้นเป็นชื่อของกายที่สำเร็จมาจากมหาภูตรูป ๔ อันเกิดมาจากปิตามารดา เตโชมาด้วยข้าวสุกและขนม มีความไม่เที่ยง มีการไล้ทาบีบνωแตกสลายและกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา กายนั้นมีปากแผลที่ไม่แตก ๙ เป็นที่ไหลออกและไหลเข้าของสิ่งสกปรก กลิ่นเหม็น และนำรังเกียจ พระพุทธเจ้ามุ่งหวังให้พระภิกษุละทิ้งร่างกายนี้^{๓๕๘} คือให้เบื่อหน่ายในรูปรกาย เพราะความจริงที่ว่าร่างกายนั้นเจริญเติบโตด้วยอาหารและไปด้วยสิ่งสกปรกที่ถูกขับถ่ายออก อีกทั้งมีสิ่งสกปรกที่เข้าสู่ร่างกายเป็นปกติ จึงต้องมีการขจัดกลิ่นเหม็นด้วยการลูบไล้ นอกจากนี้มีการเสื่อมสภาพตามอายุขัย คือป่วยเป็นโรคต่าง ๆ ตามกาลเวลา จึงต้องอาศัยการบีบνωการทายาเพื่อบรรเทาความเจ็บปวด ร่างกายจึงไม่คงทน แตกสลายได้ จึงควรละความยึดมั่นในร่างกาย

๗) สัญญาเป็นจโรค เป็นจหัวผี : ปัญจัตตยสูตร (ว่าด้วยความเห็นผิด ๕ ประการ ๓ หมวด) - วาทะเกี่ยวกับขันธส่วนอนาคต^{๓๕๙} พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์ถึงสมณพราหมณ์บางพวกที่มีความเห็นเกี่ยวกับความตาย พระองค์ทรงตรัสว่า “...สัญญาเป็นจโรค เป็นจหัวผี เป็นจจลูกศร ความไม่มีสัญญานี้แลสงบ ประณีต...”^{๓๖๐} ความเห็นของสมณพราหมณ์แบ่งเป็น (๑) อัตตาที่มีความจำได้หมายรู้ ย่อมไม่มีโรคหลังจากตายแล้ว (๒) อัตตาที่ไม่มีความจำได้หมายรู้ ย่อมไม่มีโรคหลังจากตายแล้ว (๓) อัตตาที่มีความจำได้หมายรู้ก็ไม่ใช่ ไม่มีความจำได้หมายรู้ก็ไม่ใช่ ย่อมไม่มีโรคหลังจากตายแล้ว (๔) บางพวกบัญญัติความขาดสูญของสัตว์ที่เป็นอยู่ (๕) บางพวกบัญญัตินิพพานในปัจจุบัน คือ เข้าใจผิดว่า ความสุขบางชั้น เช่น สุขในกามสุขในฉาน ว่าเป็นนิพพานในปัจจุบัน^{๓๖๑}

^{๓๕๗} อก.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๕/๔๖๔.

^{๓๕๘} อก.นวก.อ. ๓๗/๒๑๙/๓๖๖.

^{๓๕๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๓-๓๓/๒๘-๔๓.

^{๓๖๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๓/๓๒.

^{๓๖๑} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, หน้า ๔๖๐-๔๖๑.

(๖) ธาตุ ๔ และ ชั้น ๕

ในการแสดงธรรมหลายครั้ง พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสอธิบายให้ผู้ฟังได้เข้าใจถึงลักษณะไตรลักษณ์ของชั้น ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) โดยทรงเน้นว่าการยึดมั่น ถือมั่นในชั้น ๕ มีแต่จะทำให้เกิดทุกข์ และทรงเปรียบเทียบว่าชั้น ๕ เป็นดังโรค ดังหัวฝี ที่สร้างทุกข์เวทนาแสนสาหัสต่อร่างกายนี้ และชั้น ๕ ยังเปรียบได้กับ “มาร” ดังพุทธพจน์ที่ทรงตรัสต่อท่านพระราธะ ใน มารสูตร (ว่าด้วยมาร)^{๓๖๒} ว่า ชั้นนั้นเป็นมาร ดังนั้นเมื่อมี รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ จึงมีมาร ซึ่งเป็นทั้งผู้ทำให้ตาย ผู้ตาย เป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร เป็นของลำบาก^{๓๖๓} ก่อให้เกิดทุกข์ ดังนั้นคนที่พิจารณาเห็นความจริงนี้ได้ ถือว่าเป็นผู้เห็นชอบ เกิดความเบื่อหน่าย จึงละฉันทะ (ความพอใจ ราคะ (ความกำหนัด) และฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะความพอใจ) ในชั้น ๕^{๓๖๔} จึงทำให้จิตหลุดพ้น สิ้นชาติ และประพฤติกรรมจรรยเพื่อพระนิพพานอันเป็นจุดหมาย

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายเรื่อง “ธาตุ ๔” ในทำนองเดียวกับชั้น ๕ ดังเช่น ใน ทีฆนขสูตร (ว่าด้วยปริพาชกชื่อทีฆนขะ)^{๓๖๕} พระองค์ทรงตรัสต่อปริพาชกชื่อทีฆนขะ ถึงรูปกายว่าเกิดจากมหาภูตรูป ๔ หรือ ธาตุ ๔ (ปฐวีธาตุ – ธาตุดิน, อาโปธาตุ – ธาตุน้ำ, เตโชธาตุ – ธาตุไฟ, วาโยธาตุ – ธาตุลม) เกิดจากการตาบิตา เติบโตด้วยข้าวสุกและขนมกุ่มมาส มีความไม่เที่ยง แดกสลายเป็นธรรมดา จึงควรพิจารณาว่ากายนี้เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี แปรเปลี่ยนและแตกสลายได้ เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา ดังนั้นจึงควรละและก้าวพ้นจากความพอใจในกายนี้ ในอุปปาทสูตร (ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งธาตุ ๔ เป็นทุกข์)^{๓๖๖} และ อุปปาทสูตร (ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งชั้น)^{๓๖๗} พระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายเรื่องธาตุ ๔ และชั้น ๕ ว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งธาตุ ๔ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งขรา และมรณะ และความดับ ความระงับในธาตุ ๔ จะเป็นความดับทุกข์ เป็นความระงับโรค และเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของขราและมรณะ

ใน มหามาลุงกยสูตร (ว่าด้วยพระมาลุงกยบุตร สูตรใหญ่)^{๓๖๘} และ ฌานสูตร (ว่าด้วยฌาน)^{๓๖๙} พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงการบรรลุฌานและการพิจารณาชั้น ๕ ดังที่ปรากฏว่า เมื่อภิกษุสังัด

^{๓๖๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๗๐/๒๖๒.

^{๓๖๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๖๐/๒๕๓.

^{๓๖๔} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๒, หน้า ๒๘๒.

^{๓๖๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๑-๒๐๖/๒๓๙-๒๔๔.

^{๓๖๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑๙-๑๒๑/๒๑๑-๒๑๒.

^{๓๖๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๐/๔๓-๔๔.

^{๓๖๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๙-๑๓๓/๑๔๒-๑๔๙.

^{๓๖๙} ่อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖-๓๗/๕๐๘-๕๑๓.

จากกาม สัตว์จากอกุศลธรรม และสามารถบรรลุฌานเป็นขั้นตามลำดับ เริ่มตั้งแต่ ฌานที่ ๑ – ปฐมฌาน, ฌานที่ ๒ – ทุตติยฌาน, ฌานที่ ๓ – ตติยฌาน, ฌานที่ ๔ – จตุตถฌาน และ อรูปฌานที่ ๑ – อากาสานัญจายตนฌาน, ที่ ๒ – วิญญูณัญจายตนฌาน, ที่ ๓ – อากิญจัญญายตนฌาน ภิกษุผู้นั้น ย่อมพิจารณาเห็นด้วยวิปัสสนาอันแรงกล้า ว่า ชันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณที่มีอยู่ในฌานและอรูปฌานแต่ละขั้นนั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นสิ่งคอยก่อความเดือดร้อน เป็นที่ทำให้ขัดข้อง เป็นสิ่งที่แปรเปลี่ยน แตกสลายได้ เป็นอนัตตา

๒) พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่อง หมอ แพทย์ ศัลยแพทย์

พระสูตรที่เกี่ยวกับผู้รักษาโรคภัยไข้เจ็บ บาดแผล และหัวฝี คือ แพทย์ และศัลยแพทย์ หรือ หมอ ในฐานะผู้ทำหน้าที่เย็บรักษาโรคของมนุษย์ตามกระบวนการรักษาทางการแพทย์ ได้แก่

(๑) พระสูตรที่กล่าวถึงหมอ หรือ นายแพทย์ผู้ทำหน้าที่รักษาผู้บาดเจ็บจากการถูกลูกศรอาบยาพิษยิง หรือรักษาผู้ป่วยโรคเรื้อรังที่ต้องทนทุกข์ทรมานอย่างแรงกล้า พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าแพทย์มีหน้าที่ในการรักษาผู้เจ็บป่วย ผู้บาดเจ็บในลักษณะการอ้างถึงแบบตรงไปตรงมา ดังเช่นใน

๑. จูฬมาลยสูตร - ทรงอุปมาด้วยบุคคลผู้ต้องศร : “...เปรียบเทียบเหมือนบุรุษต้องลูกศรที่อาบยาพิษอย่างร้ายแรง มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตของบุรุษนั้น พึงไปหาแพทย์ผู้ชำนาญในการผ่าตัดมารักษาบุรุษผู้ต้องลูกศรนั้น...”^{๓๗๐}

๒. มัคคณตยสูตร - เปรียบผู้บริโภคกามเหมือนคนเป็นโรคเรื้อรัง : “...เปรียบเทียบเหมือนบุรุษผู้เป็นโรคเรื้อรัง มีตัวเป็นแผล มีตัวพุพอง มีเชื้อโรคคอยบ่อนทำลาย ใช้เล็บเกาปากแผล ใช้ถ่านไฟรมกายให้ร้อน มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตของเขาเชิญแพทย์ผู้ชำนาญการผ่าตัดมารักษาแพทย์ผู้นั้นพึงประคอบยารักษาให้ เขาอาศัยยาแล้วจึงหายจากโรคเรื้อรัง...”^{๓๗๑}

๓. เทวทหสูตร - ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวทหนิคม วาเทของนิครนถ์ “...เปรียบเทียบเหมือนบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษอย่างร้ายแรง...พึงแสวงหาทุกขเวทนากล้าเผ็ดร้อน มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตของเขาจึงหาหมอผ่าตัดมารักษา หมอผ่าตัดนั้นใช้มีดผ่าปากแผลของบุรุษนั้น ... หมอผ่าตัดนั้นจึงถอนลูกศรออก...หมอผ่าตัดนั้นใส่ยาถอนพิษที่ปากแผล...”^{๓๗๒}

๔. สุนักขัตตสูตร - ว่าด้วยเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร : “...เปรียบเทียบเหมือนคนถูกยิงด้วยลูกศรที่อาบยาพิษอย่างร้ายแรง มิตร มาตย์ ญาติสาโลหิตของเขาจึงหาหมอผ่าตัดมารักษา หมอผ่าตัดนั้นใช้มีดผ่าปากแผล แล้วใช้เครื่องตรวจหาลูกศร...แล้วจึงถอนออก พึงกำจัดโทษคือพิษที่ยังมีเชื้อเหลือติดอยู่...”^{๓๗๓}

^{๓๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๖/๑๓๗-๑๓๘.

^{๓๗๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๓/๒๕๑.

^{๓๗๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓/๔-๕.

^{๓๗๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๓-๖๕/๖๗-๗๑.

(๒) พระสูตรที่กล่าวถึงแพทย์ ศัลยแพทย์ หมอผ่าตัดในลักษณะของการอุปโลกน์เปรียบเทียบ ได้แก่ พระสูตรเกี่ยวกับการเปรียบเทียบว่า พระพุทธเจ้าเป็นนายแพทย์ เป็นศัลยแพทย์ ชั้นเยี่ยม แม้พระองค์จะไม่ใช้แพทย์โดยตรง แต่พระองค์มีความรู้ในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บอย่างดี แต่คำว่าแพทย์ในที่นี้หมายความว่า พระองค์รักษาโรคทางใจ หรือ โรคทางวิญญาณ ดังที่ปรากฏใน

๒.๑ เสลสูตร – ว่าด้วยเสลพราหมณ์^{๓๗๔} : เสลพราหมณ์อาศัยอยู่ในอาปนนิคม เป็นผู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิพนธ์ศาสตร์ เกฏศาสตร์ อักษรศาสตร์และประวัติศาสตร์เข้าใจด้วยบทและไวยากรณ์ ชำนาญในโลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ ทั้งยังเป็นอาจารย์สอนมนตร์แก่มาณพจำนวน ๓๐๐ คน เสลพราหมณ์ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงประทับอยู่ในป่าใกล้อาปนนิคม แคว้นอังคุตตราปะ และกล่าวชื่นชมในลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการของพระพุทธเจ้า แต่ไม่เข้าใจว่าทำไมพระองค์จึงสละราชสมบัติและออกบวชเป็นสมณะ และขอให้พระองค์กลับไปเป็นพระราชา พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า พระองค์เป็นพระราชาอยู่แล้ว คือทรงเป็นพระธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม และมีพระสารีบุตรช่วยประกาศธรรมจักรที่ยอดเยี่ยมที่พระองค์ทรงแสดงไว้ เพราะพระองค์เป็น “พระพุทธเจ้า” ผู้รู้ในธรรมที่ควรรู้อย่างยิ่ง (วิชาและวิมุติ) ผู้เจริญธรรมที่ควรให้เจริญ (มรรคัสจ) และเป็นผู้ที่ได้ละธรรมที่ควรละ (สมุทยัสจ) ได้แล้ว ฉะนั้นเสลพราหมณ์ควรจัดความสงสัยในตัวพระองค์ และน้อมใจเชื่อในพระองค์ เพราะการได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นยากยิ่ง พระพุทธเจ้าทรงตรัสถามต่อเสลพราหมณ์ว่า “...พราหมณ์ เรานั้นเป็นพระพุทธเจ้า เป็นหมอผ่าตัดลูกศรคือกิเลสชั้นเยี่ยม...”^{๓๗๕} ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบกิเลสเหมือนลูกศรที่ยิงหรือทิ่มแทงเข้าไปในผู้ใด ผู้ผู้นั้นย่อมได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส แต่พระองค์ทรงรู้วิธีที่จะเอาลูกศรออกจากร่างกายผู้นั้นได้ ด้วยพระธรรมคำสอนของพระองค์เอง พระองค์จึงเป็นนายแพทย์ที่สามารถทำให้กิเลสและอกุศลธรรมอื่นๆ ออกจากจิตใจของปุณฺณได้

๒.๒ สุนักขัตตสูตร -ว่าด้วยเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวิบุตร^{๓๗๖} : พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อเจ้าสุนักขัตตะ โดยทรงเปรียบเทียบคนถูกลูกศรให้ หมอผ่าตัด ถอนเอาลูกศร (ต้นเหตุ) ออกแล้วแต่กินของแสลง และไม่รักษาปากแผลล้างแผลให้ดี แผลไม่สมานกัน ทำให้แผลกำเริบ เกิดอาการอักเสบทำให้ถึงตายได้หรือทุกข์ปางตายได้ แต่หากคนผู้นั้นรู้วิธีกำจัดโทษคือพิษ ไม่กินของแสลง รักษาปากแผลดี แผลก็หาย ไม่กำเริบ เพราะเขารู้วิธีกำจัดโทษคือพิษอันเกิดจากความไม่สะอาด จนไม่มีเชื้อหลงเหลืออยู่ พระองค์ทรงตรัสว่า “... ‘หมอผ่าตัด’ นี้ เป็นชื่อของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธ

^{๓๗๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๖-๔๐๐/๔๙๐-๕๐๐.

^{๓๗๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๗.

^{๓๗๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๕-๖๕/๖๑-๗๑.

เจ้า...”^{๓๗๗} เพราะพระองค์รู้วิธีผ่าตัดเอาลูกศร หรือ กิเลส ตัณหา และอวิชชาออกจากผู้ที่ถูกลูกศรอาบยาพิษยังได้

๒.๓ สมณสูตร - ว่าด้วยพระนามของพระพุทธเจ้า^{๓๗๘} : พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อภิกษุทั้งหลายว่า พระนามเรียกขานพระองค์นั้นมีหลายพระนาม เช่น คำว่า สมณะ, พราหมณ์, เวทคู – ผู้ถึงเวท, ภิกษุ – ศัลยแพทย์ เป็นต้น และทรงตรัสว่า “... สิ่งใดอันยอดเยี่ยม ที่ผู้จบเวท ผู้เป็นศัลยแพทย์พึงบรรลु สิ่งใดที่ผู้หมกมลทิน ผู้ปลดมลทิน ผู้สะอาดพึงบรรลุ สิ่งใดอันยอดเยี่ยม ที่ผู้ได้ญาณ ผู้หลุดพ้นพึงบรรลุ สิ่งนั้น ๆ เราบรรลุลแล้ว” พระองค์ทรงรอบรู้ทางด้านศิลปวิทยาทุกแขนง ได้ทรงศึกษาพระเวทและศาสตร์ต่าง ๆ ของพราหมณ์ เปรียบพระองค์ได้กับศัลยแพทย์ผู้ผ่าตัดกิเลสและตัณหา เพราะพระองค์ทรงทรงตรัสรู้สูตรสัมมาสัมโพธิญาณ จึงทรงรู้ถึงวิธีเอากิเลสและตัณหาออกโดยหมดสิ้น พระองค์จึงเป็นผู้หลุดพ้นและพบพระนิพพานแล้ว

๒.๔ พราหมณัมมยาคสูตร - ว่าด้วยการบูชาด้วยธรรมของผู้เป็นพราหมณ์^{๓๗๙} : พระพุทธเจ้าตรัสว่า “...เรานี้แลเป็นพราหมณ์ผู้ควรแก่การขอ ขวนขวายในธรรมทานตลอดเวลา ทรงไว้ซึ่งอติภาพสุตท้าย เป็นศัลยแพทย์ ผ่าตัดกิเลสผู้เชี่ยวชาญ เธอทั้งหลายเป็นบุตร ผู้เนื่องในอกของเรา คือ เกิดแต่ปาก เกิดแต่ธรรม ธรรมสร้างสรรคไว้ จงเป็นธรรมทายาทเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทเลย...”^{๓๘๐} พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อพราหมณ์ผู้นิยมการบูชาด้วยการฆ่าโค ให้หันมาบูชาด้วยธรรม และมาเป็นศาสนสาวกของพระองค์ด้วยการศึกษาปฏิบัติตามหลักธรรมของพระองค์ ให้กลายเป็นบุคคลที่เกิดในธรรม อย่าเป็นอามิสทายาท หรือบุคคลที่รอรับอาหาร ข้าวของเครื่องใช้และยาจากผู้อื่น พระองค์ทรงเป็นนายแพทย์ผู้ยอดเยี่ยม เพราะทรงเยียวยาโรคที่หายได้ยากยิ่ง นั่นคือ ทุกข์แห่งการเวียนว่ายตายเกิด (วัฏทุกข์) และทรงเป็นศัลยแพทย์ผู้ผ่าตัดอย่างเชี่ยวชาญ เพราะทรงรู้วิธีผ่าตัด คือ ถอนขึ้น^{๓๘๑} ราคะและกิเลสออกจากมนุษย์ได้

๓) พระสูตรที่ว่าด้วย คนไข้ ผู้ป่วย ผู้เป็นโรค

การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับ คนไข้ ผู้ป่วย ผู้เป็นโรค ส่วนมากจะปรากฏอยู่ในการอธิบายธรรมโอสธที่ว่าด้วยเรื่อง โรค ความเจ็บป่วย แผล หัวฝี คนตาบอด และความไม่มีโรค^{๓๘๒} อยู่แล้ว ในส่วนนี้จะเป็นการเสนอพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับผู้ป่วยเพิ่มเติม ได้แก่

^{๓๗๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๕/๗๑.

^{๓๗๘} อ.อ.อุทฺท. (ไทย) ๒๓/๘๕/๔๑๐-๔๑๑.

^{๓๗๙} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗-๔๗๘.

^{๓๘๐} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.

^{๓๘๑} ชุ.อิต.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/-/๒๘๐/๖๓๙.

^{๓๘๒} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในหน้า ๑๐๖-๑๔๐.

๓.๑ มหาัมมสมาทานสูตร - ว่าด้วยการสมาทานธรรม สูตรใหญ่ : อุปมาของการสมาทานธรรม ๔ ประการ^{๓๘๓} พระพุทธเจ้าทรงตรัสเรื่อง การสมาทานธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ธรรมสมาทาน หรือ การสมาทานธรรม คือ การยึดถือปฏิบัติธรรม การทำกรรม รวมถึงวิบากผลหรือผลของการกระทำ มี ๔ ลักษณะ คือ (๑) การสมาทานธรรมที่มีทุกขในปัจจุบัน และมีทุกขเป็นวิบากในอนาคต (๒) การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกขเป็นวิบากในอนาคต (๓) การสมาทานธรรมที่มีทุกขในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นวิบากในอนาคต (๔) การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากในอนาคต พระองค์ทรงเปรียบเทียบการปฏิบัติที่ทรงยกตัวอย่างผู้ป่วย ๒ ประการ คือ

(๑) การสมาทานธรรมเปรียบเหมือนน้ำมูตรเน่า (น้ำปัสสาวะ) ที่ผสมด้วยยาต่าง ๆ ที่ชาวบ้านได้บอกสรรพคุณการรักษาแก่ผู้เป็นโรคเหลือง โดยบอกว่าน้ำมูตรเน่านั้น แม้จะมี สี กลิ่น และรสที่ไม่น่าพึงพอใจ แต่รักษาได้ผลดี ผู้ป่วยเมื่อดื่มแล้ว จึงหายจากโรคได้ เปรียบเหมือนกับการปฏิบัติธรรมที่มีทุกขในปัจจุบัน คือต้องใช้ความเพียรพยายามและใช้เวลานาน แต่จะนำมาซึ่งความสุขในอนาคต เพราะจะเห็นมรรคผลของการปฏิบัติ

(๒) การสมาทานธรรมเปรียบเหมือนนมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย ที่ผสมเข้าด้วยกัน ที่ชาวบ้านต่างบอกกล่าวถึงสรรพคุณในการรักษาโรคแก่ผู้เป็นโรคลงแดง อีกทั้งยังเป็นยาที่ดื่มได้ไม่ยาก เพราะทั้ง สี กลิ่น และรสเป็นที่น่าพอใจ ผู้ป่วยดื่มแล้วก็พึงพอใจและยังหายจากโรคได้ ก็เหมือนกับการปฏิบัติธรรมที่ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นสุขในปัจจุบัน ในอนาคตก็จะได้รับผลของการกระทำ คือมีความสุข เช่นกัน

๓.๒ คิลานสูตร - ว่าด้วยคนไข้และบุคคลผู้เปรียบด้วยคนไข้^{๓๘๔} พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อภิกษุทั้งหลาย โดยทรงเปรียบเทียบคนไข้ ๓ จำพวก กับบุคคล ๓ ประเภท ได้แก่

(๑) คนไข้บางคน ไม่ว่าจะได้อาหารที่เป็นสัปายะ (มีประโยชน์ ก่อให้เกิดความเจริญ) หรือไม่ก็ตาม ไม่ว่าจะได้ยาที่เป็นสัปายะหรือไม่ก็ตาม ไม่ว่าจะได้พยาบาลที่เหมาะสมหรือไม่ก็ตาม ก็ไม่หายไข้ เปรียบได้กับบุคคลผู้ได้หรือไม่ได้เห็นตถาคตหรือไม่ก็ตาม ได้หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ก็ตาม ย่อมไม่มีความเห็นที่ถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย

(๒) คนไข้บางคน ไม่ว่าจะได้อาหารที่เป็นสัปายะ (มีประโยชน์ ก่อให้เกิดความเจริญ) หรือไม่ก็ตาม ไม่ว่าจะได้ยาที่เป็นสัปายะหรือไม่ก็ตาม ไม่ว่าจะได้พยาบาลที่เหมาะสมหรือไม่ก็ตาม ก็หายไข้ เปรียบได้กับบุคคลผู้ได้หรือไม่ได้เห็นตถาคตหรือไม่ก็ตาม ได้หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ก็ตาม ย่อมมีความเห็นที่ถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย

(๓) คนไข้บางคน เมื่อได้อาหารที่เป็นสัปายะ (มีประโยชน์ ก่อให้เกิดความเจริญ) ได้ยาที่เป็นสัปายะ ได้พยาบาลที่เหมาะสม จึงหายไข้ หากไม่ได้อาหาร ยาอันเป็น

^{๓๘๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๒-๔๘๕/๕๒๓-๕๒๕.

^{๓๘๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๒/๑๖๙-๑๗๐.

ประโยชน์ และพยาบาลที่เหมาะสม ก็ไม่หายจากไข้ เพราะคนไข้แบบนี้ พระองค์จึงทรงอนุญาตให้มีอาหาร ยา และพยาบาลสำหรับภิกษุผู้เป็นไข้ และยังช่วยดูแลพยาบาลคนไข้ ๒ จำพวกแรก เปรียบได้กับบุคคลที่จะมีความเห็นที่ถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย ก็ต่อเมื่อได้เห็นได้ฟังพระตถาคตเท่านั้น หากไม่ได้เห็นไม่ได้ฟังธรรมพระตถาคต ก็ไม่มีความเห็นที่ถูกต้องอันเป็นกุศลธรรม เพราะมีบุคคลในข้อนี้ พระองค์จึงทรงอนุญาตการแสดงธรรม และควรแสดงธรรมแก่บุคคลแก่ผู้อื่นด้วย

๓.๓ พระสูตรที่ว่าด้วยองค์ธรรม ๕ ประการสำหรับผู้ป่วย, ผู้ป่วยที่พยาบาลยากและง่าย และคุณลักษณะของผู้พยาบาลที่ดีและไม่ดี ดังปรากฏในพระสูตรที่พระองค์ทรงตรัสต่อภิกษุทั้งหลาย

(๑) คิลานสูตร – ว่าด้วยธรรมสำหรับภิกษุไข้^{๓๘๕} : เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ปามหาวัน กรุงเวสาลี ได้เสด็จเข้าไปที่ศาลาบำรุงภิกษุไข้ และทรงเห็นภิกษุรูปหนึ่งผู้ทพพลภาพ เป็นไข้ พระองค์จึงทรงตรัสธรรม ๕ ประการต่อภิกษุไข้ ที่จะส่งผลให้บรรลุนิเวศน์วิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ได้แก่ ๑. พิจารณาเห็นความไม่งามในกายอยู่ ๒. กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร ๓. กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง ๔. พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง ๕. เข้าไปตั้งมรณสัญญา(กำหนดหมายความตาย)ไว้ในภายใน เมื่อภิกษุหรือภิกษุณีผู้เจริญธรรม ๕ ประการนี้แล้ว ก็จะบรรลุผล ๒ ประการ คือ ๑. อรหัตผลในปัจจุบัน ๒. หากยังมีอุปาทานเหลือ ก็จะเป็นพระอนาคามี^{๓๘๖}

(๒) ปฐมอุปัฏฐากสูตร (ว่าด้วยภิกษุไข้ที่พยาบาลได้ยากและง่าย สูตรที่ ๑)^{๓๘๗} – พระองค์ทรงตรัสว่า ภิกษุไข้ผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการต่อไปนี้ คือ ๑. ไม่ทำสิ่งที่ เป็นสัปปาย ๒. ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่ เป็นสัปปาย ๓. ไม่ฉันทา ๔. ไม่บอกอาพาธที่มีอยู่ตามความเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลผู้ปรารภณาดิ ว่าอาการป่วยของตนนั้นกำเริบ ทุเลาหง หรือ ทรงอยู่ ๕. ไม่อดกลั้นต่อเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้วเป็นทุกข์ เป็นภิกษุไข้ผู้พยาบาลยาก (ผู้ป่วยที่พยาบาลได้ยาก) ส่วนภิกษุไข้ผู้ประกอบธรรม ๕ ประการที่มีนัยตรงข้าม จะเป็นภิกษุไข้ผู้พยาบาลได้ง่าย

(๓) ทุตติยอุปัฏฐากสูตร (ว่าด้วยภิกษุผู้ควรและไม่ควรพยาบาลภิกษุไข้ สูตรที่ ๒)^{๓๘๘} – พระองค์ทรงตรัสว่า หากพระภิกษุผู้อุปัฏฐากดูแลพระภิกษุอาพาธประกอบด้วยธรรม ๕ ประการต่อไปนี้ ไม่ควรทำหน้าที่ดูแลพระภิกษุอาพาธ เพราะเป็นผู้พยาบาลที่ไม่ดี คือ ๑. ไม่สามารถจัดยา (ไม่มีกำลังกายที่จะปรุงยา และไม่มีความรู้ที่จะจัดยา) ๒. ไม่ทราบสิ่งที่ เป็นสัปปายและสิ่งที่ ไม่เป็นสัปปาย นำสิ่งที่ ไม่เป็นสัปปายเข้ามา นำสิ่งที่ เป็นสัปปายออกไป – ไม่รู้ของควร ของแสลง นำ

^{๓๘๕} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๑/๒๐๑-๒๐๒.

^{๓๘๖} สติสุปัฏฐิตสูตร (ว่าด้วยผู้มีสติตั้งไว้ดี) - อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๒/๒๐๒.

^{๓๘๗} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๓/๒๐๓.

^{๓๘๘} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๔/๒๐๔-๒๐๕.

ของแสงเข้าไปให้ นำของไม่แสงออก^{๓๘๙} ๓. เห็นแก่อามิส (หวังลาภสักการะ) ไม่มีจิตเมตตา พยาบาล ๔. รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ อาเจียน หรือน้ำลายออกไปทิ้ง ๕. ไม่สามารถปลอบ ชโลมใจภิกษุไข้ให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา ในทางตรงข้ามหากพระภิกษุผู้ทำหน้าที่ดูแลพยาบาล พระภิกษุอาพาธมีคุณสมบัติที่ตรงข้ามกับคุณลักษณะทั้ง ๕ ประการข้างต้น คือ ๑.สามารถจัดยา (มี กำลังกายที่จะปรุงยา และมีความรู้ที่จะจัดยา) ๒.ทราบสิ่งที่เป็นสัปปายะและสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะ นำ สิ่งที่เป็นสัปปายะเข้ามา นำสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะออกไป – รู้ของควร ของแสง ไม่นำของแสงเข้าไป ให้ นำของแสงออก ๓.ไม่เห็นแก่อามิส (ไม่หวังลาภสักการะ) มีจิตเมตตา พยาบาล ๔.ไม่รังเกียจที่จะ นำอุจจาระ ปัสสาวะ อาเจียน หรือน้ำลายออกไปทิ้ง ๕. สามารถปลอบชโลมใจภิกษุไข้ให้สดชื่นร่าเริง ด้วยธรรมีกถา พระภิกษุนั้นจึงมีคุณสมบัติเป็นผู้ดูแลพยาบาลที่ดี

๓.๔ กุสิดารัมภวัตตสูตร - ว่าด้วยเหตุแห่งความเกียจคร้านและเหตุปรารถนา ความเพียร^{๓๙๐} พระพุทธเจ้าทรงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ถึงองค์ธรรมตรงข้ามที่เป็นคู่กัน ในพระสูตรนี้ พระองค์ตรัสถึง กุสิดัตถ (เหตุแห่งความเกียจคร้าน) ๘ ประการ และ อารัมภวัตต (เหตุปรารถนา ความเพียร) ๘ ประการ เหตุแห่งความเกียจคร้านได้แก่ ภิกษุ (๑) มีงานที่ต้องทำ และคิดว่าทำงานแล้ว ร่างกายจะเมื่อยล้า น่าจะนอนดีกว่า ไม่มีความเพียรในการปฏิบัติธรรม (๒) ทำงานแล้ว และคิดว่าเมื่อ ได้ทำงานแล้ว ร่างกายจะเมื่อยล้า น่าจะนอนดีกว่า (๓) ต้องเดินทาง และคิดว่าจะต้องเดินทาง ร่างกายจะเมื่อยล้า น่าจะนอนดีกว่า (๔) เดินทางแล้ว คิดว่า เมื่อเดินทางแล้ว ร่างกายจะเมื่อยล้า น่าจะนอนดีกว่า (๕) เทียบวิณฑาตามหมู่บ้านหรือนิคม และคิดว่าเมื่อเดินวิณฑาตามหมู่บ้านหรือนิคม ไม่ได้อาหาร แยมหรืออาหารดี ร่างกายจะเมื่อยล้า น่าจะนอนดีกว่า (๖) เทียบวิณฑาตามหมู่บ้านหรือนิคม ได้ โภชนะแยม หรืออาหารดีเพียงพอแล้วได้วิณฑาตามเพียงพอต่อความต้องการแล้ว ร่างกายหนัก ไม่ควร จะทำงานใด ๆ นอนดีกว่า (๗) ภิกษุป่วยเล็กน้อย และคิดว่าตนเองป่วยแล้วจึงมีข้ออ้างที่จะนอนได้ จึง นอน (๘) ภิกษุหายป่วยยังไม่นาน และคิดว่า ตนเองหายป่วยแล้ว แต่ร่างกายยังอ่อนแอ ไม่ควรทำงาน ใด ๆ ควรจะนอนดีกว่า จึงนอน ส่วนเหตุแห่งความเพียรจะตรงข้ามทั้ง ๘ ประการ ในข้อ (๗) และ ข้อ (๘) เกี่ยวกับเรื่องเจ็บป่วย เมื่อภิกษุเจ็บป่วย ไม่มีความเกียจคร้าน กลับพึงตระหนักว่า เป็นไปได้ที่ อาการเจ็บป่วยจะรุนแรงขึ้น ฉะนั้นควรรีบบำเพ็ญเพียร หรือเมื่อภิกษุหายป่วยยังไม่นาน ก็ตระหนักว่า เป็นไปได้ที่จะกลับไปป่วยอีก ฉะนั้นต้องรีบบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุมรรคผล

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายธรรมโดยการยกตัวอย่างคนไข้ ผู้ป่วย เพราะเป็นเรื่องที่ใกล้ตัว ที่สุดและง่ายต่อการเข้าใจ ความเจ็บป่วยเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต เมื่อเจ็บป่วยก็ต้องรักษาและกินยา และทรงเปรียบเทียบกับหลักธรรมคำสอนเพื่อให้ผู้ฟังเห็นภาพถึงข้อดีข้อเสียของการปฏิบัติตนบาง ลักษณะ เช่น เรื่องสาเหตุของความเกียจคร้านและความเพียร เพื่อที่พระภิกษุเมื่อได้ฟังพระธรรม จะ

^{๓๘๙} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, หน้า ๒๒.

^{๓๙๐} อด.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๘๐/๔๐๐-๔๐๔.

ได้เข้าใจถึงความสำคัญของการไม่มีโรค การไม่เจ็บป่วยว่ามีประโยชน์ต่อการบำเพ็ญเพียร ดังนั้นจึงควรเลือกแนวทางการปฏิบัติที่ถูกต้องและเหมาะสม ที่สัปปายะต่อชีวิต

๔) พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่อง การรักษาโรคและโอสถ (ยา)

การอธิบายธรรมโอสถของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับการรักษาโรคและยา ส่วนมากจะปรากฏอยู่ในการอธิบายธรรมที่ว่าด้วย โรค ความเจ็บป่วย แผล หัวฝี อย่างไรก็ตามผู้วิจัยขอเสนอพระสูตรบางพระสูตรเพิ่มเติม ได้แก่

๔.๑ คิลานปัจฉัยเภสัช (การรักษาโรคและเครื่องยา) – เป็นปัจฉัยหนึ่งในปัจฉัย ๔ คือ (๑) จีวร – ผ้าถุงห่ม (๒) บิณฑบาต -อาหาร (๓) เสนาสนะ - ที่อยู่อาศัย และ (๔) คิลานปัจฉัยเภสัช – ยารักษาโรคที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้ได้ ในยามเจ็บป่วย คิลานปัจฉัยเภสัช ได้แก่ เภสัช ๕ ชนิด ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ที่ใช้ในการรักษาอาการป่วย ยานี้ถือว่าเป็นสิ่งสัปปายะสำหรับภิกษุผู้เจ็บไข้ เป็นบริวาร ที่คอยป้องกันรักษาไม่ให้เกิดอาการป่วย และเป็นสัมภาระของชีวิต คอยประคับประคองชีวิตให้ดำรงอยู่นาน เป็นเครื่องป้องกันโรค บำบัดโรคที่เกิดขึ้นทุกขเวทนา เนื่องจากธาตุกำเริบให้หายไป^{๓๙๑} ดังที่ทรงตรัสต่อพระจุนทะ สมณทูเทศ ใน ปาสาทิกสูตร (ว่าด้วยเหตุให้เกิดความเลื่อมใส) : เหตุแห่งการอนุญาตปัจฉัยว่า “...เราอนุญาตคิลานปัจฉัยเภสัชบริวารแก่เธอทั้งหลาย ก็เพื่อบรรเทาเวทนาอันเนื่องมาจากอาพาธต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อความไม่ลำบากเป็นอย่างยิ่ง”^{๓๙๒} “...ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร เพื่อบรรเทาเวทนาที่เกิดจากอาพาธต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว และเพื่อไม่มีความเบียดเบียนเป็นที่สุด...”^{๓๙๓} ปัจฉัยทั้ง ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค นั้นเป็นสิ่งที่มีความน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ^{๓๙๔} พระองค์ทรงเน้นให้พระภิกษุเป็นผู้สันโดษ รู้จักใช้ปัจฉัยทั้ง ๔ อย่างสมถะ อย่างเหมาะสมกับที่เป็นผู้ปฏิบัติธรรม ความเป็นสมณะ เพื่อละซึ่งอกุศลธรรมและมุ่งหาความหลุดพ้น จนทำให้อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อให้เกิดความคับแค้นหายไป

๔.๒ อุปมาเรื่องยาของพระพุทธเจ้า – พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบพระองค์เองว่าเป็นแพทย์ผู้เยียวยาสัตว์โลก ยาของพระองค์นั้นไม่ใช่ขนานยาที่ใช้ในการรักษาโรคทางกาย แต่เป็นยาที่ใช้รักษาโรคทางใจ ดังที่พระองค์ได้อุปมาว่ามียา ๒ ขนานที่มีอานุภาพเป็นเลิศ ได้แก่

(๑) แพทย์ให้ยาระบาย - ดิถีจณสูตร^{๓๙๕} พระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อพระภิกษุทั้งสงฆ์ว่า แพทย์โดยทั่วไปให้ยาระบายเพื่อรักษาโรค อาการป่วยที่มีดีเป็นสมุฏฐานบ้าง มีเสลดเป็น

^{๓๙๑} สัพพาสวสูตร (ว่าด้วยอุบายกำจัดอาสวะทั้งปวง) - ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓.

^{๓๙๒} ปาสาทิกสูตร – เหตุแห่งการอนุญาตปัจฉัย - ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๔๑.

^{๓๙๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓.

^{๓๙๔} สุลกสูตร (ว่าด้วยปัจฉัยที่หาได้ง่าย) - ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๗๘-๔๗๙.

^{๓๙๕} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๘/๒๕๑-๒๕๓.

สมุฏฐานบ้าง มีลมเป็นสมุฏฐานบ้าง แม้ว่ายาละลายที่แพทย์จัดให้จะมีสรรพคุณใช้รักษา แต่ก็ใช้ได้ผลบ้างไม่ได้ผลบ้าง แต่พระองค์จะแสดงยาระบายของพระอริยะที่ใช้ได้ผลแน่นอน เพราะยาระบายที่พระองค์ตรัสถึง เป็นยาถ่ายแบบอริยะ คือถ่ายความเห็นผิด จนถึงความหลุดพ้นผิดออกไป^{๓๙๖} ดังนั้นสัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิด ความแก่ ความตายเป็นธรรมดาย่อมพ้นจากความเกิด ความแก่ และความตาย ส่วนผู้มีโสกะ ปรีทเวะ ทุกซ์ โทมนัส และอุปายาสเป็นธรรมดาย่อมพ้นจากโสกะ ปรีทเวะ ทุกซ์ โทมนัส และอุปายาสได้โดยที่ผู้มีสัมมัตตธรรม ๑๐ (มรรคมองค์ ๘ และสัมมาญาณะ, สัมมาวิมุตติ) จะสามารถระบาย มิจฉัตตธรรม ๑๐^{๓๙๗} คือ ระบายมิจฉาทิฏฐิ ระบายมิจฉาสังกัปปะ ระบายมิจฉาวาจา ระบายมิจฉากัมมันตะ ระบายมิจฉาอาชีวะ ระบายมิจฉาวายามะ ระบายมิจฉาสติ ระบายมิจฉาสมาธิ ระบายมิจฉาญาณะ และระบายมิจฉาวิมุตติได้ จึงสามารถระบายบาปอกุศลธรรมที่เกิดจากมิจฉัตตธรรม ๑๐ ได้ ก่อให้เกิดกุศลธรรมอย่างเต็มที่เพราะมีสัมมัตตธรรม ๑๐

(๒) แพทย์ให้ยาสำรอง - วมนสูตร^{๓๙๘} : พระพุทธเจ้าทรงตรัสในทำนองเดียวกันกับแพทย์ให้ยาระบายว่า แพทย์โดยทั่วไปให้ยาสำรอง (อาเจียน) เพื่อรักษาโรค อาการป่วยที่มีดีเป็นสมุฏฐานบ้าง มีเสลดเป็นสมุฏฐานบ้าง มีลมเป็นสมุฏฐานบ้าง แม้ว่ายาสำรองที่แพทย์จัดให้จะมีสรรพคุณใช้รักษา แต่ก็ใช้ได้ผลบ้างไม่ได้ผลบ้าง แต่พระองค์จะแสดงยารักษาของพระอริยะที่ใช้ได้ผลแน่นอน เพราะยาสำรองที่พระองค์ตรัสถึง คือ ยาสำรองความเห็นผิด ยาสำรองบาปอกุศลกรรมออกไปจากจิตใจ ทำให้สามารถก้าวพ้นจากความเกิด ความแก่ และความตาย อีกทั้งหายจากความโศกเศร้า ความรำไรรำพัน ความทุกข์ ความลำบากใจ และความคับแค้นใจ ผู้ที่มีสัมมัตตธรรม ๑๐ จะสามารถสำรองมิจฉัตตธรรม ๑๐^{๓๙๙} คือ สำรองมิจฉาทิฏฐิ สำรองมิจฉาสังกัปปะ สำรองมิจฉาวาจา สำรองมิจฉากัมมันตะ สำรองมิจฉาอาชีวะ สำรองมิจฉาวายามะ สำรองมิจฉาสติ สำรองมิจฉาสมาธิ สำรองมิจฉาญาณะ และสำรองมิจฉาวิมุตติ

พระพุทธเจ้าทรงยกเรื่อง “ยา” แสดงต่อเหล่าภิกษุ ในความหมายของการแสดงธรรมแบบธรรมาธิษฐาน ว่า “ยา” ของพระองค์ก็คือ “พระธรรม” อันเป็นคำสอนที่มุ่งหวังให้ผู้ฟังได้เข้าใจถึงชีวิต เข้าใจถึงทุกข์ และวิธีการดับทุกข์ ยารัณณะ หรือ ธรรมโอสถนั้นได้ผลแน่นอนเพราะเป็นยาที่มุ่งล้างจิตใจให้สะอาด ขจัดเอาอาสวะในจิตซึ่งเป็นตัวการสำคัญของโรคร้ายทางใจที่ส่งผลให้เกิดความเห็นผิด จึงเกิดการกระทำที่ผิด มีแต่ความคับแค้นใจเบียดเบียนตนเองทั้งทางจิตใจและร่างกาย

^{๓๙๖} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, หน้า ๕๙๓.

^{๓๙๗} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๓, หน้า ๖๓๒.

^{๓๙๘} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๘/๒๕๓-๒๕๔.

^{๓๙๙} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๓, หน้า ๖๓๓.

แต่เมื่อรู้จักพระธรรมของพระองค์และปฏิบัติตาม ก็จะทำให้จิตมีพลังและส่งผลดีต่อร่างกาย และทรงอธิบาย “ยา” ในลักษณะของการอุปลักษณ์เปรียบเทียบให้เห็นภาพ และทำให้ภิกษุผู้ฟังตระหนักถึงการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ว่า เป็นหนทางของการล้างกิเลส ล้างตัณหา และอกุศลธรรมทั้งหลาย และเปิดโอกาสให้กุศลธรรมได้งอกงามภายในตัวผู้ปฏิบัติ อันจะส่งผลต่อมรรคผล

๓.๖ พระสูตรที่เป็นการอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้า

แม้ว่าการแสดงธรรมแบบธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้าจะปรากฏในพระอภิธรรมเป็นหลัก แต่ในพระสูตรต้นตปิฎกก็มีการแสดงธรรมแบบธรรมาธิษฐานเช่นกัน เพราะการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้ามีหลักธรรมเป็นแก่นอยู่เสมอ เพียงแต่พระองค์ใช้รูปแบบการอธิบายและกลวิธีประกอบการสอนเพื่อสื่อธรรมะให้เหมาะสมต่อผู้ฟังที่ต่างกัน การอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้าในงานวิจัยนี้ เป็นการแสดงธรรมของพระองค์ที่ว่าด้วยเรื่องความเจ็บป่วย โรคภัยไข้เจ็บ ผู้ป่วย และองค์ธรรมที่พระองค์ทรงตรัสเพื่อเยียวยาความทุกข์จากความเจ็บป่วยนั้น โดยเป็นการแสดงธรรมต่อพระภิกษุอาพาธเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นการตรัสถึงองค์ธรรมโดยตรงว่าด้วยเรื่องสภาวะนามธรรม โดยไม่มีกลวิธีประกอบการสอน

การอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้าต่อพระภิกษุอาพาธแบ่งเป็น ๒ ประการ คือ ก. หลักธรรมสำคัญที่ปรากฏในการอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้าในพระสูตร และ ข. อานิสงส์ของการฟังธรรม

ก. หลักธรรมสำคัญที่ปรากฏในการอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้าในพระสูตร

๑) **ขันธ ๕ และหลักไตรลักษณ์** – พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ และได้ทรงตรัสแสดงเรื่อง ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาของขันธ ๕ แก่พระภิกษุอาพาธ ๒ รูป คือ พระวักกิ และ พระอัสสชิ ในพระสูตรต่อไปนี้

(๑) พระวักกิ ในวักกิสสูตร^{๔๐๐} - ท่านพระวักกิ พักอยู่ที่โรงช้างหม้อ และอาพาธได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก

(๒) พระอัสสชิ ใน อัสสชิสูตร^{๔๐๑} - ท่านพระอัสสชิอาพาธได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก พักอยู่ที่กัศสปาราม

พระองค์ได้เสด็จไปเยี่ยมพระภิกษุทั้ง ๒ ท่านนี้ถึงที่พัก และได้ทรงตรัสถามถึงอาการของพระภิกษุทั้งสองรูป ซึ่งพระองค์ได้คำตอบที่เหมือนกันว่า อาการความเจ็บป่วยนั้นไม่ได้ทุเลาลง มีแต่

^{๔๐๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗-๑๖๓.

^{๔๐๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๘/๑๖๓-๑๖๖.

จะกำเริบมากขึ้น มีอาการทรมานทรมาย แต่ก็ยังปฏิบัติอยู่ในศีลตามปกติ พระองค์จึงตรัสถามพระภิกษุทั้ง ๒ รูปเหมือนกันว่า หากไม่สามารถติเตียนตนเองเรื่องศีลได้แล้ว ก็ไม่ควรทรมานทรมาย พระวักกลิตอบว่า ตนอยากจะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ แต่ทำไม่ได้ เพราะร่างกายอ่อนแอ พระพุทธเจ้าจึงตรัสตอบว่า “... วักกลี จะมีประโยชน์อะไรด้วยร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นอยู่นี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ความจริง...”^{๔๐๒} พระองค์ตรัสเช่นนี้เพื่อย้ำเน้นว่า แม้พระวักกลีจะมีร่างกายอ่อนแอ แต่การอยู่ในศีลโดยไม่บกพร่องก็เหมือนกับการได้เข้าเฝ้าพระองค์แล้ว และร่างกายนั้นทรุดโทรมไปตามกาลเวลา ในขณะที่พระอัสสชิตอบว่า ตนระงับกายสังขาร (ลมหายใจเข้าออก) ไม่ได้ จึงไม่ได้สมาธิ เมื่อไม่ได้สมาธิ จึงเกิดความสงสัยว่า ตนนั้นไม่เสื่อมจากสมาธิหรือไม่ (เสื่อมจากพระศาสนาหรือไม่ เพราะได้ยินมาว่า สมาธิเสื่อมไป จึงเกิดโทษคืออาพาธ)^{๔๐๓} พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบว่า “...อัสสชิ สมณพราหมณ์ทั้งหลายที่มีสมาธิเป็นแก่นสาร มีสมาธิเป็นคุณแห่งสมณะ เมื่อไม่ได้สมาธินั้นจึงคิดว่า ‘เรายังไม่เสื่อมจากสมาธินั้นหรือ’...”^{๔๐๔} ซึ่งเป็นการตรัสให้กำลังใจแก่พระอัสสชิว่า สมาธินั้นเป็นสาระ เป็นสามัญผล แต่ในพระพุทธศาสนานั้น ถือว่า วิปัสสนามรรคและผลต่างหากที่เป็นสาระ^{๔๐๕} ดังนั้นพระอัสสชิจึงไม่ควรนึกคิดเอาว่าตนเองเสื่อมจากสมาธิ เสื่อมจากพระศาสนา

จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงตรัสเรื่องขันธ ๕ และหลักไตรลักษณ์ ต่อพระวักกลีและพระอัสสชิว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความผันแปรเป็นธรรมดา จึงไม่ควรพิจารณาว่าสิ่งนั้นเป็นของเรา เราเป็นนั่นเป็นนี่ เพราะนั่นเป็นอัตตา จึงไม่ควรเพติดเพลินอยู่กับการเสวยอารมณ์ทั้งสุขเวทนา ทุกขเวทนา และ อทุกขมสุขเวทนา (ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์) ผู้เป็นทุกข์ย่อมปรารถนาความสุข แต่นั่นก็เป็นความทุกข์ เพราะความผันแปรไม่แน่นอนในความสุข จึงนำไปสู่ความทุกข์ในท้ายที่สุดดังนั้น อริยสาวกผู้ได้ฟังและมีความเข้าใจในเรื่องนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในขันธ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้น รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๔๐๖} ก่อนที่พระวักกลีจะฆ่าตัวตายได้เรียกพระภิกษุผู้ปฏิบัติถูกต้องให้กราบทูลต่อพระพุทธเจ้าว่า ท่านนั้นไม่เคลือบแคลงขันธ ๕ ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความผันแปรเป็นธรรมดา ท่านนั้นปราศจากความพอใจ ความกำหนัด หรือความรักใคร่แล้ว ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสว่า พระวักกลีได้รู้แจ้งเห็นตามความเป็นจริง เกิดปัญญา และมีจิตหลุดพ้นก่อนสิ้นลม เมื่อตายไปจึงปรินิพพาน

^{๔๐๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

^{๔๐๓} ส.ข.อ. (ไทย) ๒๗/๒๘๘-๒๘๙.

^{๔๐๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๘/๑๖๕.

^{๔๐๕} ส.ข.อ. (ไทย) ๒๗/๒๘๙.

^{๔๐๖} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๒, หน้า ๒๔๑.

๒) อายุตนะภายใน ๖ และหลักไตรลักษณ์ – ใน ปฐมคิลานสูตร (ว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ สูตรที่ ๑)^{๔๐๗} และ ทุติยคิลานสูตร (ว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ สูตรที่ ๒)^{๔๐๘} เนื้อเรื่องของทั้งสองพระสูตรว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปเยี่ยมพระภิกษุใหม่ ๒ รูปซึ่งไม่มีใครรู้จักและอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก พระองค์ทรงตรัสถามอาการของพระภิกษุทั้งสองรูปเหมือนกับที่ทรงตรัสถามพระวัคคลีและพระอัสสชิ ซึ่งพระองค์ได้คำตอบที่เหมือนกันว่า อาการความเจ็บป่วยนั้นไม่ได้ทุเลาลง มีแต่จะกำเริบมากขึ้น มีอาการทรมานทรมาย แต่ก็ยังปฏิบัติอยู่ในศีลตามปกติ พระองค์จึงตรัสถามภิกษุทั้ง ๒ รูปเหมือนกันว่า หากไม่สามารถติเตียนตนเองเรื่องศีลได้แล้ว ก็ไม่ควรทรมานทรมาย พระองค์ได้รับคำตอบจากพระภิกษุทั้งสองรูปเหมือนกันว่า ตนนั้นยังมิรู้ทั่วในธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงเพื่อความหมดจดแห่งศีลเลย และต้องการรู้ธรรมของพระองค์เพื่อคลายความกำหนด จากนั้นพระพุทธเจ้าจึงแสดงธรรมเรื่องอายุตนะภายใน ๖ (จักขุ- ตา, โสตะ - หู, ฆานะ - จมูก, ชิวหา - ลิ้น, กาย - กาย, มโน - ใจ) และไตรลักษณ์ คือ อายุตนะภายในทั้ง ๖ มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตตา ดังนั้น อริยสาวกผู้ได้ฟังและเห็นแจ้งในความจริงนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในอายุตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ทั่ว หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๓) อริยสัจ ๔ – สืบเนื่องมาจาก ข้อ ๒) ข้างต้น พระภิกษุใหม่ผู้อาพาธทั้งสองได้รับ อานิสงส์ของการฟังธรรมของพระพุทธเจ้า จึงมีใจยินดีชื่นชมพระภาสิตของพระองค์ พระภิกษุอาพาธรูปแรกในปฐมคิลานสูตร เกิดธรรมจักขุ หรือดวงตาธรรมที่ปราศจาก ราคะ โทสะ และโมหะ คือเห็น อริยสัจ ๔ และบรรลู่โสดาปัตติมารค จึงเห็นแจ้งว่า สิ่งใดมิเกิดแล้วก็ต้องมีดับเป็นธรรมดา^{๔๐๙} และเข้าใจว่าทุกข์เป็นความบีบคั้นทั้งทางกายและทางใจที่อยู่ในสามัญลักษณ์ ๓ ของไตรลักษณ์ และรู้ถึงสาเหตุของการเกิดทุกข์ว่า มาจากตัณหาที่สร้างความอยากเป็น อยากได้อย่างไม่รู้จบ และการดับทุกข์หมายถึงการสละอกตัณหา คือ ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดภัย เป็นอิสระ คือ นิพพาน^{๔๑๐} อันเป็นสภาวะที่ไร้ทุกข์ ปราศจากกิเลส เพราะสามารถดับกิเลสด้วยการเจริญภาวนาสติ ด้วยการเจริญวิปัสสนาเพื่อสร้างอำนาจแห่งฌาน และด้วยแนวทางการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ คือ มรรคอริยสัจ หรือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นแนวทางที่พระภิกษุใหม่ผู้อาพาธได้ปฏิบัติตนถึงพร้อมแล้ว จึงรู้แจ้งเห็นจริงและเกิดจิตหลุดพ้น พระภิกษุรูปที่สองในทุติยคิลานสูตรที่ ๒ ก็เช่นเดียวกัน จิตของพระภิกษุนั้นก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

^{๔๐๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๔/๖๖-๖๘.

^{๔๐๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๔/๖๘-๗๐.

^{๔๐๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๔/๖๘.

^{๔๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๕.

๔) สติปัฏฐาน ๔ – พาฬหคิลานสูตร (ว่าด้วยพระอนรุทธะอาพาธหนัก)^{๔๑๑} : ท่านพระอนรุทธะอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนักอยู่ ณ ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี ได้มีพระภิกษุสงฆ์จำนวนมาก เข้าไปเยี่ยมและถามว่า ท่านอนรุทธะอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร เหตุใดทุกขเวทนาทางกาย จึงไม่ครอบงำจิต ท่านอนรุทธะตอบว่า เพราะตนนั้นมีจิตตั้งมั่นดีอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ ประการ ทุกขเวทนาทางกายที่เกิดขึ้นแล้ว จึงไม่ครอบงำจิตอยู่ได้

แม้ว่าพระสูตรนี้จะไม่ใช่การตรัสแสดงธรรมโดยตรงของพระพุทธเจ้า แต่เป็นการกล่าวยืนยันถึงอานุภาพของสติปัฏฐาน ๔ ที่แม้ร่างกายจะมีความเจ็บปวด แต่สภาพจิตใจยังดี ผ่องใส เพราะกายนั้นเป็นสังขารที่เสื่อมสลาย แต่สภาพจิตใจอันเข้มแข็งนั้นมาจากการฝึกปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เป็นประจำ คือการพิจารณาภายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ จึงเกิดความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ จึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๕) โพชฌงค์ ๗ – พระสูตร ๓ พระสูตรที่แสดงถึงโพชฌงค์ ๗ และการรักษาอาการอาพาธของภิกษุ คือ

(๑) ปฐมคิลานสูตร (ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๑)^{๔๑๒} - ท่านพระมหากัสสปะอาพาธ ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก อยู่ที่ปิณฑลคูหา

(๒) ทุตติยคิลานสูตร (ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๒)^{๔๑๓} - ท่านพระมหาโมคคัลลานะอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก อยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ

(๓) ตติยคิลานสูตร (ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๓)^{๔๑๔} - พระผู้มีพระภาคทรงพระประชวร ได้รับ ทุกข์ พระอาการหนัก ณ พระเวฬุวัน ทรงโปรดให้ท่านพระมหาจุณทะอธิบายโพชฌงค์ให้แจ่มแจ้ง

พระพุทธเจ้าเสด็จเยี่ยมท่านพระมหากัสสปะ และท่านพระมหาโมคคัลลานะ และตรัสถามถึงอาการอาพาธว่า เป็นอย่างไร ทุกขเวทนาบรรเทาลง หรือกำเริบขึ้น พระองค์ได้รับคำตอบเหมือนกันว่าอาการเจ็บป่วยนั้นมีแต่กำเริบขึ้นไม่มีอาการทุเลาลง พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสว่า “...โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งเพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน...”^{๔๑๕} เพราะโพชฌงค์ ๗ เป็นองค์ธรรมเพื่อการตรัสรู้ เปรียบเหมือนแผนที่ของ

^{๔๑๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๐๘/๔๔๐-๔๔๑.

^{๔๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘-๑๒๙.

^{๔๑๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๖/๑๒๙-๑๓๐.

^{๔๑๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๗/๑๓๐-๑๓๑.

^{๔๑๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘.

การเดินทางไปสู่มรรคผล โภชณฺค ๗ ประการได้แก่^{๔๑๖} ๑. สติสัสมโภชณฺค (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้) ๒. อัมมวิจยสัสมโภชณฺค (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเพินธรรม) ๓. วิริยสัสมโภชณฺค (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร) ๔. ปีติสัสมโภชณฺค (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ) ๕. ปัสสัทธิสัสมโภชณฺค (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ) ๖. สมาธิสัสมโภชณฺค (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น) ๗. อุเบกขาสัสมโภชณฺค (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง) เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสเรื่องโภชณฺคแล้ว ท่านพระมหากัสสปะมีใจยินดี ขึ้นชมพระภาสิตของพระองค์ หายขาดจากอาพาธ เช่นเดียวกับท่านพระมหาโมคคัลลานะที่หายขาดจากอาพาธ

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประจวร ได้ทรงตรัสให้พระมหาจุณทะสาธยายโภชณฺค ๗^{๔๑๗} ให้พระองค์ฟัง จากนั้นพระองค์ก็หายจากอาการประจวร โภชณฺค ๗ เป็นองค์ธรรมชั้นสูงเกี่ยวกับ “ปัญญา” ที่เกื้อหนุนอริยมรรค เป็น “ปัญญาตรัสรู้” เพราะการตรัสรู้เป็นเรื่องของปัญญา เป็นเรื่องของวิชาที่จะทำให้รู้แจ้งความจริง และรู้ที่จะทำให้ใจให้หมดกิเลส บริสุทธิ์ จนสามารถหลุดพ้นจากกิเลส หรือ “วิมุตติ” สู่นิพพานได้ เป็นคำสอนที่ทำให้จิตใจสะอาด สว่างผ่องใส ที่มีอานุภาพในการรักษาใจ อีกทั้งยังทำให้จิตใจเข้มแข็งขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่มิ่จิตติดอยู่แล้ว เมื่อมีจิตดีไม่ป่วย มีพลังที่ส่งผลให้ร่างกายพลอยดีและแข็งแรงขึ้นด้วย เพราะร่างกายและจิตนั้นสัมพันธ์กันโดยพื้นฐานและอาศัยซึ่งกันและกัน

๖) สัณฺญา ๑๐ – ศิริมานันทสูตร (ว่าด้วยการหายอาพาธของพระศิริมานนฺท)^{๔๑๘} : ท่านพระศิริมานนฺทอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้พระอานนฺทไปเยี่ยมและอธิบายเรื่อง สัณฺญา ๑๐ ให้พระศิริมานนฺทฟัง อาการอาพาธจะสงบระงับโดยฉับพลัน ได้แก่

(๑) อนิจจสัณฺญา – พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงของอุปาทานชั้น ๕

(๒) อนัตตสัณฺญา – พิจารณาเห็นความเป็นอนัตตาของอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖

(๓) อสุภสัณฺญา – พิจารณาเห็นความเป็นของไม่งามในกาย เพราะกายนี้ ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ

(๔) อาทีนวสัณฺญา – พิจารณาเห็นว่ากายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก จึงมีโรคภัยไข้เจ็บเกิดขึ้นในกาย

(๕) ปหานสัณฺญา – ไม่รับกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ไม่รับพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด

^{๔๑๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๑/๑๑๒.

^{๔๑๗} ตติยคิลานสูตร (ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๓) – ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๗/๑๓๐.

^{๔๑๘} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘-๑๓๓.

ไม่รับบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นอีก ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป

(๖) วิราคสัญญา - พิจารณาเห็นว่า ภาวะที่สงบ ประณีต คือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนซึ่งอุปธิ ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนด นิพพาน

(๗) นิโรธสัญญา - พิจารณาเห็นว่าภาวะที่สงบ ประณีต คือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความดับ นิพพาน

(๘) สัพพโลเก อนภิตสัญญา - ละอุปาทานในโลกที่เป็นเหตุตั้งมั่น ยึดมั่น และเป็นอนุสัยแห่งจิต งดเว้น ไม่ถือมั่น

(๙) สัพพสังขารेषु อนิจจสัญญา - รู้สึกอึดอัด ระอา รังเกียจในสังขารทั้งปวง

(๑๐) อานาปานสติ - เจริญภาวนา โดยนั่งคู้บัลลังก์ (นั่งขัดสมาธิ) ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า (ตั้งสติกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐาน) มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก

พระคิริมานนท์เมื่อได้ฟังสัญญา ๑๐ จากพระอานนท์ ก็เหมือนได้รับฟังธรรมวิเศษจากพระโอรสของพระพุทธเจ้า จึงมีจิตใจกล้าหาญขึ้น และสามารถทำให้สังขารเป็นสมาธิ กลายเป็นจิตที่มีพลังเพื่อต่อสู้กับอาการอาพาธ ทำให้อาการอาพาธของท่านก็สงบลงอย่างฉับพลัน ไม่ต้องทนทุกข์ทรมานอีก

ข. อานิสงส์ของการฟังธรรม

การได้ฟังพระสัทธรรมมีอานิสงส์หลายประการ นอกจากเป็นการให้ความรู้ทางธรรมะ ยังเป็นการป้อนความอบอุ่นทางจิตใจ ทำให้เกิดปัญญาตามมา ประโยชน์ของการฟังธรรม ได้แก่ (๑) ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๒) เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว (๓) บรรเทาความสงสัยเสียได้ (๔) ทำความเห็นได้ตรง (๕) จิตของผู้ฟังธรรมย่อมเลื่อมใส^{๔๑๙} ผู้ที่ได้ฟังธรรมจึงรู้สึกสงบ จิตไม่กวัดแกว่ง และมีสมาธิได้ดี โดยเฉพาะกับผู้ป่วยเมื่อได้รับฟังธรรมะของพระพุทธเจ้า จะรู้สึกความผ่อนคลายและมีจิตที่เย็นลง เมื่อประกอบกับการยึดมั่นในพระรัตนตรัย มีความเชื่อและศรัทธาในพระสัทธรรม ก็จะได้รับอานิสงส์อันแรงกล้า จนสามารถทำให้อาการป่วยหายหรือทุเลาลงได้ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงอานิสงส์ของการฟังธรรมไว้ใน “ผัคคุณสูตร (ว่าด้วยพระผัคคุณะอาพาธ)”^{๔๒๐}: พระผัคคุณะป่วยหนัก พระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยม ทรงตรัสถามถึงอาการของท่านพระผัคคุณะ ทรงได้รับคำตอบว่าอาการมีแต่กำเริบขึ้น มีทุกข์ทรมานแสนสาหัส พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมให้พระผัคคุณะได้เห็นตามความจริง เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจ และสดชื่นร่าเริงที่จะปฏิบัติธรรม จากนั้นพระองค์เสด็จกลับไม่นาน ท่านพระผัคคุณะถึงแก่มรณภาพ พระอานนท์จึงถามพระพุทธเจ้าว่า เหตุใดท่านพระผัคคุณะจึงมีอินทรีย์ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ผ่องใสในเวลามรณภาพ พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสว่า จิตของพระผัค

^{๔๑๙} รัมมัสสวนสูตร (ว่าด้วยการฟังธรรม) - อง.นกก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

^{๔๒๐} อง.นกก. (ไทย) ๒๒/๕๖/๕๓๙-๕๔๓.

คุณะนั้นได้หลุดพ้นจากสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ^{๔๑} (สักรายทัญญู วิจิฉฐา สัตถพตปราชส กามราคะ ปฏิกะ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระอนาคามี)^{๔๒} ทั้งนี้เป็นเพราะอานิสงส์จากการที่พระผัดคุณได้ฟังธรรมของพระองค์ เมื่อใกล้จะสิ้นลมจิตของท่านผัดคุณะนั้นก็ตรีกตรองไปตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าและน้อมนำไปสู่นิพพาน จึงมีความผ่องใสในอินทรีย์ ๖

การอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิฐานจะได้ผลแน่นอน หากผู้ฟังมีความรู้ความเข้าใจในองค์ธรรมเป็นอย่างดี หรือมีความรู้ในองค์ธรรมในระดับหนึ่ง คือมีความเข้าใจในสภาวะธรรมอันเป็นนามธรรมได้ ไม่จำเป็นต้องมีการอธิบายเพิ่มเติมอย่างละเอียด โดยเฉพาะกับพระอริยสงฆ์ผู้ปฏิบัติชอบปฏิบัติดีจะมีความเข้าใจในแก่นธรรมและจุดมุ่งหมายหลักในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ดี พระองค์มุ่งหวังให้ผู้ฟังเข้าใจถึงเหตุของทุกข์ ให้เข้าใจว่าร่างกายนี้คือบ่อเกิดแห่งทุกข์ มีความเสื่อมสลาย จึงควรละความยึดมั่น ลดอุปาทานว่าเป็นของตน จนสามารถคลายความกำหนัด ลดความรู้สึกยึดอัดที่เป็นอยู่ไม่ว่าจะจะเป็นทางร่างกาย หรือจิตใจ ให้มีสติพร้อมรับกับสภาพที่แปรเปลี่ยนอย่างเข้าใจ หากจะตาย ก็ตายแบบมีสติ

๓.๗ สรุป : การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า

การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้ามี ๒ ลักษณะ คือ การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลลาธิฐาน และการอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิฐาน

๑. การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลลาธิฐานของพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยหลักธรรมคำสอน หรือ การแสดงธรรมที่เป็นเครื่องเยียวารักษาความทุกข์ของชีวิต ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการรักษาโรคทางการแพทย์ ได้แก่พระสูตรที่เกี่ยวกับ (๑) โรคภัยไข้เจ็บ (๒) หมอ หรือแพทย์ (๓) ผู้ป่วย คนไข้ และ (๔) การรักษาและยา โดยมีการประกอบการสอนที่ทำให้หลักธรรมอันเป็นนามธรรมและเข้าใจยาก เป็นรูปธรรมและเข้าใจได้ง่ายขึ้น พระองค์จึงใช้การยกตัวอย่าง การเล่าเรื่องเพื่อให้น่าสนใจ หรือการอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบเพื่อให้ผู้ฟังทั้งที่เป็นพระภิกษุและคฤหัสถ์สามารถนึกภาพออกถึงเรื่องที่พระองค์กำลังสอน และมีเหตุผลที่เชื่อถือได้จึงเกิดความประทับใจรู้สึกคล้อยตามในองค์ธรรม ผู้ฟังยังสามารถเข้าใจในเนื้อหาของหลักธรรมได้มากขึ้น เพราะการยกตัวอย่าง การเปรียบเทียบมักเป็นเรื่องใกล้ตัว เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของผู้ฟังรู้สึกเชื่อมต่อได้ง่ายขึ้น เป็นการสร้างสะพานเชื่อมโยงกับผู้ฟังได้ดี อาทิ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบลักษณะของนัยน์ตาในการอธิบาย

^{๔๑} “อานนทอินทรีย์ของผัดคุณภิกษุจักไม่ผ่องใสได้อย่างไร แรกทีเดียวจิตของผัดคุณภิกษุยังไม่หลุดพ้นจากโอรัมภาคัยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ ประการ แต่เพราะได้ฟังธรรมเทศนานั้น จิตของผัดคุณภิกษุ จึงหลุดพ้นจากโอรัมภาคัยสังโยชน์ ๕ ประการ” - อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๖/๕๔๑.

^{๔๒} วสัน อินทสระ, เรียบเรียง, พระไตรปิฎก ฉบับย่อความและอธิบายความ เล่ม ๒ (อังคตตรนิกาย (หมวด ๕-๙), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๓), หน้า๒๕๓.

ธรรมในมคัณทียสูตร^{๔๒๓} เช่น ทรงเปรียบผู้บริโศกคามเหมือนคนตาบอด ทรงเปรียบเทียบการแสดงธรรมกับการรักษาคนตาบอด เป็นต้น ซึ่งเป็นประเด็นที่เข้าใจได้ง่ายว่า คนตาบอดมีข้อจำกัดในการมองเห็น จึงถูกหลอกได้ง่าย และเมื่อมองอะไรไม่เห็นก็ไม่ต่างกับมนุษย์ปุถุชนที่ติดหล่มในกามคุณ ๕ ต่อเมื่อได้รู้พระธรรมคำสอนของพระองค์ รู้จักธรรมอันเป็นกุศลที่ควรละ และธรรมอันเป็นกุศลที่ควรเจริญ ก็เปรียบได้กับคนตาบอดที่ได้รับการรักษาจนตาดี เป็นต้น

๒. การอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิฐาน – ได้แก่ การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าต่อพระภิกษุอาพาธ และพระอริยภิกษุอาพาธ อันเป็นการป่วยทางกายเป็นสำคัญ ไม่ได้มีอาการป่วยทางใจ โดยทรงแสดงถึงสภาวะธรรมล้วน ๆ เป็นหลักธรรมชั้นสูง โดยไม่มีการยกตัวอย่าง หรือเปรียบเทียบหลักธรรมที่ทรงตรัสแสดงเป็นไปเพื่อเยยวความทุกข์ทางกายของพระภิกษุและบรรเทาความเจ็บปวด แต่ในบางครั้งพระองค์อาจตรัสอธิบายขยายความหลักธรรมพอสั่งแซบ ไม่ได้ทรงยกตัวอย่างหรืออธิบายอย่างละเอียดเหมือนกับที่ทรงอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐาน แต่เป็นการสาธยายเตือนสติให้พระอริยภิกษุผู้อาพาธได้ระลึกถึงรายละเอียดข้อปฏิบัติขององค์ธรรมนั้น และประโยชน์อันประเสริฐที่จะตามมา คือ การบรรลุมรรคผลเพื่อการหลุดพ้นจนถึงขั้นพระนิพพาน ดังที่ปรากฏในพระสูตรที่ทรงตรัสต่อพระอริยสงฆ์อาพาธเป็นสำคัญ ได้แก่ พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงโพชฌงค์ ๗ ต่อพระโมคคัลลานะและพระมหากัสสปะ เมื่อท่านทั้งสองได้ฟังองค์ธรรมอันประเสริฐ อาการอาพาธหายขาด หรือ กรณีของพระคิริมานนท์หายจากอาพาธเมื่อได้ฟังองค์ธรรม เรื่องสัญญา ๑๐ จากพระอานนท์ซึ่งได้รับการสอนจากพระพุทธเจ้า

^{๔๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๗-๒๒๒/๒๔๕-๒๕๙.

บทที่ ๔

วิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสถแบบบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐาน ของพระพุทธเจ้า

สังขารของชีวิตที่มีเกิด แก่ เจ็บ และตาย เป็นหัวใจของการมองชีวิตในพระพุทธศาสนา ที่เน้นถึงการรู้จักทุกข์เป็นสำคัญ เพราะทุกข์เกิดเมื่อไม่เข้าใจในปรากฏการณ์ธรรมชาติของชีวิต และควรเข้าใจว่ารูปและนามว่าเป็นพื้นฐานของชีวิต จึงต้องหาวิธีสร้างดุลยภาพระหว่างร่างกายและจิตใจ เพื่อช่วยให้ชีวิตดำเนินไปอย่างมีความสุขและมีคุณภาพได้ เพราะแสดงว่าองค์ประกอบของร่างกายซึ่งมีความสัมพันธ์และส่งผลซึ่งกันและกันสามารถทำงานได้ดี ไม่มีข้อบกพร่อง การขาดดุลยภาพของชีวิตจะสะท้อนออกในรูปของการเกิดโรคร้ายไข้เจ็บ ทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ เพราะคำว่า “โรค” นั้นหมายถึงสิ่งที่เสียตาง สิ่งที่ทำให้ไม่สบาย^๑ จึงเป็นทุกข์อย่างยิ่ง โรคทางกายนั้นสามารถรักษาหายได้ด้วยการหาแพทย์ การใช้ยาหรือการผ่าตัด แต่โรคทางใจหรือโรคทางวิญญาณที่เกิดจากกิเลส ตัณหาทำให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นอกุศลธรรมในจิตสามารถรักษาให้หายด้วยหลักธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้า หรือ “ธรรมโอสถ”

พระพุทธเจ้าเองก็ทรงอยู่ในกฎธรรมชาติของชีวิต ไม่ว่าจะเป็น “ความชราภาพ” ที่สะท้อนผ่านการเสื่อมสภาพของร่างกายเหมือนกับชีวิตอื่น ๆ และอีกไม่นานก็ต้องตายไปเช่นกัน^๒ หรือ “ความเจ็บป่วยทางด้านร่างกาย” ดังเช่น เมื่อพระองค์ทรงประทับอยู่ ณ เวฬุคาม เขตกรุงเวสาลี พระองค์ทรงพระประชวรจนเจียนปรินิพพาน มีทุกขเวทนาแสนสาหัส แต่พระองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นและใช้ความเพียรขบไล่อาพาธ^๓ หรือเมื่อครั้งที่พระองค์ทรงประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ พระองค์ทรงพระประชวรหนัก ได้รับทุกข์

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ดุลยภาพ : สาระแห่งสุขภาพและความสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๘.

^๒ “...วัยของเราแก่หง่อม ชีวิตของเราเหลือน้อย เราจะจากพวกเธอไป...” - ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๖/๑๓๒. และ “...บัดนี้ เราเป็นผู้ชรา แก่ เฒ่า ล่วงกาลมานานผ่านวัยมามาก เรามีวัย ๘๐ ปี ร่างกายของตถาคตประหนึ่งแฉกด้วยไม้ไผ่ ยังเป็นไปได้ ก็เหมือนกับเกวียนเก่าที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ฉะนั้น...” - ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐.

^๓ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๕/๒๒๒.

พระองค์ได้โปรดให้ท่านพระมหาจุฬาทะอริยาโยชฌงค์ให้แจ่มแจ้ง เมื่อจบแล้วพระองค์ทรงชื่นชม พอพระทัย ทรงหายขาดจากพระประชวรได้^๔ เป็นต้น ส่วนความเจ็บป่วยทางด้านจิตใจ หรือ โรคทางวิญญาณ พระองค์เองก็เคยเป็นโรคนี้อย่างไรก็ตาม แต่หายขาดเมื่อทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ^๕ เมื่อพระองค์ทรงพ้นจากกิเลสจากตัณหา ทรงบรรลุพระนิพพานอันเต็มเปี่ยมไปด้วยความสงบ พ้นจากทุกข์ เต็มไปด้วยอิสระ มีความสะอาดสว่างไสวในจิต และด้วยพระกรุณาเมตตาของอันใหญ่หลวงของพระองค์ พระองค์จึงเผยแผ่หลักธรรมคำสอนเพื่อเยี่ยวยารักษา “โรค” ของสัตว์โลกทั้งปวง^๖ เพราะ “โรค” เป็นทุกข์ เป็นสิ่งที่ต้องหาทางแก้ไขกำจัดออกเพื่อความสบายตัว ปลอดภัย สบายกายสบายใจและดูสภาพของชีวิต

ในการสื่อสารให้มนุษย์เข้าใจถึงความจริงของชีวิตว่าเต็มไปด้วย “ทุกข์” หรือ “โรค” ทั้งทางกายและทางใจ พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสสอนถึง “ธรรมโอสธ” เพื่อเป็นเครื่องเยี่ยวยาความทุกข์ของมนุษย์ โดยทรงใช้การอธิบายหลักคำสอนแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐาน ที่มีรูปแบบการนำเสนอหรือกลวิธีประกอบการสอนและกลุ่มผู้ฟังที่ต่างกัน

การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้า^๗ -เป็นการอธิบายธรรมที่แสดงถึงหลักธรรมคำสอนที่ช่วยให้มนุษย์รู้จัก เข้าใจและยอมรับความทุกข์ อันเป็นรูปแบบการอธิบายหลักธรรมที่มีกลวิธีประกอบการสอน โดยการทำองค์ธรรมที่ยากต่อการเข้าใจเป็นรูปธรรมขึ้น เพื่อให้ผู้ฟังทั้งพระภิกษุและคฤหัสถ์ได้เกิดภาพเปรียบเทียบขึ้นในใจ กลวิธีประกอบการสอนเป็นวิธีการอธิบายหลักธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการรักษาโรคทางการแพทย์ ได้แก่ โรคภัยไข้เจ็บ, หมอ หรือแพทย์, ผู้ป่วย คนไข้, การรักษาและยาด้วยการยกตัวอย่างประกอบ การเล่าเรื่อง การอุปมาอุปไมยและการอุปลักขณ์เพื่อเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นข้อดี/ข้อเสียในสิ่งที่พระองค์ทรงตรัสแสดง เพื่อสร้างความน่าสนใจ และทำให้ผู้ฟังมีจิตใฝ่มน้าวเข้าหาหลักคำสอนของพระองค์ ส่วนการอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า^๘ เป็นการอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าที่เป็นสาระธรรมแห่งชีวิตที่ว่าด้วยทุกข์ และการจัดการความทุกข์ตามหลักพระพุทธศาสนา เช่น ขันธ์ ๕ อริยสัจ

^๔ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๗/๑๓๐-๑๓๑.

^๕ พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมโอสธ**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ และ ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๙.

^๖ พุทธทาสภิกขุ, **พระ-ครู-แพทย์**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และ สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๕) หน้า ๓๓.

^๗ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้า” ในบทที่ ๒ หน้า ๓๕-๔๐ และเรื่อง “การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้า” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๐๕-๑๔๗.

^๘ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “การอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า” ในบทที่ ๒ หน้า ๔๔-๕๑. และเรื่อง “การอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๔๘-๑๕๓.

๔ สติปัฏฐาน ๔ โพชฌงค์ ๗ ปฏิจ্ঞสมุปบาท และสัญญา ๑๐ เป็นต้น เป็นคำสอนที่ว่าด้วยสภาวะนามธรรม โดยไม่มีกลวิธีประกอบการสอน ไม่มีการการยกบุคคลขึ้นอ้าง ไม่มีการยกตัวอย่างเปรียบเทียบเพื่อความเข้าใจ แต่อาจมีการอธิบายพอเป็นสังเขป

๔.๑ วิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า

พระสูตรที่เกี่ยวกับการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า ส่วนใหญ่จะเป็นการอธิบายแบบบุคคลาธิฐาน เพราะเป็นรูปแบบ หรือวิธีการสื่อสารธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มากในการเข้าถึงผู้ฟังทั่วไป ในการโน้มน้าวจิตใจผู้ฟังได้รู้จักธรรมะอันเป็นเครื่องเยี่ยวยาความทุกข์ของมนุษย์ ในขณะที่พระสูตรที่เกี่ยวกับการอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิฐานมีเพียงส่วนน้อย เพราะมุ่งเน้นที่พระภิกษุอาพาธทางกายเป็นสำคัญ และพระภิกษุเหล่านี้มีความเข้าใจพระธรรมเป็นอย่างดี การวิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้าแบ่งเป็น ก.ลักษณะสำคัญของการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า ข.เหตุผลของการอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐาน ค.จุดมุ่งหมายของการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า และ ง.องค์ธรรมหลักที่ปรากฏในการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า

ก. ลักษณะสำคัญของการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า

หมายถึง รูปแบบการอธิบายธรรมเพื่อสื่อสารหลักคำสอนที่จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจถึงสัจธรรมของชีวิตที่เป็นองค์ประกอบของขันธ ๕ ที่มีความไม่เที่ยง จึงเป็นทุกข์ทางกายและทางใจ มนุษย์โดยพื้นฐานจึงมีโรค การรู้จักทุกข์จะนำไปสู่การยอมรับและการหาหนทางดับทุกข์ตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าที่เปรียบเหมือนเครื่องเยี่ยวยาชีวิต เครื่องบรรเทาทุกข์ของมนุษย์และได้รู้จักกับความสุขงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาจากข้อมูลจากพระสูตรต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๙-๒๘ ตามรูปแบบของกระบวนการรักษาโรคทางการแพทย์ของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏ ได้แก่ ๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับ โรคอาพาธ ความเจ็บ อาการป่วย แผล และหัวฝี ๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับแพทย์ ๓) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับผู้ป่วย และ ๔) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับยาและการรักษา ผ่านการอธิบายธรรมโอสธ ๒ ลักษณะ คือ

๑. การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้า – การอธิบายธรรมอันเป็นเครื่องเยี่ยวยาความทุกข์ของมนุษย์ของพระพุทธเจ้าต่อมนุษย์ ทั้งที่เป็นฆราวาสและพระภิกษุ เพื่อให้เข้าใจถึงลักษณะของทุกข์ที่เกิดผ่านอาการทางกายและอาการทางใจ โดยมีกลวิธีประกอบการอธิบาย เช่น การยกตัวอย่าง การเล่าเรื่อง การยกบุคคล การอุปมาอุปไมย โดยมีลักษณะสำคัญต่อไปนี้

๑.๑ “โรค” หมายถึง ความเจ็บป่วย เป็นสิ่งที่เบียดเบียนเสียดแทงชีวิต ทำให้ไม่สบาย^๕ สร้างความอึดอัดและบีบคั้นทางจิตใจ ก่อให้เกิดทุกข์ทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ และเป็นสิ่งที่ทุกชีวิตต้องประสบ “โรค” เป็นคำที่ใช้แทนคำว่า “ทุกข์” เพราะเป็นสิ่งที่บีบคั้นและต้องหาทางกำจัดออก เพื่อความโล่งสบาย^๖ ในการอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้าเน้นถึง “โรคทางใจ” หรือ “โรคทางวิญญาน” เป็นหลัก ซึ่งเป็นอาการทางใจ อันเป็นโรคที่ว่าด้วยสภาวะจิตของมนุษย์ที่เป็นทุกข์จากความยึดติดเพราะตัณหาและกิเลส จนทำให้เกิดพิษทางใจ ตกอยู่ในวงจรของความลุ่มหลงและความอยากอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้จิตใจหม่นหมอง ไม่สดใส และส่งผลถึงสภาพทางร่างกาย เช่น เกิดอาการเครียด ปวดหัวเพราะคิดมาก หรือเป็นโรคความดันโลหิตสูงเพราะนอนไม่หลับ เพราะความวิตกกังวลเรื่องงาน เรื่องครอบครัว เป็นต้น ทั้งนี้เพราะชีวิตประกอบด้วย “รูป” และ “นาม” ที่สัมพันธ์กันกระทบและส่งผลซึ่งกันและกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

พระพุทธเจ้าทรงตัวอย่างเรื่องโรค ความเจ็บ อาการป่วย แผล และหัวฝี เพื่ออธิบายธรรมที่สื่อถึงเรื่องเดียวกัน คือ เป็นทุกข์ของชีวิตที่ควรกำจัดออก ผู้ป่วยในที่นี้หมายถึง “ผู้ป่วยทางใจ” อันหมายถึง มนุษย์ปุถุชนธรรมดาทั่วไปทั้งที่เป็นคฤหัสถ์ และฆราวาสผู้ยังตกอยู่ในโลก โกรธ หลงเป็นธรรมดา ชีวิตจึงเต็มไปด้วยความลุ่มหลง ความรัก ความเกลียด ความเร่าร้อน คร่ำเครียด วิตก อิจฉา ริษยา พยาบาท ฟุ้งซ่าน และส่งผลให้เกิดจิตเสียดอันเป็นจิตที่ไม่มีคุณภาพ เมื่อเป็นเช่นนี้ “ธรรมโอสธ” หรือหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงเป็นเครื่องช่วยรักษาความทุกข์ทั้งโรคทางกายและโรคทางใจของมนุษย์ โดยที่พระพุทธเจ้าเปรียบดัง “แพทย์ผู้ผ่าตัดเอากิเลส ตัณหา ความชั่ว” ออกจากจิตใจของมนุษย์

๑.๒ วิธีการสื่อสารธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า— หมายถึงลักษณะและกลวิธีประกอบการอธิบายธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ ในการอธิบายหลักคำสอนที่เป็นนามธรรม พระองค์ทรงใช้ภาษาให้เป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเข้าใจ เป็นลักษณะของภาษาที่ทำให้เห็นภาพ (figurative language) เพราะทำให้ผู้ฟังนึกภาพออก นึกเปรียบเทียบกับสิ่งที่รู้จัก สิ่งที่เคยเห็น เคยได้ยิน เคยสัมผัส กับสิ่งรอบตัวที่คุ้นเคย พระองค์ทรงชี้แนะให้เห็นถึงข้อดี/ข้อเสียเพื่อที่ผู้ฟังสามารถแยกแยะ และเพื่อโน้มน้าวจิตผู้ฟังให้พร้อมที่จะฟังพระธรรม พระองค์จึงใช้กลวิธีประกอบการสอน เช่น การยกตัวอย่าง การอ้างบุคคล การเล่านิทาน การอุปมาอุปไมย เป็นต้น ข้อมูลที่ได้จากวิจัยพบว่าพระสูตรส่วนใหญ่เป็นการอุปมาอุปไมยและการยกตัวอย่าง โดยที่การอุปมาอุปไมยเป็นวิธีการที่พระองค์ทรงใช้มากที่สุด ซึ่ง

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), *การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์*, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๕.

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *การแพทย์แนวพุทธ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๓๓.

แสดงถึงความเป็นเลิศและพระอัจฉริยภาพในการเลือกใช้วิธีการสั่งสอน กลวิธีประกอบการสอนสำคัญของพระพุทธเจ้า ได้แก่

๑.๒.๑ ทรงใช้การอุปมาเปรียบเทียบในการอธิบายสัจธรรมของชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย อันเป็นกระบวนการที่ทุกชีวิตต่างคุ้นเคย และทรงเปรียบเทียบกระบวนการรักษาโรคทางการแพทย์ที่ประกอบไปด้วย ก)โรค ข)แพทย์/หมอ ค)ผู้ป่วย/ผู้อาพาธ และ ง)การรักษา/โอสถ กับองค์ธรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ของชีวิตและความทุกข์ที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ก) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับ โรค อาพาธ ความเจ็บป่วย แผล และหัวฝี –พระสูตรที่ทรงตรัสถึงความทุกข์ทั้งทางกายทางใจของชีวิตผ่านการมีโรค ความเจ็บป่วย การได้รับบาดแผล การถูกลูกศรจากธนูยิงจนเกิดเป็นแผล ผ่านหัวฝีที่มีหนองอันสกปรกและมีกลิ่นเน่าเหม็น เพื่ออธิบายธรรมะที่สื่อถึงประเด็นสำคัญ คือ เป็นทุกข์ของชีวิตที่ควรกำจัดออก เพราะโรคเป็นวิบัติ เป็นองค์ธรรมแห่งความเสื่อมที่ใกล้ตัวมนุษย์มากที่สุด การตรัสถึงความทุกข์ผ่าน โรค แผล และหัวฝี เป็นการเชื่อมโยงให้ผู้ฟังได้ตระหนักถึงความจริงที่พบเห็นอยู่เป็นประจำ และพร้อมที่จะรับหลักธรรมที่พระองค์จะสั่งสอนเพื่อการขจัดโรคออกจากชีวิต หรือการบรรเทาทุกข์ให้หมดไป การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าเรื่องโรค แผล และหัวฝีมีประเด็นหลักที่พระองค์ทรงตรัสเน้นให้ผู้ฟังได้ตระหนักดังต่อไปนี้

๑) เปรียบเทียบ โรค แผล หัวฝี ความเจ็บ อาการป่วย กับลักษณะทางกายภาพที่มองเห็นและสัมผัสได้ และลักษณะทางจิตใจทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล เช่น อกุศลธรรมในจิตที่เกิดจากกิเลส และตัณหา เป็นอกุศลธรรมในจิตที่ส่งผลให้จิตไม่เป็นปกติ ระส่ำระสาย ยึดติด ลุ่มหลง ขาดความสมดุล จนกลายเป็นจิตที่ไม่มีคุณภาพ ส่วนกุศลธรรมหมายถึงลักษณะของจิตที่สะอาด หมดอาสวะ กิเลสและตัณหา เป็นจิตที่ได้รับการพัฒนา เพราะมีการฝึกปฏิบัติบำเพ็ญเพียรตามแนวทางของพระพุทธเจ้า จึงหมดจากโรคทางใจและสามารถบรรลุผลได้ พระองค์ทรงเปรียบเทียบโรค แผล หัวฝี ความเจ็บ อาการป่วย กับองค์ธรรมอกุศลที่เป็นอาการทางใจที่สร้างความยึดติดและความอยาก และทรงเปรียบเทียบถึงความไม่มีโรค หรือ การระงับโรคทางใจว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตดังต่อไปนี้

(๑) ร่างกายของมนุษย์เปรียบได้กับรังของโรค^{๑๑} เป็นแผลใหญ่ เป็นหัวฝี โดยปกติ ร่างกายมนุษย์ก็เต็มไปด้วยของสิ่งสกปรกและสิ่งที่ไม่สวยงามอยู่ภายใน จึงเป็นบ่อเกิดของโรคได้ง่าย เหมือนแผลใหญ่ ฝีใหญ่ จึงไม่ควรลุ่มหลงกับรูปลักษณ์ภายนอก^{๑๒} เพราะตกอยู่ภายใต้กฎ

^{๑๑} “...มาคณฺทียะ กายนึเป็นฺจโรคฺ เป็นฺจหัวฝี เป็นฺจลูกศร เป็นฺจสิ่งคับแค้น เป็นฺจเปียดเปียน...” มาคณฺทียสูตร- ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๘/๒๕๖.

ของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงไม่เพียง ร่างกายมีการเสื่อมสภาพไปตามเวลา^{๑๓} โรคภัยจึงเกิดได้^{๑๔} ทั้งที่เป็นโรคเพราะธรรมชาติ เช่น อากาศที่แปรเปลี่ยน ฤดูกาลวิปริต หรือโรคระบาด และโรคที่เกิดจากความอ่อนแอของร่างกาย เป็นต้น แต่โรคทางใจเป็นเรื่องของกิเลสตัณหาที่เกาะติดอยู่ในจิตใจ ทำให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ และนำตนไปสู่อกุศลจิต สร้างความหมองคล้ำให้กับจิตใจ โรคทางใจเป็นโรคที่เกิดขึ้นกับปุถุชนเกือบทุกขณะ จะมีแต่พระอรหันต์เท่านั้นที่ปลอดจากโรคทางจิต^{๑๕} หรือ โรคทางวิญญาน^{๑๖} พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “โรค แผล หัวผี” เพื่อสื่อถึงองค์ธรรมที่เป็นอกุศล ในลักษณะของการอุปมาเปรียบเทียบ อันเป็นการเปรียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เพื่อให้เห็นเด่นชัดและเข้าใจได้ง่ายขึ้น เช่น

- ทรงเปรียบเทียบว่า โรค คือชื่อของ กาม^{๑๗} – ผู้บริโภคกามเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน^{๑๘} เพราะกามคุณ ๕ เป็นของร้อน เป็นสิ่งที่ทำให้ลุ่มหลงอยู่กับความกำหนัด และทำให้ผู้

^{๑๓} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “การปล่อยวางในความงามของนางสิริมา” ใน ขรรวรรค สิริมาวัตถุ - พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๗/๗๗. และในบทที่ ๓ หน้า ๑๐๘ เจริญธรรมที่ ๒๓๕.

^{๑๔} “...ธรรมชาติที่เกิด ที่ปรากฏ ที่เกิดขึ้นพร้อมแล้ว อันปัจจัยทำ อันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ยั่งยืน ระคนด้วยขราและมรณะเป็นรังแห่งโรค มีความเสื่อมโทรมเป็นปกติ...” ใน นิพพานธาตุสูตร - พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒, “...ร่างกายนี้แก่หง่อมแล้ว เป็นรังของโรค มีแต่จะทรุดโทรมลงไป ร่างกายที่เฒ่าเปื่อยนี้ก็จะแตกดับไป เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด” ใน ขรรวรรคอุตตราเถรีวัตถุ - พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๘/๗๘.

^{๑๕} “...กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคปาก...”ในคิริมานันตสูตร-อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๐. และ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “โรคของชีวิต - โรคทางกายและโรคทางใจ ในบทที่ ๓ หน้า ๖๘-๘๐.

^{๑๖} “ภิกษุทั้งหลาย โรค ๒ อย่าง ...คือ ๑. โรคทางกาย ๒. โรคทางใจ สัตว์ผู้อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางกายตลอดระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง แม้ยิ่งกว่า ๑๐๐ ปีบ้าง ยังพอมีอยู่ แต่สัตว์ผู้จะกล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจตลอดระยะเวลาแม้ครู่เดียว หาได้โดยยาก ยกเว้นท่านผู้หมดกิเลสแล้ว” จาก โรคสูตร - อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

^{๑๗} ท่านพุทธทาสเรียก “โรคทางใจ” ว่า เป็น “โรคทางจิตวิญญาน” หรือ “โรควิญญาน” ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “โรคทางใจ” ในบทที่ ๓ หน้า ๗๕-๘๐.

^{๑๘} ภัยสูตร (ว่าด้วยภัยเป็นชื่อของกาม) - อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๓/๔๕๓, อง.อญฺญก. (ไทย) ๒๓/๕๖/๓๔๙.

^{๑๙} มัคคณิยสูตร- ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๗-๒๒๒/๒๔๕-๒๕๙. ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “ผู้บริโภคกามเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

เสพมีความอยากเสพอยู่เรื่อยไป และหลงว่าตัวเองมีความสุข แต่เป็นเพียงแค่ความสุขชั้นต่ำ เหมือนคนเป็นโรคเรื้อนที่ยังรักษาไม่หาย ที่มีสุขอยู่แค่การที่ร่างกายได้รมไฟ นอกจากนี้ผู้บริโภคมายังเหมือนคนตาบอด^{๑๙} เพราะยังไม่รู้จักวิธีการลด ละในกามคุณ ๕ จึงวนเวียนลุ่มหลงกับความกำหนัดราคะอันเป็นความสุขชั้นต่ำ เหมือนคนตาบอดที่ไม่รู้สภาพแวดล้อมที่เป็นจริง โดนผู้อื่นหลอกให้หลงเชื่อได้ง่าย

- ทรงเปรียบเทียบ “โรค” กับ “นิรณ ๕” – นิรณ ๕ ได้แก่ (๑) กามฉันทะ-ความพอใจในกาม (๒) พยาบาท – ความคิดร้าย (๓) ถีนมิทธะ – ความหดหู่และเซื่องซึม (๔) อุทธัจจกุกกุกจะ – ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ และ (๕) วิจิกิจฉา – ความลังเลสงสัย พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบว่านิรณ ๕ คือ โรค^{๒๐} และบุคคลที่ละนิรณ ๕ ไม่ได้ ก็เหมือนคนไข้อาการหนัก^{๒๑} ชีวิตจึงมีแต่ความทุกข์ ต่อเมื่อสามารถละนิรณ ๕ ได้ ก็เหมือนคนที่หายป่วย ชีวิตก็ปลอดโปร่งเป็นอิสระ^{๒๒} ความทุกข์ก็จะหายไป

- ทรงเปรียบเทียบ ตัณหา หรือความหวนไหว กิเลส เป็นโรค เป็นหัวฝี^{๒๓} เพราะตัณหาและความหวนไหวทำให้เกิดการยึดติด และคอยทิ่มแทงจิตให้แปรปรวน หวนไหว ขาดความสงบและสติในการพิจารณารู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิดขึ้น

- ทรงเปรียบเทียบ ความกำหนดหมาย, ความปรุงแต่ง, ความดิ้นรน, ความถือตัว ความหิวเป็นโรค เป็นหัวฝี^{๒๔} เพราะความกำหนดหมาย คือ ความยึดถือในขันธ ๕ ทั้งหลายด้วยอำนาจตัณหา ทิฏฐิ และมานะ จึงเหมือนถูกมารจองจำแล้ว ส่วนความปรุงแต่ง, ความดิ้นรน, ความถือตัว เป็นการปรุงแต่งจิตให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น อาการทางจิตเหล่านี้ทำให้จิตใจวุ่น

^{๑๙} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “ผู้บริโภคมเหมือนคนตาบอด” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๒๘.

^{๒๐} “...ภิกษุทั้งหลายพิจารณาเห็นนิรณ ๕ ประการนี้ที่ตนยังละไม่ได้เหมือนหนัโรคเรื้อนจำความเป็นทาสและทางไกลกันดารและพิจารณาเห็นนิรณ ๕ ประการนี้ที่ตนละได้แล้วเหมือนความไม่มีหนี้ความไม่มีโรค การพ้นโทษจากเรือนจำ ความเป็นไทแก่ตนเองและภูมิสถานอันสงบบรมเย็น” ใน มหาอัสสปุสูตร (ว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสสปุระนิคม สูตรใหญ่) - ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๗/๔๕๙. ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “นิรณ ๕” ใน ที.สี. (ไทย) ๙/๕๔๙/๒๔๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๔/๑๐๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๗/๔๕๙, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๗๖/๓๒๘.

^{๒๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๙/๗๔, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๖๔/๒๐๒.

^{๒๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๙/๗๔, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๔/๗๕, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๑๙/๒๕๒.

^{๒๓} “ภิกษุทั้งหลาย ความหวนไหว เป็นโรค ความหวนไหวเป็นหัวฝี ความ หวนไหวเป็นลูกศร เพราะเหตุนี้แลตถาคตจึงเป็นผู้ไม่หวนไหว ปราศจากลูกศรอยู่...” ใน ปฐมเอชาสูตร (ว่าด้วยความหวนไหว สูตรที่ ๑) - ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๐/๙๐, ทุติยเอชาสูตร (ว่าด้วยความหวนไหว สูตรที่ ๒) - ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๑/๙๒.

^{๒๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ ๓ หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

ลุ่มหลงด้วยอำนาจความใคร่ที่เต็มไปด้วย โลภะ โทสะ โมหะ จนเกิดความยึดว่า “มี” หรือ “ไม่มี” จึงก่อให้เกิดกิเลสและทุกข์ไม่สิ้นสุด เปรียบเหมือนคนป่วยที่มีโรคทางใจรัดกร่อนคุณภาพของชีวิต และความหิวเปรียบได้กับการเป็นโรคเช่นกัน เพราะต้องเมื่อหิวก็ต้องกิน เหมือนคนเป็นโรคก็ต้องเฝ้ารักษาอยู่ตลอดเวลา

- ทรงเปรียบเทียบ องค์ธรรม ๑๐ ประการซึ่งเกี่ยวข้องกับอายตนะ หรือ แตนต่อความรู้, เครื่องติดต่อ, เครื่องรับรู้, สิ่งรับรู้ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และก่อให้เกิดสภาวะธรรมทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล ซึ่งเป็นทั้งความเกิดแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งของโรค และเป็นความดับทุกข์ ความหายจากโรค คือ (๑) อายตนะภายใน (๒) อายตนะภายนอก (๓) วิญญาณ ๖ (๔) สัมผัส ๖ (๕) เวทนา ๖ (๖) สัญญา ๖ (๗) เจตนา ๖ (๘) ตัณหา ๖ (๙) ธาตุ ๖ และ (๑๐) ชันธ ๕ ล้วนเป็น ที่ตั้งของโรค^{๒๕} ทำให้เกิดสภาวะทางจิตต่าง ๆ เช่น ความกำหนัดหมาย ความปรุงแต่ง ความดิ้นรน ความถือตัว ความหิว ที่คอยเสียดแทงใจให้เป็นทุกข์อยู่ตลอดเวลา เพราะเกี่ยวเนื่องกับการรับรู้สภาวะที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดอารมณ์ เกิดเวทนา เกิดตัณหา และความยึดติดในรูปนาม กลายเป็นทุกข์ เพราะความหลงใหลในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส คิดว่าเป็นของตนอยู่ตลอดไป เมื่อไม่ได้ดังเดิมหรือสูญเสีย ก็ อึดอัด คับแค้นใจ จิตใจว้าวุ่น หมองเศร้า ไม่เป็นสุข ในทางตรงข้าม หากสามารถดับ ระวังไม่ให้เกิด องค์ธรรมทั้ง ๑๐ ความทุกข์ก็จะมี โรคก็จะหมดไป มีแต่ความผ่องใส ชราและมรณะก็จะไม่เกิดขึ้น

(๒) ทรงเปรียบเทียบคนเป็นโรคเรื้อนที่มีแผลพุพองเต็มตัว เต็มไปด้วยเชื้อโรค กับกามคุณ ๕ (สิ่งที่ผูกพันสัตว์ไว้คือกาม ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ)^{๒๖} ดังที่ปรากฏใน มาคัณขยสูตร^{๒๗} เพราะคนเป็นโรคเรื้อนจะมีอาการคันตามแผล เมื่อได้ใช้ถ่านไฟรมกายและย่างแผล ก็มีความพอใจ เหมือนกับคนที่หลงใหลอยู่ในกามคุณ ๕ ที่ถูกแผดเผาด้วยกามตัณหา จิตจึงเร่าร้อน ไม่มีความสงบ ความสุขแบบนี้เป็นความสุขชั้นต่ำ

(๓) ทรงเปรียบเทียบคนที่มีแผลเต็มตัว กับภิกษุ – ปรากฏใน ฉัปปาลน โภปมสูตร^{๒๘} เพราะภิกษุเปรียบได้กับหนามที่คอยทิ่มแทงชาวบ้าน โดยเตือนสติให้พระภิกษุมีความสำรวมอินทรีย์ มีพฤติกรรมอันน่าเคารพและเหมาะสมอยู่เสมอ เพราะพระภิกษุที่ไม่มีความสำรวม มี

^{๒๕} อุปาทาสังยุต ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร คือ ๑.จักขุสูตร ๒.รูปสูตร ๓.วิญญาณสูตร ๔.สัมผัสสูตร ๕. สัมผัสสาสูตร ๖.รูปสัญญาสูตร ๗.รูปสัญญาสูตร ๘.รูปสัญญาสูตร ๘.รูปสัญญาสูตร ๙.ปฐวีธาตุสูตร ๑๐. ชันธสูตร (ส.ช. (ไทย) ๑๓/๓๑๒-๓๑๓/๓๑๔-๓๑๕.) และดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ ๓ หน้า ๑๓๒-๑๓๓.

^{๒๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๕๔๖/๒๓๙.

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๓-๒๑๖/๒๕๑-๒๕๕.

^{๒๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๔.

พฤติกรรมไม่เหมาะสมก็เหมือนคนที่มีแผลเต็มตัว เมื่อเดินเข้าป่า ถูกหญ้าคาบาด ทำให้เจ็บปวดทรมาน จึงเปรียบเหมือนหนามคอยทิ่มแทงชาวบ้านไม่เป็นที่น่านับถือศรัทธาและถูกว่ากล่าวได้

๒) ทรงเปรียบเทียบลักษณะของจิต กับ“แผล” ว่าเหมือน ความโกรธ ความคับแค้นใจ – คนที่มีแผล เมื่อแผลถูกกระทบก็เกิดความเจ็บปวด ก็เหมือนคนที่โกรธง่าย ใครว่าอะไรนิดหน่อยก็โมโห โกรธเคือง ดังที่ปรากฏใน วชิรุปมสูตร- ว่าด้วยบุคคลที่มีจิตเหมือนเพชร^{๒๕} ลักษณะของจิตสะท้อนถึงระดับความมั่นคงทางจิตใจและระดับการรู้แจ้ง ในขณะที่คนที่มีจิตเหมือนแผลเก่า ต้องทุรนทุรายเมื่อมีความทุกข์ทางใจเพราะเต็มไปด้วยโมหะ บุคคลที่มีจิตเป็นฟ้าแลบจะเป็นผู้ที่รู้ร้อยสัจ ๔ และบุคคลที่มีจิตเป็นเพชร เป็นผู้ที่ปราศจากอาสวะ มีจิตแข็งแกร่ง สามารถกำจัดรากเหง้าของกิเลสได้ จึงเป็นผู้ที่ได้รับมรรคผล จนมีปัญญามิติดูรู้แจ้งเห็นจริง

๓) ทรงเปรียบเทียบความมีโรคน้อย (ทุกข์น้อย) ความไม่มีโรค (ปราศจากความทุกข์) ว่าเป็นทรัพย์สมบัติอันมีคุณมหาศาล เป็นคุณธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิต เพราะไม่เพียงหมายถึงเป้าหมายหลักของการหมดโรคทางกายเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการสิ้นโรคทางใจจากกิเลสตัณหาซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งโมหะ ราคะ โทสะ ซึ่งเป็นอาสวะที่ทำให้เกิดความหม่นหมองในจิตใจและเป็นทุกข์อย่างยิ่ง และทำให้เกิดทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความไม่มีโรค เป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง บรรดาทางทั้งหลายอันให้ถึงอมตธรรม ทางมีองค์ ๘ เป็นทางอันเกษม”^{๒๖} การไม่มีโรคทางกายเป็นเรื่องสำคัญของชีวิต เพราะร่างกายเป็นที่พักอาศัยของดวงจิต หากร่างกายอ่อนแอด้วยโรคภัยไข้เจ็บ ก็ต้องเสียเวลาทำการรักษาและยังส่งผลต่อสภาพจิตใจ อีกทั้งยังนับเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าในการบำเพ็ญเพียรของพระภิกษุสงฆ์ มนุษย์จึงต้องหมั่นรักษาร่างกายให้มีสุขภาพที่ดี แต่การไม่มีโรคทางใจเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งกว่า เพราะเป็นโรคที่เกี่ยวข้องสภาพจิตใจ สภาพอารมณ์ที่เห็นได้ยาก แต่สามารถส่งผลกระทบต่ชีวิตและสังคมอย่างใหญ่หลวง เพราะจิตใจที่ถูกครอบงำด้วยอกุศลธรรมทำให้เกิดอุปาทานและการทำชั่วตามมา หากสามารถขจัดโรคทางใจได้ก็จะหมดซึ่งความยึดติด หมดกิเลส ตัณหา และมีจิตที่ผุดผ่องบริสุทธิ์ จึงนับว่าได้สมบัติ เพราะโรคถือเป็นวิบัติและองค์ธรรมแห่งความเสื่อม^{๒๗} ความไม่มีโรคจึงเป็นธรรมที่น่าปรารถนา แม้ว่าจะหาได้ยากในโลก^{๒๘} นอกจากนี้ความไม่มีโรอยังหมายถึง พระนิพพาน ผู้ที่ปลอดจากโรคทางใจที่ไม่มีอาสวะในจิต จิตจึงมี

^{๒๕} อด.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๕/๑๗๓-๑๗๔.

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๖/๒๕๔.

^{๒๗} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๐/๒๑๐.

^{๒๘} อด.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๓/๑๖๐-๑๖๑.

คุณภาพและสามารถรู้เห็นตามความเป็นจริง รู้จักอริยสัจ ๔ เข้าใจไตรลักษณ์ เกิดปัญญาเห็นดวงตา
ธรรมจนสามารถบรรลุมรรคผล

ตารางที่ ๑ – การอุปมาเปรียบเทียบ โรค อาพาธ แผล หัวฝี และความไม่มีโรค

โรค	การอุปมาเปรียบเทียบ
โรค	-ชื่อของกาม (อง.ฉกฏก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๔๕๓.) (อง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๖/๓๔๙.) - กาม เป็นอันตราย เป็นดุจไฟ เป็นอุปัทวะ เป็นโรค เป็นดุจลูกศร และเป็นภัย (ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๕๑/๕๑๑.) -เหมือน นิเวศ ๕ (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๗/๔๕๙.) -นิเวศ ๕ ที่ละไม่ได้ เหมือนโรค (ที.ส. (ไทย) ๙/๔๖๔/๒๐๒.) -ความหวนไหว (ตัณหา) เป็นโรค เป็นหัวฝี (ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๐/๙๐, ๑๘/๙๑/๙๒.) -คือ กิเลส (ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๓๓๔/๕๓๗.) -ความหิวเป็นโรค (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๓/๙๕.)
โรคเรื้อน	-ผู้บริโภคมกามเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๓/๒๕๑.) --ภิกษุผู้ติดลาภและสักการะ เปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอกที่เป็นโรคเรื้อน (ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖๔/๒๗๐.)
โรคของบรรพชิต	-โรคทางใจที่เกี่ยวพันกับความอยากได้ อยากมี อยากเป็น ยังละกิเลส และตัณหาไม่ได้ คือ มกมาก ไม่สันโดษด้วยปัจจัย ๔, ปรารณาชั่ว, วังแต้นหาลาภสักการะ และเข้าหาตระกูล แสดงธรรม กลั่นปัสสาวะ อุจจาระเพื่อให้ผู้อื่นนับถือ (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๗/๒๑๗-๒๑๘.)
หัวฝี	-ฝี เป็นชื่อของกาม (อง.ฉกฏก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๔๕๓.) (อง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๖/๓๔๙.) คืออวิชชา “เรากำจัดอวิชชาซึ่งเป็นรากเหง้าของหัวฝี” (ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๐๓/๓๘๙.) - กาม เป็นอันตราย เป็นดุจไฟ (ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๕๑/๕๑๑.)
แผล	-เหมือนความโกรธ ความคับแค้นใจ (บุคคลที่มีจิตเหมือนแผลเก่า เป็นคนมักโกรธ มากไปด้วยความคับแค้นใจ

	(อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๒๕/๑๓๓.) -เป็นชื่อของอายตนะภายใน (ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๕/๗๑) -เปรียบคนที่มีแผลเต็มตัวกับภิกษุ (ส.ส.พ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒.) -ภิกษุไม่ปกปิดแผล คือ ไม่รู้จักการสำรวมอินทรีย์ ๖ (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๗/๓๗๘.) -ภิกษุปกปิดแผล คือ รู้จักสำรวมอินทรีย์ ๖ (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๗/๓๗๘.) -ร่างกายดุดุแผลใหญ่ (ช.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๖๗/๔๓๘.)
รังของโรค โรค/หัวผี	-ร่างกายเป็นรังของโรค - “ธรรมชาติที่เกิด ที่ปรากฏ ที่เกิดขึ้นพร้อมแล้ว อันปัจจัยทำ อันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ยั่งยืน ระคนด้วยขราและมรณะ เป็นรังแห่งโรค...” (ช.อ.ด. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๔๒.) -“ร่างกายนี้แก่ห่อหมแล้ว เป็นรังของโรค มีแต่จะทรุดโทรมลงไป (ช.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๘/๗๘.) -หัวผี และเป็นแผล -ร่างกายดุดุผีใหญ่ (ช.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๖๗/๔๓๘.) --“กายนี้เป็นดุจโรค เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศร เป็นสิ่งคับแค้น เป็นสิ่งเบียดเบียน...” (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๘/๒๕๖.) -“สัญญาเป็นดุจโรค เป็นดุจหัวผี...” (ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๓/๓๒.)
	-ขั้น ๕ เป็นมาร เป็นโรค เป็นดุจหัวผี (ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๖๐/๒๕๓.) -ความกำเนิดของรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งขราและมรณะ (ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๐/๔๓.) -ปิยรูป (รูปที่น่ารัก น่าปรารถนา) และ สาดรูป (รูปที่น่ายินดี น่าต้องการ) เป็นได้ทั้ง “โรค” และ “ไม่มีโรค” (ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๖/๑๒๙-๑๓๓.) -ธาตุ ๔ คือรังของโรค หัวผี -“รูปกายนี้เกิดจากมหาภูตรูป ๔ ...มีความไม่เที่ยง ... แตกสลาย และกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา ท่านควรพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดุจโรค เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศร...” (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๕/๒๔๒.) - “ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งปฐวีธาตุ แห่ง

	อาโปธาคู แห่งเตโชธาคู แห่งวโยธาคู นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ” (ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๐/๒๑๑.) --“ ฝิ เป็นชื่อของกายที่สำเร็จมาจากมหาภูตรูป ๔...” (อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๕/๔๖๔.)
	-ความหวั่นไหว ความกำหนัดหมาย ความปรุงแต่ง ความดิ้นรน ความถือตัว เป็นโรค หัวฝิ (ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๘/๒๖๗-๒๖๘.)
องค์ธรรมทั้ง ๑๐ ที่เป็นที่ตั้งของโรค	-ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งองค์ธรรมทั้ง ๑๐ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ได้แก่ (๑)อายตนะภายใน ๖ (๒)อายตนะภายนอก ๖ (๓)วิญญาณ ๖ (๔) สัมผัส ๖ (๕)เวทนา ๖ (๖)สัญญา ๖ (๗)เจตนา ๖ (๘)ตัณหา ๖ (๙)ธาคู ๔ (๑๐)ขันธ ๕ (ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๑๒-๓๒๑/๓๒๘-๓๓๔.)
ความไม่มีโรค/ ความระงับโรค	-“ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ” (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๖/๒๕๔.) -“ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง” (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖.) -“ สมบัติคือความไม่มีโรค” (อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๐/๒๑๐.) -“ความไม่มีโรค เป็นธรรมที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยากในโลก” (อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๓/๑๖๐.) -“เราเห็นนรชนผู้หมดจดว่า เป็นผู้ไม่มีโรคอย่างยิ่ง” (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๙๕/๖๙๒.) -“ภิกษุรู้ความไม่มีโรค (นิพพาน) โดยชอบ พิจารณาแล้วจึงใช้สอยปัจจัย ๔ ดำรงอยู่ในธรรม จบเวท ย่อมไม่เข้าถึงการนับ (ไม่เข้าถึงการนับว่า “เทพ” หรือ “มนุษย์” อีกต่อไป อาสวะทั้งหลายสิ้นไป” (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๕๕/๖๘๐-๖๘๑.) -“บุคคลเมื่อปรารถนาอายุ ความไม่มีโรค วรรณะ สวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูง และความยินดีอย่างโอฬารต่อ ๆ ไป พึงทำความไม่ประมาท” (ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑-๑๕๒.)

ข. พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับแพทย์ หมอ ศัลยแพทย์ – ทรงเปรียบพระองค์ว่าเป็นหมอผ่าตัดที่สามารถผ่าตัดเอากิเลส และต้นเหต้ออกจากจิตใจของมนุษย์ได้ แพทย์มีหน้าที่รักษาความเจ็บป่วยและอาการบาดเจ็บของมนุษย์^{๓๓} เพราะเป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้อบรมอย่างเป็นระบบแบบแผนจากสถาบันทางการแพทย์ จึงเป็นผู้มีความรู้และได้รับการนับถือจากผู้คนในสังคม จากข้อมูลในพระไตรปิฎกได้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีความรู้ทางการแพทย์และการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคต่าง ๆ อย่างดี และทรงทำหน้าที่เช่นเดียวกับแพทย์ อาทิ ทรงให้คำแนะนำการรักษาและการใช้ยาต่อพระภิกษุอาพาธ ความแตกต่างระหว่างแพทย์ทั่วไปกับพระพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้าทรงใช้การอุปมาอุปไมยเพื่อเปรียบเทียบพระองค์ว่าเป็นแพทย์รักษาโรคทางใจด้วยพระธรรม แพทย์ทั่วไปทำหน้าที่รักษาโรคทางกายเป็นหลัก แต่ไม่อาจรักษาโรคทางใจ^{๓๔} เพราะเกี่ยวข้องกับสภาวะทางจิตที่มองเห็นไม่ได้ ท่านพุทธทาสเรียกว่า โรคทางวิญญาน โรคโง่^{๓๕} เพราะเต็มไปด้วยอวิชชา ความไม่รู้ที่กัฏกร่อนดวงวิญญานให้เกิดทุกข์ และต้องอาศัยหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในการรักษา พระองค์จึงเป็นแพทย์ที่เชี่ยวชาญรักษาความทุกข์ หรือ โรคของมนุษย์ด้วยธรรมโอสธ หรือหลักคำสอนที่ช่วยชี้ให้มนุษย์เข้าใจทุกข์และวิธีการดับทุกข์ โดยทรงเตือนให้มนุษย์ได้ตระหนักของชีวิตว่าเป็นองค์ประกอบของขันธ ๕ ที่เสื่อมสภาพไปตามอายุขัย ทุกข์ของชีวิตจึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบพระองค์เหมือนนายแพทย์ โดยทรงตรัสว่า พระองค์เป็นหมอผ่าตัดผู้เชี่ยวชาญที่ผ่าตัดเอากิเลส ความชั่วออกจากจิตใจมนุษย์ และทรงอุปมากับผู้โดนลูกศรพิษยิง โดยทรงเปรียบเทียบว่า (๑) แผล คือ อายุตนะภายใน ๖ (หู ตา จมูก ลิ้น กาย และใจ) สภาพภายนอกที่เข้ามากระทบอายตนะทั้ง ๖ ทำให้จิตใจสูญเสียความสงบ ขาดสติจึงเกิดความยึดติดในรูป รส กลิ่น เสียง เกิดเวทนาและตัณหา จึงเปรียบได้กับแผลที่เต็มไปด้วยตัณหา (๒) ลูกศร คือ ตัณหา ที่กำเริบได้ด้วยความกำหนัดและความคิดปองร้าย (๓) พิษร้าย คือ อวิชชา (๔) เครื่องตรวจ คือ สติ (๕) มีดผ่าตัด คือ วิปัสสนาปัญญาอันบริสุทธิ์ และ (๖) หมอผ่าตัด คือ พระพุทธเจ้า^{๓๖} พระองค์เป็นหมอผ่าตัดลูกศร คือ กิเลสชั้นเยี่ยม^{๓๗} เป็นศัลยแพทย์ผ่าตัดกิเลสผู้เชี่ยวชาญ^{๓๘} พระองค์ได้รับการขนานนามว่า “ภิกษุ

^{๓๓} พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า เมื่อเจ็บป่วยหรือบาดเจ็บ ก็ต้องหาแพทย์ ช่วยรักษาเป็นธรรมดา เมื่อมีผู้ใดถูกลูกศรอาบยาพิษยิงเข้า ก็ต้องหาแพทย์มาทำการผ่าตัดออก ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน (๑) จุฬามาลูกยสูตร - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๖/๑๓๗-๑๓๙. (๒) มาคัณฐียสูตร - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๓/๒๕๑. (๓) เทวทหสูตร - ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓/๔-๕. (๔) สุนักขัตตสูตร - ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๓-๖๕/๖๗-๗๑.

^{๓๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “โรคทางใจ” ในบทที่ ๓ หน้า ๗๕-๘๐.

^{๓๕} พุทธทาส, ธรรมโอสธ, หน้า ๓๗-๓๘, ๑๐๖.

^{๓๖} สุนักขัตตสูตร- ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๕/๗๑.

^{๓๗} เสลสูตร - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๗.

^{๓๘} พราหมณธัมมยาคสูตร - ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.

กะ”^{๓๕} หรือ แพทย์ เพราะทรงรู้วิธีการรักษาโรคทางใจที่มีกิเลสและตัณหาเป็นต้นเหตุหลัก เพราะพระองค์ทรงปลอดจากโรคทางใจแล้ว ทรงรู้วิธีการผ่าตัดเอากิเลสและตัณหาออกจากจิตใจของมนุษย์ปุถุชนได้ ตามตารางที่ ๒

ตารางที่ ๒ – การอุปมาเปรียบเทียบหมอ แพทย์ ศัลยแพทย์

หมอ แพทย์ ศัลยแพทย์	การอุปมาเปรียบเทียบ
พระพุทธเจ้า	“...พราหมณ์ เรานั้นเป็นพระพุทธเจ้า เป็นหมอผ่าตัดลูกศรคือกิเลสชั้นเยี่ยม” (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๗๙.)
	“หมอผ่าตัด” นี้ เป็นชื่อของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๕/๗๑.)
	“...เรานี้แลเป็นพราหมณ์ผู้ควรแก่การขอ ...เป็นศัลยแพทย์ ผ่าตัดกิเลสผู้เชี่ยวชาญ” (ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.)
	-“คำว่า ภิลังกะ (ศัลยแพทย์) เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า” (อง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๘๕/๔๑๐.)

โรคทางกายหรือทุกข์ทางกายนั้นเห็นได้ง่าย แต่โรคทางใจหรือทุกข์ทางใจนั้นอยู่ลึกลงไปในดวงจิต จึงยากแก่การสังเกตเห็น ยกเว้นแต่จะปรากฏเป็นอาการ เช่น ความยึดมั่นถือมั่น ความยึดติดในอารมณ์ ความอยาก ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นต้น พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสว่า โรคทางกายเป็นอันตรายที่ปรากฏ^{๔๐} ส่วนโรคทางใจนั้นเป็นอันตรายที่ไม่ปรากฏ^{๔๑} เพราะเป็นโรคภายในที่

^{๓๕} สมณสูตร - อง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๘๕/๔๑๐-๔๑๑.

^{๔๐} “อันตรายที่ปรากฏ...โรคทางหู โรคทางจมูก โรคทางลิ้น โรคทางกาย โรคศรีษะ โรคหู โรคปาก โรคฟัน โรคไธ โรคหืด ไข้หวัด ไข้พิษ ไข้เชื่อมซึม โรคท้อง เป็นลมสลบ ลงแดง จุกเสียด อหิวาตกโรค โรคเรื้อน ฝี กลากมองคร่อ ลมบ้าหมู หิดเปื่อย หิดดำน หิด หูด โรคละลอก โรคติชาน โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวงทวาร ความเจ็บป่วยที่เกิดจากดี ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเสมหะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากลม ไข้สันนิบาต ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ส่วนกัน ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความปากเพียรเกินกำลัง ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผลกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลมแดด และสัตว์เลื้อยคลาน...”- ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๑-๔๓๒.

มองไม่เห็นที่เกี่ยวข้องเนื่องจากกิเลส ตัณหาเป็นสำคัญ ทำให้จิตเป็นอกุศลและส่งผลให้ประพฤติในทางชั่ว คำว่า “อันตราย” มีนัยคือ^{๔๒} (๑) เพราะครอบงำ - อันตรายทั้งหลายย่อมเข้าครอบครอง ยึดครอง ย่ำยีบุคคล (๒) เพราะเป็นไปเพื่อความเสื่อม - ทำให้กุศลธรรมเสื่อมหายไป คือ สูญเสียการปฏิบัติชอบ การปฏิบัติเหมาะสม การปฏิบัติที่ไม่เป็นข้าศึก การปฏิบัติไม่คลาดเคลื่อน การปฏิบัติที่เอื้อประโยชน์ การปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม การรักษาศีลให้บริบูรณ์ ความเป็นผู้สํารวมอินทรีย์ทั้ง ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ความเป็นผู้มีสมาธิเพียรเครื่องตั้งอยู่เสมอ สติสัมปชัญญะ ความหมั่นเจริญสติปัฏฐาน ๔ ความหมั่นเจริญสัมมัปปธาน ๔ ความหมั่นเจริญอิทธิบาท ๔ ความหมั่นเจริญอินทรีย์ ๕ ความหมั่นเจริญพละ ๕ ความหมั่นเจริญโพชฌงค์ ๗ ความหมั่นเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ (๓) เพราะเป็นอกุศลธรรมที่อาศัยอยู่ในอัตภาพ (เพราะเป็นที่อยู่ของ อกุศลธรรม)- บาปอกุศลธรรมต่าง ๆ นั้นเกิดขึ้นอยู่ภายในตัวของบุคคล อาศัยตัวบุคคลอยู่และเติบโต เหมือนกับสัตว์ที่อาศัยต้นไม้ย่อมอยู่บนต้นไม้ บาปอกุศลธรรมที่อยู่ในจิตของบุคคล ทำให้บุคคลนั้น เกิดอารมณ์ที่เกื้อกูลสังโยชน์^{๔๓} เพราะการไม่สํารวมในอายตนะ ๖ ปล่อยให้เกิดอารมณ์เพิลิตเพิลิน ไม่รู้จักยับยั้ง เกิดอุปาทาน ดังนั้นผู้ที่อยู่กับกิเลสและตัณหาครอบงำจิตใจ ย่อมเป็นทุกข์ ไม่สบาย อึดอัด เพราะติดหล่มทางอารมณ์ โดยเฉพาะเมื่อพบกับความไม่สมหวังจึงเกิดความโศกเศร้าเสียใจอย่าง รุนแรง ในทางตรงข้าม หากพบกับความสมหวังก็จะลุ่มหลงอยู่กับอารมณ์เพิลิตเพิลินจนเกิดความ ประมาท คิดว่าเป็นความสุขที่ยั่งยืน เมื่อความสุขหายความทุกข์จึงเข้ามาแทนที่

โรค หรือ ทุกข์ จึงเป็นอันตรายและเป็นสิ่งที่ต้องกำจัดออก เมื่อมีโรคทางกายก็ต้องไปพบ แพทย์เพื่อกำจัดอาการไม่สบายออก โรคทางใจเป็นโรคที่รักษาได้ยาก เพราะว่าด้วยลักษณะพื้นฐาน ของจิตอันเป็นเรื่องนามธรรมอันละเอียดอ่อน การใช้ยาสมัยใหม่ช่วยได้ในการลดอาการปวด แต่ยากที่ จะเข้าถึงและรักษาจิตใจของมนุษย์ ทว่าธรรมะของพระพุทธเจ้าสามารถเป็นเครื่องเยียวยาความทุกข์ ทางใจได้ เปรียบเหมือนยาที่พระองค์ทรงจัดปรุงพิเศษเพื่อมนุษย์ เพราะเป็นคำสอนที่ว่าด้วยการขัด เกลาจิตใจให้หลุดพ้นจากอกุศลธรรม และทรงตรัสสอนถึงวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักมรรคมีองค์ ๘

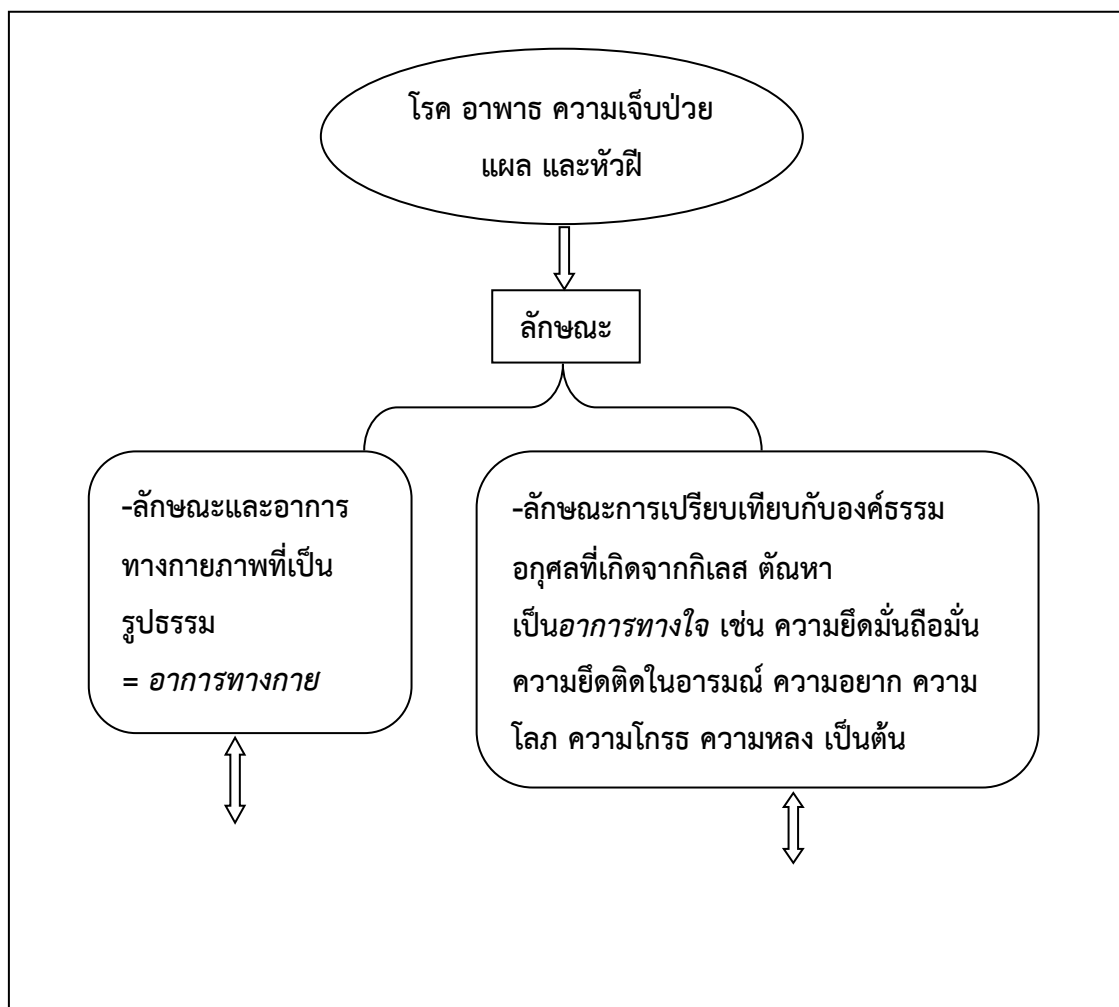
^{๔๑} “อันตรายที่ไม่ปรากฏ คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กามฉันทนิเวรณ พยาบาทนิเวรณ ถีนมิทธ นิเวรณ อุทธัจจกุกกุจจะนิเวรณ วิจิกิฉานนิเวรณ ราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ มกฺขะ ปสาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาถะยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ กิเลสทุกชนิด ทุจริตทุกทาง ความกระวนกระวายทุก อย่าง ความเร่าร้อนทุกสถาน ความเดือดร้อนทุกประการ อกุศลลาภสังหารทุกประเภท...” - ชุ.ม. (ไทย) ๒๔/๑๕๖/ ๔๓๑-๔๓๒.

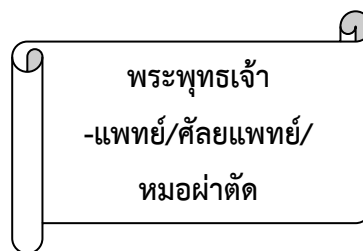
^{๔๒} ชุ.ม. (ไทย) ๒๔/๑๕๖/๔๓๑-๔๓๒.

^{๔๓} สังโยชน์หมายถึง กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่างคือ สักกายทิฏฐิ , วิจิกิฉา, สิลฺลพตปราคาส,กามฉันทะหรือกามราคะ, พยาบาทหรือปฏิฆะ, รูปราคะ, อรูปราคะ, มานะ, อุทธัจจะ ,อวิชชา [อง.ทสก. ๒๔/๑๓/๑๔] – ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖. เจริญธรรมที่ ๑.

อีกทั้งยังทรงย้ำเน้นถึงการฝึกปฏิบัติบำเพ็ญเพียรภาวนาเพื่อสร้างพลังจิตให้เข้มแข็ง เพราะโดยธรรมชาติ จิตแปรเปลี่ยนง่าย ไม่อยู่นิ่ง ควบคุมยาก การฝึกจิตตามหลักสติปัฏฐาน ๔ จึงมีความสำคัญต่อการรู้จักยับยั้งชั่งใจไม่ให้เตลิดตามรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน รสที่ได้ชิม กลิ่นที่เข้ามา สัมผัสที่น่าหลงใหล และอารมณ์เพลิดเพลिनต่าง ๆ ทำให้มี “สติ” ต่อการพิจารณาตามความเป็นจริง อุปาทานจึงเกิดขึ้นได้ยาก เมื่อไม่เกิดความอยากก็ไม่มีการยึดติด ความทุกข์ก็จะไม่เกิด ด้วยหลักคำสอนอันเป็นคุณมหาศาลต่อมนุษย์ พระพุทธเจ้าจึงเปรียบได้กับ แพทย์ ผู้รู้วิธีการรักษาความทุกข์ และศัลยแพทย์ หรือหมอผ่าตัด ผู้สามารถตัดกิเลส ตัณหา บาป อกุศลธรรม อวิชชาจากตัวมนุษย์ได้

ลักษณะสำคัญของการเปรียบเทียบโรคและแพทย์





ค. พระสูตรที่เกี่ยวกับ ผู้ป่วย ผู้อาพาธ คนไข้ ผู้ป่วย ผู้ที่ถูกลูกศรพิษยิง คนเป็นโรคเรื้อน คนตาบอด^{๔๔} –ผู้วิจัยได้รวมข้อมูลจากพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคนที่ถูกลูกศรพิษยิง คนเป็นโรคเรื้อน และคนตาบอด (ซึ่งปรากฏอยู่ในหัวข้อเรื่อง “พระสูตรว่าด้วยเรื่องโรค ความเจ็บป่วย แผล และหัวฝี” ของบทที่ ๒) เพื่อวิเคราะห์ในประเด็นนี้ร่วมกัน ดังนั้นผู้ป่วยในข้อนี้จึงแบ่งเป็น (๑) ผู้ป่วยทางกาย หรือผู้ที่ได้รับบาดเจ็บ ผู้ถูกลูกศรยิง คนเป็นโรคเรื้อน หรือผู้ที่มีข้อบกพร่องทางกาย เช่น คนตาบอด เป็นต้น และ (๒) ผู้ป่วยโรคทางใจที่เป็นพระภิกษุอาพาธและคฤหัสถ์ทั่วไป พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงผู้ป่วย ๒ ลักษณะคือ

๑) ทรงยกตัวอย่างถึงผู้ป่วย ผู้เป็นไข้ ผู้อาพาธ พระภิกษุอาพาธ^{๔๕} โดยตรง – เพื่อสื่อสารทำความเข้าใจว่า เมื่อผู้ป่วย ผู้เป็นโรคเรื้อนได้รับการรักษาโดยแพทย์ผู้ชำนาญการทำการผ่าตัดรักษา และกินยาประกอบ จะหายจากโรคได้^{๔๖} เช่นเดียวกับผู้ที่ถูกยิงด้วยลูกศรพิษ บาดเจ็บอย่างรุนแรงทรนทราย ก็ต้องไปหาหมอผ่าตัดเพื่อเอาลูกศรพิษออก^{๔๗} ในกรณีพระภิกษุอาพาธ ก็ต้องได้รับการรักษาให้หายจากอาการป่วย พระพุทธเจ้าทรงมีเมตตาและทรงใส่ใจต่อพระภิกษุอยู่เสมอ ทรงสอบถามความเป็นอยู่ของพระภิกษุทั้งในยามที่เป็นปกติและในยามที่เจ็บไข้ได้ป่วย โดยจะทรงเสด็จเยี่ยมด้วยพระองค์เอง ดังเช่น พระองค์ทรงเสด็จเยี่ยม พระวักลี^{๔๘} และพระอัสสชิ^{๔๙} ผู้อาพาธ

^{๔๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานที่ใช้การอุปมาอุปไมยที่เกี่ยวข้องกับโรค ความเจ็บป่วย แผล หัวฝี และคนตาบอด” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๒๔-๑๓๐ และเรื่อง “พระสูตรที่ว่าด้วย คนไข้ ผู้ป่วย ผู้เป็นโรค” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๔๒-๑๔๖. และเรื่อง “พระพุทธเจ้าทรงอุปมาด้วยบุคคลผู้ต้องศร” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๒๔-๑๒๗. และเรื่อง “พระพุทธเจ้าทรงอุปมาด้วยโรคเรื้อน” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๒๗-๑๒๘. และเรื่อง “พระพุทธเจ้าทรงอุปมาด้วยคนตาบอด” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๒๘-๑๒๙.

^{๔๕} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง พระภิกษุอาพาธและองค์ธรรมที่เกี่ยวข้อง ในหัวข้อ “พระสูตรที่เป็นการอธิบายธรรมโอสถแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า” ของบทที่ ๓ หน้า ๑๔๘-๑๕๓.

^{๔๖} มัคคินทียสูตร - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๓/๒๕๑.

^{๔๗} สุนักขัตตสูตร - (ว่าด้วยเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร) - ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๕/๖๑-๖๒.

^{๔๘} วักลีสสูตร - ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗-๑๖๓.

แม้แต่พระภิกษุผู้บวชใหม่ผู้ไม่มีใครรู้จัก เมื่อทรงทราบว่าอาพาธ พระองค์ก็ทรงเมตตาไปเยี่ยมและโปรดแสดงธรรม^{๔๐} ในบางครั้งพระองค์ทรงโปรดให้พระอริยสาวกไปเยี่ยมแทน ดังเช่น ทรงตรัสให้พระอานนทไปเยี่ยมและอธิบาย สัญญา ๑๐ ให้พระคิริมานนท์ผู้อาพาธ^{๔๑} เป็นต้น พระองค์ทรงตรัสเน้นเสมอว่า เมื่อบุคคลใดเจ็บป่วยก็ต้องทำการรักษาพยาบาล หรือกินยาเพื่อบรรเทาอาการเจ็บปวด จะต้องบอกอาการของโรคตามความเป็นจริง ว่ามีอาการกำเริบ ทุเลา หรือทรงตัว ให้หมอและพยาบาลทราบเพื่อจะได้ทำการรักษาที่ถูกต้อง ทรงห้ามไม่ให้อดกลั้นต่อความเจ็บปวด^{๔๒} พระองค์ทรงตรัสถึงแนวปฏิบัติของภิกษุผู้อาพาธว่า^{๔๓} หากรู้สึกว่ามีอาการป่วยเล็กน้อย ทรงอนุญาตให้นอนพักได้ หากยังหายป่วยยังไม่นาน และร่างกายยังอ่อนแอ ก็ไม่ควรทำงานใด ๆ ควรพักผ่อนให้แข็งแรงก่อน เพราะการมีสุขภาพดีเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียร นอกจากนี้ต้องปฏิบัติตนให้เป็นผู้ที่พยาบาลได้ง่าย

๒) ทรงตรัสถึง “ผู้ป่วย” – คือ คนไข้ ผู้เป็นโรค คนเป็นโรคเรื้อน คนตาบอด คนที่ถูกลูกศรพิษยิง ในลักษณะของการอุปมาเปรียบเทียบ ดังเช่น

(๑) ทรงเปรียบเทียบคนไข้กับบุคคล ๓ ประเภท^{๔๔} ว่า ๑) คนไข้บางคน ได้หรือไม่ได้อาหารดี ได้หรือไม่ได้ยาที่สลับปายะ ได้หรือไม่ได้พยาบาลที่เหมาะสม ก็ไม่หายไข้ ก็เหมือนกับคนที่ได้เห็นหรือไม่ได้เห็น ได้ฟังหรือไม่ได้ฟังธรรมของพระองค์ และมีความเห็นไม่ถูกต้องในกุศลธรรม ๒) คนไข้ลักษณะเดียวกับข้อ ๑) แต่หายไข้ ก็เหมือนกับคนที่ได้เห็นหรือไม่ได้เห็น ได้ฟังหรือไม่ได้ฟังพระธรรม และมีความเห็นถูกต้องในกุศลธรรม ๓) คนไข้ที่ได้อาหารที่ดี ได้ยาดี พยาบาลเหมาะสม จึงหายไข้ได้ แต่หากไม่ได้อาหาร ยา พยาบาลที่ดี ก็ไม่หายไข้ เปรียบเหมือนคนที่ได้ฟังธรรมของพระองค์จึงมีความเห็นถูกต้องในกุศลธรรม แต่หากไม่ได้ฟังธรรมะก็มีความไม่ถูกต้องในกุศลธรรม

^{๔๕} อัสสขิสูตร - ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๘/๑๖๓-๑๖๖.

^{๔๐} ปฐมคิลานสูตร (ว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ สูตรที่ ๑) - ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๔/๖๖-๖๘. และ ทุติยคิลานสูตร (ว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ สูตรที่ ๒) - ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๕/๖๘-๗๐.

^{๔๑} คิริมานนทสูตร (ว่าด้วยการหายอาพาธของพระคิริมานนท์) - อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘-๑๓๓.

^{๔๒} ปฐมอุปัฏฐากสูตร (ว่าด้วยภิกษุไข้ที่พยาบาลได้ยากและง่าย สูตรที่ ๑) - อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๓/๒๐๓.

^{๔๓} กุสีตารัมภวัตถุสูตร - ว่าด้วยเหตุแห่งความเกียจคร้านและเหตุปรารภความเพียร - อ.อญฐก. (ไทย) ๒๓/๘๐/๔๐๐-๔๐๔.

^{๔๔} คิลานสูตร - ว่าด้วยคนไข้และบุคคลผู้เปรียบด้วยคนไข้ - อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๒๒/๑๖๙-๑๗๐.

(๒) ทรงเปรียบเทียบการสมานธรรมว่ามีสรรพคุณในการรักษาโรค^{๕๕} ต่อ ผู้เป็น โรคเหลือง และโรคแดง ใน ๒ ลักษณะ คือ การปฏิบัติธรรม การบำเพ็ญเพียรที่ส่งผลต่อ ผู้ปฏิบัติ ๑) ยาที่ทำมาจากน้ำมูตรเน่า (น้ำปัสสาวะ) มีสีและกลิ่นไม่น่าพอใจ แต่มีสรรพคุณในการ รักษาผู้เป็นโรคเหลืองได้หายขาดเหมือนกับการปฏิบัติธรรมที่เหมือนต้องทนทุกข์ ต้องความเพียร พยายามนาน แต่จะได้รับผลการปฏิบัติในอนาคต ๒) ยาที่มีกลิ่นหอม น่ารับประทาน เพราะทำมา จากนมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย และสามารถรักษาผู้เป็นโรคแดงให้หายขาด เหมือนกับการ ปฏิบัติที่มีความสุขในปัจจุบัน ในอนาคตก็เช่นกันจะได้รับผลของความสุขและการบรรลุมรรคผล

(๓) การอุปมาเปรียบเทียบผู้ป่วย และคนตาบอดกับองค์ธรรมอกุศล และองค์ธรรมกุศล ๑) ในลักษณะขององค์ธรรมที่เป็นอกุศล ดังเช่น ทรงเปรียบผู้บริโภคคามว่าเป็น เหมือนคนตาบอด^{๕๖} เพราะถูกหลอกง่าย ยังไม่รู้จักความจริง ๒) ในลักษณะที่เป็นองค์ธรรมกุศล เช่น ทรงเปรียบเทียบการแสดงธรรมกับการรักษาคนตาบอด^{๕๗} ให้ได้รู้จักถึงความเป็นจริง และมีความรู้ที่ถูกต้อง ไม่ถูกหลอกง่าย

(๔) ทรงเปรียบว่า ผู้ที่ยังละนิวรณ์ ๕ ไม่ได้ ก็เหมือนคนใช้อาการ หนัก^{๕๘} กินไม่ได้ อ่อนเพลีย ไม่มีกำลัง ต่อมาเมื่อหายป่วยจึงมีกำลัง และมีความสุข

(๖) คนเป็นโรคเรื้อนเปรียบได้กับผู้ที่ยังหลงใหลพึงพอใจอยู่ในกามคุณ ๕ ดังเช่น มาคัณขียสูตร^{๕๙} อันเป็นความสุขขั้นต่ำ เพราะไม่ยั่งยืนและนำพาชีวิตสู่ความอยากอย่างไม่ จบสิ้น ชีวิตจึงเต็มไปด้วยความเร่าร้อนด้วยพิษของตัณหาและกิเลส เหมือนกับคนเป็นโรคเรื้อนที่มีแผล เต็มตัวและส่งกลิ่นเหม็น ที่มีความสุขกับการได้ใช้ความร้อนจากถ่านอย่างแปลตามตัวที่พุพอง ต่อเมื่อ สามารถละตัณหาในกาม^{๖๐} ความเร่าร้อนจึงบรรเทาลง เมื่อความกระหาย ความอยากในกามลดลงได้ จิตก็จะสงบ และพบกับความสุขที่แท้จริง อันเป็นความสุขที่เป็นทิพย์ จึงเปรียบเหมือนกับคนที่หาย จากการเป็นโรคเรื้อน

^{๕๕} มหาอัมมสมาทานสูตร - ว่าด้วยการสมานธรรม สูตรใหญ่ - ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๒-๔๘๕/๕๒๔๓-๕๒๕.

^{๕๖} มาคัณขียสูตร - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๗-๒๑๘/๒๕๕-๒๕๖.

^{๕๗} มาคัณขียสูตร - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๙-๒๒๒/๒๕๗-๒๕๘.

^{๕๘} สามัญญผลสูตร - อุปมานิวรณ์ ๕ - ที.ส. (ไทย) ๙/๒๑๙/๗๔.

^{๕๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๗-๒๒๒/๒๔๕-๒๕๙.

^{๖๐} “...สมณะหรือพราหมณ์...ที่เป็นผู้ปราศจากความกระหาย มีจิตสงบในภายในอยู่แล้ว กำลังอยู่ หรือ ว่าจักอยู่ เพราะ...รู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุปายเป็นเครื่องสลัดกามทั้งหลายให้ออกไปได้ตามความเป็นจริง ละกามตัณหาได้ บรรเทาความเร่าร้อนที่เกิดเพราะกามได้ จึงเป็นผู้ปราศจากความกระหาย มีจิตสงบในภายใน อยู่แล้ว กำลังอยู่ หรือว่าจักอยู่” - มาคัณขียสูตร - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๖/๒๕๔.

(๗) คนที่ถูกลูกศรพิษยิง^{๖๑} ดังเช่นใน จูฬมัลลยสูตร^{๖๒} สุนัขัตตสูตร^{๖๓} คนที่ถูกลูกศรพิษยิงต้องเจ็บปวด ทรมานจากยาพิษ มีนัย ๒ ประการ คือ (๑) นัยของการรักษาตามกระบวนการทางการแพทย์ - เมื่อมีผู้ได้รับบาดเจ็บ ทรมาน ผู้นั้นต้องได้รับการรักษาจากแพทย์โดยด่วนเพื่อบรรเทาทุกข์ทางกายที่เกิดขึ้น ไม่ควรเสียเวลากับการซักถามตอบปัญหาต่าง ๆ ที่ไม่ช่วยรักษาผู้บาดเจ็บ (๒) นัยของการเปรียบเทียบ - คนที่ถูกลูกศรพิษยิงเปรียบเหมือนคนบาดเจ็บที่ถูกค้นหา อวิชชา และกามคุณ ๕ กัดกินจนเกิดเป็นแผล และการรักษาบาดแผลเป็นเรื่องสำคัญ หากรักษาบาดแผลไม่ดี จะเกิดอาการอักเสบ ฉะนั้นทรงเตือนให้ผู้ฟังรู้ถึงภัยที่เกิดจากความลุ่มหลง ความอยากได้ อยากมี อยากเป็น อันมีเหตุมาจากอายตนะภายใน ๖ ทำให้เกิดกิเลสและตัณหา ดังนั้นจึงควรมี “สติ” และรู้เท่าทันตัณหา เพื่อหาทางละอวิชชาที่เกิดจากฉันทราคะและความพยาบาท

ลักษณะของผู้ป่วยที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงข้างต้น เป็นลักษณะของผู้ป่วยทางใจเป็นหลัก คือ ผู้ป่วยที่ยังเต็มไปด้วยกิเลสและตัณหา หมกมุ่นในกามคุณ จิตใจเร่าร้อนไม่มีความสงบ ชีวิตเต็มไปด้วยทุกข์เพราะความอยากที่ไม่รู้จักและความยึดมั่นว่าเป็นของตัวเองตน แม้จะมีความสุขก็เป็นเพียงความสุขชั้นพื้นฐานที่ไม่ยั่งยืน ต่อเมื่อได้รู้จักพระธรรมและได้เริ่มการบำเพ็ญภาวนาจึงเปรียบเหมือนได้รับยารักษาโรค ซึ่งขึ้นอยู่กับผู้ป่วยแต่ละคนว่า จะสามารถมีความเห็นที่ถูกต้องในกุศลธรรมได้ดีเพียงใด ตามตารางที่ ๓

ตารางที่ ๓ - การอุปมาเปรียบเทียบผู้ป่วย คนไข้ คนเป็นโรคเรื้อน คนตาบอด คนที่ถูกลูกศรพิษยิง

ผู้ป่วย/ผู้เป็นโรค/คนตาบอด	การอุปมาเปรียบเทียบ
คนไข้	-คนที่ยังละนิวรณ์ ๕ ไม่ได้เหมือนคนไข้อาการหนัก (ที.ลี. (ไทย) ๙/๒๑๙/๗๔.) (ที.ลี. (ไทย) ๙/๔๖๔/๒๐๒.)
	-เปรียบเทียบคนไข้ ๓ จำพวกกับบุคคล ๓ ประเภท ๑.คนไข้ได้/ไม่ได้อาหารดี ยาดี พยาบาลดี และไม่หายไข้ เหมือนผู้ที่ได้พบ/ไม่ได้พบพระพุทธเจ้า ได้ยิน/ไม่ได้ยินพระธรรม ก็จะไม่มีความเห็นที่ถูกต้องในกุศลธรรม ๒. คนไข้แบบข้อ ๑ แต่หายไข้ เหมือนกับผู้ที่มีความเห็นถูกต้องใน

^{๖๑} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง“พระพุทธเจ้าทรงอุปมาด้วยบุคคลต้องศร” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๒๔-๑๒๗.

^{๖๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๖/๑๓๓-๑๔๑.

^{๖๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๕/๖๑-๗๒.

	กุศลธรรม ๓.คนไข้ที่หายได้ก็ต่อเมื่อ ได้ยาดี อาหารดี พยาบาลดี เหมือนกับคนที่ได้พบพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรม ก็จะมีความเห็นถูกในกุศลธรรม (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๗-๒๑๘/๒๕๕-๒๕๖.)
คนตาบอด	-เปรียบเทียบโรคความเหมือนคนตาบอด (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๗/๒๕๕.) -นัยน์ตาของคน (คนตาบอด คนตาเดียว คนสองตา)กับการรู้ธรรม (อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๒๙/๑๗๘-๑๘๐.)
คนเป็นโรคเรื้อน	-เปรียบเทียบโรคความเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๗-๒๒๒/๒๕๕-๒๕๙.)
คนที่ถูกลูกศรพิษยิง	- ต้องได้รับการรักษาจากแพทย์โดยด่วน ไม่ควรเสียเวลากับการซักถาม ตอบปัญหาต่าง ๆ ที่ไม่ช่วยการรักษา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๖/๑๓๓.) -ลูกศร คือ ตัณหา แผล คือ อายุตนะภายใน -คนถูกลูกศรพิษยิงเปรียบเหมือนคนบาดเจ็บที่ถูกตัณหา อวิชชา และกามคุณ ๕ กัดกินจนเกิดเป็นแผล (ม.อ.(ไทย) ๑๔/๕๕/๖๑-๖๒.)

ง. พระสูตรที่เกี่ยวกับการรักษาและโอสถ (ยา) – ลักษณะการอธิบายของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับเรื่องโอสถ (ยา) และการรักษาความเจ็บป่วย ผู้บาดเจ็บ ผู้มีข้อบกพร่องทางร่างกาย มี ๒ ลักษณะ คือ

๑) โอสถทั่วไป ซึ่งเป็นการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บ การบาดเจ็บทางร่างกาย เป็นการบรรเทาอาการทางกายเป็นหลัก เมื่อมีโรคร้าย บาดเจ็บก็ต้องใช้ยาเพื่อบรรเทาความทุกข์ ดังเช่นพระองค์ทรงตรัสว่า “เพราะเมื่อยังมีโรค กิจที่เกี่ยวกับการใช้ยาก็ต้องมี เมื่อหายโรค กิจที่เกี่ยวกับยาก็หมดไป”^{๖๔} และทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้อาพาธใช้ยาเพื่อรักษาได้ เพราะยาเป็นสิ่งที่จำเป็นสัปปายะ^{๖๕} เป็น

^{๖๔} มัคคันทียสูตร – ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๓/๒๕๑.

^{๖๕} สัพพาสวสูตร (ว่าด้วยอุบายกำจัดอาสวะทั้งปวง) - ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓, ปาสาทิกสูตร – เหตุแห่งการอนุญาตปัจจัย - ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๔๑, สุลกสูตร (ว่าด้วยปัจจัยที่หาได้ง่าย) – ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๗๘-๔๗๙.

บริขารที่เยียวารักษาอาการเจ็บป่วยเพื่อสุขภาพที่ดีขึ้น ได้แก่ เกล็ด ๕ ชนิด คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย โดยต้องรู้จักการนำไปใช้อย่างเหมาะสม

๒) โอสถในลักษณะของการเปรียบเทียบ คือ เป็น ยารักษาอาการทางใจเป็นสำคัญ ดังเช่น (๑) ทรงตรัสถึงการปฏิบัติธรรม โดยทรงเปรียบเทียบกับยาที่ใช้รักษาโรค ๒ ลักษณะ คือ^{๖๖} ๑.๑ การกินน้ำมูตรเน่าที่มีสี กลิ่น และรสไม่น่าพอใจ แต่มีสรรพคุณรักษาโรคหายได้ ก็เหมือน การปฏิบัติธรรมในปัจจุบันที่รู้สึกเป็นทุกข์ แต่จะเกิดผลในอนาคต ๑.๒ การกินนมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส น้ำอ้อยที่มีสรรพคุณรักษาโรคได้ดี เปรียบเหมือนการปฏิบัติธรรมที่เป็นสุข มรรคผลก็จะเกิดในอนาคต เช่นกัน (๒) ยาของพระพุทธเจ้ามีลักษณะพิเศษกว่ายาของหมอทั่วไป เพราะทรงให้ยาขนานพิเศษที่ช่วยรักษาโรคทางใจ คือ ยาระบาย^{๖๗} และยาสำรอก^{๖๘} เพราะขจัดโรคร้ายได้ผลแน่นอน ขจัดพิษร้ายออกจากจิต ขจัดอกุศลธรรมออกจากจิต เพื่อให้จิตนั้นมีความผ่องใส สะอาด สว่าง และจะช่วยให้ บุคคลก้าวพ้นจาก ขาดิ ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสได้ ยาวิเศษของพระพุทธเจ้าคือ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นแนวปฏิบัติที่ถูกต้องและเหมาะสมที่สุดที่จะสู่มรรคผล

องค์ธรรมของพระพุทธเจ้าจึงเป็นยารักษาโรคทางใจที่ได้ผลอย่างแน่นอน หากผู้ฟังน้อมรับ และปฏิบัติตาม เพราะเป็นยาถ่ายเอากิเลส ตัณหาออกจากจิตใจของมนุษย์ และระบายความเห็นผิด อวิชชาออกได้สิ้นเชิง ดังรายละเอียดตามตารางที่ ๔

ตารางที่ ๔ – การอุปมาเปรียบเทียบการรักษาและโอสถ (ยา)

การรักษา/ยา/การแสดงธรรม/การสมทานธรรม	การอุปมาเปรียบเทียบ
ยาระบาย	-ยาระบายของพระพุทธเจ้า เป็นยาระบายของพระอริยะที่ใช้ได้ผลแน่นอน เพราะเป็นยาถ่ายแบบอริยะ คือถ่ายความเห็นผิด จนถึงความหลุดพ้นผิดออกไป (อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๘/๒๕๑.)
ยาสำรอก	-ยาสำรอกของพระพุทธเจ้า เป็นยาสำรอกของพระอริยะที่ใช้ได้ผลแน่นอน เพราะสำรอกความเห็นผิด บาปอกุศลกรรมออกไปจาก

^{๖๖} มหาอัมมสมทานสูตร - ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๒-๔๘๕/๕๒๔๓-๕๒๕.

^{๖๗} ดิถีจณสูตร (ว่าด้วยแพทย์ให้ยาระบาย) - อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๘/๒๕๑-๒๕๓.

^{๖๘} วมนสูตร (ว่าด้วยแพทย์ให้ยาสำรอก) - อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๘/๒๕๓-๒๕๔.

	จิตใจ ทำให้สามารถก้าวพ้นจากความเกิด ความแก่ และความตาย อีกทั้งหายจากความโศกเศร้า ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์ ความ ลำบากใจ และความคับแค้นใจ ผู้ที่มีสัมมัตตธรรม ๑๐ จะสามารถ สำรอกมิถิฉัตตธรรม ๑๐ (อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๙/๒๕๓.)
การแสดงธรรม	-การแสดงธรรมกับการรักษาคนตาบอด (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๙/๒๕๓.)
การสมาทานธรรม	-การสมาทานธรรมเปรียบเหมือนน้ำมูตรเน่า (น้ำปัสสาวะ) ที่ใช้ในการ รักษาโรค ที่แม้จะมีกลิ่นและรสชาติที่ไม่น่าปรารถนา แต่ได้ผลดี เปรียบเหมือนกับการปฏิบัติธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบัน คือต้องใช้ ความเพียรพยายามและใช้เวลานาน แต่จะนำมาซึ่งความสุขใน อนาคต เพราะจะเห็นมรรคผลของการปฏิบัติ (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๔/๕๒๔.)
	-การสมาทานธรรมเปรียบเหมือนนมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย ที่ผสมเข้าด้วยกัน ที่ใช้ในการรักษาโรค มีกลิ่นและรสชาติดี และทำ ให้หายโรคได้ เปรียบเหมือนกับการปฏิบัติธรรมที่ผู้ปฏิบัติธรรมเป็น สุขในปัจจุบัน ในอนาคตก็จะได้รับผลของการกระทำ คือมีความสุข (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๔/๕๒๔.)
องค์ธรรมทั้ง ๑๐ ที่เป็น ความดับของโรค	-ความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งองค์ธรรมทั้ง ๑๐ เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็น ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งขราและมรณะ ได้แก่ (๑)อายตนะ ภายใน ๖ (๒)อายตนะภายนอก ๖ (๓)วิญญาณ ๖ (๔)สัมผัส ๖ (๕)เวทนา ๖ (๖)สัญญา ๖ (๗)เจตนา ๖ (๘) ตัณหา ๖ (๙)ธาตุ ๔ (๑๐)ขันธ ๕ (ลั.ข. (ไทย) ๑๗/๓๑๒-๓๒๑/๓๒๘-๓๓๔.)

การอธิบายธรรมโดยการเปรียบเทียบหลักธรรมคำสอนของพระองค์กับ “ยา” นั้นเข้าใจได้
 ง่ายขึ้น เพราะชีวิตมนุษย์อยู่คู่กับยาโดยเป็นปกติ นอกจากนี้พระองค์ยังตรัสเน้นว่าการแสดงธรรม
 เหมือนกับการรักษาคนตาบอด คือทำให้ดวงตาเปี่ยมด้วยความเข้าใจในสัจธรรม คือ เกิดดวงตาธรรม
 เพราะเกิดปัญญา รู้ตามความเป็นจริง ไม่ติดจมปลักอยู่ในกิเลส ตัณหา จึงสามารถคลายความยึดติดใน
 ขันธ ๕ ได้ ความทุกข์ก็น้อยลง เหมือนคนตาบอดที่ไม่ถูกหลอกให้เชื่อคำของผู้อื่นอีกต่อไป เพราะ

สามารถมองเห็นความจริงได้เอง การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าโดยการยกตัวอย่างอุปมาเป็นกลวิธี ประกอบการสอนแบบหนึ่ง ที่มุ่งให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจถึงความจริงเรื่องชีวิตและบ่อเกิดของความทุกข์ เข้าใจถึงภาวะของทุกข์ที่แท้จริงและเพื่อการจัดการกับความทุกข์อันมีประสิทธิผล

๑.๒.๒ การยกตัวอย่าง – พระพุทธเจ้าทรงใช้การยกตัวอย่างประกอบการสอน ธรรมะเรื่องความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจของมนุษย์ไว้มาก ที่สำคัญ คือ การยกตัวอย่างเรื่องสังขารที่ว่าด้วยชีวิตของมนุษย์ที่เต็มไปด้วย “โรค” และ ทรงยกตัวอย่างเรื่อง “กรรม” กับ การเกิดโรค

ก. การยกตัวอย่างเรื่องร่างกายของมนุษย์และลักษณะและสาเหตุของ “โรค” ทางกายที่เกิด – ทรงอธิบายให้เห็นธรรมว่าด้วยร่างกายของมนุษย์ที่เต็มไปด้วย “โรค” และสาเหตุของการเกิด “โรค” ว่า “...กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก ...อาหารต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไธ...อาหารมีดีเป็นสมุฏฐาน อาหารมีเลวเป็นสมุฏฐาน อาหารมีลมเป็นสมุฏฐาน อาหารมีใช้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน อาหารที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน”^{๖๕} พุทธพจน์นี้สะท้อนว่าพระองค์มีความรู้ทางด้านชีววิทยาและทางการแพทย์เป็นอย่างดี ทรงเข้าใจถึงที่มาของความเจ็บป่วยและวิธีการรักษา และเป็นการเตือนสติให้ผู้ฟังได้เข้าใจถึงที่มาของ “ทุกข์” หรือ “โรค” ซึ่งมีนัยของความเปื่อยเปลี่ยน การเสียดแทงชีวิต ความคับแค้นขัดข้องทั้งทางกายและทางใจ จึงไม่ได้ตั้งปรารถนา ความผิดหวังกับความเปลี่ยนแปลงของสังขารเป็นธรรมดาของชีวิต ร่างกายของมนุษย์อันเป็นองค์ประกอบของ “ขันธ ๕” เป็นแหล่งเพาะ “โรค” โดยธรรมชาติ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์...”^{๖๖} และเมื่อมีโรคหรือความเจ็บป่วยก็ต้องทำการรักษาให้หาย ต้องพบแพทย์และกินยาเพื่อบรรเทาทุกข์ เพื่อรักษาคุณภาพของชีวิตเพื่อการดำรงชีพที่เป็นปกติมากที่สุด ประเด็นสำคัญคือ การรักษาใจไม่ให้ป่วยตาม

ข. กรรม และ การเกิดโรค ความบกพร่องทางร่างกายในปัจจุบัน - กรรมในชาติปางก่อนมีส่วนทำให้เกิดโรค และความบกพร่องทางร่างกาย เช่น ตาบอด เป็นง่อย เป็นอัมพาต เป็นต้น พระองค์ทรงอธิบายถึงลักษณะของบุคคลกับโรคและความเจ็บป่วย ดังปรากฏใน พาลบัณฑิตสูตร^{๖๗} จุฬกัมมวิภังคสูตร^{๖๘} ซึ่งมีพุทธพจน์สำคัญที่ว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลาย

^{๖๕} คีรีมานนทสูตร (ว่าด้วยการหายอาหารของพระคิริมานนท) - อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๐.

^{๖๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๓/๒๘. ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “สังขารเป็นทุกข์” ใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๖/๓๐, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๙/๓๑, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๗๕/๒๖๔, ข.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๑/๓๗๐, ข.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๖/๓๘๐.

^{๖๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๖-๒๖๐/๒๙๐-๓๐๙.

^{๖๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙-๒๙๗/๓๔๙-๓๕๗.

ให้เลวและดีต่างกัน”^{๑๓} โดยทรงชี้ว่ากรรมที่ทำมาแต่ปางก่อน เช่น คนพาลที่เคยทำชั่ว เปียดเบียนเช่นฆ่าผู้อื่นในอดีตชาติ ส่งผลให้ชาตินี้ต้องเสวยผลกรรม มีโรคภัยไข้เจ็บ ตรงข้ามกับบัณฑิตผู้ที่ทำกรรมดี ส่งผลให้เสวยผลกรรมที่ดี เกิดในตระกูลที่ดี มีโรคภัยน้อย เป็นต้น คนที่เคยเปียดเบียนผู้อื่น เมื่อตายไปแล้วก็จะไปภูมิรอก หากเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดในตระกูลต่ำได้แก่ ตระกูลจันทาล ตระกูลช่างसान ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนเทขยะ ที่มีผิวพรรณหม่นหมอง ชีวิตยากจนข้นแค้น ผิดเคือง เป็นคนที่โรคมาก ตาบอด เป็นนอญ เป็นโรคอัมพาต ในทางตรงข้ามผู้ที่ไม่เคยฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เมื่อตายไปแล้วก็จะไปสู่สวรรค์ หากเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดในตระกูลสูง มีผิวพรรณงาม มีปัญญา เป็นที่ชื่นชมของคนรอบข้าง และเป็นคนที่มีโรคน้อย

ไม่เพียงแต่การกระทำทางกายเท่านั้นที่จะส่งผลวิบากกรรมติดไปชาติหน้าได้ แม้แต่การกระทำทางใจ ความนึกคิด เจตนาที่อยู่ในใจก็ส่งผลต่อวิบากกรรมได้ ความคิดอันเป็นอกุศลโดยเฉพาะต่อพระอรียะจะยิ่งส่งผลกรรมมากทิวคูณ ดังเช่น ในกรณีของ สุปปพุทธะ^{๑๔}-บุตรเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ผู้เคยคิดดูหมิ่นพระปัจเจกพุทธะนามว่า “ศรสีขี” อยู่ในใจว่าเป็นโรคเรื้อนและห่มผ้าสกปรก และถ่มน้ำลาย เมื่อตายไปจึงตกอยู่ในขุมรอกหลายแสนปี เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ก็มีเศษวิบากกรรมติดตัวทำให้เป็นโรคเรื้อน เป็นคนยากจน

อย่างไรก็ตามพระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสให้กำลังใจต่อผู้ที่กำลังเสวยผลกรรมในชาตินี้^{๑๕} ให้ตระหนักถึงการกระทำทางกาย วาจา ใจ ในปัจจุบันให้มาก เพราะชาตินี้เป็นการเสวยผลกรรมในอดีต จึงควรสั่งสมกรรมดี โดยการประพฤติตนให้อยู่ในทางถูกต้องและเหมาะสม เพื่อเสวยผลกรรมดีในภพหน้า ดังนั้นบุคคลที่เกิดในตระกูลต่ำ (เช่น ตระกูลจันทาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างसान ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนขมขยะ) ขัดสนข้นแค้น เจ็บป่วย เป็นอัมพาต ตาบอด ยากจน แต่หากประพฤติกาย วาจา ใจให้เป็นกุศล เมื่อตายไปแล้วจะไปสู่สวรรค์ได้ และเมื่อเกิดใหม่จะเกิดในตระกูลดี มีผิวพรรณดี ฐานะดี มีโรคภัยไข้เจ็บน้อย ดังที่พระองค์ตรัสเรียกว่าเป็น บุคคลประเภท “กัณหาภิชาติ ประพฤติธรรมชา”^{๑๖} และในกรณีของ สุปปพุทธะ แม้จะเป็นโรคเรื้อนเพราะกรรมเก่า แต่ถือว่าเป็น

^{๑๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๘/๓๕๐.

^{๑๔} สุปปพุทธภูมิสูตร-๒๕/๔๓/๒๕๕-๒๕๙.

^{๑๕} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับ บุคคล ๔ ประเภท (๑) บุคคลผู้มีดีมาและมีดีไป (๒) บุคคลผู้มีดีมาแต่สว่างไป (๓) บุคคลผู้สว่างมาแต่มีดีไป (๔) บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป ที่ปรากฏใน บุคคลสูตร –ว่าด้วยบุคคล ๔ ประเภท (ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑-๑๖๓.) และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “บุคคล ๔ ประเภท” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

^{๑๖} ฌฬัษิตสูตร – ว่าด้วยอภิชาติ (ชาติกำเนิด) ๖ จำพวก (อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๓ – ๕๔๗.) ได้แก่ (๑) กัณหาภิชาติ ประพฤติธรรมต่ำ (๒) กัณหาภิชาติ ประพฤติธรรมชา (๓) กัณหาภิชาติ บรรลุนิพพานที่ไม่ดำไม่ขาว (๔) สุก

บัณฑิต มีจิตใจใฝ่กุศล เมื่อได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า มีความซาบซึ้งในคำสอนและบรรลุธรรมเห็นความจริง และประกาศตนเป็นอุบาสก แม้ว่าจะถูกโคแม่ลูกอ่อนขวิดจนตายหลังจากประกาศตน แต่พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า สุปปพุทธะเป็นโสดาบันเพราะหมดสิ้นสังโยชน์ ๓ ประการ^{๓๗} สิ้นไป ในภายหน้าจะสำเร็จสัมโพธิแน่นอน^{๓๘} ในทางตรงกันข้าม บุคคลที่เกิดในตระกูลดี ร่ำรวย เพียบพร้อม ไร้โรคภัย มีผิวพรรณงาม แต่หากเป็นผู้มีทุจริตกาย ทุจริตวาจา ทุจริตใจ เมื่อตายไปแล้วก็ไปสู่นรกภูมิเช่นกัน ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเรียกบุคคลประเภทนี้ว่าเป็น “บุคคลผู้สว่างมาแต่มืดไป”^{๓๙} “สุกกาภิชาติ ประพฤติธรรมดำ”^{๔๐} นอกจากนี้พระองค์ยังทรงได้เปรียบเทียบบุคคลที่สวดยผลกรรมจากอดีตชาติ ทำให้ชาตินี้ต้องเกิดในตระกูลต่ำ มีโรคภัย เจ็บป่วยง่าย ตาบอด เป็นง่อย เป็นโรคอัมพาตว่า เป็น

กาภิชาติ ประพฤติธรรมดำ (๕) สุกกาภิชาติ ประพฤติธรรมขาว (๖) สุกกาภิชาติ บรรลุนิพพานที่ไม่ดำไม่ขาว ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “อภิชาติ ๖ จำพวก” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

^{๓๗} สังโยชน์ คือ กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ เป็นธรรมที่ทำให้สัตว์ติดรติดอยู่กับทุกข์ มี ๑๐ ประการ แบ่งเป็นก. โอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต้น) ๕ ประการ ได้แก่ (๑) สักกายทิฏฐิ - ความเห็นว่าเป็นตัวของตน (๒) วิจิกิจฉา - ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส - ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามฉันทะ - ความพอใจในกาม (๕) ปฏิฆะ หรือความพยายาบาท - ความคิดร้ายและ ข. อุทธรณาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องสูง) ๕ ประการ ได้แก่ (๑) รูปราคะ - ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน (๒) อรูปราคะ - ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน (๓) มานะ - ความถือตัว (๔) อุทธัจจะ - ความฟุ้งซ่าน (๕) อวิชชา - ความไม่รู้แจ้ง ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง สังโยชน์ ใน ๙/๓๗๓/๑๕๖, ๒๔/๑๓/๒๑. คำว่า “หมดสิ้นสังโยชน์ ๓” ในที่นี้หมายถึง การละกิเลสอันเป็นบ่วงรั้งผูกติดชีวิตให้จมปลักอยู่กับทุกข์ คือ การละสังโยชน์ ๓ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ - ความเห็นว่าเป็นตัวของตน (๒) วิจิกิจฉา - ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส - ความถือมั่นศีลพรต (จาก พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร), **ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย)**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ ขวณพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕๖. และ พระพรหมคุณาภรณ์, **พุทธธรรม**, หน้า ๔๐๘.) ผู้ที่ละสังโยชน์ ๓ ประการนี้ได้แล้ว จะเป็นผู้ที่ได้รับผล คือ เป็นพระอริยโสดาบันที่เรียกว่า “สกทาคามี” (พระพรหมคุณาภรณ์, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**, หน้า ๓๙๓.)

^{๓๘} สัมโพธิ หมายถึง มรรค ๓ เบื้องสูง ได้แก่ สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค (จาก วิมหา (ไทย) ๑/๒๑/๑๔. เจริญธรรมที่ ๑, ที.ส. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖. เจริญธรรมที่ ๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๑. เจริญธรรมที่ ๒, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๘. เจริญธรรมที่ ๑) อันเป็นทางปฏิบัติเพื่อบรรลุความเป็นพระอริยะ ๓ ระดับ คือ (๑) สกทาคามีมรรค - ทางปฏิบัติเพื่อบรรลุลผล คือความเป็นพระสกทาคามี (๒) อนาคามีมรรค - ทางปฏิบัติเพื่อบรรลุลผล คือความเป็นพระอนาคามี เพราะสามารถละ โอรัมภาคิยสังโยชน์ได้ทั้ง ๕ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ และ ปฏิฆะ (๓) อรหัตตมรรค-ทางปฏิบัติเพื่อบรรลุลผล คือความเป็นพระอรหันต์ เพราะมีญาณ คือความรู้เห็นเหตุให้สามารถละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการได้ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และ อวิชชา จาก พระพรหมคุณาภรณ์, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**, หน้า ๓๙๓, ๔๘๖, ๕๑๒.

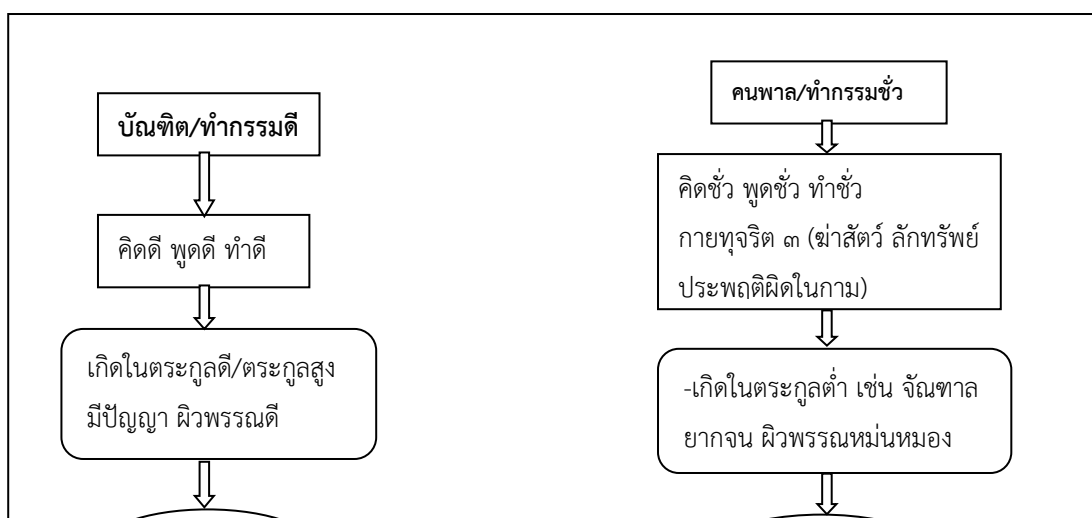
^{๓๙} บุคคลสูตร (ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑-๑๖๓. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “บุคคล ๔ ประเภท” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

^{๔๐} ฉฬภิกขาติสูตร -อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๓ - ๕๔๗.

“บุคคลผู้หมดหวัง”^{๔๑} กับความหวังทางโลกและทางธรรมว่า เป็นบุคคลที่จะไม่ได้รับความเจริญรุ่งเรือง ความก้าวหน้าในชีวิต เปรียบได้กับพระภิกษุผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม มีอาสวะ และไม่มี ความหวังที่จะบรรลุมรรคผล

ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมและการเกิดโรค จึงมีประเด็นพิจารณา ๒ ประการ คือ (๑) ความสัมพันธ์ระหว่างความประพฤติดังกาย วาจา ใจที่จะส่งผลต่อการเสวยสุขในชาติปัจจุบัน และวิบากกรรมที่จะได้รับเมื่อตาย และเมื่อเกิดใหม่ ดังนั้นชีวิตที่เป็นอยู่จึงเป็นผลของวิบากกรรมที่เคยทำ มาในอดีต มนุษย์เป็นผู้สร้างความสุขและความทุกข์ให้ตนเอง การเลือกการประพฤติดังกาย วาจา ใจจึงสำคัญ เพราะจะติดตัวทั้งในภพปัจจุบันและภพหน้า กรรมจึงมีส่วนสัมพันธ์กับการมีโรครุนแรงหรือโรคน้อย (๒) มนุษย์เป็นผลของวิบากกรรมของภพที่แล้ว แต่สามารถนำพาตัวเองออกจากอกุศลธรรม เพื่อชีวิตที่ดีกว่าได้ ด้วยการประพฤติดีธรรมชา หรือการทำดีทั้งกาย วาจา ใจ เพราะมนุษย์เลือกเกิด ไม่ได้แต่สามารถเลือกที่จะเป็นได้ บุคคลสามารถยกระดับของตัวเองได้ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ด้วยการเลือกทำความดี ดังนั้นชีวิตจึงเป็นมิติของการกระทำว่า จะมุ่งสู่กุศล หรืออกุศลกรรม

ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมและการเกิดโรค



ค. ทรงยกตัวอย่างให้เหมาะสมกับภูมิหลังของผู้ฟัง – ผู้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งพระภิกษุสงฆ์และฆราวาส ที่อยู่ในวรรณะหรือชนชั้นที่ไม่เหมือนกัน และมีภูมิหลังที่ต่างกันทั้งด้านเศรษฐกิจ และสังคม พระองค์จึงทรงยกตัวอย่างให้เชื่อมโยงกับภูมิหลังและประสบการณ์ของผู้ฟังอาทิ

(๑) พระราชาและราชวงศ์ - พระพุทธเจ้าทรงตระหนักถึงความแตกต่างทางด้านภูมิหลัง สถานะทางสังคมของผู้ฟัง และทรงเลือกใช้ภาษาที่เหมาะสมกับผู้ฟัง ในกรณีที่ผู้ฟังเป็นพระราชา เจ้านครผู้ครองเมือง พระองค์จะเลือกใช้คำที่เป็นการให้เกียรติและยกย่องพระราชา เพราะพระองค์เองก็เป็นหน่อเนื้อราชวงศ์ หากไม่ได้ออกผนวชพระองค์ก็คงขึ้นครองราชย์แทนพระเจ้าสุทโธทนะ ดังนั้นพระองค์จึงทรงคุ้นเคยกับราชประเพณีและความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นแคว้นในสมัยพุทธกาล ในการสนทนาธรรมกับกษัตริย์ พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “มหาบพิตร” ต่อพระปเสนทิโกศล^{๒๒} เจ้าผู้ครองเมืองแคว้นกาสิ และ พระเจ้าอชุตศัตถุ^{๒๓} เจ้าผู้ครองเมืองแคว้นมคธ

ในการอธิบายธรรมแก่พระราชาทั้งสองพระองค์ จะมีลักษณะของการถาม-ตอบ เพื่อให้พระราชาได้ทรงคิดตาม และพระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบให้เห็นความต่าง/ความเหมือน ระหว่างสิ่งที่พระองค์ทรงยกขึ้นเป็นตัวอย่างกับสิ่งที่พระองค์ต้องการสั่งสอน อันเป็นการอธิบายให้แจ่มแจ้งละเอียดขึ้นเพื่อตอบปัญหาหรือข้อข้องใจต่าง ๆ ดังเช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นกษัตริย์ที่มีพระชนมายุเท่ากัพระพุทเจ้า มาจากแคว้นโกศลเหมือนกัน เคยเล่าเรียนศิลปศาสตร์จากกรุงตักศิลา (แคว้น

^{๒๒} ปุคคลสูตร (ว่าด้วยบุคคล ๔ ประเภท – ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑-๑๖๓., กัณณกัถลสูตร (ว่าด้วยเหตุการณ์ที่ตำบลกัณณกัถล) – ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๓๗๙/๔๖๓., ปฐมอัปมาทสูตร (ว่าด้วยความไม่ประมาทสูตรที่ ๑) – ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑-๑๕๒., ปเสนทิโกศลวัตถุ(เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล) – ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖.

^{๒๓} สามัญญผลสูตร (ว่าด้วยผลแห่งความเป็นสมณะ) – ๙/๑๕๐-๒๕๓/๔๘-๘๖.

คันธาระ)^{๔๔} จึงเป็นผู้มีความรู้มาก แต่ยังไม่เคยได้รู้จักคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อได้พบพระพุทธเจ้า จึงได้ถามปัญหาเรื่องธรรมอย่างหนึ่งที่ขัดประโยชน์ไว้ได้ทั้งในปัจจุบันและในภายหน้า ว่ามีหรือไม่ และหากมี คือธรรมอะไร พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ธรรมอย่างหนึ่งแต่มีประโยชน์ทั้งชาตินี้และภายหน้า คือ ความไม่ประมาท^{๔๕} เพราะองค์ธรรมทั้งหลายต่างรวมลงอยู่ที่ความไม่ประมาท จึงเป็นองค์ธรรมอันเป็นเลิศ โดยทรงเปรียบเทียบกับรอยเท้าช้าง รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายต่างต้องอยู่ในรอยเท้าช้าง เพราะเป็นสัตว์ใหญ่เป็นสัตว์ที่เป็นเลิศกว่าสัตว์ทั้งปวง ดังนั้นจึงควรทำตนให้อยู่ในความไม่ประมาท เพื่อ ความไม่มีโรค วรรณะ สวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูง และความยินดีอย่างโอฬารต่อ ๆ ไป พระพุทธเจ้ายังทรงได้ตรัสเตือนให้พระเจ้าปเสนทิโกศลที่ทรงเสียพระทัยจากการทิวคตของพระอัยยิกา ได้เข้าใจในธรรมชาติของชีวิตที่ต้องจากไป^{๔๖} การเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้แต่พระองค์เอง จึงควรหมั่นทำกรรมดีเพื่อสั่งสมบุญไว้เป็นทรัพย์สมบัติเพื่อโลกภายหน้า เพราะเมื่อตายไปก็ต้องเสวยวิบากกรรมที่ทำไว้

นอกจากนี้พระพุทธเจ้าทรงหาความเชื่อมโยงระหว่างภูมิหลังและสภาพทางสังคมของผู้ฟัง กับหลักคำสอนของพระองค์และการบรรลุธรรม เพื่อโยงใยให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน โดยเฉพาะสภาพทางสังคมของอินเดียสมัยพุทธกาล ที่ถูกตีกรอบอยู่ภายใต้ระบบเรื่องวรรณะ ๔ (กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร) อันเป็นการแบ่งชนชั้นผู้คนในสังคมและหน้าที่การงาน โดยมีชนชั้นกษัตริย์เป็นใหญ่และมีความเชื่อของลัทธิพราหมณ์เป็นสำคัญ เรื่องความเท่าเทียมของฐานะจึงเป็นไปไม่ได้ การเลื่อนชนชั้นทำได้ยากเพราะเป็นการสืบทอดทางตระกูล แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิรูปแนวคิดเรื่องสถานภาพทางสังคม โดยทรงเน้นถึงความเท่าเทียมและสิทธิในการเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา รวมถึงการบรรลุมรรคผลว่าเป็นเรื่องส่วนบุคคล ดังที่ทรงอธิบายต่อพระเจ้าปเสนทิโกศล ถึงเรื่องวรรณะ ๕ ว่า ไม่ได้เป็นเครื่องกีดขวางในการเข้าเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา และมนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในการบรรลุมรรคผล เพราะเป็นการฝึกปฏิบัติส่วนบุคคล ความเพียรพยายามที่แต่ละคนต้องทำเอง ฝึกเอง พระภิกษุไม่ว่าจะมาจากวรรณะใดก็ตาม หากมีองค์ของภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร ๕

^{๔๔} ธรรมสภา, ๗๕ อุบาสก พุทธสาวกในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา และสถาบันสันติธรรม, ๒๕๕๒), หน้า ๑๘๙, ๑๙๒.

^{๔๕} “...มหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งที่ขัดประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าไว้ได้ คือ ความไม่ประมาท รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายที่สัญจรไปบนแผ่นดินชนิดใดชนิดหนึ่ง ย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง บัณฑิตกล่าวว่า รอยเท้าช้างเป็นเลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่...” – ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑.

^{๔๖} “...มหาบพิตร สัตว์ทั้งปวงก็มีความตายเป็นธรรมดา มีความตายเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ฉะนั้นเหมือนกัน” -อัยยิกาสูต (ว่าด้วยพระอัยยิกาของพระเจ้าปเสนทิโกศล) – ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๓/๑๖๖.

ประการ (ศรัทธาในพระพุทธเจ้า มีสุขภาพ มีโรคพาลน้อย ไม่โอ้อวด บรรณาคความเพียรเพื่อละ
อกุศลธรรม มีปัญญา)^{๔๗} ก็สามารถบรรลุผลได้เช่นกัน

พระพุทธเจ้ายังทรงตรัสอธิบายในทำนองเดียวกันต่อพระเจ้าอชาตศัตรู ที่ปรากฏใน
“สามัญญผลสูตร”^{๔๘} เพราะพระเจ้าอชาตศัตรูเคยถามปัญหาที่ว่าด้วยผลของการเป็นสมณะที่สามารถ
เห็นได้ในปัจจุบัน ต่อเหล่าพราหมณ์ แต่ได้คำตอบที่ไม่ตรงกับคำถาม พระพุทธเจ้าทรงตอบอย่าง
ชัดเจนว่า การประพาสพรหมจรรย์ของนักบวชในพระธรรมวินัย เป็นผลที่ประจักษ์ได้ในปัจจุบัน^{๔๙}
เพราะวาระของพระภิกษุไม่เกี่ยวข้อง หรือเป็นตัวกำหนดการบรรลุผล พระภิกษุทุกรูปมีฐานะ
เท่าเทียมกัน ได้รับการเคารพนับถือ เพราะเป็นผู้ทรงศีล ผู้ปฏิบัติดี และเป็นผู้ที่สำรวมในอินทรีย์ ๕
อันเป็นบ่อเกิดของบาปอกุศลธรรม และพยายามละนิวรณ์ ๕ (กาม พยาบาท ความขี้เกียจ ความคิด
ซัดส่าย ความไม่แน่ใจ) เพราะผู้ที่ละนิวรณ์ ๕ ไม่ได้เปรียบเหมือนกับคนไข้อาการหนัก^{๕๐} ซึ่งสะท้อนให้
เห็นว่าชาติตระกูล หรือวาระไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการบรรลุผล และทุกวาระสามารถบวช
เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาได้ โดยที่การปฏิบัติตน การถือศีลของภิกษุและการบำเพ็ญ
เพียรภาวนาจะเป็นตัววัดถึงความก้าวหน้าและความลุ่มลึกในการบรรลุธรรม ทุกคนมีความเท่าเทียม
กันในการได้รับผลสำเร็จจากการปฏิบัติธรรม

การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าได้รับผลสำเร็จอย่างดี เพราะทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศล
และพระเจ้าอชาตศัตรู เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เปล่งวาจาเป็นอุบาสก^{๕๑} คือ เป็นผู้รับเอา
พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่จริงจังและจริงใจมากในสมัยพุทธกาล เพราะจะไม่
นับถือสรณะใดอื่นอีก นอกจากพระรัตนตรัย^{๕๒} และกลายเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญในการค้ำจุน
พระพุทธศาสนา

(๒) ทรงตรัสถึงศิลปวิทยาการ และศิลปศาสตร์ เพื่อเปรียบเทียบกับ
องค์ธรรมที่พระองค์อธิบาย - เพราะในสมัยที่ยังทรงเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ พระองค์ทรงได้รับการเอาใจ

^{๔๗} กัณณกัถถลสูตร (ว่าด้วยเหตุการณ์ที่ตำบลกัณณกัถถล) - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๙/๔๖๓-๔๖๔.

^{๔๘} สามัญญผลสูตร (ว่าด้วยผลแห่งความเป็นสมณะ) - ที.สี. (ไทย) ๙/๑๕๐/๔๘.

^{๔๙} ธรรมสภา, ๗๕ อุบาสก พุทธสาวกในสมัยพุทธกาล, หน้า ๒๔๙.

^{๕๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๙/๗๔.

^{๕๑} พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสว่า “...ภาชิตของพระผู้มีพระภาคชัดเจนไพเราะยิ่งนัก.ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก.
ประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง
หรือตามประทีปในที่มืดโดยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ หม่อมฉันนี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรมและ
พระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำหม่อมฉันว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอด
ชีวิต...” - ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๐/๘๕.

^{๕๒} ธรรมสภา, ๗๕ อุบาสก พุทธสาวกในสมัยพุทธกาล, หน้า ๓.

ใส่ดูแลและผูกฟูกมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์วัย เพื่อเตรียมพระองค์ที่จะสืบสานต่อราชบัลลังก์ต่อจากพระเจ้าสุทโธทนะ แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ พระองค์ทรงได้รับการศึกษาในศิลปวิทยาการตามประเพณีของชนผู้ปกครอง^{๕๓} ศิลปวิทยาที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงศึกษา ก็คือ ศาสตร์ ๑๘ แขนง^{๕๔} อันเป็นการศึกษาขั้นสูงของชนชั้นปกครอง หรือกษัตริย์ในอดีต ซึ่งครอบคลุมภูมิความรู้หลายแขนง พระพุทธเจ้าจึงทรงมีความรู้และภูมิปัญญาทางโลกขั้นเลิศ นอกเหนือจากทรงพระปรีชาสามารถในความรู้ทางธรรม พระองค์จึงสามารถความเชื่อมโยงกับผู้ฟังที่มาจากวรรณะกษัตริย์เป็นอย่างดี เมื่อทรงอธิบายธรรมต่อพระราชา ราชกุมาร เจ้าผู้ครองเมือง จึงใช้ศิลปวิทยาการ และศิลปศาสตร์ เข้าประกอบการอธิบายธรรม ดังเช่น กรณีของพระสุกกตติจฉวี^{๕๕} ซึ่งเป็นโอรสของเจ้าลิจฉวี พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงการยิงธนู ซึ่งเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งที่ผู้ปกครองและบรรดาเจ้าชายศึกษา (คนธรรมดาก็สามารถเข้าใจและเกี่ยวโยงได้ เพราะในสมัยนั้นธนูเป็นอาวุธที่ทำได้โดยทั่วไป) พระองค์ทรงอธิบายเรื่องกามคุณทั้ง ๕ และทรงยกตัวอย่างเรื่องบุคคลผู้โดนศรพิษยิง โดยเปรียบเทียบลูกศรกับตัณหา และพิษร้ายที่เกิดเปรียบได้กับอวิชชา หรือเมื่อทรงตรัสต่อโพธิราชกุมาร^{๕๖} ถึงคุณสมบัติของภิกษุที่จะบรรลุมรรคผลได้ กับคุณสมบัติของผู้ที่จะมาขอศึกษาศิลปะการทรงช้าง ว่ามีเหมือนกัน คือ ต้องมีองค์ประกอบแห่งความเพียร ๕ ประการ คือ มีศรัทธา มีโรคน้อย ไม่มีมารยา และขยันหมั่นเพียร เพราะการทรงช้างเป็นศิลปะที่ต้องศึกษาและฝึกหัดอย่างดี ต้องมีความตั้งใจและอดทน และเป็นผู้แข็งแรง ซึ่งไม่ใช่ศิลปะที่ทุกคนสามารถเรียนได้ ก็เหมือนการบวชเป็นพระภิกษุที่ต้องอาศัยศรัทธาในพระพุทธศาสนา และ

^{๕๓} David J. Kalupahana, *A History of Buddhist Philosophy*, Honolulu : University of Hawaii Press, 1992, p. 23.

^{๕๔} ตำราว่าด้วยวิชาความรู้ต่างๆ มี ๑๘ ประการ เช่นตำราว่าด้วยการคำนวณ ตำรายิงธนู เป็นต้น อันได้มีการเรียนการสอนกันมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล ๑๘ ประการนั้น มีหลายแบบ ดังเช่นจากคัมภีร์โลกนิติ และธรรมนิติ ได้แก่ (๑) สุตติ ความรู้ทั่วไป (๒) สัมมุตติ ความรู้กฎธรรมนิยม (๓) สังขยา คำนวณ (๔) โยคา การช่างการยন্ত্র (๕) นิติ การปกครอง (คือความหมายเดิมของ นิติศาสตร์ ในชมพูทวีป) (๖) วิเสสิกา ความรู้การอันให้เกิดมงคล (๗) คันธัพพา การร้องรำ (๘) คณิกา การบริหารร่างกาย(๙)ธนูพเพธา การยิงธนู (ธนูพเพธา ก็ว่า)(๑๐)ปฺราณาการบูรณะ (๑๑) ติกิจฉา การบำบัดโรค (แพทยศาสตร์) (๑๒) อิติหาสา ดำเนินหรือประวัติศาสตร์ (๑๓) โชติ ความรู้เรื่องสิ่งส่องสว่างในท้องฟ้า (ดาราศาสตร์) (๑๔) มายา ตำราพิชัยสงคราม (๑๕) ฉันทสา การประพันธ์ (๑๖) เกตุ การพูด (๑๗) มันทา การเวทมนตร์ (๑๘) สัททา หลักภาษาหรือไวยากรณ์, ทั้ง ๑๘ อย่างนี้โบราณเรียกรวมว่า สิบปะหรือศิลปะ ไทยแปลออกเป็น ศิลปศาสตร์ (ตำราว่าด้วยศิลปะต่างๆ);จาก พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๙๐.

^{๕๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๕/๖๑.

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๓/๔๑๕.

ตั้งใจบำเพ็ญเพียรเพื่อการบรรลุมรรคผล ต้องอาศัยความตั้งใจแน่วแน่ และควรมีสุขภาพดีอันจะอำนวยความสะดวกอยู่ป่าและการปฏิบัติธรรม

(๓) ในกรณีที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแสดงธรรมต่อปริพาชก พระองค์จะทรงตรัสอธิบายให้เกี่ยวข้องกับลัทธิ ความเชื่อเดิมของปริพาชกเป็นสำคัญ โดยการอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบ ดังเช่น ทรงอุปมาผู้บริโภคมกเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน^{๕๗} ทรงเปรียบผู้บริโภคมกเหมือนคนตาบอด^{๕๘} โดยพระองค์ทรงอธิบายธรรมแก่ปริพาชก หรือนักบวช ชื่อมาคัณทียะ ซึ่งอยู่ในลัทธิที่เห็นว่า ควรเจริญตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ควรเห็น ควรฟัง ควรดม ควรลิ้ม ควรถูกต้อง และควรรู้สิ่งที่ยังไม่เคย^{๕๙} เป็นต้น จึงกล่าวหาว่า พระพุทธเจ้าทรงกำจัดความเจริญ เพราะทรงสอนให้สำรวมอินทรีย์ การจะสื่อสารธรรมะกับมาคัณทียะ พระองค์จึงต้องใช้การเปรียบเทียบให้ปริพาชกผู้นี้เห็นภาพชัดเจนถึงภัยของกามคุณ ๕ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เพื่อให้มาคัณทียะคลายความกำหนัด และยึดติดอยู่ในอินทรีย์ทั้ง ๕ จึงทรงอุปมาเรื่อง “กาม” เป็นหลัก และทรงยกหนึ่งในอินทรีย์ ๕ คือ ตา เพื่อทำการอุปมาเปรียบเทียบให้มาคัณทียะเข้าใจ และเห็นถึงข้อดี/ข้อเสียของการลุ่มหลง หรือยึดติดอยู่ในกามคุณ ๕ ทำยที่สุดมาคัณทียะรู้สึกซาบซึ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้า^{๖๐} มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และขอบวชเป็นพระภิกษุ

(๔) ทรงยกภูมิหลัง (สถานภาพของพระองค์ในอดีต) พระองค์ขึ้นอธิบายเมื่อตรัสถึงพราหมณ์ ซึ่งเป็นวรรณะสำคัญในอินเดียสมัยพุทธกาล – โดยทรงตรัสอธิบายให้พระภิกษุเข้าใจว่า พระองค์เองก็เป็นพราหมณ์ คือเป็นนักบวชเหมือนกับพราหมณ์ทั้งหลาย พราหมณ์นั้นถือว่าตนเองอยู่ในวรรณะสูงสุด เพราะเกิดจากปากของพระพรหม ดังนั้นในการอธิบายธรรมกับพราหมณ์ทั้งหลาย จึงทรงตรัสให้พราหมณ์ตระหนักถึงความเป็นสมณะของพระองค์ เพียงแต่พระองค์นั้นเป็นนักบวชผู้ละแล้วซึ่งกิเลส เปรียบเหมือนกับศัลยแพทย์ผู้ผ่าตัดเอาอกุศลธรรม เอากิเลสออกจากร่างกาย^{๖๑} ไม่ใช่

^{๕๗} มาคัณทียสูตร - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๓-๒๑๖/๒๕๑-๒๕๕.

^{๕๘} มาคัณทียสูตร - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๗/๒๕๕-๒๕๖.

^{๕๙} สุชีป ปุณฺณานุภาพ, **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๔๓๗. เจริญธรรมที่ ๑.

^{๖๐} “...พระภาสิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก...ท่านพระโคตมทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยตั้งใจว่า ‘คนมืดตาจักเห็นรูปได้ ข้าพระองค์นี้ขอให้ถึงท่านพระโคตมพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ข้าพระองค์พึงได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของท่านพระโคตมเถิด’” มาคัณทียสูตร - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒๒/๒๕๙.

^{๖๑} พราหมณ์ธัมมยาคสูตร (ว่าด้วยการบูชาด้วยธรรมของผู้เป็นพราหมณ์) – ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.

เป็นพราหมณ์เพราะวงศ์ตระกูล และตรัสว่าเตือนสติเหล่าพระภิกษุถึงการบูชาด้วยธรรม หรือการปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์นั้นดีเลิศกว่าการบูชาด้วยสิ่งของหรืออำมิส

ง. พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างจริงขึ้นประกอบ – ในบางครั้งพระพุทธเจ้าทรงใช้ตัวอย่างจริงเพื่ออธิบายองค์ธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีพรชาการอุปสมบทไม่เท่ากัน ความเข้าใจในหลักธรรมยังไม่เท่ากัน การยกตัวอย่างจริงเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่เห็นแน่ชัดและทำให้ผู้ฟังเชื่อมโยงได้ดี เช่น

(๑) พระพุทธเจ้าทรงยกพระองค์เองขึ้นอธิบายธรรม ดังเช่น พุทธพจน์ที่ทรงตรัสว่า บุคคลทุกคนล้วนมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา มีความแก่เป็นธรรมดา และมีความตายเป็นธรรมดา^{๑๐๒} โดยที่พระองค์ทรงตรัสถึงพระราชประวัติเมื่อครั้งยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะผู้เพียบพร้อมด้วยความสุขสบาย ไม่รู้ในสังขารของชีวิตว่าด้วยการเกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงมัวเมาอยู่ในความเป็นหนุ่มสาว ในความไม่มีโรค และมัวเมาในชีวิต แต่เมื่อพระองค์ตรัสรู้และนิพพานแล้วจึงไม่หันไปเสพงามอีก พระองค์ทรงยกตัวอย่างนี้ให้พระภิกษุสงฆ์ได้เข้าใจและเลิกความมัวเมาในชีวิต มุ่งหน้าสู่พระธรรมเพื่อมรรคผลดังที่เกิดขึ้นกับพระองค์เอง นอกจากนี้พระพุทธเจ้าทรงยกพระองค์ขึ้นอธิบายต่อพระอานนท์ว่า พระองค์แก่เฒ่าชราไปตามสังขารที่ร่วงโรย^{๑๐๓} เพื่ออธิบายให้พระอานนท์เข้าใจว่าสังขารนั้นไม่เที่ยงหาความแน่นอนไม่ได้ เกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นสิ่งที่ทุกชีวิตต้องประสบ ดังนั้นจึงไม่ควรยึดติดเป็นอัตตา เพราะจะยิ่งทำให้เกิดทุกข์ทวิคูณ ที่เหมาะสมคือการละความยึดมั่น ยึดติดในกาย ในรูป ในสังขาร

(๒) ทรงใช้ตัวอย่างจริงเพื่อชี้ให้เห็นถึงความไม่เที่ยงของสังขาร ดังเช่น ที่ทรงตรัสเตือนเหล่าบริษัท ๔ (ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา) ผู้มุงดูศพของนางสิริมาผู้เคยเลอโฉมเมื่อมีชีวิตอยู่ แต่เมื่อตายแล้วก็เหลือแต่โครงกระดูก สังกลิณเหม็น^{๑๐๔} นับเป็นตัวอย่างจริง ของจริงที่ส่งผลกระทบต่อการเข้าใจเรื่องไตรลักษณ์อย่างดี ว่าร่างกายนั้นไม่เที่ยง ของที่เคยสวยงามนั้นไม่คงทนตลอดไป เพื่ออธิบายให้บุคคลทุกเหล่าเลิกยึดติดในร่างกาย ในรูปภายนอก เพราะโดยเนื้อแท้แล้วทุกคนเมื่อล้มป่วย และตายไปก็ไม่ต่างจากนางสิริมา และทำให้พระภิกษุผู้หลงใหลในรูปโฉมของนางสิริมา จนกินไม่ได้นอนไม่หลับได้เข้าใจถึงหลักธรรมชาติของชีวิต ว่าร่างกายที่เห็นว่างามนั้นไม่คงทน มีเจ็บ และเมื่อตายไปแล้วก็เหม็นเน่าเหมือนกัน จึงไม่ควรยึดติดให้เกิดทุกข์

^{๑๐๒} อัง.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๓๙/๒๐๐.

^{๑๐๓} มหาปรินิพพานสูตร - ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐.

^{๑๐๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “การปล่อยวางในความงามของนางสิริมา” ใน ขวาวรรค สิริมาวัตถุ - ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๗/๗๗. และในบทที่ ๓ หน้า ๑๐๘ เจริญธรรมที่ ๒๓๕.

จ. ทรงยกตัวอย่างที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมขึ้นประกอบ – ดังที่ทรงเปรียบเทียบคุณสมบัติของภิกษุด้วยคุณสมบัติของคนเลี้ยงโค^{๑๐๕} เพราะโคเป็นสัตว์ที่มีอยู่ทั่วไปในอินเดีย โคเป็นสัตว์ที่ผูกพันกับชีวิตผู้คน เพราะเป็นแหล่งอาหารให้น้ำนม และถูกยกย่องให้เป็นสัตว์ของพระผู้เป็นเจ้า คนเลี้ยงโคก็ต้องมีคุณสมบัติที่ดี จึงจะรู้จักลักษณะของโคที่ดี รู้วิธีการเลี้ยงโคที่ถูกต้อง รู้จักการรีดนมให้พอดี รู้วิธีการดูแลฝูงโคได้ดี รู้จักปกปิดแผล (เหมือนกับภิกษุรู้จักการสำรวมอินทรี ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่ให้ยินดีในร้ายครอบงำได้ ไม่ให้อกุศลธรรมครอบงำจิตได้) เป็นต้น ภิกษุผู้มีคุณธรรมคล้ายกับคุณสมบัติของผู้เลี้ยงโค จะมีความสำเร็จในการปฏิบัติธรรม

๑.๒.๓ การเล่าเรื่อง – พระพุทธเจ้าทรงใช้การเล่าเรื่องประกอบเพื่อเป็นอุทาหรณ์สอนใจและเพื่อสืบทอดธรรมในเวลาเดียวกัน อันเป็นการอธิบายธรรมเพื่อให้ผู้ฟังได้เคลิบเคลิ้มไปกับตัวอย่างและเรื่องที่พระองค์ทรงใช้ประกอบ และรับเอาหลักธรรมที่พระองค์สั่งสอน ดังเช่น (๑) พระองค์ทรงอธิบายธรรมต่อพระอุทายี^{๑๐๖} - ในอดีตเคยฉันทโภชนะทั้งในเวลาบ่ายและกลางคืน แต่ต่อมาเลิกนิสัยนี้ได้ เพราะพระพุทธเจ้าได้ตรัสให้ภิกษุสงฆ์เลิกฉันทอาหารในเวลาบ่ายและเวลากลางคืน พระองค์เล่าเรื่องคนจน ที่คิดว่าการเป็นพระภิกษุนั้นสบาย ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ และอยากจะออกบวชบ้าง แต่ก็ทำไม่ได้เพราะไม่อาจละทิ้งสิ่งที่ตนมี คือยึดติดกระท่อมที่ผูกฟุ้ง ข้าวเปลือกและภรรยาผู้ไม่สวย ก็เหมือนกับภิกษุบางรูปที่คิดว่าการฉันทโภชนะในเวลาหลังเที่ยงเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่แท้ที่จริงแล้วความผิดนี้เป็นเครื่องผูกที่มีกำลัง และยากต่อการละ เพื่อเตือนสติต่อเหล่าภิกษุให้มั่นคงอยู่ในพระวินัยอย่าละเลยต่อสิ่งที่คิดว่าเป็นความผิดเล็กน้อย เพราะจะทำให้ติดนิสัยและแก้ยาก (๒) ใน เทวทูตสูตร^{๑๐๗} - พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องแก่ภิกษุสงฆ์ถึงสภาพของสัตว์นรกว่า นายนิรยบาล (ผู้ทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก) จับแขนสัตว์นรกพาไปแสดงต่อพญายม (ผู้รักษานรก) และมีการกล่าวถึงเทวทูตทั้ง ๕ ซึ่งเป็นตัวแทนของ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย และซากศพ เพื่อแสดงถึงสามัญลักษณะของชีวิตที่มีความไม่แน่นอน แปรเปลี่ยน จึงควรเร่งทำความดีทั้งกาย วาจา ใจ และ (๓) อรกสูตร^{๑๐๘} ทรงเล่าเรื่องของครูชื้ออรกะ ผู้เป็นเจ้าลัทธิ ผู้ปราศจากความกำหนัดในกาม พระพุทธเจ้าทรงต้องการเตือนสติให้ผู้ฟังตระหนักถึงแนวทางในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพราะแม้ว่าในสมัยครูอรกะ ผู้คนมีอายุยืนยาวมากถึง ๖,๐๐๐ ปี แต่กลับมีโรคน้อยมากเพียง ๖ อย่าง คือ หนาว ร้อน หิว กระจาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ผู้คนอายุยืนมากและมีโรคน้อยแต่ครูอรกะยังมีคำสอนว่า ชีวิตนั้นสั้นนักและดำเนินไปอย่าง

^{๑๐๕} ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๓๔๖-๓๔๗/๓๗๗-๓๘๓.

^{๑๐๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๒/๑๖๔.

^{๑๐๗} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๖๑/๓๐๙ – ๓๑๗.

^{๑๐๘} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๗๔/๑๖๗-๑๗๐.

รวดเร็ว มีความทุกข์มากจึงควรทำตนให้อยู่ในความไม่ประมาท เพราะจะตายเมื่อไหร่ก็ได้ ไม่มีใครรู้ ดังนั้นในปัจจุบันที่ชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันที่มีอายุสั้นลงมาก คืออายุแค่ ๑๐๐ ปี แต่กลับมีโรคภัยไข้เจ็บเป็นจำนวนมาก^{๙๙} จึงมีความทุกข์มาก มนุษย์ควรตระหนักถึงคำสอนของครูอรรถาธิบายเรื่องการดำเนินชีวิตให้อยู่ในความไม่ประมาท เพราะคำสอนนี้ยังใช้ได้ดีและเป็นความจริงที่ว่าชีวิตนั้นไม่ยืนยาว คือมีโรคมากทุกข์มาก มีแต่ความบีบคั้น จึงควรเร่งทำความดี สร้างกุศล และดำเนินชีวิตไปตามทางพรหมจรรย์

ลักษณะสำคัญของการอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐาน จึงเป็นลักษณะการอธิบายคำสอนให้เป็น “รูปธรรม” มากขึ้น โดยมีกลวิธีประกอบการสอน และเป็นการใช้ภาษาแบบให้เห็นภาพ (figurative language) ซึ่งเป็นการใช้ภาษาเพื่ออธิบายให้ชัดเจนขึ้นด้วยการให้ข้อมูล ข้อเท็จจริง และการเปรียบเทียบ อีกทั้งใช้คำที่เข้าใจง่ายและทำให้ผู้ฟังนึกภาพออก ซึ่งแสดงถึงความเป็นเลิศและพระอัจฉริยภาพในการเลือกใช้วิธีการสั่งสอน การอธิบายธรรมของพระองค์จึงสามารถจับใจจับความรู้สึกของผู้ฟังได้ดีเยี่ยม เพราะเกี่ยวเนื่องกับชีวิตทั้งสุขและทุกข์ที่ผู้ฟังเชื่อมโยงกับประสบการณ์และความรู้เดิมของตนได้ จากนั้นพระองค์จะโยงเข้ากับหลักคำสอน ดังเช่น การที่จะทำให้ผู้ฟังได้ตระหนักและเข้าใจดีว่า หลักคำสอนของพระองค์เป็นไปเพื่อการดับทุกข์ เพราะมีฤทธิ์ในการทำลายล้างความเห็นผิดด้วยการเอาอกุศลธรรมออกจากชีวิต และทำให้เกิดความรู้ในความจริงแท้ผ่านการปฏิบัติตามขั้นตอนของหนทางอันประเสริฐ (มรรคมีองค์ ๘) พระองค์จึงทรงอธิบายธรรมที่สื่อถึงความทุกข์ของมนุษย์ผ่านกระบวนการรักษาโรคทางการแพทย์ และทรงเปรียบเทียบพระธรรมในลักษณะของ “ยา” และ “การรักษา” ที่สามารถเยียวยาความทุกข์ได้ เพราะทุกข์เป็นสิ่งพื้นฐานที่มนุษย์สามารถเชื่อมโยงได้ง่ายที่สุด เมื่อผู้ฟังได้ยินคำว่า “ยา” ก็จะเข้าใจเป็นอย่างดีว่า นั่นคือ สิ่งที่จะช่วยกำจัดโรคช่วยลดอาการเจ็บปวด จึงเป็นหนทางของการบรรเทาทุกข์และวิธีการเอาทุกข์ออกจากชีวิต เพราะทุกคนล้วนปรารถนาชีวิตที่เป็นปกติสุข และเมื่อทรงเปรียบลักษณะพระธรรมว่าเป็น “ยาถ่าย”^{๑๐๐} และ “ยาสำรอก”^{๑๐๑} ก็ยิ่งทำให้เห็นภาพชัดถึงคุณลักษณะของคำสอนของพระองค์ว่าสามารถระบายออก ทำให้อาเจียนเอาความเห็นผิดและอกุศลธรรมในจิตออกได้ หรือในกรณี

^{๙๙} ดูรายละเอียดเพิ่มเติม พุทธพจน์เกี่ยวกับโรคของมนุษย์ในพระสูตรต่อไปนี้ (๑) โรคสูตร (ว่าด้วยโรค) : มนุษย์มีทั้งโรคทางกายและโรคทางใจ - อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗-๒๑๘. (๒) ภิรมานันสูตร (ว่าด้วยการหาอาหารของพระภิรมานันท์) : โรคทางกายมีมากและสาเหตุของโรค - อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๐. (๓) อุกุศลมูลอันเป็นเหตุของโรคทางใจใน สังคีตสูตร สังคีตนิพพหิต ๓ : ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙. และสัมมาทิฏฐิสูตร (ว่าด้วยความเห็นชอบ) : ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๙/๘๓. และเรื่อง “โรคของชีวิต” ในบทที่ ๓ หน้า ๖๘-๘๐.

^{๑๐๐} ติกิจจกสูตร (ว่าด้วยแพทย์ให้ยาระบาย) - อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๘/๒๕๑-๒๕๓.

^{๑๐๑} วมนสูตร (ว่าด้วยแพทย์ให้ยาสำรอก) - อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๙/๒๕๓-๒๕๔.

พระองค์ต้องการเตือนสติมนุษย์ให้เห็นถึงภัยของกิเลสและตัณหาที่ก่อกวนแผดเผาจิตใจของมนุษย์ให้เร่าร้อน ทำให้เกิดความอยากและความยึดติดอย่างต่อเนื่อง จึงต้องหาทางขจัดออก พระองค์จึงทรงอธิบายด้วยการเปรียบเทียบกับคนที่ถูกลูกศรพิษยิง และได้รับความเจ็บปวดแสนสาหัส ซึ่งทำให้ผู้ฟังนึกภาพออกได้ว่ากิเลสนั้นมีพิษภัยต่อจิตใจอย่างไร และเป็นการสื่อให้ผู้ฟังเห็นได้ว่า กิเลสก็เหมือนลูกศรพิษ^{๑๑๒} และพระองค์ทรงรู้วิธีที่จะเอาลูกศรออกจากร่างกายด้วยพระธรรมคำสอน พระองค์จึงเปรียบดังแพทย์ ศัลยแพทย์^{๑๑๓} ที่สามารถผ่าตัดกิเลสและอกุศลธรรมอื่นๆ ออกจากจิตใจของปุถุชนได้

๒. การอธิบายธรรมโอสถแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า – การอธิบายสาระธรรมแห่งชีวิตอันเป็นเครื่องเยี่ยความทุกข์ต่อพระภิกษุสงฆ์และพระอริยสงฆ์เป็นสำคัญ เพื่อให้เข้าใจถึงทุกข์ทางกายและวิธีการบรรเทาทุกข์ผ่านองค์ธรรมสำคัญ เช่น ชันธ ๕ อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท สติปัฏฐาน ๔ โพชฌงค์ ๗ และ สัณญา ๑๐ จากการศึกษาพบว่า การอธิบายธรรมโอสถแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้ามี ๒ ลักษณะร่วมกัน คือ (๑) โดยส่วนใหญ่ พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงองค์ธรรมสำคัญโดยไม่มีการยกตัวอย่าง (๒) แต่ในบางครั้งพระองค์ทรงอธิบายขยายความพอเป็นสังเขป ไม่ได้เป็นการอธิบายอย่างละเอียดเหมือนกับการอธิบายธรรมโอสถแบบบุคคลาธิฐาน แต่เป็นการสาธยายเตือนสติให้พระภิกษุอาพาธได้ระลึกถึงรายละเอียดข้อปฏิบัติขององค์ธรรมนั้น และประโยชน์อันดีที่จะตามมา การอธิบายธรรมโอสถแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้ามีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

๒.๑ คำว่า “โรค”- หมายถึง โรคทางกาย คือ มีอาการทางร่างกายเป็นสำคัญ ผู้ป่วยหรือ ผู้อาพาธมีทั้งพระภิกษุใหม่ซึ่งไม่มีใครรู้จักซึ่งอาพาธหนักและได้รับความทุกข์เวทนาแสนสาหัส^{๑๑๔} และพระอริยสงฆ์ ได้แก่ (๑) พระพุทธเจ้าทรงประจวบ^{๑๑๕} (๒) ท่านพระมหากัสสปะ^{๑๑๖} (๓) ท่านพระมหาโมคคัลลานะ^{๑๑๗} (๔) ท่านพระคิริมานนท์^{๑๑๘} (๕) พระอนรุทธะ^{๑๑๙} (๖) พระวักลี^{๑๒๐} (๗)

^{๑๑๒} เสลสูตร (ว่าด้วยเสลพราหมณ์) - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๖-๔๐๐/๔๙๐-๕๐๐.

^{๑๑๓} เสลสูตร (ว่าด้วยเสลพราหมณ์) ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๗., สุนักขัตตสูตร (ว่าด้วยเจ้าสุนักขัตตะลิจฉวีบุตร) - ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๕/๗๑., สมณสูตร (ว่าด้วยพระนามของพระพุทธเจ้า) - อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๘๕/๔๑๑., พราหมณัมมยาคสูตร (ว่าด้วยการบูชาด้วยธรรมของผู้เป็นพราหมณ์) - ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.

^{๑๑๔} ปฐมคิลานสูตร (ว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ สูตรที่ ๑) - ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๔/๖๖-๖๘., ทุตติคิลานสูตร (ว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ สูตรที่ ๒) - ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๕/๖๘-๗๐.

^{๑๑๕} ตุตติคิลานสูตร (ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๓) - ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๗/๑๓๐-๑๓๑.

^{๑๑๖} ปฐมคิลานสูตร (ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๑) - ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘-๑๒๙.

^{๑๑๗} ทุตติคิลานสูตร (ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๒) - ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๖/๑๒๙-๑๓๐.

^{๑๑๘} คิริมานนสูตร (ว่าด้วยการหายอาพาธของพระคิริมานนท์) - อ.อ.ทส. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘-๑๓๓.

^{๑๑๙} พาทหคิลานสูตร (ว่าด้วยพระอนรุทธะอาพาธหนัก) - ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๐๘/๔๔๐-๔๔๑.

พระอัสสชิ^{๑๒๐} ซึ่งอาพาธหนัก เป็นไข้หนักได้รับทุกขเวทนาหนัก แม้ว่าพระพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์เหล่านี้เป็นผู้ปลอดจากโรคทางใจ คือหมดแล้วซึ่งกิเลสและตัณหา เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลและเจริญพร้อมในพรหมจรรย์ แต่ยังมีโรคทางกายอันเป็นธรรมดาของชีวิตที่สังขารต้องร่วงโรยและอาพาธได้

๒.๒ วิธีการสื่อสารธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า – การอธิบายธรรมโอสธต่อพระภิกษุอาพาธโดยไม่มีกลวิธีประกอบการสอน เป็นการสื่อสารถึงหลักธรรมโดยตรงในลักษณะของสภานามธรรมและทรงตรัสถึงคุณประโยชน์ของหลักธรรมว่าเป็นไปเพื่อการหลุดพ้น ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ

๒.๒.๑ เป็นการอธิบายธรรมด้วยธรรม - อันเป็นหลักคำสอนที่เป็นปรมัตถ์ เป็นสังขธรรมด้วยภาษาปรมัตถ์ คือ สื่อถึงองค์ธรรมขั้นสูงที่เป็นปรมัตถ์สัจจะ ที่มุ่งเน้นถึงความเข้าใจในทุกข์ถึงสาเหตุและวิธีดับทุกข์ โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญ คือ การมีจิตหลุดพ้นและการเข้าถึงมรรคผลแห่งนิพพาน อันเป็นแนวทางการดับทุกข์ในระดับ “โลกุตตระ” โดยทรงตรัสให้เข้าใจความจริงของชีวิตอันเป็นองค์ประกอบของขั้น ๕ และตกอยู่ในไตรลักษณ์ เพื่อให้พระภิกษุคลายกำหนดและเบือนหน้าเพื่อไปสู่จิตอันเป็นประภัสสร องค์ธรรมอันประเสริฐได้แก่ อริยสัจ ๔ ขั้น ๕ आयตนะ ไตรลักษณ์ สติปัฏฐาน ๔ โพชฌงค์ ๗ และสัญญา ๑๐^{๑๒๑} อันเป็นองค์ธรรมที่เป็นกุศลที่เปรียบดั่งแผนที่นำทางไปสู่มรรคผลและพระนิพพาน เพราะนำไปสู่ความไม่มีโรคทางใจและการปราศจากทุกข์ การได้ฟังพระธรรมอันประเสริฐที่เป็นหนทางนำไปสู่ปัญญา จึงเป็นเครื่องเยียวยาความทุกข์ทางกายของพระอริยสงฆ์ได้ เพราะก่อให้เกิดพลังทางใจในการที่จะต่อสู้กับโรคภัยได้ดี อาการอาพาธจึงหายหรือบรรเทาลง

องค์ธรรมอันประเสริฐที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเพื่อเยียวยาความทุกข์ของพระภิกษุอาพาธ และสื่อถึงการหลุดพ้น รวมทั้งมรรคผลแห่งนิพพาน ได้แก่

(๑) โพชฌงค์ ๗^{๑๒๒} - พระองค์ทรงตรัสว่าเป็นองค์ธรรมที่จะช่วยบรรเทาโรคภัยไข้เจ็บได้และยังเป็นองค์ธรรมเพื่อการตรัสรู้ ในกรณีที่พระพุทธองค์ทรงประชวร พระมหากัสสปะและพระมหาโมคคัลลานะอาพาธหนัก และทรงตรัสว่าเป็นองค์ธรรมเพื่อการตรัสรู้ต่อพระมหากัสสปะว่า “โพชฌงค์ ๗ ประการนี้เรากล่าวไว้ชอบแล้ว ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน”^{๑๒๓}

^{๑๒๐} วัฏกสิสูตร-ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗-๑๖๓.

^{๑๒๑} อัสสชิสูตร - ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๘/๑๖๓-๑๖๖.

^{๑๒๒} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “ธรรมโอสธ : หลักคำสอนที่เป็นเครื่องเยียวยาความทุกข์ของชีวิต” ในบทที่ ๓ หน้า ๘๑-๑๐๓.

^{๑๒๓} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “โพชฌงค์ ๗ และพระภิกษุอาพาธ” ในบทที่ ๓ หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

^{๑๒๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘.

(๒) ชั้น ๕ และไตรลักษณ์ – พระองค์ทรงตรัสต่อพระวักกลี และพระอัสสจิ^{๑๒๕} เพื่อให้เข้าใจว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความผันแปรเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดติด ถ้ามั่นว่าเป็นอัตตา เมื่อเข้าใจจึงเกิดความเบื่อหน่าย และคลายความกำหนัดได้ จิตก็หลุดพ้น ดังเช่นพุทธพจน์ที่ว่า “...ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา”^{๑๒๖} พระองค์ทรงตรัสให้กำลังใจพระวักกลีที่มีร่างกายอ่อนแอได้ตระหนักว่า การอยู่ในศีลโดยไม่บกพร่องก็เหมือนกับการได้เข้าเฝ้าพระองค์แล้ว “...จะมีประโยชน์อะไรด้วยร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นอยู่นี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม...”^{๑๒๗} และทรงตรัสต่อพระอัสสจิว่า “...ถ้าอริยสาวกนั้นเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ‘สุขเวทนานั้นไม่เที่ยง’ รู้ชัดว่า ‘ไม่น่าหมกมุ่น’ รู้ชัดว่า ‘ไม่น่าเพิลิตเพลิน’ ถ้าเธอเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ‘ทุกขเวทนานั้นไม่เที่ยง’ รู้ชัดว่า ‘ไม่น่าหมกมุ่น’ รู้ชัดว่า ‘ไม่น่าเพิลิตเพลิน’ ถ้าเธอเสวยทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ‘อทุกขมสุขเวทนานั้นไม่เที่ยง’ ...”^{๑๒๘}

(๓) อายตนะภายใน ๖ และไตรลักษณ์ต่อพระภิกษุใหม่ ๒ รูปซึ่งไม่มีใครรู้จัก^{๑๒๙} เพื่อให้เข้าใจว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ยึดเป็นของตัวตนไม่ได้ เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด อันจะนำไปสู่จิตหลุด ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา”^{๑๓๐} และทรงตรัสให้พระภิกษุเกิดความเบื่อหน่ายในอายตนะภายใน ๖ เพื่อให้มีจิตหลุดพ้น “...อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมโน เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาตีสันแล้ว ฯลฯ (ขรามรณะสิ้นแล้ว) ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๑๓๑}

^{๑๒๕} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ ๓ หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

^{๑๒๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

^{๑๒๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

^{๑๒๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๘/๑๖๕.

^{๑๒๙} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ ๓ หน้า ๑๕๐.

^{๑๓๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๕/๖๗.

^{๑๓๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๕/๖๘

(๔) อริยสัจ ๔^{๑๓๒} – พระภิกษุใหม่ผู้อาพาธทั้งสอง (ข้อ ๓) ได้รับอานิสงส์ของการฟังธรรมของพระพุทธเจ้า จึงมีใจยินดีชื่นชมพระภาสิตของพระองค์ เกิดธรรมจักขุ หรือดวงตาธรรมที่ปราศจาก ราคะ โทสะ และโมหะ คือเห็นอริยสัจ ๔ และบรรลุโสดาปัตติมารค จึงเห็นแจ้งว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา”^{๑๓๓}

(๕) สัณญญา ๑๐ – พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่องสัณญญา ๑๐ แก่พระอานนท์^{๑๓๔} เพื่อให้พระอานนท์ไปสาธยายต่อพระคิริมานนท์ผู้อาพาธ “อานนท์ ถ้าเธอเข้าไปหาแล้วกล่าวสัณญญา ๑๐ ประการแก่คิริมานนท์ภิกษุ เป็นไปได้ที่การอาพาธของคิริมานนท์ภิกษุจะสงบระงับโดยฉับพลันเพราะได้ฟังสัณญญา ๑๐ ประการนี้”^{๑๓๕} สัณญญา ๑๐ นี้เป็นการพิจารณาปล่อยวางอารมณ์เพื่อให้เกิดปัญญา โดยการเข้าใจถึงความไม่เที่ยงของชั้นธ ๕ และร่างกายเต็มไปด้วยของไม่สะอาด เป็นทุกข์ มีโรคมาก ควรละ เลิกอกุศลกรรมทางจิตและอุปาทาน เพื่อสร้างความสงบ ความสิ้นแห่งตัณหา และหมั่นเจริญภาวนาเพื่อมรรคผลแห่งนิพพาน ร่างกายนี้เต็มไปด้วยของเน่าเสีย เป็นแหล่งของโรคมากมาย พระองค์ทรงตรัสให้พระภิกษุรู้สีกคล้ายกำหนดและเบื่อหน่าย “...ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมอึดอัด ระอา รังเกียจในสังขารทั้งปวง...”^{๑๓๖}

(๖) สติปัฏฐาน ๔ - พระอนรุทธะผู้อาพาธ^{๑๓๗} กล่าวต่อพระภิกษุสงฆ์จำนวนมากที่ไปเยี่ยม ถึงอานุภาพของการเจริญภาวนาสติว่า สามารถทำให้จิตใจเข้มแข็ง มีพลังที่จะต่อสู้กับโรคร้ายได้ จึงเป็นเหตุให้ทุกขเวทนาทางกายไม่ครอบงำจิต ดังที่ท่านอนรุทธะได้กล่าวว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย ผมมีจิตตั้งมั่นต้อยในสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ ทุกขเวทนาทางกายที่เกิดขึ้นแล้ว จึงไม่ครอบงำจิตอยู่ได้”^{๑๓๘}

๒.๒.๒ เป็นการอธิบายธรรมโดยไม่มีกลวิธีประกอบการสอน คือ ไม่มีการยกตัวอย่าง ไม่มีการอุปมาเปรียบเทียบ ไม่มีการเล่าเรื่อง แต่ทรงอธิบายพอเป็นสังเขปถึงคุณประโยชน์ขององค์ธรรมที่เป็นเครื่องเยียวยาความทุกข์โดยตรงและหนทางแห่งมรรคผล ในหลายพระสูตรจะพบว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสถามพระภิกษุอาพาธก่อนว่า เป็นผู้ปฏิบัติตนอยู่ในศีลหรือไม่ คือมีข้อบกพร่องในศีลหรือไม่ เพราะการอยู่ในศีลโดยไม่บกพร่องก็เหมือนกับการได้เข้าเฝ้าพระองค์ เพราะพระภิกษุผู้

^{๑๓๒} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ ๓ หน้า ๑๕๐.

^{๑๓๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๕/๖๘

^{๑๓๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ ๓ หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

^{๑๓๕} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘.

^{๑๓๖} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๓๑.

^{๑๓๗} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ ๓ หน้า ๑๕๑.

^{๑๓๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๐๘/๔๔๐-๔๔๑.

ปฏิบัติ ถึงพร้อมพรหมจรรย์ เป็นผู้มีความสะอาดทางใจและหมดซึ่งอกุศลธรรมทางจิต จึงหมดทุกข์ทางใจ แม้ว่าร่ายกายจะเจ็บป่วย จึงไม่ควรทรมานทรมาย สิ่งสำคัญคือการดำรงจิตให้สงบและมั่นคงเพื่อความหลุดพ้นและมรรคผลนิพพาน เมื่อพระองค์ได้คำตอบจากพระภิกษุอาพาธว่า ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ดำรงศีลดี พระองค์ก็ตรัสถึงองค์ธรรมเพื่อเยียวยาความทุกข์ (ดูรายละเอียดข้อ ๒.๒.๑ หน้า ๑๙๑-๑๙๓)

๒.๓ ประสิทธิภาพของการสื่อสารธรรมโอสถแบบธรรมาธิฐานต่อพระภิกษุอาพาธ – ได้ผลดี เพราะพระภิกษุอาพาธได้รับอานิสงส์จากการฟังพระสัทธรรม ความเข้าใจในองค์ธรรมของพระภิกษุและพระอริยสงฆ์ทำให้อาการอาพาธหายหรือบรรเทาได้ ดังเช่น เมื่อพระผัดคุณะอาพาธหนัก^{๑๙๙} พระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมและโปรดแสดงธรรมเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจต่อพระผัดคุณะ เมื่อมรณภาพแล้วยังมีอินทรีย์ผ่องใส เพราะจิตของท่านหลุดพ้นจากสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ อันเป็นอานิสงส์จากการฟังพระสัทธรรม

พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงอานิสงส์ของการฟังธรรมที่มีต่อพระภิกษุผู้อาพาธหนัก โดยเฉพาะในช่วงเวลาใกล้ตายว่ามี ๖ ประการ คือ^{๒๐๐}

๑. การได้ฟังธรรมเทศนาจากพระองค์ ทำให้จิตที่ยังไม่หลุดพ้น สามารถหลุดพ้นจากสังโยชน์เบื้องต่ำได้

๒. การได้ฟังธรรมเทศนาจากสาวกของพระองค์ ทำให้จิตที่ยังไม่หลุดพ้น สามารถหลุดพ้นจากสังโยชน์เบื้องต่ำได้

๓. การนิกรัตริกตรองในพระธรรมที่ได้ฟัง ได้เรียนมา ทำให้จิตที่ยังไม่หลุดพ้น สามารถหลุดพ้นจากสังโยชน์เบื้องต่ำได้

๔. ผู้ที่มีจิตหลุดพ้นจากสังโยชน์เบื้องต่ำแล้ว แต่จิตยังไม่อ่อนมหาพระนิพพาน แต่เมื่อได้เห็นพระองค์ ได้ฟังธรรมของพระองค์ จิตย่อมอ่อนเข้าหาพระนิพพาน

๕. ผู้ที่มีจิตหลุดพ้นจากสังโยชน์เบื้องต่ำแล้ว แต่จิตยังไม่อ่อนมหาพระนิพพาน และไม่มีโอกาสพบพระองค์ แต่ได้เห็นสาวกของพระองค์และได้ฟังธรรมจากสาวกผู้นั้น จิตย่อมอ่อนเข้าหาพระนิพพาน

๖. ผู้ที่มีจิตหลุดพ้นจากสังโยชน์เบื้องต่ำแล้ว แต่จิตยังไม่อ่อนมหาพระนิพพาน และไม่ได้พบเห็นสาวกของพระองค์ การนิกรัตริกตรองในพระธรรมที่ได้ฟัง ได้เรียนมา ทำให้จิตอ่อนเข้าหาพระนิพพาน

^{๑๙๙} ผัดคุณสูตร (ว่าด้วยพระผัดคุณะอาพาธ) - อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๖/๕๓๙-๕๔๓.

^{๒๐๐} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๖/๕๔๑-๕๔๒.

ดังนั้น การได้ฟังพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงเป็นธรรมโอสถนนานดีต่อผู้ป่วย เพราะเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับจิตใจ มีอานิสงส์แก่กล้าโดยเฉพาะกับผู้ป่วยระยะสุดท้าย ทำให้จิตใจสดชื่น คลายความกังวล หหมดความสงสัย และมีจิตน้อมนำไปสู่การละอกุศลธรรม จึงทำให้ร่างกายผ่องใสตามไปด้วย แม้ว่าจะไม่ได้ทำให้หายจากอาการป่วยได้ แต่ก็ทำจิตใจให้พร้อม สามารถรับมือกับความตายได้อย่างมีสติและกล้าหาญ จึงทำให้ร่างกายที่ป่วยหนักผ่องใสได้เหมือนเช่นที่เกิดกับท่านพระผัดคุณะ

เมื่อครั้งที่พระโมคัลลานะและพระกัสสปะอาพาธ พระพุทธเจ้าได้ตรัสให้พระอัครสาวกทั้งสองผู้เป็นพระโสดาบันตระหนักถึงองค์ธรรมชั้นสูง “โพชฌงค์ ๗” อันเป็นองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้และนิพพาน^{๔๑} ที่เป็นดังฉลากยาที่บอกวิธีการกินยาเพื่อให้หายจากโรคร้าย เพราะเป็นหลักปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้เป็นขั้นตอนที่จะช่วยนำพาผู้ปฏิบัติไปสู่มรรคผลและนิมิตติ เพื่อการหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง ทำให้จิตใจผ่องคลาย มีกำลังที่จะต่อสู้กับโรคร้ายได้ และหายจากอาการอาพาธได้เช่นเดียวกับกรณีของพระคิริมานนท์ที่หายจากอาพาธเมื่อได้ฟังองค์ธรรมเรื่องสัญญา ๑๐ จากพระอานนท์ ที่เป็นเช่นนี้เพราะผู้ที่ได้ศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม บำเพ็ญเพียรมาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานาน มีศรัทธาต่อพระรัตนตรัย เมื่อได้ฟังธรรมะ มีความเข้าใจในเนื้อหาของหลักคำสอน จึงมีความซาบซึ้งในคุณประโยชน์ของหลักธรรมนั้นอย่างถ่องแท้ จิตใจก็จะมีความเข้มแข็ง เพราะมีความเชื่อมั่นในแนวทางการปฏิบัติของตนว่าถูกต้องและเหมาะสมที่สุดที่จะนำไปสู่มรรคผลและพระนิพพานได้จริง จิตใจที่ปลอดโปร่ง มีอิสระ พ้นจากอกุศลธรรม ไม่มีการปรุงแต่ง มีความผ่องใส จึงไม่ถูกบีบคั้น ไม่มีความทุกข์ อีกทั้งยังมีสติสัมปชัญญะ เข้าใจและยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ จึงมีพลังที่จะต่อสู้กับความเจ็บป่วย จิตจึงไม่ถูกรอบงำจากทุกขเวทนาที่เป็นอยู่ จิตที่เข้มแข็งจะปรากฏในผู้มีคุณธรรมและมีศีลพร้อมที่หมั่นเจริญภาวนาอย่างสม่ำเสมอ อีกทั้งจิตใจของพระภิกษุเหล่านี้สะอาด พ้นจากกิเลสและตัณหา จึงปลอดจากโรคทางจิต หรือโรคทางวิญญาณ มีแต่โรคทางกายเท่านั้นที่เกิดขึ้นได้

ธรรมโอสถเพื่อเยียวยาความทุกข์และการหลุดพ้น อานิสงส์ของการฟังธรรม

ธรรมโอสถ	เนื้อหาสำคัญ	พระภิกษุผู้อาพาธ	ผล
ขั้น ๕/ ไตรลักษณ์	-ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาของขั้น ๕ เพื่อให้เกิดความปลงใน สังขาร ไม่ยึดติดในขั้น ๕ ให้	-พระวัชกาลิ ส.ช.(ไทย)๑๗/๘๗/๑๕๗.	-เข้าใจถ่องแท้ รู้แจ้งเห็น จริง แล้วฆ่าตัวตาย พระพุทธเจ้าตรัสว่าพระ วัชกาลิตายแล้ว ได้

^{๔๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๖/๑๒๙.

	เกิดความเบื่อหน่าย คลาย กำหนด และมีจิตหลุดพ้น	-พระอัสสชิ ส.ช.(ไทย)๑๗/๘๘/๑๖๓.	ปริณิพพาน
อายตนะภายใน ๖ ไตรลักษณ์	-อายตนะภายใน ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จึงไม่ควรยึดติด แต่ ควรหาทางละ เพื่อคลาย ความเห็นผิด และมีจิตเบื่อ หน่าย เพื่อการหลุดพ้น	-พระภิกษุใหม่ ผู้ อาพาธหนัก ๒ รูป ไม่ มีใครรู้จัก -รูปที่ ๑ ส.สพ.(ไทย)๑๘/๗๔/๖๖. -รูปที่ ๒ ส.สพ(ไทย)๑๘/๗๕/๖๘.	- เกิดดวงตาเห็นธรรม เห็น อริยสัจ ๔ บรรลุ โสดาบันติมรรค - เข้าใจถ่องแท้ หหมด ความถือมั่น จิตหลุดพ้น จากอาสวะ
สติปัฏฐาน ๔ (หมายเหตุ -พระ อนุรุทธะกล่าวต่อ พระภิกษุ)	-พิจารณาธรรมโดยการเจริญสติ การกำหนดที่ตั้งของการระลึก หรือ สติ ตามความเป็นจริงใน กาย เวทนา จิต และธรรม	-พระอนุรุทธะอาพาธ หนัก ส.ม.(ไทย)๑๙/๙๐๘/๔๔๐.	-พระอนุรุทธะกล่าวถึง คุณของการเจริญสติ ตั้ง จิตมั่นตามหลักสติปัฏ ฐาน ๔ ว่า แม้ร่างกายจะ เจ็บป่วย แต่สภาพจิตยัง ดี จึงมีความผ่องใส
โพชฌงค์ ๗	-องค์ธรรมขั้นสูงเกี่ยวกับปัญญา ของการตรัสรู้ เป็นปัญญาที่ช่วย ขจัดกิเลส ตัณหา ทำให้ใจ บริสุทธิ์ และเกิดความรู้แจ้งเห็น จริง จนนำไปสู่นิพพานได้ -ผู้ป่วยเมื่อได้ฟัง มีพลังทางใจที่ เข้มแข็ง ที่จะต่อสู้กับโรคร้าย เพราะตระหนักถึงคุณประโยชน์ ของการบำเพ็ญเพียรว่า ย่อมให้ มรรคผลในท้ายที่สุด จิตจึงเกิด ความสงบ ผ่อนคลาย เกิด	-พระพุทธเจ้าทรง พระประชวร และ โปรดให้พระมหาจุณ ทะสาธยายโพชฌงค์ ให้พระองค์ฟัง ส.ม.(ไทย)๑๙/๑๙๗/๑๓๐. -พระมหากัสสปะ อาพาธหนัก ส.ม.(ไทย)๑๙/๑๙๕/๑๒๘.	-ทรงหายขาดจากพระ ประชวร -หายขาดจากอาพาธ

	ปัญญา	-พระมหาโมคคัลลานะ อาพาธหนัก ส.ม.(ไทย)๑๙/๑๙๖/๑๒๙.	-หายขาดจากอาพาธ
สัญญา ๑๐ (หมายเหตุ - - พระพุทธเจ้าตรัส ต่อพระอานนท์ เพื่อให้พระอานนท์ สาธยายต่อพระคิริ มานนท์)	-สัญญา ๑๐ ประการ อันเป็น ความกำหนดหมาย , แนวความคิดความเข้าใจ สำหรับใช้กำหนดพิจารณาใน การเจริญกรรมฐาน	-พระคิริมานนท์ อาพาธหนัก อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๐/ ๑๒๘.	-หายขาดจากอาพาธ
อานิสงส์จากการ ฟังธรรม	-การได้ฟังธรรมของ พระพุทธเจ้า ทำให้จิตหลุดพ้น จากสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ	- พระผัดคุณะ อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๖/ ๕๓๙.	-มรณภาพแต่อินทรีย์ ๖ ของท่านผ่องใส

ข. เหตุผลของการอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า

การอธิบายธรรมโอสธเป็นการสื่อสารธรรมเรื่องความทุกข์และการดับทุกข์ ต่อผู้ฟังที่หลากหลายกลุ่มที่มีความต่างกันทั้งด้านภูมิหลัง ฐานะทางสังคม ภูมิปัญญา ที่มีจิตหรือนิสัย ความประพฤติที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้นการแสดงหลักธรรมของพระพุทธเจ้าจึงเป็นไปตามความเหมาะสมของผู้ฟังเป็นหลัก ทั้งในด้านเนื้อหาและวิธีการสั่งสอน ผู้ฟังจึงเป็นปัจจัยหลักของรูปแบบการอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐาน เพราะสะท้อนถึงระดับความเข้าใจในธรรมะของผู้ฟัง และปัญญาธิคุณของพระพุทธเจ้า เพราะพระองค์มีปฏิสัมภิทา คือทรงมีปัญญาแตกฉาน^{๑๔๒} ทรงมีเจโตปริยญาณ^{๑๔๓} คือ ทรงมีพระปรีชาในการรู้ใจผู้อื่น หายใจผู้อื่นได้ และทรงมีพุทธจักขุ^{๑๔๔} คือ ทรงหยั่งรู้

^{๑๔๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร :บริษัท เพชรรุ่งการพิมพ์ , ๒๕๕๐), หน้า ๑๙.

^{๑๔๓} เจโตปริยญาณ หมายถึงปรีชากำหนดรู้ใจผู้อื่นได้ คือ รู้ใจผู้อื่น อ่านความคิดของเขาได้ เช่นรู้ว่าเขากำลังคิดอะไรอยู่ ใจเขาเศร้าหมองหรือผ่องใส เป็นต้น - จาก ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๖/๙๑. เจริญธรรมที่ ๑ และดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.ส. (ไทย) ๙/๒๔๒-๒๔๓/๘๐-๘๑, ที.ส. (ไทย) ๙/๔๗๖/๒๐๘-๒๐๙.

^{๑๔๔} พุทธจักขุหมายถึง(๑)อินทรีย์ปรีชาญาณคือปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายคือรู้ว่าสัตว์นั้น ภูมิศรัทธาวิริยะสติสมาธิปัญญาแค่ไหนเพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อยมีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่(๒)อาสยานุสยญาณคือปรีชาหยั่งรู้อริยาศัย ความมุ่งหมาย สภาพจิตที่นอนอยู่(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๑/๑๒๔,๑๑๓/๑๒๖) ใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔. เจริญธรรมที่ ๒.

ถึงกิเลสของผู้สัวโลก และทรงรู้ว่าผู้้นั้นจะสามารถบรรลุผลขั้นใด พระองค์จึงทรงทราบว่า ต้องใช้วิธีการสื่อสารธรรมรูปแบบใดจึงจะเหมาะสมกับผู้ฟังที่สุด

๑. การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานและผู้ฟัง – พระพุทธเจ้าทรงใช้การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐาน เพราะเหมาะกับปุถุชน^{๑๔๕} พระพุทธโฆสเถระได้กล่าวถึงความหมายของ “ปุถุชน” โดยได้อธิบายว่า เป็นเพราะปุถุชนยังมีกิเลส ยังมีการปรุงแต่ง พัวพันอยู่ในกามคุณทั้ง ๕ มาก มีความประพฤติดันเป็นอกุศลธรรม ยังไม่รู้จักเครื่องจัดความไม่รู้ หรืออาคม เพราะไม่ได้ศึกษาหลักธรรมและไม่รู้จักการปฏิบัติตนตามแนวสติปัฏฐาน จึงไม่รู้จักการบรรลุด้วยการปฏิบัติ คือไม่มีอธิคม^{๑๔๖} และเนื่องจากมนุษย์ทั่วไปไม่ได้ยินไม่ได้ฟัง ไม่ได้เห็นพระอริยะหรือพระพุทธเจ้า จึงไม่มีความรู้ ไม่ได้ศึกษาพระธรรมคำสอนของพระองค์ ดังนั้นเพื่อที่จะทำให้นือความของการอธิบายธรรมของพระองค์แจ่มแจ้งขึ้น จึงทรงใช้ธรรมเทศนาแบบบุคคลาธิฐาน^{๑๔๗} ปุถุชนมี ๒ ประเภท คือ อัมธปุถุชน คือ คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต และ กัลยาณปุถุชนคือ คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว^{๑๔๘} ซึ่งเป็นคนที่มีศีลธรรม ประพฤติดีงาม มีจิตใจดงาม เอื้อเพื่อเพื่อแผ่ แต่ยังไม่จัดเป็นอริยบุคคล ผู้ฟังที่เป็นปุถุชนจากการศึกษานี้ได้แก่ (๑) พระภิกษุ และ (๒) ขรวาส การอธิบายธรรมโอสธจะเป็นการแสดงหลักคำสอนต่อพระภิกษุเป็นส่วนใหญ่ ส่วนผู้ฟังที่เป็นคฤหัสถ์จะมีหลายกลุ่ม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) ผู้ฟังที่เป็นพระภิกษุ – ได้แก่ พระภิกษุทั่วไปที่ไม่ใช่พระอริยสงฆ์ คือยังไม่เป็นอริยบุคคล (มี ๔ ระดับ คือ โสตาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์) แต่เป็นผู้ศึกษาและบำเพ็ญเพียรตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ในการอธิบายธรรมโอสธต่อผู้ฟังที่เป็นพระภิกษุ พระพุทธเจ้าทรงใช้คำ ใน ๒ ลักษณะ คือ (๑) ทรงใช้คำว่า “ภิกษุ, ภิกษุทั้งหลาย” เพราะเป็นการแสดงธรรมต่อพระภิกษุสงฆ์ทั่วไปที่ไม่ได้เจาะจงเฉพาะ (๒) การแสดงธรรมต่อภิกษุและภิกษุณีที่มีชื่อบอกแน่นอน ได้แก่ พระอุตตาริเถรี^{๑๔๙} พระอุทายี^{๑๕๐} พระมาลิกยะ^{๑๕๑} แม้ว่าพระภิกษุเหล่านี้จะเป็นสมณะในร่มกาสาวพัตร์ ผู้สละชีวิตแบบขรวาสและความสุขส่วนตัวเพื่อหาความสงบทางจิต แต่ระดับของความ

^{๑๔๕} ปุถุชน – คนที่มีกิเลสหนา ยังไม่หลุดพ้นจากคติทั้งปวง คนที่ปรุงแต่ง มีแต่ความเดือดร้อน เพราะยังกำหนด ติดใจ ลุ่มหลง พัวพันในกามคุณ ๕ เป็นผู้ที่ถูกนิรณ ๕ ปกคลุม มีธรรมจริยาต่ำ เป็นต้น- ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ม.ญ.อ. (ไทย) ๑๗/๑/๑/-/๙/๕๔-๕๕.

^{๑๔๖} ม.ญ.อ. (ไทย) ๒/๓๔.

^{๑๔๗} ม.ญ.อ. (ไทย) ๑๗/๑/๑/-/๙/๖๑.

^{๑๔๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๗/๓. เจริญธรรมที่ ๑.

^{๑๔๙} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๘/๗๘.

^{๑๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๒/๑๖๔.

^{๑๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๖๖/๑๓๓.

เข้าใจในคำสอนของพระพุทธเจ้ามีไม่เท่ากัน เพราะมีทั้งพระภิกษุใหม่และพระภิกษุที่มีพรรษามากแต่ยังไม่บรรลุธรรม คือ อาจมีกิเลสและค้นหาแบบปुरुชนได้ ดังนั้นในอธิบายธรรมโอสธ พระองค์จึงต้องมีการเปรียบเทียบให้เห็นความเหมือน/ความต่าง ให้เห็นถึงข้อดี/ข้อเสียอย่างชัดเจน ดังเช่น ทรงเปรียบว่าภิกษุผู้ติดลาภและความสรรเสริญ เหมือนกับสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อน^{๑๕๒} เพราะลาภสักการะเป็นของร้อน หยาดคาย นำมาแต่ทุกข์ เพื่อเป็นการเตือนสติให้พระภิกษุประพฤติตนให้เหมาะสมกับการเป็นผู้ทรงศีลผู้แสวงหาวิมุตติ เพื่อไฝหาความเจริญงอกงามในพระธรรมวินัย จึงต้องมีคุณธรรมที่เหมาะสมกับการเป็นพระภิกษุ หรือในกรณีของพระมาลुकยะ^{๑๕๓} ที่พระองค์ทรงเปรียบเทียบให้เห็นว่า เมื่อมีผู้ถูกลูกศรพิษยิงก็ต้องทำการรักษาโดยด่วน ผู้บาดเจ็บไม่ควรถามคำถามที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อการรักษาอาการ เหมือนกับที่พระองค์จะไม่ทรงตอบปัญหาที่ไม่ทรงตอบ หรืออพยากตปัญหา ๑๐ ประการ^{๑๕๔} เพื่อเป็นการเตือนสติให้พระมาลुकยะไม่ต้องเสียเวลากับการหมกมุ่นครุ่นคิดกับสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อการเจริญธรรมและการบรรลุธรรม

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่า การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้าปรากฏต่อพระอริยสงฆ์เช่นกัน แต่เป็นส่วนน้อย ดังเช่น พระอริยสงฆ์ผู้เป็น “เอตทัคคะ”^{๑๕๕} คือ “ผู้เป็นเลิศ” ได้แก่

(๑) พระอานนท์ผู้เป็นเลิศกว่าพระภิกษุทั้งปวง ๕ ประการ^{๑๕๖} คือ เป็นพหูสูต (ได้เรียนพุทธพจน์โดยตรงจากพระผู้มีพระภาค) เป็นผู้มั่งคั่ง (สามารถทรงจำพระพุทธพจน์ได้เป็นเลิศ) เป็นผู้มั่งคั่ง (จดจำที่มาของพระพุทธพจน์ได้หมดทุกบท) เป็นผู้มั่งคั่ง (เพียรเรียน เพียรสาธยาย เพียรทรงจำพระพุทธพจน์ และเพียรอุปัฏฐาก) และเป็นผู้เป็นอุปัฏฐาก พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสอธิบายเรื่องอภิชาติ ๖ จำพวกแก่พระอานนท์^{๑๕๗} เพื่อทรงอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาติตระกูลที่เป็นผลมาจากกรรมในอดีต และวิบากกรรมที่ได้รับในชาติปัจจุบัน เช่น มีโรคนมาก/โรคน้อย ตระกูลดี/ตระกูลต่ำ เป็นต้น และการปฏิบัติตนทั้งสุจริต/ทุจริตจะส่งผลว่า เมื่อตายไปแล้วจะไปเกิดในอบายมุขหรือสุคติ

^{๑๕๒} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖๔/๒๗๐-๒๗๑.

^{๑๕๓} จูฬมาลुकยสูตร (ว่าด้วยพระมาลुकยบุตร สูตรเล็ก) - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๖/๑๓๓-๑๔๑.

^{๑๕๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง ปัญหา ๑๐ ประการที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบ ในบทที่ ๓ หน้า ๑๒๕-๑๒๘.

^{๑๕๕} เอตทัคควรรค (หมวดว่าด้วยเอตทัคคะ) - อ.อ.ก. (ไทย) ๒๐/๑๘๘-๒๖๗/๒๕-๓๓.

^{๑๕๖} อ.อ.ก. (ไทย) ๒๐/๒๑๙-๒๒๓/๒๙.

^{๑๕๗} ฉฬภิกขาตีสสูตร (ว่าด้วยอภิชาติ ๖ จำพวก) - พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงอภิชาติ ๖ จำพวกแก่พระอานนท์ - อ.อ.ก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๓. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง อภิชาติ ๖ จำพวก ในบทที่ ๓ หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

โลกสวรรค์ นอกจากนี้เมื่อทรงอธิบายเรื่อง “สัญญา ๑๐” ได้ทรงตรัสถึงโรคและสาเหตุของโรค^{๕๘} เพื่อทรงชี้ว่าร่างกายมนุษย์เต็มไปด้วยทุกข์

(๒) พระสารีบุตรผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็น ผู้มีปัญญามาก^{๕๙} - พระพุทธเจ้าทรงตรัสคาถาต่อพระสารีบุตรว่า^{๖๐} พระภิกษุอยู่ในป่าควรเจริญคุณธรรมเรื่องความอดทนให้มาก และใช้ความเพียรเมื่อมีอาการเจ็บป่วย มีความหิว หรือรู้สึกร้อนรู้สึกหนาว

(๓) พระราธะผู้ได้รับการยกย่องว่า เป็นผู้ว่าง่าย และมีปฏิภาณแจ่มแจ้ง^{๖๑} พระราธะถามพระพุทธเจ้าว่า มารมีลักษณะอย่างไร พระองค์ทรงเปรียบเทียบอย่างสั้นว่า ชั้น ๕ คือมาร^{๖๒} พระองค์ทรงตรัสว่า “ราธะ เมื่อมีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีมาร มีผู้ทำให้ตายหรือมีผู้ตาย เพราะฉะนั้น เธอจึงเห็นรูปว่า เป็นมาร เป็นผู้ทำให้ตาย เป็นผู้ตาย เป็นโรค เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นเหตุเกิดแห่งของลำบาก”^{๖๓} ดังนั้นพระภิกษุควรรำลึกพึงตระหนักถึงสังขารธรรมนี้ เพราะความเห็นชอบเข้าใจในเรื่องชั้น ๕ จะนำไปสู่ความเบื่อหน่ายและคลายกำหนด จนนำไปสู่ความหลุดพ้นและสู่พระนิพพานในที่สุด และ “กุสุมุตระย่อมอยู่ประพาศพรหมจรรย์ที่ยังลงสู่นิพพาน มินิพพานเป็นจุดมุ่งหมาย มินิพพานเป็นที่สุด”^{๖๔}

การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้าต่อพระอริยสงฆ์ทั้ง ๓ องค์ เป็นการเปรียบเทียบที่กระชับ ไม่ต้องใช้ตัวอย่างแสดงมากมาย ไม่ต้องให้เหตุผลมากมาย แต่มีความกระชับชัดเจนในตัว เพราะพระอริยบุคคลเหล่านี้มีความเข้าใจองค์ธรรมอย่างดีอยู่แล้ว

๒) ผู้ฟังที่เป็นฆราวาส, คฤหัสถ์ - คือ บุคคลทุกคนทั่วไปที่ยังหลงใหลในกามคุณ ๕ ยังไม่สามารถละกิเลส ตัณหาได้ ดังนั้นในการอธิบายธรรมโอสธ พระองค์จึงต้องสื่อสารด้วยกลวิธีประกอบการสอน โดยทรงใช้การอธิบายอย่างละเอียด การยกตัวอย่างและเปรียบเทียบให้ผู้ฟังเห็นภาพที่สามารถเชื่อมโยงกับความรู้และประสบการณ์เดิมของตนได้ เพื่อสร้างความเข้าใจในหลักคำสอนที่พระองค์ต้องการเผยแผ่ ผู้ฟังที่เป็นคฤหัสถ์ในการศึกษานี้ได้แก่ (๑) พระราชาและราชวงศ์ คือ พระเจ้าปเสนทิโกศล^{๖๕} พระเจ้าอชาตศัตรู^{๖๖} โพธิราชกุมาร^{๖๗} และ เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร^{๖๘} (๒)

^{๕๘} ศิริมานันทสูตร (ว่าด้วยการหายอาพาธของพระศิริมานนท) - อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๐.

^{๕๙} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๘๙/๒๕.

^{๖๐} สารีบุตรสูตร (ว่าด้วยพระสารีบุตรกล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณ) - ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๗๓/๗๓๐.

^{๖๑} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๓/๓๐.

^{๖๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๗๐/๒๖๒.

^{๖๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๖๐/๒๕๓.

^{๖๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๖๐/๒๕๔.

^{๖๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๙/๔๖๓., ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖.

พราหมณ์ ได้แก่ สุภะโตเทยบุตร^{๑๖๖} ชานุสโสณิพราหมณ์^{๑๖๗} วาเสฏฐมานพ และ เสละพราหมณ์^{๑๖๘} (๓) ปริพาชก (นักบวชนอกพระพุทธศาสนา เป็นนักบวชนิกายหนึ่งที่นุ่งผ้าขาว) ได้แก่ มาคัณติยะ^{๑๖๙} สกุททายี^{๑๗๐} สกัณยปริพาชก^{๑๗๑} ทิฆนขปริพาชก^{๑๗๒} (๔) นิครนถ์ (นักบวชนอกพุทธศาสนาพวกหนึ่งมี นิครนถ์ นาฏบุตร เป็นเจ้าลัทธิ)^{๑๗๓} (๕) คหบดี คือ นกุลปิตาคหบดี และ (๖) ชายโรคเรื้อน คือ สุปป พุทธะ^{๑๗๔} แม้ว่าผู้ฟังที่เป็นคฤหัสถ์จะมีความแตกต่างเรื่องวรรณะ ชนชั้น ความรู้ และสถานภาพทางสังคม แต่มีลักษณะร่วมกัน คือ ยังไม่รู้จักหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่เข้าใจถึงแนวทางปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์ได้ด้วยตนเองตามหลักพระพุทธศาสนา โดยไม่ต้องอ่อนน้อมจากพระเจ้า หรือมีความรู้ในหลักธรรมของพระพุทธเจ้าน้อยมาก

การอธิบายธรรมโอสธต่อผู้คนที่มิถุมิหลังทางความเชื่อของลัทธิพราหมณ์ที่มีบทบาทอำนาจมาก พระพุทธเจ้าจึงทรงใช้วิธีการที่สัมพันธ์กับความรู้เดิมของผู้ฟัง แล้วจึงสอดแทรกหลักธรรมเพิ่มเติม เช่น ในมาคัณติยสูตร^{๑๗๕} พระพุทธเจ้าทรงอธิบายธรรมต่อมาคัณติยปริพาชก ให้เห็นภัยของกามคุณ ๕ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เพื่อให้มาคัณติยะคลายความกำหนัด จึงทรงอุปมาอุปไมยเรื่อง “กาม” กับ “ตา” เพื่อเปรียบเทียบให้เข้าใจถึงภัยของการลุ่มหลงในกามคุณเพราะผู้บริโภคมกามเหมือนกับคนตาบอด มาคัณติยะอยู่ในลัทธิที่เห็นว่า ควรเจริญตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทว่ากามคุณ ๕ เป็นสิ่งที่ควรขจัดออกจากชีวิต เพราะเปรียบเหมือนคนเป็นโรคเรื้อนที่ส่งกลิ่นเหม็น และพึงพอใจอยู่กับการเกาแผล การรมแผลด้วยไฟร้อน ก็เหมือนกับกามคุณและกิเลสที่แผดเผาจิตใจให้ครุกรุ่นด้วยความอยากไม่มีที่สิ้นสุด โดยที่พระองค์ทรงใช้เวลาในการอธิบายอย่างเป็นระบบ เพื่อให้มาคัณติยะที่ยังไม่รู้จักคำสอนของพระองค์ได้เข้าใจ โดยทรงเปรียบเทียบให้เป็นรูปธรรม ด้วยการแสดงลักษณะทางจิตใจ

^{๑๖๖} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๑๙/๗๔.

^{๑๖๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๔/๔๑๖.

^{๑๖๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๕/๖๑.

^{๑๖๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๑/๓๔๙.

^{๑๗๐} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๔/๒๖๑.

^{๑๗๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๖/๔๙๐.

^{๑๗๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๘/๒๕๖.

^{๑๗๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๗๖/๓๒๘.

^{๑๗๔} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๑๕/๖๑๘.

^{๑๗๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๑/๒๓๙.

^{๑๗๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑-๒๐/๑-๒๘.

^{๑๗๗} พุ.อ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๕.

^{๑๗๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๗/๒๔๕.

ที่เป็นนามธรรมแล้วเปรียบเทียบกับสภาพทางร่างกาย คือ การเป็นโรคซึ่งเป็นความทุกข์ทางกายที่เห็นเด่นชัดแล้วเทียบกับอันตรายจากการลุ่มหลงในกามคุณ เพื่อสร้างเข้าใจในสิ่งพระองค์ต้องการสื่อสารได้ง่ายกว่าการที่พระองค์จะทรงตรัสว่า กิเลส ตัณหา และกามคุณ ๕ เป็นสิ่งที่ต้องกำจัดออกจากชีวิต โดยไม่มีการอธิบายเปรียบเทียบให้เห็นชัด

๒. การอธิบายธรรมโอสถแบบธรรมาธิฐานและผู้ฟัง- ผู้ฟังมีลักษณะสำคัญ คือ เป็นผู้ที่สามารถรับรู้ถึงสภาวะธรรมได้โดยตรงที่เรียกว่า “อุคฆฏิตัญญู” อันหมายถึงบุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน เพียงแต่ยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น เปรียบเสมือนกับ “บัวพันน้ำ”^{๑๗๕} เพราะเป็นผู้ที่มีปัญญาเฉลียวฉลาด เมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า จึงเข้าใจในคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ดี จากการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าทรงอธิบายธรรมโอสถแบบธรรมาธิฐานต่อพระภิกษุอาพาธโดยตรง^{๑๗๖} ได้แก่ (๑) พระภิกษุทั่วไป คือ พระคิริमानนท์ พระผัดคุณะ พระภิกษุใหม่ผู้ไม่มีใครรู้จัก และ (๒) พระอริยสงฆ์ ผู้เป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า คือ พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอัสสชิ พระวัคกลี และพระอนูรุทธะ ผู้ฟังในที่นี้รวมถึงพระพุทธเจ้าด้วย เพราะเมื่อทรงพระประสูติ พระองค์ทรงโปรดให้พระมหาจุณทะสาธยายโพชฌงค์ ๗ ให้พระองค์ฟังเพื่อบรรเทาอาการอาพาธ^{๑๗๗}

แต่มีข้อยกเว้นที่พระองค์ไม่ได้แสดงธรรมต่อพระภิกษุอาพาธโดยตรง คือ (๑) กรณีของพระคิริमानนท์ผู้อาพาธ^{๑๗๘} พระองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องสัญญา ๑๐ ต่อพระอานนท์ก่อน และให้พระอานนท์สาธยายธรรมเรื่องเดียวกันต่อพระคิริमानนท์ (๒) กรณีของพระอนูรุทธะผู้อาพาธ^{๑๗๙} ได้กล่าวต่อพระภิกษุจำนวนมากที่มาเยี่ยมว่า เพราะการตั้งตนมีจิตมั่นและพิจารณาธรรมอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ แม้จะมีร่างกายที่เจ็บปวด แต่สภาพจิตนั้นยังดี จึงดูผ่องใส ดังนั้นผู้ฟังในการอธิบายธรรมโอสถแบบธรรมาธิฐานจึงเป็น “สมณะ” หรือ “นักบวช”^{๑๘๐} คือ ผู้ที่ละแล้วชีวิตทางโลกและหันเข้าหาทางธรรม เป็นผู้ระงับบาปและปฏิบัติธรรมเพื่อเป้าหมายของการเป็นพระอริยบุคคล^{๑๘๑} จึงมีความเข้าใจ

^{๑๗๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันหนังสือธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๔๓.

^{๑๗๖} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง การอธิบายธรรมโอสถแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า ในบทที่ ๓ หน้า ๑๔๘-๑๕๔.

^{๑๗๗} ตติยคิลานสูตร (ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๓) - ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๗/๑๓๐.

^{๑๗๘} คิริमानันทสูตร (ว่าด้วยการหายอาพาธของพระคิริमानนท์) - อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘-๑๓๓.

^{๑๗๙} พาหคิลานสูตร (ว่าด้วยพระอนูรุทธะอาพาธหนัก) - ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๐๘/๔๔๐-๔๔๑.

^{๑๘๐} “สมณโคตม” เป็นชื่อเรียกหนึ่งของพระพุทธเจ้า - พระพรหมคุณาภรณ์, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๙๗.

^{๑๘๑} อริยบุคคล เป็นผู้บรรลุธรรมพิเศษ ได้แก่ ๑. พระโสดาบัน ๒. พระสกทาคามี ๓. พระอนาคามี และ ๔. พระอรหันต์ - พระพรหมคุณาภรณ์, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๑๖.

ในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างดี มีความคุ้นเคยกับหลักคำสอนที่เป็นสภาวะธรรมและเป็นปรมัตถ์ที่เน้นถึงมรรคผลนิพพาน โดยเฉพาะพระอริยสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ จึงไม่จำเป็นต้องมีกลวิธีประกอบการสอน เพราะพระอริยสงฆ์เป็นผู้ที่สามารถละสังโยชน์ หรือกิเลสที่เป็นเครื่องผูกมัดที่เป็นเครื่องขัดขวางไม่ให้มนุษย์พ้นทุกข์ และเข้าถึงนิพพานได้^{๑๘๖} นอกจากนี้พระอริยสงฆ์ผู้อาวุโสในการวิจัยนี้ยังเป็นพระสาวกสำคัญของพระพุทธเจ้าผู้เป็นเลิศในด้านต่าง ๆ (เอตทัคคะ) ได้แก่

๑) พระมหาโมคคัลลานะ – พระอัครสาวกเบื้องซ้าย^{๑๘๗} และพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ และเป็นเอตทัคคะด้าน “อิทธิฤทธิ์” ^{๑๘๘} คือ มีฤทธิ์อิทธิฤทธิ์มาก ตัวอย่างเช่น ท่านใช้ฤทธิ์ปราบมารใน มารตชฌนียสูตร^{๑๘๙} ท่านเป็นพระอัครสาวก เพราะท่านเป็นเลิศด้วยคุณทั้งปวงพร้อมความวิเศษ มีปัญญาและสมาธิ และถึงพร้อมด้วยอิทธิฤทธิ์ และได้รับการยกย่องควบคู่กับพระสารีบุตรอัครเบื้องซ้ายจากพระพุทธเจ้าว่า “...สารีบุตรเปรียบเหมือนผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว สารีบุตรยอมแนะนำในโศดาปัตติผล โมคคัลลานะยอมแนะนำในประโยชน์ที่สูงสุด...”^{๑๙๐}

๒) พระมหากัสสปะ – พระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์ และเป็นเอตทัคคะด้าน “ถิรอุตม”^{๑๙๑} พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ท่านพระมหากัสสปะเป็นผู้มีก่น้อย ถึงพร้อมแห่งความสันโดษ กล่าวคือ ท่านเป็นผู้สันโดษด้วยจีวร ผู้สันโดษด้วยบิณฑบาต ผู้สันโดษด้วยเสนาสนะ ผู้สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ภิกษุทั้งหลายควรเอาแบบอย่าง^{๑๙๒} และท่านมหากัสสปะได้เป็นประธาน ในการทำปฐมสังคายนารวมวินัยที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา แห่งภูเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ โดยท่านทำหน้าที่ซักถามเกี่ยวกับพระธรรมวินัย^{๑๙๓}

^{๑๘๖} พร รัตนสุวรรณ, **พระอริยบุคคล**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๘), หน้า ๒.

^{๑๘๗} พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “...เรามีสาวกคู่หนึ่งเป็นคู่เลิศคู่เจริญชื่อว่าสารีบุตรและ โมคคัลลานะ” – เวฬุลลปัณฑสูตร (ว่าด้วยภูเขาเวฬุลละ) – ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๓/๒๓๑.

^{๑๘๘} พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “มหาโมคคัลลานะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้มีฤทธิ์มาก” – เอตทัคควรรค(หมวดว่าด้วยเอตทัคคะ) – อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๐/๒๕.

^{๑๘๙} มารตชฌนียสูตร (ว่าด้วยการคุกคามของมาร) – ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๖/๕๔๕.

^{๑๙๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๒/๔๑๗.

^{๑๙๑} พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “มหากัสสปะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้ทรงธุดงค์และ สรรเสริญคุณแห่งธุดงค์” – เอตทัคควรรค(หมวดว่าด้วยเอตทัคคะ) – อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๑/๒๕.

^{๑๙๒} สันตุฏฐสูตร (ว่าด้วยความสันโดษ) – ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๔-๑๔๕/๒๓๓-๒๓๔.

^{๑๙๓} พระครูกลยาสิทธิวิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม/พรหมอยู่), **เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๕.

๓) พระอัสสชิ - พระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์ แม้ว่าท่านไม่ได้รับการยกย่องให้เอตทัคคะ แต่ท่านเป็นพระภิกษุที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา เพราะท่านคือหนึ่งในปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ผู้ที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก และท่านเป็นบุตรของพราหมณ์คนหนึ่ง ในจำนวนพราหมณ์ทั้ง ๗ คนผู้ทำการพยากรณ์อนาคตให้กับเจ้าชายสิทธัตถะ นอกจากนี้ท่านยังเป็นพระอาจารย์ของพระสารีบุตร^{๑๕๔} ท่านเป็นผู้ที่น่าเลื่อมใส เพราะมีปัญญา ไม่โอ้อวด มีกิริยามารยาทเรียบร้อย

๔) พระอนรุทธะ - พระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์ ผู้เป็นเอตทัคคะด้าน “ทิพยจักขุ” (ตาทิพย์)^{๑๕๕} ด้วยอภิญญา คือมีความรู้พิเศษอันเป็นมรรคผลจากการบำเพ็ญเพียรผลของการมีตาทิพย์ ทำให้ท่านเป็นผู้เข้าฌานในช่วงที่พระพุทธเจ้าทรงเข้าฌาน จึงทำให้ท่านรู้ว่าพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วหรือยัง^{๑๕๖}

๕) พระวักกลี - พระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์ ผู้เป็นเอตทัคคะด้าน “สัทธาธิมุต” ^{๑๕๗} ผู้เป็นเลิศทางน้อมใจไปด้วยศรัทธา มีศรัทธาแรงกล้ากว่าคนอื่น ๆ ในขณะที่คนอื่น ๆ ต้องเจริญศรัทธาให้มากขึ้น ส่วนของพระวักกลีต้องลดลง^{๑๕๘}

การอธิบายธรรมโอสถแบบธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า จึงมีต่อพระภิกษุธรรมดาและพระภิกษุผู้เป็นอริยสงฆ์ คือ สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และเป็นพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า เพราะเป็นผู้มีอภินิหารมากกว่าสาวกอื่น ๆ (พระมหากัสสปะ พระอัสสชิ พระอนรุทธะ พระวักกลี) โดยที่พระโมคคัลลานะ นอกจากท่านเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านนับเป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้าด้วย (ควบคู่กับพระสารีบุตร) เพราะดำรงอยู่ในความเป็นเลิศด้วยคุณทั้งปวง พร้อมด้วยพิเศษ เพราะบรรลุมรรคมีอันอกุญฺเฐในสมาธิ ด้วยการประพาสดีชอบ และการบำเพ็ญเพียรตลอดกาล ด้วยความแน่วแน่ จึงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอภินิหาร เพราะกระทำเหตุมาดียิ่ง ทั้งนี้เพื่อความสมบูรณ์แห่งธรรมอันเป็นเครื่องตรัสรู้ (โพธิปักขิยธรรม)^{๑๕๙} การอธิบายธรรมโอสถต่อพระภิกษุเหล่านี้จึงไม่ต้องมีกลวิธี

^{๑๕๔} สารีปุตตเถราปทาน (ประวัติในอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระ) - ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๖๙-๓๗๐/๕๗.

^{๑๕๕} พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “อนรุทธะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้มีตาทิพย์” - เอตทัคควรรค (หมวดว่าด้วยเอตทัคคะ) - อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๑/๒๕.

^{๑๕๖} มหาปรินิพพานสูตร - เรื่องพุทธปรินิพพาน - ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๙-๒๒๒/๑๖๗-๑๖๘.

^{๑๕๗} พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “วักกลีเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา” เอตทัคควรรค ทุติยวรรค หมวดที่ ๒ - อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๘/๒๗.

^{๑๕๘} ธรรมสภา, อสติมหาเถระสาวก ๘๐ พระอรหันต์, (กรุงเทพมหานคร :สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗๙.

^{๑๕๙} ธรรมสภา, อสติมหาเถระสาวก ๘๐ พระอรหันต์, (กรุงเทพมหานคร :สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๔), หน้า ๒-๓.

ประกอบการสอน และได้ผลดีเพราะความรำลึก ตั้งมั่นในพระธรรมวินัยและความศรัทธาต่อหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าว่าเป็นหนทางแห่งมรรคผล จึงเกิดพลังทางจิต มีกำลังที่จะต่อสู้กับโรคทางกายได้ดี

ลักษณะสำคัญการอธิบายธรรมโอสถของพระพุทธเจ้า

		บุคคลาธิฐาน	ธรรมาธิฐาน
ลักษณะสำคัญ			
	๑. โรค	๑.โรคทางใจ	๑.โรคทางกาย
	๒.วิธีการสื่อสาร	๒.ภาษาที่ทำให้เห็นภาพ (configurative language) และเป็นรูปธรรม อันเป็นการจูงใจผู้ฟังให้เห็นถึงข้อดี/ข้อเสียในสิ่งที่ทรงแสดงและเข้าใจในหลักธรรมได้ชัดเจนขึ้น -มีกลวิธีประกอบการสอน - การอุปมาอุปไมย - การยกตัวอย่าง - การเล่าเรื่อง -การพันทุกระดับโลกียะ	๒. ภาษาธรรม – -ไม่มีกลวิธีประกอบการสอน - อธิบายธรรมโดยธรรม - ไม่มีการยกตัวอย่าง - ไม่มีการอุปมาอุปไมย - ภาษาปรมัตถ์ที่เน้นการหลุดพ้นและเข้าถึงพระนิพพาน - การพันทุกระดับ “โลกุตระ”
เหตุผลที่ทรงใช้			
	๑. ผู้ฟัง	๑. ปุณฺณ -พระภิกษุทั่วไป -คฤหัสถ์	๑. พระภิกษุ -พระภิกษุทั่วไป -พระอริยสงฆ์
	๒. ความเข้าใจ	๒. มีน้อย หรือไม่มีเลย	๒. ดี/ดีเลิศ

	หลักการ	
--	---------	--

ค.จุดมุ่งหมายของการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า

พระองค์ทรงตรัสอธิบายให้ผู้ฟังทั้งพระภิกษุและคฤหัสถ์ได้ตระหนักถึงความจริงของชีวิตที่มีการเกิด ตั้งอยู่ และดับไปเหมือนกันทุกชีวิต ดังนั้นชีวิตจึงต้องมีการเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา โดยทรงมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเข้าใจ ยอมรับทุกข์ของชีวิตและวิธีการดับทุกข์ ดังต่อไปนี้

๑. การเข้าใจทุกข์และชั้น ๕ - ชีวิตเป็นองค์ประกอบของชั้น ๕ ที่มีปัจจัยหลักคือ รูป และนาม^{๒๐๐} หรือร่างกายกับจิตใจ และธาตุ ๔^{๒๐๑} ที่มีลักษณะไม่คงทน มีความเสื่อมโทรม แตกสลายได้ ตามหลักไตรลักษณ์ จึงมีการแปรเปลี่ยนตลอด ทุกข์จึงเกิดขึ้นเพราะการไม่ยอมรับสภาพที่ต่างจากเดิม ไม่ว่าจะเป็นทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ โรคของชีวิตจึงมีทั้งโรคทางกายและโรคทางใจ ร่างกายของมนุษย์เป็นแหล่งของโรค “กายนี้เป็นดุจโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นสิ่งคับแคบ เป็นสิ่งเปื่อยเน่า”^{๒๐๒} มนุษย์จึงมีโรคทางกายเป็นปกติ เช่น โรคที่เกิดตามวัย หรือโรคที่เกิดจากการขาดสารอาหาร โรคระบาด เป็นต้น แต่ยังมีโรคทางจิตใจ (โรคทางใจ โรคทางวิญญาณ) อันเป็นโรคทางวิญญาณที่เกิดจากอกุศลธรรม เช่น กิเลส ตัณหา ราคะ โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลง) ทำให้ชีวิตติดพันอยู่ในกามคุณ ๕ เกิดอุปาทานยึดติดในชั้น ๕ และเป็นทุกข์ ส่งผลให้จิตใจหม่นหมอง คิดไม่ดี จึงไม่เกิดปัญญา และกลายเป็นทุกข์แสนสาหัส เช่น โรคอกหักจนคิดสั้น เพราะทุกข์ที่ต้องพลัดพรากจากคนรัก หรือ โรคเครียดที่เกิดจากความงามทางกายที่เสื่อมสภาพไปตามวัย ทำให้รับกับสภาพไม่ได้ จนต้องหาหนทางต่ออายุความอ่อนเยาว์ด้วยการศัลยกรรมเสริมแต่ง แต่อาจเกิดความผิดพลาดจนเสียรูปลักษณะได้ หรือโรคอิจฉาริษยาผู้อื่น ไม่อยากให้ผู้อื่นดีกว่าตน ไม่อยากให้ผู้อื่นมีความก้าวหน้ากว่าตน ทำให้จิตใจหม่นหมองขุ่นมัว เต็มไปด้วยอาสวะ ทำให้ชีวิตเป็นทุกข์อยู่เรื่อยไป โรคทางจิตใจที่เกิดขึ้นส่วนหนึ่งเป็นเพราะการไม่รู้วิธีการรักษาจิตให้มีความสุข ไม่รู้วิธีการปฏิบัติไม่ให้จิตมีปฏิกริยาต่อสิ่งที่มากระทบโดยง่าย สภาพจิตที่ไม่มีความสุขสมบูรณ์ส่งผลให้การทำงานมีความบกพร่อง กลายเป็นจิตที่ยึดติดและเศร้าหมอง ซึ่งเป็นจิตที่ไม่มีคุณภาพ

^{๒๐๐} “..ปรมตโก สนิพพาน ปญจกชนธตถ ราสโต ขนธตถ สมาสตวา อุตโต ตีตาพเกทณ -ในเรื่องนั้น ปรมตถสัจจะ คือ ชั้น ๕ และพระนิพพาน อนึ่ง ความหมายของคำว่า “ขนธ”- พระธรรมบาลเถระ, **สังขสังเขป**, แปลและอธิบาย โดย พระคันธสาราภังค์, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๑. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “ชั้น ๕” ในบทที่ ๓ หน้า ๕๕-๖๘.

^{๒๐๑} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “ธาตุ ๔” ในบทที่ ๓ หน้า ๕๙, ๗๑.

^{๒๐๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๘/๒๕๖.

การยึดมั่นอุปาทานในชั้น ๕ ทำให้เกิดทุกข์ ดังเช่นพุทธพจน์ที่ว่า การปรากฏแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และการปรากฏของปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) และวาโยธาตุ (ธาตุลม) ทำให้เกิดทุกข์ อีกทั้งยังเป็นที่ตั้งอยู่ของโรค รวมทั้งการเกิดของชรา (ความแก่) ความเสื่อมไปแห่งอายุ และมรณะ (ความตาย การแตกสลายของชั้น ๕)^{๒๐๓} ทุกข์ที่เกิดจากชั้น ๕ นั้นเป็นเพราะตัณหา ๓ ที่ทำให้เกิดความพึงพอใจและความกำหนัด^{๒๐๔} ตัณหา ๓ ได้แก่ (๑) กามตัณหา-ความอยากหรือความไม่อยากใน รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส. (๒) ภวตัณหา-ความอยากเป็น และเมื่อเป็นแล้วจะยึดติดแน่น ไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลง (๓) วิภวตัณหา คือ ความไม่อยากเป็น ซึ่งล้วนแต่เป็นอาการทางจิตที่ทำให้จิตใจเกิดอาการยึดติด เมื่อไม่ได้ดังที่หวังจิตเกิดอาการแปรปรวน ตื่นรน กระวนกระวาย เป็นทุกข์ นอกจากนี้ร่างกายและจิตยังมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น เพราะต่างเป็นส่วนหนึ่งของชั้น ๕ ในชีวิตมนุษย์ และยังส่งผลซึ่งกันและกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ความทุกข์ หรือ โรค จึงมีการส่งผลถ่ายทอดกันไปมาทั้งทางร่างกายและจิตใจ เช่นเดียวกับความไม่มีทุกข์ หรือการปลอดโรคก็เกิดได้ทั้งจากร่างกายและจิตใจและส่งผลกระทบซึ่งกันและกัน

การแสดงธรรมเรื่องชั้น ๕ และธาตุ ๔ ของพระพุทธเจ้าจึงมุ่งเน้นให้ผู้ฟังได้พิจารณา ว่าควรเบื่อหน่าย ไม่ควรยึดติดในร่างกายนี้ โดยการเปรียบว่า ร่างกายนี้คือ โรค เป็นที่ตั้งแห่งโรค เป็นเหมือนหัวผีที่มีแต่ของเน่าเสีย ส่งกลิ่นเหม็น เป็นทุกข์อย่างยิ่ง และเปรียบได้กับมารที่สามารถคร่าชีวิตได้ จึงควรละการยึดติดกับร่างกาย ละความพอใจ เมื่อรู้จักทุกข์และเข้าใจทุกข์ ก็จะนำไปสู่การยอมรับทุกข์และการหาวิธีการดับทุกข์ต่อไป

๒. การยอมรับทุกข์ของชีวิต - พระพุทธเจ้าทรงทรงตรัสเน้นว่า “ความเจ็บป่วย โรคภัยไข้เจ็บเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต”- ดังเช่น ใน สุขุมาสสูตร^{๒๐๕} ฐานสูตร^{๒๐๖} พระองค์ทรงอธิบายให้เห็นเด่นชัดว่า มนุษย์ทุกผู้ทุกคน ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะ วรรณะใดก็ตามต่างอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติของ การเกิด แก่ เจ็บ และตาย ไม่มีข้อยกเว้น ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นคนสามัญธรรมดา หรือ พระราชา ไม่ว่าจะเป็นปุถุชนธรรมดาผู้ที่ไม่เคยได้สดับฟังพระธรรมคำสอนของพระองค์ หรือพระอริยสาวกผู้มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะและกามตัณหา ต่างต้องประสบกับความเจ็บป่วยด้วยกันทั้งสิ้น แม้แต่พระองค์เองก็มีอาจ

^{๒๐๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๐/๔๓. และ ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๒๐/๒๑๑.

^{๒๐๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๑/๔๔.

^{๒๐๕} “...ปุถุชนทั้งหลายมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา มีความแก่เป็นธรรมดาและมีความตายเป็นธรรมดา เป็นอยู่ตามสภาวะ...”- อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๙/๒๐๐.

^{๒๐๖} “...สัตว์ทั้งหลาย มีความแก่ มีความเจ็บและความตายเป็นธรรมดา ย่อมเป็นไปตามธรรม...”- อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๓.

หลักพันความจริงที่ว่า สังฆาย่อมมีการโรยราและดับสิ้น ดังพระพุทฺธพจน์ที่ปรากฏใน “ฐานสูตร” ที่ทรงตรัสต่อพระภิกษุว่าด้วยฐานะที่มนุษย์ทุกเพศทั้งสตรี หรือบุรุษ ไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์ หรือบรรพชิต ก็ตามควรพิจารณาสังจธรรมของชีวิต ๕ ประการ ได้แก่^{๒๐๗}

๑. เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้
๒. เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้
๓. เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้
๔. เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น
๕. เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

การไม่ตระหนักถึงความจริงว่าชีวิตมีความเจ็บป่วยได้ตลอดเวลา เพราะมีความมัวเมาในความไม่มีโรค จึงเป็นเหตุให้มีความประพฤติดันเป็นอกุศลทั้งทางกาย วาจา ใจ และเกิดเป็นทุกข์ หากสามารถละความมัวเมานี้ได้ โดยการพิจารณาอยู่เสมอ ๆ ว่า ความเจ็บป่วยเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต ที่ทุกคนไม่สามารถก้าวพ้นไปได้ ก็จะสามารถละความกำหนด ละความพึงพอใจในสิ่งที่ชอบ หรือในสิ่งที่คิดว่าดี คิดว่าถูกต้องจึงจะสามารถลดอกุศล ละทุจริตได้ และลดความยึดติดในรูปนาม ในร่างกายได้ ทุกข์ก็จะหายไป และควรพึงระลึกอยู่เสมอว่า แม้วันนี้ร่างกายจะไม่มีโรคภัยเบียดเบียน แต่ควรอยู่ในความไม่ประมาทเสมอ เพราะอาจจะมีโอกาสเจ็บป่วยได้ในอนาคต^{๒๐๘} ซึ่งนับเป็นภัยในอนาคตอย่างหนึ่งที่พระภิกษุและคฤหัสถ์ควรระมัดระวัง เพราะร่างกายนี้เป็นพาหนะของจิต เป็นฐานของการปฏิบัติธรรม การมีสุขภาพที่ดีจึงสำคัญต่อการบำเพ็ญเพียร

๓. การดับทุกข์ของชีวิต – ธรรมโอสธ^{๒๐๙} หรือ ธรรมะ หลักคำสอนของพระพุทธเจ้ามีลักษณะเป็น “ยาเยียวยาความทุกข์” ทั้งทางร่างกายและจิตใจ เพราะเป็นคำสอนที่มุ่งเน้นให้ผู้ฟังได้รู้จักถึงทุกข์ ถึงสาเหตุของทุกข์ การพ้นทุกข์และวิธีการดับทุกข์ หลักคำสอนสำคัญของพระพุทธเจ้าในงานวิจัยนี้ ได้แก่ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ สติปัฏฐาน ๔ โพชฌงค์ ๗ สัมมัตถิยา ๑๐

๔. ความมีโรคไปสู่ความไม่มีโรค – ความไม่มีโรค หรือการปราศจากทุกข์ หมายถึง การปลอดจากโรคทางใจที่มีกิเลสและตัณหาเป็นตัวการสำคัญ เป็นจุดหมายหลักของการอธิบายธรรม

^{๒๐๗} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๑๐๑-๑๐๒.

^{๒๐๘} “...บัดนี้ เรามีอาหารน้อยมีโรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรก็จริง ถึงกระนั้นก็ยังมิสมัยที่พยาธิจะถูกต้องกายนี้ได้...” พุทธินานคตถยสูตร - อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๘/๑๔๐.

^{๒๐๙} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง ธรรมโอสธ ในบทที่ ๓ หน้า ๘๑ - ๑๐๔.

โอสถของพระพุทธเจ้าทั้งแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐาน พระพุทธเจ้าได้ทรงเริ่มตั้งแต่การอธิบายเรื่องชีวิตของมนุษย์ว่า คือ องค์ประกอบของขันธ์ ๕ คือ รูปและนาม และธาตุ ๔ (ดิน น้ำ ลม ไฟ) ชีวิตของมนุษย์จึงมี ๒ ส่วนคือ ร่างกายและจิตใจ ที่มีความสัมพันธ์กันและส่งผลกระทบซึ่งกันและกัน และยังตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ชั่วขณะ และดับไป ชีวิตจึงมีการเกิด แก่ เจ็บ และตาย ความเสื่อมสภาพของร่างกายเป็นเรื่องปกติ การรู้เท่าทันเรื่องรูปนามนี้ จะทำให้เข้าใจและยอมรับลักษณะความไม่เที่ยงของรูปลักษณ์ และลดการยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นของตน เป็นของแน่นอน

โรคกับมนุษย์เป็นสิ่งคู่กัน ร่างกายเป็นที่ตั้งของโรค เพราะองค์ประกอบภายในที่มีแต่ของไม่สะอาด ไม่งาม สามารถติดโรค และเจ็บป่วยได้ จนกลายเป็นโรคทางกาย ซึ่งจะส่งผลให้เกิดโรคทางใจ จากสภาพร่างกายที่อ่อนแอทำให้จิตใจหดหู่เศร้าหมอง ไม่มีกำลัง โรคทางกายเป็นโรคที่มองเห็นได้ชัดและสามารถทำการรักษาได้ด้วยการรักษาจากแพทย์ และการกินยา แต่โรคทางใจ เป็นโรคทางวิญญาณซึ่งมองเห็นไม่ได้ เพราะเป็นโรคอาการทางจิตที่มีกิเลสและตัณหาเป็นตัวการสำคัญ ทำให้ลุ่มหลงอยู่ในกามคุณ ๕ และเข้าใจผิดว่าเป็นความสุข แต่แท้จริงความสุขนั้นเป็นความสุขชั้นต่ำที่ไม่คงทนเทียบไม่ได้กับความสุขชั้นโลกุตระอันเป็นความสุขทิพย์ที่เต็มเต็มจิตใจให้อิ่มเอิบ สงบ สะอาด สดใส และมีพลัง โรคทางใจไม่อาจใช้การรักษาจากหมอทั่วไป หรือการกินยาได้ แต่สามารถรักษาให้หายด้วยธรรมะของพระพุทธเจ้าที่ช่วยระบายออกกิเลสและตัณหาออกจากจิต ช่วยสร้างภูมิคุ้มกันให้กับจิตให้มีสติไม่ลุ่มหลงไปกับโลภะ โทสะ โมหะที่เข้ามากระทบอารมณ์ ช่วยทำให้เกิดปัญญาในการพิจารณาจิตและอารมณ์ของตน และไม่คล้อยตามไปกับสิ่งกระตุ้นเร้าภายนอกที่เข้ามากระทบอายตนะ

“ความไม่มีโรค เป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง บรรดาทางทั้งหลายอันให้ถึงอมตธรรม ทางมีองค์ ๘ เป็นทางอันเกษม”^{๒๑๐} พุทธพจน์นี้เป็นปรมัตตัจจธรรมที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของชาวพุทธ ความเป็นจริงของชีวิตคือ ทุกชีวิตล้วนมีโรค โดยเฉพาะโรคทางใจ ที่ทำให้ชีวิตตกอยู่ในอกุศลธรรม ดังนั้นธรรมะของพระองค์จึงช่วยสร้างความแข็งแกร่งให้กับจิต ด้วยการล้างพิษทางจิตให้มีความสะอาด คือเอาโรคทางใจออกจากร่างกาย และปฏิบัติตนตามแนวทางมรรคอันมีองค์ ๘ ซึ่งจะก่อให้เกิดมรรคผล คือ การไม่มีโรค (การปราศจากทุกข์) หรือหากมีก็มีโรคน้อย มีโรคเบาบาง “ความไม่มีโรค” ความสำเร็จที่มาจากการมุ่งมั่นและการฝึกฝนบำเพ็ญเพียรภาวนาอย่างไม่ย่อท้อและจริงจัง เป้าหมายนี้จึงไม่ใช่เป้าหมายที่เป็นไปไม่ได้ พระองค์ทรงตรัสเตือนให้ผู้ฟังได้ระลึกเสมอว่า ความมีโรคเป็นเรื่องปกติ แต่ความเข้าใจความมีโรคเป็นสิ่งที่ต้องฝึกหัด เพราะไม่ใช่เพียงแค่คำพูดสวยหรูดูดี แต่เต็มไปด้วยความหมายที่ต้องการการพิจารณาอย่างจริงจัง ดังที่มาคณติยะปริพาชกเคย

^{๒๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๖/๒๕๔.

ได้ยืนอาจารย์ของตนกล่าว อมตวาจาว่า ความไม่มีโรค เป็นลาภอันประเสริฐ แต่เหล่าปรีพาชกก็หาได้เข้าใจความหมายที่แท้จริงไม่

การเข้าถึงความไม่มีโรค ไม่ได้หมายความว่าผู้นั้นจะปลอดจากการเจ็บไข้ได้ป่วย เพราะสังขารนั้นไม่เที่ยง ร่างกายนั้นเป็นรังของโรค แม้แต่พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอริยะ ทรงตรัสรู้อุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นผู้ซึ่งปราศจากกิเลสตัณหาโดยสิ้นเชิง ทรงละแล้วซึ่งกามคุณทั้ง ๕ พระองค์จึงทรงเป็นผู้ที่เข้าถึงความไม่มีโรคอย่างแจ่มแจ้ง พระองค์ก็ต้องประจักษ์ด้วยโรคดังเช่นปุณณคนธรรมา เมื่อเข้าสู่วัยชราพระวรกายของพระองค์ก็มีความเปลี่ยนแปลง ดังที่พระอานนทกล่าวว่า “...บัดนี้พระฉวีวรรณของพระผู้มีพระภาคไม่บริสุทธ์ผุดผ่องเหมือนเมื่อก่อน พระอวัยวะทุกส่วนก็เหี่ยวเย็นเป็นเกลียว พระวรกายก็ค่อมไปข้างหน้า และพระอินทรีย์ทั้งหลาย คือ จักขุนทรีย์ โสदनทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ ก็ปรากฏแปรเปลี่ยนไป”^{๒๑๑} พระองค์ทรงตรัสตอบว่า “...จริงอย่างนั้น อานนท ความแก่มีอยู่ในความเป็นหนุ่มสาว ความเจ็บไข้มีอยู่ในความไม่มีโรค ความตายก็มีอยู่ในชีวิต ผิพรรณไม่บริสุทธ์ผุดผ่องเหมือนเมื่อก่อน อวัยวะทุกส่วนก็เหี่ยวเย็นเป็นเกลียว กายก็ค่อมไปข้างหน้า ...อินทรีย์ทั้งหลาย...ก็ปรากฏแปรเปลี่ยนไป”^{๒๑๒} พุทธพจน์นี้ชี้ถึงสัจธรรมของชีวิตว่า ทุกชีวิตต้องโรยรา ไม่อาจหยุดรั้งความชรา มีความเสื่อมโทรมร่างกายอันเป็นธรรมดา แม้แต่พระองค์ซึ่งปลอดจากโรคทางใจ ไม่มีอาสวะหลงเหลืออยู่ในจิต มีแต่จิตประภัสสร หรือจิตอันบริสุทธ์ ผ่องใส จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีโรค แต่ก็ยังมีความเจ็บป่วยทางร่างกายเป็นธรรมดา ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสถึง “ความไม่มีโรค” ว่าเป็นลาภอันยิ่งใหญ่ อันมหาศาลมากกว่าทรัพย์สินใด ๆ เพราะเป็นสภาวะของการปราศจากทุกข์ โดยเฉพาะทุกข์ทางใจ คือหมดสิ้นอกุศลธรรมในจิต มีแต่ความสว่างไสว

การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธทั้งแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานเจ้ามินัยถึงความไม่มีโรค หรือการหมดทุกข์ใน ๒ ระดับคือ

(๑) ระดับโลกียะ – คือคำสอนของพระพุทธเจ้าอันเป็นเครื่องเยี่ยวยาความทุกข์ของชีวิตที่ปรากฏในการอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้าที่มีต่อปุณณทั้งหลาย อันเป็นทุกข์ของผู้ครองเรือน คฤหัสถ์ทั้งหลายที่มีทุกข์ทางใจเป็นหลัก เป็นความทุกข์ระดับชาวบ้านผู้ยังลุ่มหลงอยู่ในกามคุณและอุปาทานชั้น ๕ จึงมีโรคทางใจที่เต็มไปด้วยโลภ โกรธ หลง คำสอนของพระองค์จึงมุ่งเน้นให้ผู้ฟังได้เข้าใจถึงเหตุของทุกข์ ยอมรับทุกข์และวิธีดับทุกข์ด้วยธรรมโอสธ เพื่อที่ปุณณมีทุกข์หรือโรคน้อยลง และมีโอกาสได้สัมผัสกับความสุข

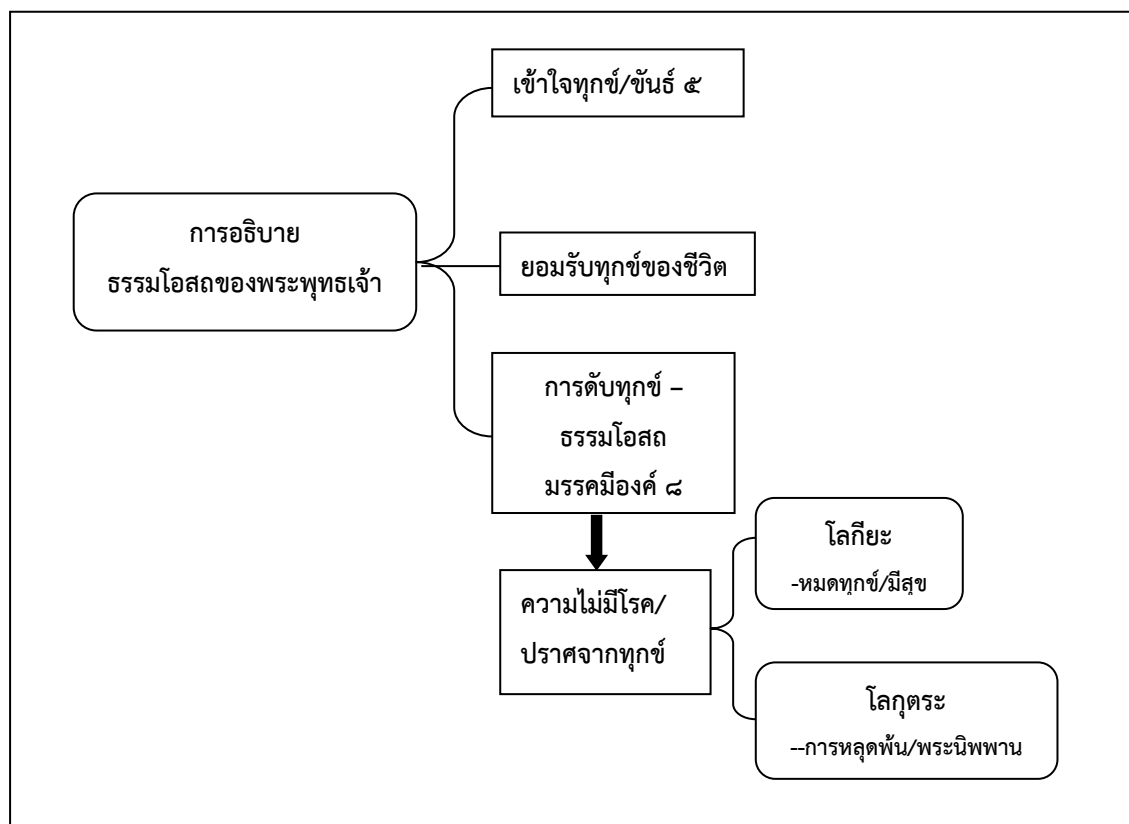
(๒) ระดับโลกุตระ – สารธรรมแห่งการเยี่ยวยาความทุกข์ของพระภิกษุและพระอริยสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีและมีศรัทธาในพระรัตนตรัย ดังที่ปรากฏในการอธิบายธรรมโอสธแบบธรรมาธิฐานอันเป็น

^{๒๑๑} ชราธัมมสูตร – ว่าด้วยผู้มีใจความแก่ (ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๑๑/๓๒๒.)

^{๒๑๒} ชราธัมมสูตร – ว่าด้วยผู้มีใจความแก่ (ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๑๑/๓๒๒.)

คำสอนของพระพุทธเจ้าที่มุ่งเน้น ไม่เพียงแต่การพ้นทุกข์เท่านั้นแต่รวมถึงการบำเพ็ญเพียรเพื่อความเห็นถูกต้องและการรู้แจ้งเห็นจริง เพื่อการปราศจากโรคทางใจโดยสิ้นเชิง คือการหลุดพ้นและการบรรลุมรรคผล โดยมีพระนิพานเป็นเป้าหมายสำคัญ

จุดมุ่งหมายของการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า



ง. สรุปองค์ธรรมสำคัญที่ปรากฏในการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า

การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ชี้ให้เห็นถึงทุกข์ ให้เห็นว่าข้อบกพร่องทางกายและทางใจที่ปรากฏเป็น “โรค” นั้นเป็นเรื่องปกติ และคำสอนของพระองค์นั้นสามารถเยียวยารักษาความเจ็บป่วยทั้งทางร่างกายและทางจิตใจได้ อีกทั้งยังเป็นเครื่องป้องกันถึงความทุกข์และความเจ็บป่วยได้ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่มีอยู่มากมายสามารถสรุปเป็นองค์ธรรมสำคัญที่เป็นเครื่องเยียวยาความทุกข์ คือ

(๑) อริยสัจ ๔ (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) – พระพุทธเจ้าทรงเป็นนายแพทย์ชั้นเยี่ยม เพราะทรงบำบัดรักษาอาการป่วยของบุคคลด้วยหลักธรรม คำสอน ทรงชี้ให้เห็นว่าทุกข์ ที่ปรากฏใน “โรค” ความเจ็บป่วยทั้งทางกายและใจ ล้วนมีสาเหตุของการเกิด แนวทางการดับทุกข์นั้นก็เปรียบได้กับ แนวทาง หรือขั้นตอนการรักษาโรค ได้แก่

๑.๑ ทุกข์ คือ โรค^{๒๑๓} ดังเช่นที่พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก จึงเกิดความเจ็บป่วยในกายได้^{๒๑๔} และทรงตรัสว่า โรคเป็นชื่อหนึ่งของกาม หากยังลุ่มหลง พึงพอใจก็เหมือนตกอยู่ในภัย ในทุกข์^{๒๑๕}

๑.๒ สมุทัย คือ สาเหตุของการเกิดโรค หรือ สมุฏฐานของโรค - สาเหตุของการเจ็บป่วยทางกายนั้นมีมากมาย ตั้งแต่การป่วยตามอายุขัย อากาศที่แปรเปลี่ยน โรคภัยต่าง ๆ ที่มีสาเหตุหรือสมุฏฐานมาจาก ดี เสลด ลม ไข้สันนิบาต การบริหารที่ไม่สม่ำเสมอ หรือวิบากกรรม^{๒๑๖} เป็นต้น โรคที่เกิดจากวิบากกรรม เป็นอกุศลกรรมที่ผู้ป่วยเคยกระทำไว้ในอดีตรวมทั้งในปัจจุบัน พระพุทธเจ้าทรงตรัสอธิบายไว้ว่า หากบุคคลใดเคยฆ่าสัตว์ตัดชีวิตมาก่อน เมื่อมาเกิดใหม่ก็จะเป็นผู้ที่มีโรครุนแรง^{๒๑๗} เป็นต้น นอกจากนี้โรคยังมีสาเหตุจากสภาพจิตที่ไม่ปกติ เช่น เครียด วิตกกังวล เศร้าหมอง เป็นต้น

๑.๓ นิโรธ คือ ภาวะที่หายจากโรค หรือ ความเป็นสุขภาพดี – หมายถึงสภาวะของการปราศจากทุกข์ ร่างกายนี้เป็นรังของโรคทั้งทางกายและใจ ร่างกายประกอบด้วยชั้น ๕ ซึ่งไม่เที่ยง ยึดถือเป็นตัวตนไม่ได้ จึงเป็นทุกข์ บุคคลทุกคนล้วนมีโรคทางใจ อันมีสาเหตุมาจาก กิเลสตัณหา แม้ว่าจะไม่มีโรคทางกายก็ตาม ดังนั้น ความไม่มีโรค จึงเป็นลาภอันประเสริฐ^{๒๑๘} เพราะความ

^{๒๑๓} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง “โรคของชีวิต” ในบทที่ ๓ หน้า ๖๘-๘๐.

^{๒๑๔} ศิริมานันทสูตร - อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๐.

^{๒๑๕} ภัยสูตร - อัง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๓/๔๕๓.

^{๒๑๖} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๐.

^{๒๑๗} จูฬกัมมวิภังคสูตร - ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๑/๓๕๑.

^{๒๑๘} มาคัณฐียสูตร - ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๖/๒๕๔.

ไม่มีโรคไม่ได้หมายความว่าเพียงแค่ว่า การปลอดโรคทางกาย แต่มุ่งเน้นถึงการปลอดโรคทางใจ คือ คลายกำหนดต่ออุปาทานในชั้น ๕ หหมดแล้วซึ่งกิเลส ตัณหา สิ้นอาสวะ ไม่ยึดติดในรูปกาย และมุ่งสู่อิสระภาพทางจิตเพื่อมรรคผลนิพพาน จึงนับเป็นลาภชั้นเลิศที่จะนำไปสู่ธรรมอันเกษม

๑.๔ มรรค คือ ยาและกระบวนการ วิธีที่ใช้บำบัดโรค - แนวทางของพระพุทธศาสนาจึงเป็นแนวทางของการรักษาโรค^{๒๑๙} - ยาของพระพุทธเจ้าเป็น ยารมณ์ของพระอริยะที่สามารถถ่ายและสํารอก เอาพิษร้ายและอาสวะ เอาความเห็นผิดออกจากจิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะหลักธรรมของพระองค์ช่วยขัดเกลาให้จิตใจมีความอ่อนโยน มีพลัง มีสติ และรู้จักยอมรับสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้น อันได้แก่ สัมมัตถธรรม ๑๐ (มรรคมืองค์ ๘ และสัมมาญาณะ, สัมมาวิมุตติ - ซึ่งเป็นมรรคผลของการปฏิบัติ) ที่สามารถระบายนิจฉัตตธรรม ๑๐ หรือ ความเป็นสิ่งผิด ๑๐ ประการ คือ^{๒๒๐} (๑) ระบายนิจฉาทิฏฐิ - ระบายนิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ ความเห็นผิดจากคลองธรรมตามหลักกุศลกรรมบถ และความเห็นที่ไม่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ (๒) ระบายนิจฉาสังกัปปะ - ระบายนิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ ความดำริที่เป็นอกุศลทั้งหลาย (๓) ระบายนิจฉาวาจา - ระบายนิจฉาวาจา ได้แก่ วาจทุจริต (๔) ระบายนิจฉากัมมันตะ - ระบายนิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ กายทุจริต ๓ (๕) ระบายนิจฉาอาชีวะ - ระบายนิจฉาชีวะ ได้แก่ เลี้ยงชีวิตในทางทุจริต (๖) ระบายนิจฉาวายามะ - ระบายนิจฉาอาชีวะ ได้แก่ ความเพียรตรงข้ามกับสัมมาวายามะ (๗) ระบายนิจฉาสติ - ระบายนิจฉาอาชีวะ ได้แก่ ความระลึกถึงเรื่องราวที่ล่วงแล้ว เช่น ระลึกถึงการได้ทรัพย์ การได้ยศ เป็นต้น ในทางอกุศล อันจัดเป็นสติเทียมเป็นเหตุชักนำใจให้เกิดกิเลส มี โลภะ มานะ อิสสา มัจฉริยะ เป็นต้น (๘) ระบายนิจฉาสมาริ - ระบายนิจฉาอาชีวะ ได้แก่ ตั้งจิตผิด ได้แก่ ตั้งจิตเพ่งเล็ง จดจ่อปักใจแน่วแนในกามราคะ พยาบาท เป็นต้น หรือเจริญสมาธิแล้วหลงเพลิน ติดหมกมุ่น ตลอดจนนำไปใช้ผิดทาง ไม่เป็นไปเพื่อญาณทัสสนะ และความหลุดพ้น (๙) ระบายนิจฉาญาณะ - ระบายนิจฉาอาชีวะ ได้แก่ ความหลงผิดที่แสดงออกในการคิดอุบายทำความชั่วและในการพิจารณาทบทวนว่า ความชั่วนั้นๆ ตนกระทำได้อย่างดีแล้ว เป็นต้น และ (๑๐) ระบายนิจฉาวิมุตติ - ระบายนิจฉาอาชีวะ ได้แก่ ยังไม่ถึงวิมุตติ สำคัญว่าถึงวิมุตติ หรือสำคัญผิดในสิ่งที่มีใช้วิมุตติว่าเป็นวิมุตติ ธรรมโอสธจึงสามารถระบายนิจฉาทิฏฐิที่เกิดจากมิจฉัตตธรรม ๑๐ ได้ และเมื่อมีสัมมัตถธรรม ๑๐ หรือองค์ธรรมที่ตรงข้ามกับมิจฉัตตธรรม ๑๐ จะก่อให้เกิดกุศลธรรมอย่างเต็มที่

พระพุทธศาสนาสอนให้บุคคลรู้จักคิด วิเคราะห์หาเหตุผล และหนทางแก้ไข รู้จักดำเนินตามแนวทางกุศลธรรมเพื่อชีวิตที่มีคุณภาพทั้งกายและใจ

^{๒๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การแพทย์แนวพุทธ, หน้า ๓๓-๓๔.

^{๒๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔๖.

(๒) ไตรลักษณ์ – ทุกข์ อนิจจัง อนัตตา เป็นสภาวะธรรมอันเป็นสามัญลักษณะของสรรพสิ่งที่มีเหตุปัจจัยให้เกิดและดับ เป็นหลักความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นอยู่ตลอดเวลา เพื่อเตือนสติบุคคลและภิกษุทั้งหลาย หรือแม้แต่พระอริยสาวก ให้เข้าใจเพื่อละความยึดติด ไม่ยึดมั่นในรูปกาย เพราะจะทำให้เกิดอุปาทานและทุกข์ จุดมุ่งหมายของหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา คือ การรู้จักทุกข์และหาทางดับทุกข์เป็นสำคัญ โดยเฉพาะเมื่อยามเจ็บป่วย ความสามารถในการทำจิตหรือวางจิตให้เป็นปกติเป็นเรื่องสำคัญ เพราะกายกับจิตมีความสัมพันธ์กัน ในเมื่อกายป่วยจึงต้องรู้จักวางจิตไม่ให้ป่วยตามไปด้วย เพื่อผ่อนคลายและมีกำลังในกระบวนการบำบัดรักษา หลักไตรลักษณ์ได้แก่

๒.๑ ทุกข์ – สรรพสิ่งเป็นทุกข์ เพราะไม่สามารถดำรงอยู่ในสภาพเดิมได้ มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทุกข์เป็นสิ่งที่บีบคั้นจิตใจให้ทรมาน

๒.๒ อนิจจา – สรรพสิ่งไม่เที่ยง เพราะทั้งรูปและนามต่างไม่มีตัวตนนั้นเอง จึงไม่เที่ยง

๒.๓ อนัตตา – ความไม่มีตัวตนในสรรพสิ่ง เพราะองค์ประกอบของสรรพสิ่งมีความไม่เที่ยง ไม่คงทน แตกสลายได้ จึงไม่สามารถหาความเป็นตัวตนที่แน่แท้ถาวรได้

พระองค์ทรงตรัสอธิบายว่า ชันธ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) ตกอยู่ภายใต้หลักไตรลักษณ์ ดังพุทธพจน์ที่ว่าด้วยรูปชันธว่า รูปนั้นมีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเปรียบได้กับโรค หวัผิ เป็นสิ่งที่คับแคบ เปียดเปียน และแตกสลายเป็นธรรมดา จึงเป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา^{๒๒๑} และทรงตรัสเตือนให้ผู้ฟังได้เข้าใจว่า กฎธรรมชาตินี้ครอบคลุมถึงทุกบุคคล แม้แต่พระองค์เอง ดังที่ทรงตรัสว่า พระองค์แก่เฒ่าแล้ว ร่างกายมีแต่จะทรุดไปเรื่อย ๆ อีกไม่นานก็ต้องแตกดับตายไปเป็นธรรมดา^{๒๒๒} เพราะธรรมชาติที่เกิดที่ปรากฏที่มีปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ยั่งยืน ระคนด้วยขราและมรณะ^{๒๒๓} พระองค์ผู้ปลอดจากโรคทางใจ ยังต้องตกอยู่ในวัฏจักรของการเกิด แก่ เจ็บ ตายเหมือนปุถุชนทั่วไปที่ยังมีโรคที่ยังมีกิเลส ตัณหา และอาสวะครอบงำจิตใจ ทั้งนี้เพราะสังขารหรือร่างกายนั้นแปรเปลี่ยนไปตามธรรมชาติ นอกจากนี้พระพุทธเจ้าทรงตรัสอธิบายถึงความไม่เที่ยงของนามชันธว่า ความสุข ความทุกข์ หรือความไม่สุขไม่ทุกข์ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์เอง ก็มีความไม่เที่ยง เพราะเป็นสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น และปัจจัยก็ตกอยู่ในไตรลักษณ์เช่นกัน คือ ย่อมมีความเสื่อมสลายและสิ้นดับไป

^{๒๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๕/๒๔๒.

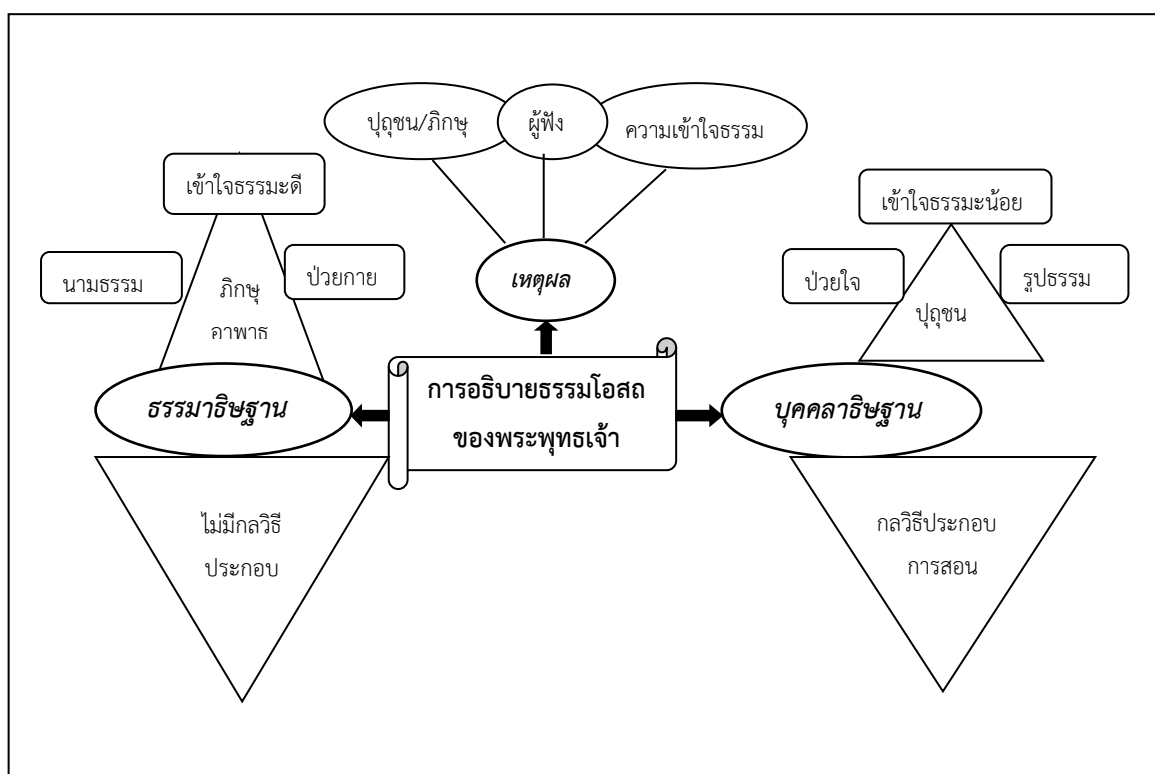
^{๒๒๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๘/๗๘.

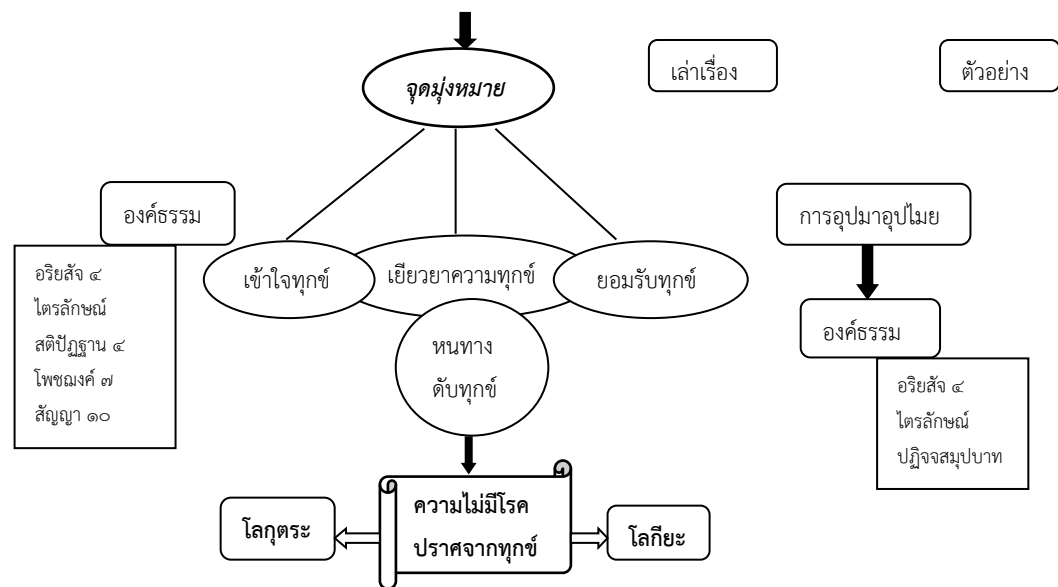
^{๒๒๓} พุ.อิ.ติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒.

(๓) ปฏิจจนุปบาท- ปัจจย ๑๒ ประการของการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ที่เกี่ยวข้อง
 เนื่อกัน ส่งผลกระทบกันในลักษณะลูกโซ่ คือเป็นสหสัมพันธ์กัน ในมาคันตียสูตร^{๒๒๔} พระองค์ทรง
 ตรัสสอนให้มาคันตียะปริพาชกคบหาสมาคมกับ “สัตบุรุษ” หรือ “คนดี” เพราะการได้ฟังคำสอน
 ของคนดีผู้เป็นผู้รู้ และนำเอาคำสอนนั้นไปปฏิบัติตาม ก็จะเข้าใจได้ว่าโรค ไข้ ลูกศรมีลักษณะอย่างไร
 และทรงแสดงให้เห็นถึงการเกิดทุกข์ในลักษณะของปฏิจจนุปบาทว่า เริ่มตั้งแต่อวิชชา คือ ความไม่รู้
 ไม่เข้าใจทุกข์และทางดับทุกข์ (ไม่รู้หรือยัส ๔) จึงนำไปสู่วงจรของการปรุงแต่งทั้งทางกายและจิต
 หลงใหลอยู่อารมณ์ที่ผูกติดกับอายตนะทั้ง ๖ ซึมซับและพอใจกับสัมผัส กิเลสและตัณหา จนยึดมั่นถือ
 มั่นตัวตนและกลายเป็นความเห็นผิด การยึดมั่นในรูปนามเป็นปัจจัยทำให้เกิดภพ หรือความมี ความ
 เป็น และส่งผลให้เกิดชาติ หรือความเกิด และส่งผลให้เกิดชราและมรณะ หรือความแก่และความตาย
 ชีวิตจึงมีแต่ความทุกข์ความคับแค้นใจ ไม่สมหวังอยู่ร่ำไป เพราะความไม่รู้ (อวิชชา) นั้นเป็นปัจจัยหลัก
 ทำให้จิตใจขุ่นมัว เศร้าหมองหดหู่ อันส่งผลให้เกิดทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ ในทางตรงข้าม การละ
 ความยึดมั่นในรูปนามจะเป็นการดับภพ เมื่อภพดับ ชาติ ชราและมรณะ หรือ การเกิดแก่เจ็บตายก็ดับ
 ไปด้วย จึงเป็นดับกองทุกข์ เป็นการตัดปัจจัยที่จะส่งผลให้เกิดทุกข์

นอกจากนี้พระพุทธเจ้าทรงเน้นองค์ธรรมเรื่อง “ความไม่ประมาท” ทุกบุคคลไม่ควรอยู่ใน
 ความประมาท เพราะโอกาสที่จะเจ็บป่วยนั้นมีได้เสมอไม่ว่าจะเป็นวันนี้ หรือวันหน้า จึงควร
 พากเพียรบำเพ็ญภาวนาเพื่อเจริญสติ และปฏิบัติธรรมเพื่อมรรคผลอย่างสม่ำเสมอ เพราะความไม่
 ประมาทเป็นองค์ธรรมที่ยึดประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า บุคคลใดที่ปรารถนาอายุ
 วรรณะ ความไม่มีโรค จึงต้องเจริญความไม่ประมาทเป็นสำคัญ

ภาพวิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า





๔.๒ สรุป : การอธิบายธรรมโอสถของพระพุทธเจ้า

พระพุทธศาสนาองโลกด้วยสายตาอย่างแพทย์ เพราะแพทย์ทำหน้าที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้พ้นจากความทุกข์ จากโรคภัยไข้เจ็บ เพื่อให้ผู้คนมีสุขภาพดี^{๒๒๕} พระพุทธศาสนาก็เช่นกัน คำสอนและหลักธรรมของพระพุทธเจ้ามุ่งเน้นถึงเรื่องการรู้จักทุกข์ หาสาเหตุและทางดับทุกข์ หรืออีกนัย คือ การบำบัดรักษาโรคของชีวิต โดยเฉพาะโรคทางใจ หรือ โรคทางจิตวิญญาณ เพื่อดูแลสุขภาพของชีวิตและการมีสุขภาพที่ดี หลักธรรมคำสอนของพระองค์สามารถให้กำลังใจของผู้ป่วยให้ดีขึ้น เพราะมีลักษณะเป็นยาถ่าย ยาทำให้อาเจียน^{๒๒๖} คือ ถ่ายและอาเจียนเพื่อเอาอกุศลธรรมออกจากจิต ทำให้จิตใจสะอาด และมีพลังที่จะต่อสู้กับโรคภัยได้ ดังที่พระวักกิลได้กล่าวตอบพระพุทธเจ้าว่า เมื่อท่านอยู่ในป่าใหญ่ หาปัจจัยได้ยาก และอาพาธจากโรคลม ท่านจึงได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ อินทรีย์ ๕ พลละ ๕ และโพชฌงค์ ๗ และเมื่อได้มองเห็นเหล่าภิกษุตั้งมั่นในจิต มุ่งมั่นบำเพ็ญเพียร มีความสามัคคีอยู่ร่วมกันอย่างสันติในป่าใหญ่ อีกทั้งได้รำลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า จิตใจจึงมีกำลังใจขึ้น^{๒๒๗} พระพุทธเจ้าจึงทรงได้รับการขนานพระนามว่าเป็น “แพทย์” ผู้บำบัดรักษาโรคของคนทั้งโลก เพราะทรงทำงาน

^{๒๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). การแพทย์แนวพุทธ, หน้า ๓๔, ๒๔.

^{๒๒๖} พุทธทาสภิกขุ, พระครู-แพทย์, หน้า ๓๗.

^{๒๒๗} วักกิลเถรคาถา (ภาษิตของพระวักกิลเถระ) – ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๕๐-๓๕๔/๓๕๘-๓๕๙.

เพื่อประโยชน์แก่ทุกชีวิต ดังที่พระองค์ทรงตรัสเรียกพระองค์เองว่าเป็น **คัลยแพทย์** ผู้เชี่ยวชาญผ่าตัดกิเลส^{๒๒๘} และเป็น **หมอผ่าตัด**^{๒๒๙} อันเป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่า พระองค์เป็นผู้ผ่าตัดเอากิเลสเอาทิวฏฐิ์ ออกจากุศลธรรมออกจากจิตใจผ่านหลักธรรมคำสอนของพระองค์ซึ่งเป็นยาชั้นดี

หลักธรรมในพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นยา^{๒๓๐} จึงเรียกว่า “ธรรมโอสถ” เพราะมีแนวทางการปฏิบัติที่มุ่งเน้นการจัดความโลภ ความโกรธ ความหลง และมุ่งหาอิสรภาพทางจิตที่ใฝ่ดี มีคุณธรรม โอบอ้อมอารีย์ มีเมตตา และจิตใจเบิกบาน ลักษณะของจิตเช่นนี้ที่เป็นพลังของชีวิต เพราะเป็นจิตที่มีคุณภาพที่สร้างสรรค์ทัศนคติที่ดีต่อตนเองและสิ่งแวดล้อม จนกลายเป็นแรงขับให้มีความอาจหาญในการต่อสู้กับโรคทั้งทางกายและทางใจได้ นอกจากนี้ความศรัทธาในพระรัตนตรัยอย่างไม่หวั่นไหวจะช่วยให้จิตใจเข้มแข็งและอ่อนโยนในเวลาเดียวกัน ดังนั้นเมื่อผู้ป่วยที่มีความศรัทธาในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ได้ยินเสียงสวดมนต์ หรือได้ยินธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าก็เหมือนได้อาหารทางใจ จิตใจจะอึดเอบ มีพลัง ได้นึกถึงคุณงามความดี บุญกุศลที่ได้เคยทำไว้ ก็จะทำให้จิตใจเข้มแข็ง ไม่เศร้าหมอง เข้าใจในสัจธรรมของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงยอมรับสภาพความเจ็บป่วย ทำให้กล้าเผชิญกับโรคที่เป็นอยู่ และส่งผลให้หายจากโรคนั้น หรืออาการบรรเทาทุเลาลง แม้จะต้องตายจากไปแต่ก็เป็นการเสียชีวิตอย่างมีสติ อย่างผู้ที่มีใจเบิกบานและผ่องใส

พระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายให้มนุษย์ได้เข้าใจถึงทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ โดยเริ่มจากการรู้จักทุกข์ คือรู้ที่มาของทุกข์ว่า ชีวิตเป็นองค์ประกอบของขันธ ๕ คือ กายและใจ ที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และยึดถือเป็นตัวตนไม่ได้ การมีโรค เป็นเรื่องปกติของชีวิต และนับเป็นทุกข์ที่มนุษย์เผชิญอยู่ทุกขณะ เพราะมนุษย์อาจจะปลอดจากทุกข์หรือโรคทางกายได้ในชั่วขณะหนึ่ง แต่ยากที่จะปลอดจากทุกข์ทางใจหรือโรคทางจิตใจ หรือ โรคที่เกิดจากอวิชชา กิเลส ตัณหา อันเป็นอกุศลธรรม “ธรรมโอสถ” หรือหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าสามารถช่วยเยียวยาความทุกข์ทางใจได้ เพราะช่วยให้มนุษย์เข้าใจและยอมรับในความทุกข์ อีกทั้งเสนอหนทางการดับทุกข์ด้วยวิธีการตามแนวมรรคมืองค์ ๘ เพื่อช่วยรักษาจิตใจของมนุษย์ให้สะอาดขึ้น ให้เย็น สงบ จากกามคุณ กิเลส และตัณหา จนนำไปสู่ “ความไม่มีโรค” หรือ “การปราศจากทุกข์” โดยเฉพาะการปลอดจากโรคทางใจ เพื่อมีจิตที่ผ่องใส เป็นอิสระและไปสู่พระนิพพานได้ แต่เนื่องจากผู้ฟังมีความต่างกันในเรื่องภูมิหลัง สถานะทางสังคม และความเข้าใจในธรรมะ รูปแบบการอธิบายธรรมจึงต่างกัน หากเป็นผู้ฟังที่เข้าใจธรรมะน้อย หรือไม่เข้าใจเลย พระพุทธเจ้าทรงใช้การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิษฐาน คือ ทรงแสดงธรรมที่ต้องอาศัยกลวิธี

^{๒๒๘} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗

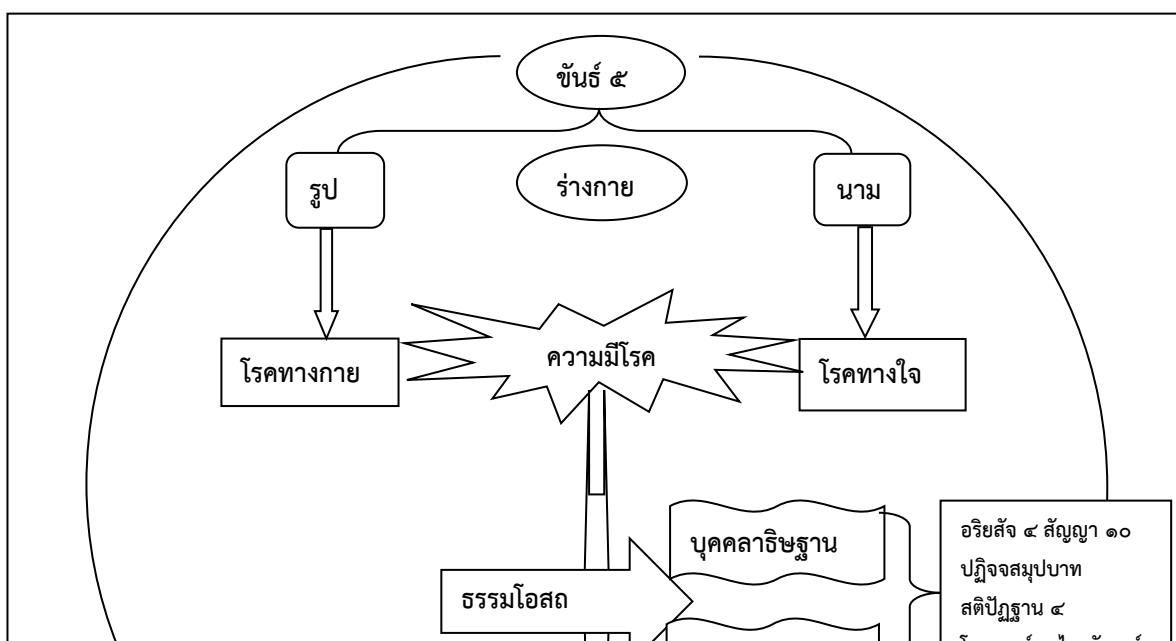
^{๒๒๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๕/๗๑

^{๒๓๐} พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมะ คือโอสถสำหรับโลก**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๙),

ประกอบการสอนเพื่ออธิบายให้กระจ่างชัดขึ้น ด้วยการยกตัวอย่าง การเล่าเรื่อง การอุปมา เปรียบเทียบ เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเชื่อมโยงกับประสบการณ์เดิมของตน จนสามารถเห็นข้อดี/ข้อเสีย ความเหมือน/ความแตกต่างในประสบการณ์ ความรู้ชุดเดิมของตน กับหลักคำสอนของพระองค์ และ เกิดความเลื่อมใส ศรัทธาในแนวทางของพระองค์ ซึ่งเป็นแนวทางการปฏิบัติพันทุกซ์โดย ความสามารถส่วนบุคคล ไม่มีการอ้างอิงหรือการอ่อนวอนจากพระเจ้าตามหลักความเชื่อของลัทธิ พราหมณ์ แต่หากเป็นผู้ฟังที่มีความเข้าใจองค์ธรรมดี ได้แก่ พระภิกษุ พระอริยสงฆ์ พระองค์สามารถ ตรัสถึงองค์ธรรมหลักเพื่อเยียวยาความทุกข์ทางกายของภิกษุเหล่านั้นโดยไม่ต้องมีกลวิธีประกอบการ สอน องค์ธรรมหลักในการศึกษานี้ ได้แก่ อริยสัจ ๔ ปฏิจจนสมุปบาท ไตรลักษณ์ สติปัฏฐาน ๔ โพชฌงค์ ๗ และสัญญา ๑๐

การอธิบายธรรมโอสธทั้งแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า นำไปสู่ จุดหมายหลักเดียวกัน คือ ความไม่มีโรค หรือการปราศจากความทุกข์ และปลอดจากโรคทางจิตใจ ไม่มีอกุศลในจิต มีจิตผ่องใสและบริสุทธิ์อันเป็นสภาวะของพระนิพพาน อันเป็นสภาวะที่มนุษย์ทุกคน สามารถบรรลุได้ แต่ต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักคำสอนของที่พระองค์ได้ทรงแสดงให้เห็นตัวอย่างดี แล้ว และด้วยการบำเพ็ญเพียรภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อย่างต่อเนื่อง เพราะพระธรรมคำสอน ของพระพุทธเจ้าเป็น “อนุศาสน์ปาฏิหาริย์”^{๒๓๑} คือ คำสอนเป็นอัศจรรย์ เป็นปาฏิหาริย์แห่งคำสอน ของพระพุทธเจ้าผู้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาตลอดระยะเวลาสี่อสงไขยแสนกัป ซึ่งเป็นระยะเวลาที่นาน มาก เพื่อที่ตรัสรู้ธรรมตามความเป็นจริง และทรงมีพระมหากรุณาที่จะให้สัตว์โลกได้เข้าใจธรรมะ เหมือนพระองค์ด้วย ดังนั้นพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดง จึงทำให้ผู้ได้ฟังได้ศึกษาสามารถรู้แจ้ง อริยสัจธรรมและถึงความเป็นอริยบุคคล ดับกิเลสตามลำดับมรรคได้ โดยมีจุดหมายสูงสุดคือถึงความเป็นพระอรหันต์ ผู้หมดจดจากกิเลสโดยประการทั้งปวงและสู่พระนิพพาน

ภาพสรุปการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า



บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า (๒) เพื่อศึกษาการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า (๓) เพื่อวิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานของพระพุทธเจ้า และเพื่อทำความเข้าใจถึงลักษณะสำคัญ จุดมุ่งหมาย และหลักธรรมที่ปรากฏในการอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับความทุกข์และการดับทุกข์ ผลการวิจัยสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ ที่มาของการอธิบายธรรม (เทศนา) แบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐาน

การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐาน ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถารจนา โดยพระอรรถาจารย์ ซึ่งได้ศึกษาและประมวลวิธีรูปแบบการสอน (เทศนา) ของพระพุทธเจ้า ได้แก่ (๑) เนตติปริกธ - คัมภีร์การตีความพระไตรปิฎกรจนาโดย “พระมหากัจจายนะ” หรือ “พระมหากัจจายนะ” (๒) คัมภีร์ปัญจสุทนี - เป็นคัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายความพระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก เล่มที่ ๑ รจนาโดยพระพุทธโฆสะ (๓) คัมภีร์สัทธัมมปกาสิณี หรือสัทธัมมปกาสิณี - คัมภีร์อรรถกถา พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกายปฏิสัมภิตามรรค (ปฏิสัมภิตามัคค์) รจนาโดยพระมหานามะ

การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในเนตติปริกธ คัมภีร์ปัญจสุทนีและคัมภีร์สัทธัมมปกาสิณีนีมีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑. การอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐาน - เทศนาธรรมที่มุ่งเน้นสภาวะธรรมอันเป็นนามธรรมโดยตรงโดยไม่มีกลวิธีประกอบการสอน ไม่มีการยกบุคคลหรือตัวอย่างประกอบ เพราะไม่จำเป็นต้องอธิบายในลักษณะของรูปธรรม เนื่องจากผู้ฟังเป็นพระอริยสงฆ์ พระภิกษุผู้มีความรู้ความเข้าใจในธรรมะเป็นอย่างดี จึงเป็นการอธิบายธรรมขั้นสูงมุ่งเน้นเพื่อมรรคผลนิพพาน เช่น องค์ธรรมเรื่องขันธ ๕ ไตรลักษณ์ อริยสัจ ๔ โพชฌงค์ ๗ ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น

๒. การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐาน - การเทศนาธรรมของพระพุทธเจ้าที่มีกลวิธีประกอบการสอน เป็นการทำให้เรื่องนามธรรมเป็นรูปธรรมมากขึ้น เพื่อสร้างความเชื่อมโยงความเข้าใจให้เกิดต่อผู้ฟัง โดยใช้การยกบุคคล การยกตัวอย่าง การเรื่องเล่า การอุปมาเปรียบเทียบ

เพื่อประกอบการอธิบายหลักคำสอน เพราะผู้ฟังมีความหลากหลายทางด้านภูมิหลัง และมีความเข้าใจในหลักธรรมไม่เท่ากัน หรืออาจไม่รู้จักหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาก่อน ในการสื่อสารธรรม พระองค์จึงต้องอาศัยการอธิบายให้แจ่มชัด

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสื่อสารทั้ง ๒ แบบในการอธิบายธรรมต่อผู้ฟังให้เหมาะสมกับภูมิหลังและความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมของผู้ฟังเป็นสำคัญ

๕.๑.๒ การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายให้มนุษย์เข้าใจถึง “ขันธ ๕” และข้อบกพร่องทางร่างกายและทางใจ (โรค) เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่าชีวิตมีเกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะทำให้เกิดทุกข์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ดังนั้นการยึดมั่นในตัวตนจึงเป็นการสร้างความเครียด ความหม่นหมองให้กับจิต สร้างอกุศลธรรมให้เกิดขึ้นในใจ อันมีกิเลสและตัณหาเป็นตัวการสำคัญ ความคับแค้นใจความรู้สึกริดรอนเกิดขึ้นและกลายเป็น “โรค” อันเป็นสิ่งเบียดเบียนจิต เบียดเบียนร่างกายให้ขาดความสมดุล เนื่องจากร่างกายและจิตใจมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น และยังส่งผลกระทบต่อกันและกัน โรคที่เกิดขึ้นมีทั้งโรคทางกายและโรคทางใจที่สามารถส่งผลกระทบซึ่งกันและกันได้

โรคทางร่างกายสามารถรักษาให้หายด้วยการรักษาและยาของแพทย์ทั่วไป แต่โรคทางใจหรือโรคทางวิญญาณ เป็นอาสวะในจิต ทำให้คิดชั่ว พุชชั่ว ทำชั่ว สามารถรักษาให้หายด้วยหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ช่วยเยียวยารักษาและป้องกันโรคหรือความทุกข์ ลักษณะของพระธรรมจัดเป็นยาที่สํารอก คือเป็นยาที่ระบายเอากิเลส ตัณหา ออกจากจิต การอธิบายธรรมโอสธของพระพุทธเจ้าจึงเป็นการสื่อสารธรรมเรื่องชีวิต โดยมีจุดมุ่งหมายให้ผู้ฟังได้เข้าใจถึงที่มาของความทุกข์ ที่มาของโรค และวิธีการดับทุกข์ โดยทรงเปรียบพระองค์เองเป็น “แพทย์” ที่คอยเยียวยารักษาโรคทางใจของเหล่ามนุษย์ และองค์ธรรมคือ เครื่องมือ หรือยาที่จะช่วยขจัดโรค หรือความทุกข์ให้ดับไป จึงเรียกว่า “ธรรมโอสธ” พระองค์ทรงใช้การอธิบายธรรมโอสธ ๒ ลักษณะ คือ

(๑) การอธิบายธรรมโอสธแบบบุคคลาธิฐานของพระพุทธเจ้า ได้แก่ หลักธรรมคำสอน หรือ การแสดงธรรมที่เป็นเครื่องเยียวยารักษาความทุกข์ (โรค) ของชีวิต ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการรักษาโรคทางการแพทย์ ได้แก่พระสูตรที่เกี่ยวกับ (๑) โรคภัยไข้เจ็บ (๒) แพทย์ หมอ (๓) ผู้ป่วย คนไข้ และ (๔) การรักษาหรือยา โดยมีวิธีการทำให้หลักธรรมอันเป็นนามธรรมและเข้าใจยากเป็นรูปธรรมมากขึ้น พระองค์จึงใช้กลวิธีประกอบการสอนด้วยตัวอย่างและการเปรียบเทียบ เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความประทับใจและรู้สึกคล้อยตามในคำสอน และเข้าใจในเนื้อหาของหลักธรรมได้มากขึ้น เพราะสามารถเชื่อมโยงกับความรู้เดิมที่ตนมี จนนำไปสู่การเปรียบเทียบและเห็นถึงคุณค่าของหลักธรรมที่พระองค์แสดงได้ดี

จากการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้การยกบุคคล ยกตัวอย่าง การเล่าเรื่อง การอุปมาที่เหมาะสมต่อจริตและภูมิหลังของผู้ฟังที่แตกต่างกัน โดยหลักการแสดงธรรมต่อพระภิกษุ

พระองค์ทรงมุ่งเน้นถึงการเข้าถึงการไม่มีโรค หรือการปลอดจากอาสวะทางจิตทางใจ อันจะนำไปสู่การปราศจากทุกข์โดยสิ้นเชิง เพื่อให้พระภิกษุได้บรรลุผลมรรคโดยการบำเพ็ญเพียรอย่างแรงกล้า พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างการปฏิบัติบำเพ็ญเพียรของพระองค์ในช่วงก่อนตรัสรู้ให้เป็นข้อศึกษาแก่พระภิกษุสงฆ์ถึงการประพฤติปฏิบัติแบบสุดโต่งว่าไม่เกิดผลดี นอกจากนี้พระองค์ทรงใช้ตัวอย่างจริงให้พระภิกษุและบุคคลทั่วไปได้พิจารณาถึงความไม่เที่ยงของรูปลักษณ์ โดยการพิจารณาซากศพของนางสิริมาผู้เคยสวยเลอโฉม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความคลายกำหนดในกามคุณและการยึดติดในรูปลักษณ์ แต่เมื่อทรงสนทนากับนิครนถ์ปริพาชก พระองค์จะยกตัวอย่างที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อของลัทธิความเชื่อเดิมของปริพาชกเป็นสำคัญ หรือเมื่อสนทนาธรรมกับพราหมณ์ พระองค์ก็จะทรงตรัสว่าพระองค์ก็เป็นพราหมณ์เป็นสมณะเหมือนกัน คือเป็นพราหมณ์ผู้บูชาธรรม พระองค์ทรงตรัสว่าผู้เป็นพราหมณ์นั้นไม่ใช่เพราะวงศ์ตระกูล แต่มาจากการถือศีลดีและการประพฤติพรหมจรรย์ และการปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์นั้นดีเลิศกว่าการบูชาด้วยสิ่งของหรืออามิส ในขณะที่การอธิบายธรรมต่อกษัตริย์ ขุนนางชั้นสูง พระองค์จะยกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศิลปศาสตร์หรือองค์วิชาความรู้ที่บุคคลชั้นนำเล่าเรียนเพื่อสร้างความเชื่อมโยงและเปรียบเทียบ

(๒) การอธิบายธรรมโอสถแบบธรรมาธิฐาน ได้แก่ การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าต่อพระภิกษุและพระอริยภิกษุ โดยไม่มีกลวิธีประกอบการสอน เป็นการแสดงถึงสภาวะธรรมล้วน ๆ อันเป็นหลักธรรมขั้นสูงที่เป็นนามธรรม ไม่มีการยกตัวอย่างหรือการเปรียบเทียบ แต่ในบางครั้งพระองค์อาจตรัสอธิบายขยายความหลักธรรมพหุเป็นสังเขป แต่เป็นการสาธยายเตือนสติให้พระอริยภิกษุผู้อาพาธได้ระลึกถึงรายละเอียดข้อปฏิบัติขององค์ธรรมนั้นและประโยชน์อันดีที่จะตามมา

๕.๑.๓ วัตถุประสงค์ของการอธิบายธรรมโอสถของพระพุทธเจ้า

การอธิบายธรรมโอสถของพระพุทธเจ้ามีวัตถุประสงค์หลัก คือ ให้ผู้ฟังเข้าใจทุกข์และยอมรับทุกข์ว่า ความเจ็บป่วย หรือความมีโรคทั้งทางร่างกายและจิตใจเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต เพราะขั้น ๕ ไม่เที่ยง เสื่อมสลายได้ และเมื่อเจ็บป่วยก็ต้องทำการรักษาตามสมควร การมีสุขภาพที่ดีเป็นเรื่องสำคัญ เพราะสร้างสมดุลให้กับชีวิต เช่นเดียวกับพระภิกษุ การมีสุขภาพดีจะเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติภาวนา เมื่อเจ็บป่วยต้องรู้จักทำให้ผ่อนคลายเป็นอยู่และยอมรับกับสภาพที่เป็นอยู่ เพราะพระองค์ทรงเน้นถึงการรักษาจิตเป็นสำคัญ “ป่วยกายแต่ไม่ป่วยใจ” เป็นประเด็นสำคัญในการรู้จักรักษาจิตไม่ให้หม่นหมอง เศร้าซึมไปตามร่างกายที่เจ็บป่วย เพราะจิตที่สดใส เป็นจิตที่มีพลังที่จะช่วยต่อสู้กับโรคร้ายได้

ความมีโรคไปสู่ความไม่มีโรค หรือ การปราศจากทุกข์ โดยเฉพาะการปราศจากโรคทางจิตเป็นจุดหมายสูงสุดของธรรมโอสถ เพราะสภาพการปลอดโรคทางจิตหมายถึง สภาวะจิตที่สว่างไสว เป็นจิตที่มีพลัง ธรรมะของพระพุทธเจ้าสามารถล้างพิษทางจิตให้มีความสะอาด คือเอากิเลส ตัณหา

อวิชา อุปาทานออกจากร่างกาย แต่ก็ยังมีความเจ็บป่วยทางร่างกายเป็นธรรมดา “ความไม่มีโรค” จึงเป็นลาภอันยิ่งใหญ่ มีมูลค่ามหาศาลมากกว่าทรัพย์สินใด ๆ เพราะเป็นสภาวะของความสิ้นอกุศลธรรมทางจิต ทุกข์จึงหมดไป มีแต่ความสว่างไสว และเป็นหนทางนำไปสู่พระนิพพาน

๕.๑.๔ คุณค่าของธรรมโอสธต่อมนุษย์

คุณค่าของธรรมโอสธและหลักธรรมอันเป็นเครื่องเยี่ยวยาความทุกข์ของมนุษย์ที่ปรากฏในพุทธพจน์ของพระพุทธเจ้าจึงมีอยู่มากมาย และสามารถนำมาประยุกต์ใช้เข้ากับชีวิตประจำวันได้ โดยเฉพาะในยามที่เจ็บป่วย ในลักษณะของ “ธรรมะบำบัด” โดยการพิจารณาถึงหลักอริยสัจ ๔ หลักไตรลักษณ์ และหลักธรรมอื่น ๆ ดังเช่น

(๑) ธรรมโอสธกับผู้ฟัง – ในกรณีของผู้ป่วยที่มีอาการหนัก หรือใกล้เสียชีวิต รวมทั้งผู้ป่วยที่มีข้อจำกัดทางร่างกาย เคลื่อนไหวลำบาก การได้ฟังธรรมเทศนานับเป็นการได้ย้านประเสริฐของพระพุทธเจ้า เพราะทำให้จิตใจผ่อนคลายและวางใจกับทุกข์ที่เกิด แม้โรคร้ายจะไม่หายขาด แต่ทำให้ผู้ป่วยรู้สึกปีติยินดีกับองค์ธรรมที่ได้ยิน เข้าใจและยอมรับสภาพที่เกิดขึ้นกับตนได้ และเป็นโอกาสดีที่ผู้ป่วยจะได้ตระหนักคิดวิเคราะห์ถึงความทุกข์ที่มี และหาสาเหตุเพื่อดับทุกข์ โดยการพิจารณาถึงสภาพของสังขารที่เป็นทุกข์ ที่แปรเปลี่ยนและไม่แน่นอนของร่างกายและอาการของโรคที่เกิดขึ้นว่า เป็นสิ่งที่ตนเองไม่สามารถบังคับได้ จึงไม่ควรยึดมั่นเป็นตัวตนของตน ควรรู้จักทำจิต ปล่อยวาง และรักษากิจให้สงบเพื่อเป็นกำลังในการดำรงชีวิตต่อไป การได้ฟังพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้ามีส่วนในการเสริมสร้างพลังทางจิต ในปัจจุบันจึงนิยมสวดมนต์ให้ผู้ป่วยฟัง ดังเช่น การสวดโพชฌังคปริตร และการสวดคิริมานพทสูตร หรือบทสวดมนต์อื่น ๆ ที่นับเป็น “พุทธมนต์” อันเป็นที่นิยมสำหรับสาธยายเพื่อให้ผู้ป่วยฟัง เพราะเชื่อกันว่าเมื่อผู้ป่วยได้ฟังแล้วจะหายจากโรคร้ายไข้เจ็บ ทั้งนี้เป็นเพราะอำนาจสงส์จากการฟังธรรมของพระพุทธเจ้าที่ส่งผลให้จิตใจมีความผ่อนคลาย และมีกำลังที่จะต่อสู้กับโรคร้ายได้ การฟังยังเป็นบ่อเกิดของปัญญา นอกจากนี้การฟังพระธรรมจะได้ผลดีมากกว่าผู้ที่มีศรัทธามั่นในพระรัตนตรัยและมีความเชื่อมั่นว่าบทสวดมีฤทธิ์ในการรักษาจิตใจได้ แม้ว่าผู้ป่วยจะไม่หายจากโรคร้ายและเสียชีวิต แต่เป็นการตายอย่างมีสติและมีจิตใจที่ผ่องใส อันเป็นลักษณะของลมหายใจสุดท้ายที่มีคุณภาพ ซึ่งจะนำดวงจิตไปสู่สุคติภาพ

ในกรณีบุคคลที่ไม่ได้ป่วยก็เช่นกัน การได้ฟังธรรมะของพระพุทธเจ้า เป็นเครื่องเตือนใจให้เข้าใจในความจริงของชีวิต ถึงหลักแห่งทุกข์และการดับทุกข์ และเกิดกำลังใจที่จะปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ การได้ฟังธรรมะยังเป็นเครื่องชำระล้างจิตใจที่ดี เพราะเป็นการฟังสิ่งที่เบญจกมลเป็นผลดีต่อจิตใจ

(๒) ธรรมโอสธกับผู้ปฏิบัติ – เป็นการนำเอาหลักธรรมของพระพุทธองค์ไปปฏิบัติจริง ไม่ใช่เพียงแคฟังเท่านั้น การปฏิบัติหมายถึงการดำเนินชีวิตอย่างมีสติตามแนวทางโยนิโสมนสิการ หรือ การพิจารณาโดยแยบคายเพื่อเข้าถึงความจริง โดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุ

แยกแยะองค์ประกอบ จนมองเห็นตัวสภาวะและความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย หรือตริตรงให้รู้จักสิ่งที่ ดีที่ชั่ว ยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นโดยอุบายที่ชอบ ซึ่งจะมีให้เกิดอวิชาและตัณหา ตามหลักปฏิจสมุ ปบาท และทำความเข้าใจทุกข์ตามหลักอริยสัจ ๔ คือรู้จักทุกข์ เข้าใจทุกข์ รู้สาเหตุของความทุกข์ และ รู้ว่าทุกข์นั้นดับได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นหนทางที่ควรเดินตาม จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรม อย่างแท้ รวมไปถึงการฝึกฝนภาวนาเจริญสติเพื่อความมั่นคงทางจิตตามสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นการ รักษาจิตและการบ่มเพาะจิตให้อยู่ในความสงบ เพราะโดยธรรมชาติของชีวิตที่เต็มไปด้วยความวุ่นวาย จิตใจไม่อยู่นิ่งเคลื่อนไหวไปตามอารมณ์ เป็นกังวลและทุกข์อยู่ตลอดเวลา หากไม่มีการฝึกฝนจิต จิต ก็จะมีวุ่นระส่ำระสาย ไม่มีความมั่นคง จึงไม่เกิดสติ แต่หากได้มีเวลาพิจารณาคุณมหายใจและหา ความสุขจากการอยู่นิ่ง ชีวิตก็จะวุ่นวายน้อยลง สามารถใช้ปัญญาและมีสติในการจัดการกับความทุกข์ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ความเพียรพยายามตามหลักสัญญา ๑๐ จะช่วยสร้างความเข้มแข็ง ต่อจิตใจไม่อ่อนไหวต่อกิเลสและตัณหา ที่จะส่งผลดีต่อการเข้าถึงมรรคผล อันได้แก่การหลุดพ้นจาก อุกุศลธรรม

การดำรงชีวิตอย่างมีสติและฉลาดจึงเป็นเรื่องสำคัญ มนุษย์ควรตั้งตนอยู่ในความไม่ ประมาทในทุกเรื่องของชีวิต ไม่จำกัดเฉพาะเรื่องความเจ็บป่วย เพราะความไม่แน่นอนนั้นทำให้ทุกสิ่ง แปรเปลี่ยนได้ การยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นของตน มีแต่จะเกิดทุกข์ แม้ว่าในปัจจุบันอาจจะไม่เจ็บป่วย ก็ ต้องเตือนสติอยู่เสมอว่าสักวันหนึ่งอาจจะเจ็บป่วยได้ จึงหมั่นควรรักษาสุขภาพให้ดีอยู่เสมอ เพราะ ความเจ็บป่วยและความตายเกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ ดังนั้นจึงควรเร่งทำความดี ละความชั่ว เพื่อสร้างผลบุญ และกรรมดีอันจะส่งผลดีทั้งในชีวิตปัจจุบันและชีวิตในภพหน้า

(๓) ในวงการแพทย์- แพทย์และพยาบาลสามารถนำเอาหลักธรรมเข้าเสริมใน กระบวนการรักษาบำบัดเยียวยาผู้ป่วย เพื่อเสริมสร้างกำลังใจของผู้ป่วย สร้างดุลยภาพทางกายและใจ ของผู้ป่วย แพทย์และพยาบาลมีบทบาทสำคัญในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บทางร่างกายต่อผู้ป่วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคปัจจุบันที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีทางการแพทย์สูง ทำให้การรักษาโรค และความเจ็บป่วยต่าง ๆ ดีขึ้นอย่างน่าอัศจรรย์ จึงมีหลากหลายชนิดที่มีสรรพคุณดีเลิศ ดังนั้นผู้คน จึงต้องพึ่งพายาอยู่ตลอดแม้ว่าจะเป็นการเจ็บป่วยธรรมดา และปัญหาที่พบมากในปัจจุบันคือ การใช้ ยาปฏิชีวนะมากโดยไม่มีความจำเป็น ดังนั้นในการให้ยาแก่ผู้ป่วย แพทย์ควรคำนึงว่าจำเป็นหรือไม่ที่ ต้องจ่ายยาให้ผู้ป่วย โดยคำนึงถึงประสิทธิภาพของยา ปริมาณยาและผลกระทบจากการใช้ยา อีกทั้ง ควรอธิบายให้ผู้ป่วยเข้าใจถึงสาเหตุของโรคที่เป็นและแนวทางการรักษาเพื่อกำจัดโรคอย่างเป็นระบบ ตามหลักอริยสัจ ๔ ที่ว่าด้วยทุกข์และการดับทุกข์ หากแพทย์มีความเห็นว่าจำเป็นต้องให้ยา ก็ควรเป็น การให้ยาตามความเหมาะสมโดยอธิบายให้ผู้ป่วยเข้าใจถึงปัจจัยที่เป็นสาเหตุของโรคร้าย และ ผลกระทบจากการใช้ยา เพื่อที่ผู้ป่วยเข้าใจได้ว่า ควรจะหลีกเลี่ยงการเป็นโรคได้อย่างไร และการใช้ยา บางอย่างมากส่งผลร้ายต่อร่างกายได้ อันเป็นการรักษาโรคอย่างบูรณาการ เพราะเป็นการรักษาแบบ

ป้องกัน เปรียบเหมือนกับลักษณะของพระธรรมที่ช่วยรักษาและป้องกันโรคทางใจ ที่รักษาถึงต้นตอของสาเหตุของโรค คือ กิเลสตัณหาและอกุศลทางจิตที่ทำให้เกิดทุกข์ ส่วนการดับทุกข์ทำได้โดยการปฏิบัติตนตามแนวทางมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นแนวทางป้องกันไม่ให้เกิดทุกข์เช่นกัน

นอกจากนี้แพทย์และพยาบาลควรมีบทบาทเรื่องการรักษาจิตใจผู้ป่วยไปพร้อมกัน ด้วยการใช้หลักคุณธรรมความโอบอ้อมอารีย์ ความมีเมตตาของแพทย์และพยาบาลมีส่วนสำคัญในการทำให้อาการป่วยรู้สึกดี มีพลังที่จะต่อสู้กับความเจ็บป่วยได้ เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงให้เห็นตัวอย่าง พระองค์ทรงเปี่ยมด้วยเมตตาและมีความกรุณาอย่างใหญ่หลวง ทรงห่วงใยในความเป็นอยู่และสุขภาพของพระภิกษุอยู่เสมอ และเมื่อทรงพบเห็นหรือได้ข่าวว่ามีพระภิกษุอาพาธ พระองค์ทรงโปรดเยี่ยมเยียนและทรงทรงพยาบาลพระภิกษุอาพาธด้วยพระองค์เองในบางครั้ง และทรงตรัสให้พระภิกษุสงฆ์คอยดูแลซึ่งกันและกันเสมอตลอดชีวิต รวมทั้งคอยพยาบาลพระภิกษุอาพาธจนกว่าจะหาย และทรงตรัสว่าการดูแลพยาบาลพระภิกษุอาพาธเปรียบได้กับการอุปฐากพระองค์ พระพุทธเจ้าจึงทรงเป็นตัวอย่างอันประเสริฐของผู้มีจิตใจงดงามและอ่อนโยน ทรงช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่ได้รังเกียจความสกปรกและกลิ่นที่ไม่พึงปรารถนา จึงทรงเป็นแบบอย่างที่ดีต่อแพทย์และพยาบาล ความกรุณาเกื้อกูลซึ่งกันและกันเปรียบได้กับยาขนานหนึ่ง เพราะช่วยดูแลรักษาจิตใจของผู้ป่วยให้ผ่อนคลายและคลายความกังวลได้ ทำให้อาการป่วยรู้สึกมีความหวังและกล้าเผชิญกับความทุกข์

(๔) ความสัมพันธ์กับผู้อื่น – การประคองชีวิตด้วยคุณงามความดีทางกายและจิต นอกจากจะส่งผลดีต่อตนเอง ยังส่งผลให้ความสัมพันธ์ต่อครอบครัวและผู้อื่นในสังคมเป็นไปอย่างราบรื่น โดยพิจารณาได้ ๒ ประเด็นคือ ๑) หากเป็นผู้ป่วยทางกาย - นอกจากการเจ็บป่วยจะกระทบต่อสมาชิกในครอบครัวที่ต้องดูแล ทั้งด้านการปฏิบัติเอาใจใส่ ค่ารักษาพยาบาล ยังอาจส่งผลกระทบต่อความก้าวหน้าในหน้าที่หรือต่อประสิทธิภาพผลของการทำงาน ดังนั้นเมื่อป่วยจึงต้องพยายามรักษาตนให้หายจากทุกข์จากโรคให้เร็วที่สุดตามคำแนะนำของแพทย์ และเพิ่มพลังทางใจด้วยการทำให้ผ่อนคลายด้วย “ธรรมะบำบัด” โดยการฟังธรรม การนั่งสมาธิ การอ่านหนังสือธรรมะ หรือการผ่อนคลายอื่น ๆ เช่น การฟังเพลงเบา ๆ การนอน ไม่ดูโทรทัศน์และสิ่งกระตุ้นเร้าอื่น ๆ เพื่อให้ร่างกายได้พักผ่อนเต็มที่และฟื้นตัวได้เร็ว ในแง่ของครอบครัว ความเข้าใจและความมีเมตตาเป็นประเด็นสำคัญที่จะช่วยพยาบาลผู้ป่วยให้หายเร็วและมีกำลังใจดีด้วยความเอื้ออาทรและความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ๒) หากเป็นผู้ป่วยทางใจ - หมายถึงโรคทางจิตที่มีกิเลสและตัณหาเป็นตัวการสำคัญ ทำให้เกิดสุขภาพจิตเสีย เพราะมีสิ่งที่เป็นอกุศลหมักหมมอยู่มากมาย และแสดงออกเป็นคนที่โกรธง่าย โมโहर้าย หลงใหลอยู่ในกามคุณ ๕ ทำให้เกิดอุปาทาน มีความโลภ อยากได้ อยากเป็น อยากมี เป็นทุกข์ เพราะไม่รู้จักพอ มีอารมณ์สุดโต่ง เช่น รักมากก็เสียใจมาก เป็นต้น ทำให้เกิดความเครียด ความวิตกกังวล ความว้าวุ่นทางใจอยู่เสมอ ไม่มีความสงบจนส่งผลให้เกิดโรคตามมา เช่น ปวดหัว โรคกระเพาะ โรคซึมเศร้า โรคหัวใจ เป็นต้น ลักษณะบุคคลที่มีอารมณ์ทางจิตไม่นิ่ง ฉุนเฉียวง่าย ไม่รับฟังผู้อื่น เอา

แต่ความคิดของตนเป็นใหญ่ สามารถสร้างปัญหากับคนรอบข้างทั้งในครอบครัวและในสังคม จึงเป็น การยากที่จะมีความสุข ดังนั้นการได้รู้จักศึกษาหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็นจากการฟัง การอ่าน หรือการปฏิบัติธรรมด้วยการนั่งสมาธิ การเจริญวิปัสสนา การเดินจงกรม เพื่อสร้างความสงบ ในจิต จนเกิดสติและปัญญาตามมา จะช่วยให้เข้าใจถึงความเป็นจริงของชีวิต ถึงความไม่แน่นอนของ สรรพสิ่ง และยอมรับทำให้รับกับความแปรผันที่ประสบพบ ความทุกข์ก็จะน้อยลง ความสัมพันธ์กับ รอบข้างก็จะดีขึ้น เพราะไม่ปรากฏอาการของคนทีโวยวาย ใจร้อน อิจฉา ริษยา โมโห ขี้โกง หน้าตา บุดบึ้ง หยิ่งยโส ซึ่งไม่มีใครอยากอยู่ใกล้ แต่กลายเป็นคนที่คุยรู้เรื่อง ใจเย็น และรับฟังผู้อื่น จึงเป็นคน ที่น่าคบหาด้วย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายและด้านการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย : เป็นข้อเสนอแนะต่อคณะสงฆ์ในรูปแบบของการ ประกาศธรรมวินัย เพื่อให้พระสงฆ์ได้เข้าใจถึงคุณค่าของธรรมโอสธของพระพุทธเจ้าที่มีต่อชาวโลก และสามารถนำไปเผยแผ่ธรรมะของพระองค์ได้อย่างแจ่มแจ้ง โดยเน้นการแสดงธรรมแบบเชิง ประยุกต์ ให้ผู้ฟังได้เข้าใจถึงความจริงของชีวิตและความทุกข์ ในลักษณะที่สัมพันธ์กับชีวิตจริงให้มาก ที่สุด เพราะจะเป็นการดึงดูดความสนใจของผู้ฟัง ไม่ให้เกิดความเบื่อหน่ายเมื่อต้องฟังธรรม ใช้การ ยกตัวอย่างเรื่องจริง ชีวิตจริงที่ใกล้ตัวมนุษย์มากที่สุด และใช้การอุปมาเปรียบเทียบ การเล่านิทาน ประกอบเพื่อให้ผู้ฟังรู้สึกเพลินและตั้งใจฟังหลักธรรมอันเป็นประโยชน์ต่อการดับทุกข์ และควรอธิบาย ธรรมในลักษณะของอริยสัจ ๔ คือ ให้ผู้ฟังรู้จักวิเคราะห์ถึงที่มาของทุกข์ และยอมรับทุกข์ ตลอดจน เสนอวิธีการดับทุกข์ที่สามารถทำได้จริง

๒. ข้อเสนอแนะด้านการวิจัย : เนื่องจากงานวิจัยเรื่องการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิษ ฐานและธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้ายังมีไม่มาก ผู้วิจัยจึงสนับสนุนให้มีการวิจัยเรื่องนี้มากขึ้น โดย ทำการศึกษาในประเด็นอื่นที่เฉพาะเจาะจง เช่น (๑) ศึกษาเปรียบเทียบการอธิบายธรรมแบบบุคคล ลาธิษฐานและธรรมาธิษฐาน กับภาษาคน ภาษาธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ (๒) ศึกษาเปรียบเทียบ การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐาน กับสมมติสัจจะและปรมาตมสัจจะ (๓) ศึกษา วิเคราะห์การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้าเรื่องภพภูมิใน พระไตรปิฎก (๔) ศึกษาวิเคราะห์การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานของ พระพุทธเจ้าเรื่องจิตในพระไตรปิฎก (๕) ศึกษาวิเคราะห์การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิษฐานและ ธรรมาธิษฐานที่ปรากฏในชีวิตประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นต้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ:

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. วิสัทธิธรรม ภาค ๓ ตอน ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

_____. อภิธรรมสังคหบาลีและอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๘.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระพุทโธสาจารย์. คัมภีร์วิสัทธิธรรม. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระธรรมบาลเถระ. เนตติอรรถกถา. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๕๑.

_____. สัจจสังเขป. แปลและอธิบาย โดย พระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘.

พระโมคคัลลานเถระ. คัมภีร์อภิธานวรรณนา. แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุทิโต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรการพิมพ์, ๒๕๔๗.

พระมหากัจจายนเถระ. เนตติปกรณ์. แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวังศ์. พระธรรมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจชำระ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐.

พระมหากัจจายนเถระ. เนตติปกรณ์. สมพร ศรีวรวิทย์ แปล. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ลักษณ์, ๒๕๔๕.

พระอัครคังสเถระ. สัททนิธิตาตุมาลา: คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์ . พระธรรมโมลี ตรวจชำระ. พระมหานิมิตร ธมมสาโร และจำรูญ ธรรมดา แปล. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕.

พระอนุรุธาจารย์ และ พระญาณธชเถระ. **อภิมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**. พระคันธसारากวีวงศ์.
แปล. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖.

ค. ข้อมูลตติยภูมิ:

(๑) หนังสือ:

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **วรรณคดีบาลี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงช้าง. **อนุพุทธประวัติ ๘๐ องค์ ฉบับมาตรฐาน**. กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๓๕.

จำรูญ ธรรมดา. **เนตติปฏิปที** ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ: ไทยรายวันการพิมพ์,
๒๕๔๖.

จำเนียง ทรงฤกษ์. รวบรวมและเรียบเรียง. **ชีวประวัติพุทธสาวก (พระอสีติมหาสาวก) เล่ม ๑**. พิมพ์
ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเพื่อนวล แม่พัว ทรงฤกษ์, ๒๕๔๘.

_____. รวบรวมและเรียบเรียง. **ชีวประวัติพุทธสาวก (พระอสีติมหาสาวก) เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่
๓. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเพื่อนวล แม่พัว ทรงฤกษ์, ๒๕๔๙.

_____. รวบรวมและเรียบเรียง. **ชีวประวัติพุทธสาวก (พระอสีติมหาสาวกหรือพระเถระ)
เล่ม ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเพื่อนวล แม่พัว ทรงฤกษ์, ๒๕๕๐.

ณรงค์ ไหวหารเสาวภาคย์. **เอกสารประกอบการสอน รายวิชา พุทธวิธีการสอน**. ภาควิชาหลักสูตร
และการสอน คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
พะเยา. พะเยา : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

เดือน คำดี. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔.

ต้นกล้า. รวบรวม. **ธรรมโอศถ**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พลัสเพรส จำกัด, ๒๕๕๑.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. **เพชรพระธรรม: เพชรน้ำหนึ่งจากพระพุทธพจน์ในคาถาธรรมบท**.
กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๑.

ธรรมปราโมทย์. รวบรวมและเรียบเรียง. **ตามรอยพุทธทาส ภาคหลักธรรม**. กรุงเทพมหานคร:
ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๙.

ธรรมสภา. **อสีติมหาเถระสาวก ๘๐ พระอรหันต์**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๔.

_____. **๘๐ พระอรหันต์ (ฉบับสมบูรณ์)**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๔.

เถียรนันท์. **จิตเป็นยา กายป่วย จิตช่วยได้**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดีการพิมพ์, ๒๕๕๖.

ปัญญา ใช้บางยาง. เรียบเรียง. **ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘.

ปรีชา ช่างขวัญยืน และ สมภาร พรหมทา. **มนุษย์กับศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ประพันธ์ ศุภสร. **กรรม การเกิดใหม่และอนัตตา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พัฒน์ เพ็งผลา. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.

พุทธทาสภิกขุ. **การทำงานคือการปฏิบัติธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘.

_____. **คู่มือดับทุกข์ (ฉบับสมบูรณ์)**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และ สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐.

_____. **คู่มือมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ บริษัท ตาตา พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๙.

_____. **จิตนี้ประภัสสร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๐.

_____. **ชีวิตคือขั้น ๕**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และสถาบันลือธรรม, ๒๕๔๕.

_____. **ธรรมะกับสุภาพใจ**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และสถาบันลือธรรม, ๒๕๔๔.

_____. **ธรรมะ คือ โอสถสำหรับโลก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๙.

_____. **ธรรมโอสถ**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ และ ธรรมสภา, ๒๕๔๙.

_____. **ธรรมะสำหรับคนเจ็บไข้**. กรุงเทพมหานคร: สุภาพใจ, ๒๕๔๘.

_____. **ปฏิเสธสมุปบาท จากพระโอษฐ์ , คำชี้แจงเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องปฏิเสธสมุปบาท**. กรุงเทพมหานคร: สุภาพใจ-โรงพิมพ์เอมีเทรดดิ้ง, ๒๕๔๖.

_____. **ปฏิเสธสมุปบาท คือ อะไร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๔.

_____. **ปรมัตถสภาวะธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอมี เทรดดิ้ง, ๒๕๔๕.

_____. **พระ – ครู – แพทย์**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และ สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๕.

_____. **โพธิปักขิยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๒.

_____. **ยาระงับสรรพโรค**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์สมิต, ๒๕๓๑.

_____. **อริยสัจสำหรับคนสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, ๒๕๔๑.

พร รัตนสุวรรณ. **พระอริยบุคคล**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ค้นคว้าทางวิญญาณ, ๒๕๔๘.

พระครูกลุณยานสิทธิวิวัฒน์ (สมาน กลุณยานมโหม/พรหมอยู่), ผู้ช่วยศาสตราจารย์. **เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระครูอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สรรค์คำ) และ จำลอง สารพัดนึก, ศาสตราจารย์พิเศษ ดร., รวบรวมและเรียบเรียง. **พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับ นิสิต-นักศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๕๕.

พระเทพดิลก. **พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร). **ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย)**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ ขวณพิมพ์, ๒๕๒๕.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต). **การตีความพุทธศาสนภาคี**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๕๐.

_____. **ศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๕๐.

_____. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ครูที่ดีต้องมีธรรมะ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **กรรมกับโรคพันธุกรรมในทัศนะพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๓๘.

_____. **การแพทย์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.

_____. **กายหายไข้ ใจหายทุกข์**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๗.

_____. **คติธรรมแห่งชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑

_____. **ความสุขที่แท้จริง**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐.

_____. **ดุจภาพ: สาระแห่งสุขภาพและความสมดุล**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐.

_____. **นิพพาน-อนัตตา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.

_____. **ปฏิเสธสมุบาท กับอานาปานสติ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ - บริษัท ตถาตา แพ็คเคจัน จำกัด, ๒๕๕๓.

_____. **ปฏิเสธสมุบาท จากพระโอษฐ์, คำชี้แจงเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องปฏิเสธสมุบาท**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ-โรงพิมพ์เอมีเทรดดิ้ง, ๒๕๔๖.

_____. **พุทธวิธีในการสอน**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๗.

- **โพชนงค์ พุทธวิธีเสริมสุขภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท โรงพิมพ์ อักษรสัมพันธ์ (๑๙๘๗) จำกัด, ๒๕๕๔.
- **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.
- **รักษาใจยามป่วยไข้**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗.
- **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). **การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด. ๒๕๕๑.
- **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ขำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- **พุทธธรรม ฉบับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๕.
- **โพชนงค์ พุทธวิธีเพื่อสุขภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐.
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตโต). **หลักการและวิธีการเทศน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา, ๒๕๕๕.
- พระมหาจรรยา สุทธิญาณ. **พระพุทธศาสนากับการดูแลรักษาสุขภาพแบบองค์รวม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธมฺมาจริยะ. **ปรมัตถ์โชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๓.
- พระอุตรคณาธิการ (ชวนินทร์ สระคำ) และ จำลอง สารพัดนึก, ศาสตราจารย์พิเศษ ดร., รวบรวมและเรียบเรียง. **พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับ นิสิต-นักศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๕.
- ภัทรพร สิริกาญจน, ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. **ความรู้พื้นฐานทางศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ระวี ภาวิไล. อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๖.

เรือนธรรม. ทางสายกลาง วิถีพุทธสู่การดับทุกข์ ปัญญานันท์ภิกขุ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ร่วมด้วยช่วยกัน, ๒๕๕๐.

วัชระ งามจิตฺตเจริญ. พุทธศาสนาเถรวาท. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒.

วศิน อินทสระ. เรียบเรียง. พระไตรปิฎก ฉบับย่อความและอธิบายความ เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๓.

_____. เรียบเรียง. พระไตรปิฎก ฉบับย่อความและอธิบายความ เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๓.

_____. เรียบเรียง. พระไตรปิฎก ฉบับที่ทำได้ง่ายแล้ว. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๔.

_____. พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

_____. พุทธวิธีในการสอน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๕.

_____. สัจจะประเสริฐ. กรุงเทพมหานคร: คณะสังคมศาสตร์, ๒๕๔๑.

_____. อริยสัจ ๔. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘.

สถาบันบันลือธรรม. ๗๕ อุบาสก พุทธสาวกในสมัยพุทธกาล. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐.

สมภาร พรหมทา. คือความว่างเปล่า: พุทธปรัชญาว่าด้วยธรรมชาติของโลกและชีวิต. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธชาด, ๒๕๓๙.

_____. พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สุจิตรา อ่อนค้อม. ศาลาธรรมโอสธ. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๔.

สุจินต์ บริหารวนเขตต์. ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขปและภาคผนวก. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา, ๒๕๓๖.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. คำถาม - คำตอบ ปัญหาทางพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ อังกฤษ-ไทย. กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

_____. เรียบเรียง. สารัตถะแห่งศาสนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สุนทร ณ รังสี. ศาสตราจารย์พิเศษ. พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๕๐.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เพชรรุ่งเรืองการพิมพ์,
๒๕๔๐.

_____. ศาสตราจารย์พิเศษ. พุทธสาวก พุทธสาวิกา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘.

_____. สอนทางนิพพาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๗.

แสง จันทร์งาม. วิธีสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

แสง จันทร์งาม และอุทัย บุญเย็น. พระไตรปิฎกสำหรับผู้บวชใหม่และชาวพุทธทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่
๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามปริทัศน์, ๒๕๕๕.

สัททนีธิดาตุมาลา. คัมภีร์หลักบาติมหาไวยกรณ์. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕.

สุนทร ณ รังสี. พุทธปรัชญาพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

อัศร ศุภเศรษฐ์. ธรรมศาสตร์ ศาสตร์แห่งสรรพสัจจะ. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยธรรมสากล,
๒๕๔๐.

อรรพรรณ ปันธนโอวาท. หลักและปรัชญาของวาทวิทยา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

(๒) วิทยานิพนธ์:

เกตุมนี พรหมเถื่อน. “กระบวนการสร้างความเข้าใจเรื่องความเจ็บป่วยตามแนวพุทธศาสนาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

กรรมิการ์ ขาวเงิน, “ การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอายตนะของพุทธทาสภิกขุ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาขุนทอง (แก้วสมุทร), พัฒนาการแนวคิดเรื่องสังขะในพระพุทธศาสนา, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระมหาภรรตการ วิสุทโธ (มาชพิมล). “ พุทธวิธีการสอนแบบอุปมาโวหารในอรรถกถาธรรมบท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระวีย์พจ วรญาโณ (โคลดประโคน). “การศึกษาอุปมาอุปไมยเพื่ออธิบายความจริงของชีวิตในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาปองปรีดา ปริบุญโณ (จำปาศรี). การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาวิสิษฐ์ ปญญาวัตตโน (กฤษวี). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์อุปมาภพในมิลินทปัญหา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระสมัคร มุลทากุล. “วิธีการอุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๕.

พระมหาสมพร อาภากร (เหลาฉลาด). “การศึกษาอุปมาอุปไมยในคำสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภัทโท)”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระสมชาย สุภาจาโร (เกิดผลวัฒนา). “กุศโลบายในพระพุทธศาสนามหายาน: กรณีศึกษาสัทธรรมปุณฑริกสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ภิญญดา จรีศรี. “การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการตอบปัญหาของมาณพ ๑๖ คน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

ลัสนา อัครวุ่นนิรันดร์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง “สัจจะ” ในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข. ร้อยตำรวจเอกหญิง. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีบรรเทาทุกข์ยามเจ็บป่วย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

(๓) เอกสารประกอบการสอน:

ณรงค์ โฆหารเสาวภาคย์. **เอกสารประกอบการสอนรายวิชา พุทธวิธีการสอน**. ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะครุศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา, ๒๕๔๘.

(๔) วารสาร:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**. ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๕๔.

(๕) สื่ออิเล็กทรอนิกส์

ก. หนังสือ

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศ.ดร. **หลักการและวิธีการเทศนา**. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.watprayoon.com/files/book/learntalkdharma.pdf> [๒๕ ก.ย. ๒๕๕๗].

วศิน อินทสระ. **ทางดำเนินของมุนี**. [ออนไลน์], แหล่งที่มา:

<http://www.kanlayanatam.com/book/munee.pdf> [๒๗ สิงหาคม ๒๕๕๘].

ข. บทความ

จงจิต เสน่หา. “พระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนากับพฤติกรรมสุขภาพ”. **Journal of NursingScience**. [ออนไลน์]. Vol. 26, No. 1, January – April 2008, pp. 4-14. แหล่งที่มา: http://www.ns.mahidol.ac.th/english/journal_NS/pdf/vol26/issue1/chongjit.pdf [๑๓ ก.พ. ๒๕๕๙].

จ่านงค์ ทองประเสริฐ, ศาสตราจารย์พิเศษ. **การอ่านคำสมาสบางคำ**. สำนักราชบัณฑิตยสภา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th> [๙ ส.ค. ๒๕๕๘].

ประมุข สารพันธ์. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก**. [ออนไลน์].
แหล่งที่มา: http://www.mcu.ac.th/mcutrai/menu2/menu2_2.htm [๒๓ ส.ค.
๒๕๕๘].

พระครูธรรมธรสุนต์ นนทิโก. **เนติปกรณ์ แปล**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
http://www.trisarana.org/board_topic.php?id=119 [๙ ส.ค. ๒๕๕๗].

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศ.ดร. **หลักการและวิธีการเทศนา ๔**. [ออนไลน์],
แหล่งที่มา: <http://www.watprayoon.com/files/book/learntalkdhamma.pdf>
[๑๑ ก.พ. ๒๕๕๗].

พระไพศาล วิสาโล. **สู่สุขภาวะทางปัญญา**. [ออนไลน์], แหล่งที่มา:
www.visalo.org/article/jitvivat254911.htm [๘ มี.ค. ๒๕๕๙].

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฺฒิกโร, แปล. **หลักการตีความในเนติปกรณ์ และปฏิกอปปเทส** (ที่มา: The
Gradual Path as a Hermeneutical Approach of the Dhamma,” in Buddhist
Hermeneutics [ออนไลน์], แหล่งที่มา:
http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=455&articlegroup_id=102
[๖ ก.ย. ๒๕๕๘].

พวงทอง ไกรพิบูลย์, ศาสตราจารย์เกียรติคุณ แพทย์หญิง, **การเตรียมตัวก่อนพบแพทย์**. [ออนไลน์].
แหล่งที่มา: <http://haamor.com/th/การเตรียมตัวก่อนพบแพทย์> [๑๔ ส.ค. ๒๕๕๙].

มงคล เดชนครินทร์. “พุทธประวัติในภาษาธรรม”. **วารสารราชบัณฑิตยสถาน**. ปีที่ ๓๗ ฉบับที่ ๒
(เม.ย.-มิ.ย. ๒๕๕๕). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
http://www.royin.go.th/royin2014/upload/246/FileUpload/2938_6521.pdf
[๑๑ พ.ย. ๒๕๕๘].

มูลนิธิอิทธิธรรม. **แนะนำคัมภีร์เนติปกรณ์ครับ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
[http://webboard.abhidhammaonline.org/old/thaimisc.pukpik.com/freeweb
board/php/vreply.php@user=dokgaew&topic=5738](http://webboard.abhidhammaonline.org/old/thaimisc.pukpik.com/freewebboard/php/vreply.php@user=dokgaew&topic=5738) [๓ มี.ค. ๒๕๕๘].

รังสรรค์ พิมพ์ช่างทอง. **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**. [ออนไลน์], แหล่งที่มา:
<https://www.gotoknow.org/posts/350245> [๑๖ เม.ย. ๒๕๕๗].

วิทยา ศักยภินันท์, **พุทธศาสนากับจริยศาสตร์สมัยปัจจุบัน. (Buddhism and Contemporary
Ethics)**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [https://www.baanjomyut.com/library_2/extension-
3/buddhism_and_contemporary_ethics/index.html](https://www.baanjomyut.com/library_2/extension-3/buddhism_and_contemporary_ethics/index.html) [๗ สิงหาคม ๒๕๕๙].

ศรีจันทร์ พรจิราศิลป์, รศ. ดร. ญ. **ความเครียด และวิธีแก้ความเครียด**. คณะเภสัชศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.pharmacy.mahidol.ac.th/knowledge/files/0047.pdf> [๒๓ พ.ย. ๒๕๕๘].

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. เบญจศีล และเบญจธรรม คู่มือธรรมศึกษาชั้นตรี. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.dharma-gateway.com/monk/preach/misc/vajirayarn-02.htm>
[๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๖].

เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ศาสตราจารย์พิเศษ. ความเป็นมาของพระไตรปิฎก. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
<http://www.dhammadownload.com/forums/viewtopic.php?t=49653> [๓ มี.ค. ๒๕๕๗].

เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ฉบับปาณสูตร "อานุภาพความเคยชิน", [ออนไลน์] แหล่งที่มา :
<https://palungjit.org/threads/ฉบับปาณสูตร-เกสสุตร-วิสาขาสุตร.156241/#post-1621899>
[๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐]

เสถียร โพธิ์นันทะ. ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับพระอภิธรรม ๔ สมัย. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
<http://www.dharma-gateway.com/ubasok/satien/ubasok-18.htm> [๓ เม.ย. ๒๕๕๘].

สุชนา ศิริธัญญกร, “วิจารณ์สตูดิโอคอมพิวเตอร์กราฟิกส์”, วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธ ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๕๗ [ออนไลน์], แหล่งที่มา:
<http://www.ojs.mcu.ac.th/index.php/ojsacademic/article/viewFile/539/437>
[๒๐ กันยายน ๒๕๕๙].

พระมหาสากล สุภรณ์เมธี(เดชชาวัน), ดร. “การดูแลสุขภาพแบบองค์รวมตามแนวพุทธปรัชญา”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
<http://journalrec.mbu.ac.th/images/pdf/journal4-2/33p351-358.pdf>
[๙ กันยายน ๒๕๕๗].

ค. เว็บไซต์

พจนานุกรมไทย.com [๒๙ เมษายน ๒๕๕๗]

สำนักงานบัณฑิตยสภา. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒. [ออนไลน์], แหล่งที่มา:
[http://rirs3.royin.go.th/\[๘ ส.ค. ๒๕๕๗\]](http://rirs3.royin.go.th/[๘ ส.ค. ๒๕๕๗]).

_____. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. [ออนไลน์], แหล่งที่มา:
<http://www.royin.go.th/dictionary/> [๑๗ ส.ค. ๒๕๕๘].

๒. ภาษาอังกฤษ:

(I) Books

Barthélemy Saint-Hilaire, J. (Jules). **Life and Legend of Buddha**. Calcutta: Susil Gupta (India) Ltd. 1957.

Burlingame. Eugene Watson. **Buddha parables**. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1994.

Hinuber, Oskar von. **A Handbook of Pali Literature**. Third Edition. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 2008.

Kaccana Thera. **The Guide**. translated by Bhikkhu Nanamoli. London: The Pali Text Society, 1977.

Kalupahana, David J. **A History of Buddhist Philosophy**. Honolulu : University of Hawaii Press, 1992.

Law, Bimala Charan. **The Life and Work of Buddhaghosa**. New Delhi: Guatam Jetley, 2007.

Lopez Jr., Donald S. edited. **Buddhism in Practice**. Abridged edition. New Jersey: Princeton University Press, 2007.

_____. edited. **Buddhist Hermeneutics**. Honolulu: University of Hawaii Press, 1992.

Malalasekera, G.P. **The Pali Literature of Ceylon**. Kandy: Karunaratna & Sons Ltd., 1994.

Venerable Nyanatiloka. **Buddhist Dictionary: A Manual of Buddhist Terms and Doctrines**. 5th edition. Bangkok: O.S. Printing House, 2007.

(II) Journal

Wichai Paonil and Luechai Srigernyuang. “Buddhist Perspectives on Health and Healing”. **The Chulalongkorn Journal of Buddhist Studies**, vol. 1, no. 2, 2002.

(III) Electronic Sources:

1. Articles

Veerachart Nimanong. **Buddhist Culture and Contemporary Society: Mutual**

Understanding of ‘the Future Buddha’ (Maitreya or Sri-Ariyametteyya).

[online].. this paper is presented at the Hall of Chinese Culture Centre, Bangkok in the second Thai-Sino Conference on Buddhism organized by cooperation between Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Faculty of Buddhism, Buddhist Research Institute, and the Chinese Culture Centre, Ven. Daojian, the President of Chongqing Huayan Foundation, China, held on 27 February, 2013. From:

http://www.academia.edu/2915107/Buddhist_Culture_and_Contemporary_Society_Mutual_Understanding_of_the_Future_Buddha_Maitreya_or_Sri-Ariyametteyya (6 November 2015).

2. Lectures

Piya Tan. **The Teaching Methods of Buddha: A dynamic vision of Buddhist hermeneutics.** National University of Singapore Buddhist Society, Dharma Leadership Training Course 2002, 16 March 2001.

<http://dharmafarer.org/wordpress/wp-content/uploads/2010/02/Teaching-Methods-of-the-Buddha.pdf> (September 15, 2015).

3. Theses

Jackson, Peter Anthony. **Buddhadasa and Doctrinal Modernisation in Contemporary Thai Buddhism: A Social and Philosophical Analysis.** Doctor of Philosophy thesis at the Australian National University, 1986.

https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/10683/1/01Front_Jackson.pdf (March 30, 2016).

Venerable Udagama Dhammaseeha Thero , **An Annotated Translation of Ōpamma Vagga Commentary (Papañca Sūdanī) of Middle Length Discourse (Majjhima Nikāya), together with a Comprehensive Introduction,** a synopsis of thesis proposal for Master of Philosophy Research Degree thesis, (The School of History, Philosophy, Religion, and Classics - Centre for Buddhist Studies, University of Queensland, [online], source:

[http://www.palitext.com/subpages/Thesis_Proposal_Of%20Dhammaeeha\(UQ\).pdf](http://www.palitext.com/subpages/Thesis_Proposal_Of%20Dhammaeeha(UQ).pdf)
(August 22, 2016).

4. Dictionaries

Literary Devices. [online]. <http://literarydevices.net> (27 March 2015).

Oxford Dictionaries.[online].<http://www.oxforddictionaries.com> (27 March 2015).

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นางสาวภาคย์ เออร์วิน
- การศึกษา : ปริญญาตรี รัฐศาสตร์การทูตและการระหว่างประเทศ
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง)
- : ปริญญาโท รัฐศาสตร์การทูตและการระหว่างประเทศ
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ประสบการณ์การทำงาน
- : ESL Teacher, Consortium, ศูนย์อพยพพบนัสนิคม ชลบุรี
 - : ผู้แปลข่าวธุรกิจ หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ
 - : Language/Cross Cultural Trainer หน่วยสันติภาพสหรัฐอเมริกา (U.S. PeaceCorps/Thailand).
 - : Legal Consultant, Vietnamese Screening Unit, United Nations High Commissioner for Refugee (UNHCR), Thailand.
 - : Part-time Resident Aide at Calcasieu Women’s Shelter, Lake Charles, Louisiana, USA.